

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Faşizm: dün ve bugün

Sungur Savran

Klasik faşizm

Burak Gürel

Hinducu faşizm

Geoff Eley

Eski ve yeni faşizm

Kurtar Tanyılmaz

"Ya sosyalizm ya barbarlık" sloganı

Araz Bağban

İran'ın çalınan devrimi

Ekim devrimi (2)

Lev Davidoviç Trotskiy

Ordu inşasındaki politikamız

Sungur Savran

Müslüman halkların Ekim'i

34
İlkbahar
2018

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 34
İlkbahar 2018

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

Sovyet askerleri, Nazizmin sembolü olan kartal heykelinin yıkıntısını incelerken
(Berlin, 1945).

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

İlkbahar 2018

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Faşizm: dün ve bugün</u>		
Sungur Savran	Barbarlığın geri dönüşü: 21. yüzyılda faşizm (1) Tarihi kökler: klasik faşizm	11
Burak Gürel	Hinducu faşizmin yükselişi	45
Geoff Eley	O zamanki ve şimdiki faşizm	75
Kurtar Tanyılmaz	“Ya sosyalizm ya barbarlık” sloganının gizemli kökeni	103
Araz Bağban	Çalınan devrim ve istibdadın yeniden kuruluşu - 1979 İran devrimi	109
<u>Ekim devrimi(2)</u>		
Lev Trotskiy	Ordu inşasındaki politikamız (Rusya Komünist Partisi Sekizinci Kongresi tarafından kabul edilen tezler, Mart 1919)	139
Sungur Savran	Müslüman halkların Ekim’i	149

Bu sayı

Devrimci Marksizm dergisi olarak, 2008’de başlayan dünya ekonomik krizini en başından itibaren, somut verilerin analizi temelinde bir “Üçüncü Büyük Depresyon” olarak tanımlıyoruz. Kış 2008-2009 tarihli sekizinci sayımızdan bu yana üçüncü büyük depresyonun ekonomik ve politik dinamiklerini ayrıntılı olarak inceliyoruz. Bu krizin bir yandan devrimci hareketlere ciddi olanaklar sunarken diğer yandan karşı-devrimci (ön-faşist ve faşist) politik güçlerin yükselişinin maddi zeminini oluşturduğunu da uzun süredir vurguluyoruz. Donald Trump’ın Kasım 2016’da ABD başkanlığına seçilmesi, Fransa’da Ulusal Cephe’nin lideri Marine Le Pen’in Mayıs 2017’deki başkanlık seçiminde oyların üçte birini alması, Eylül 2017’deki Almanya genel seçiminde Almanya için Birlik (AfD) adlı ön-faşist partinin oylarını üçe katlayarak parlamentodaki üçüncü parti konumuna gelmesi, Avusturya’da ön-faşist Özgürlük Partisi’nin koalisyon ortağı haline gelmesi, İtalya’da Mart 2018’de yapılan genel seçimde ön-faşist sağın muazzam başarısı, Macaristan ve Polonya’da ön-faşist partilerin iktidarda oluşu aşırı sağ dalganın yükselişinin çarpıcı örnekleridir. Japonya’da Abe hükümetinin giderek otoriter ve militarist bir çizgiye kayışı, Rusya’da Putin’in başında olduğu otoriter sağcı rejim, Türkiye’de AKP’nin bir istibdat rejimi kurma gayreti, Hindistan’da faşist BJP’nin 2014’te iktidara gelişi, Filipinler’de Duterte yönetiminde bir faili meçhuller rejimi kurulmuş olması söz konusu dalganın yalnızca Batı’da değil, dünya çapında kabarmakta olduğunu gösteriyor. *Devrimci Marksizm*’in 27. sayısında bu konuyu Türkiye odaklı olarak incelemiştik. Bu sayıdaki dosyamızda aşırı sağ dalgayı dünya çapın-

da, tarihsel ve güncel boyutlarıyla ele alıyoruz. Bu konuyu gelecek sayılarımızda daha da derinleştirmeyi planlıyoruz.

Dosyamızın ilk yazısı Sungur Savran’a ait. Savran, daha uzun olarak planlanmış bir yazının ilk bölümünde klasik faşizm deneyimini inceleyerek faşizmin bir siyasi hareket ve bir rejim olarak ayırt edici özelliğini saptamaya çalışıyor. Esas olarak Alman Nazi deneyimi üzerinde duran, ama ondan hareketle geliştirdiği genel tezleri İtalyan faşizmi örneği aracılığıyla da sınavan Savran, faşizmin, kapitalizmin tarihi gerilemesi bağlamına yerleştirilmeden anlaşılamayacağını öne sürüyor. Savran’a göre, faşizm, kapitalist özel mülkiyetin ileri derecede toplumsallaşmış üretici güçlerle başa çıkamadığı ve dünyanın bu yüzden krizden krize yuvarlandığı dönemlerde, uluslararası burjuvazinin bileşenlerine ayrışması, bazı ulusal bileşenlerin kapalı bir ekonomi ve otarşi (kendi kendine yeterlik) politikası temelinde insanlığın geldiği aşamaya hiç de uygun olmayan bir strateji ile sadece kendisini kurtarmaya yönelmesi olarak görülmelidir. Faşizmin çıldırmış milliyetçiliği ve savaş taraftarlığı işte bu stratejinin ayrılmaz parçalarıdır. Aynen bu stratejiyi uygulamaya koyabilmek için işçi sınıfını atomize etmeyi hedeflemesi ve bu amaç uğruna küçük burjuva kitleleri ve işçi sınıfının zayıf halkalarını şiddete sürüklemesi gibi. Kısacası, Savran’a göre faşizmi tanımlayan kapitalizmin alacakaranlığı çağında somut olarak barbarlığı temsil etmesidir. Savran önümüzdeki sayılarda bu saptamaların ışığında 21. yüzyıl başındaki faşist, ön-faşist ve benzeri hareketleri inceleyecek.

Burak Gürel yazısında Hindistan Halk Partisi (BJP) tarafından temsil edilen Hinducu faşizmin tarihsel gelişimini ve günümüzdeki yükselişini inceliyor. Bu hareketin anlaşılmasının içinde bulunduğumuz dönemin genel karakterini kavramaya yardım edeceğini savunuyor. Hinducu faşizm kökleri 19. yüzyıla uzanan, laiklik karşıtı, dinci bir harekettir. 1920’lerden itibaren katı bir anti-komünizme ve paramiliter örgütlenmeye yaslanması nedeniyle faşist bir karaktere sahiptir. Kongre Partisi’nin temsil ettiği siyasal merkezin ekonomik kalkınma ve refahı artırma alanlarındaki başarısızlığı ve neoliberal yönelişi ile sosyalist hareketin gerileyişi sayesinde Hinducu faşizm 1990’lı yıllardan itibaren büyük atak yapmıştır. Merkez partilerinden farklı olarak, taban örgütleri aracılığıyla proletaryaya sosyal hizmetler ve yardımlar götürerek güçlenmiştir ve iktidardayken de aynı tutumu sürdürmektedir. Gürel’e göre, Hinducu faşizme ve ona benzeyen öteki dinci sağ hareketlere karşı laikliği ve demokratik hakları savunmak yeterli değildir. Israrlı ve sistematik bir işçi sınıfı politikası ve örgütlenmesi haricinde hiçbir politika bu hareketleri kalıcı olarak geriletemez.

Geoff Eley’in “O zamanki ve şimdiki faşizm” başlıklı yazısını, dünyada devam eden faşizm tartışmaları içinde nispeten nitelikli bir katkı olarak gördüğümüz için yayınlıyoruz. Eley, faşizm teriminin basitleştirici kullanımlarına itiraz ediyor. Bunun yanı sıra, Avrupa’da yükselen aşırı sağın da faşizmle ilişkisinin daha incelikli

şekilde incelenmesi gerektiğini savunuyor. Bunun için, günümüzdeki faşizm tartışmalarına bir zemin hazırlamak gayesiyle, özellikle Almanya'daki Nazi deneyimine ve kısmen de İtalyan faşizmine bakıyor. Her iki örnekte de savaş ve kriz koşullarında geleneksel liberal siyasetin çöküşüne ve sosyalist hareketin kendisinin biraz prematüre olarak gördüğü biçimde devrim yapmaya kalkışmasının sonuçlarına dikkat çekiyor. Bu deneyimlerin özgül yönlerini vurgulamakla birlikte, günümüzü anlamak için bunlardan “portatif bir faşizm kavramı” türetebileceğimizi de savunuyor. Bu bağlamda, her ne kadar kitle tabanı olarak önemli ölçüde küçük burjuvaziye yaslanmış olsa da, Nazi hareketinin işçi sınıfı içinde de epeyce kuvvetli olduğuna dikkat çekiyor. Öte yandan, günümüze ilişkin olarak, Avrupa'da özellikle göçmenlere karşı ırkçılığın çok güçlü bir faşist potansiyel oluşturduğunu ileri sürüyor.

Faşizm dosyamızın ortaya koyduğu gibi, uluslararası burjuvazinin kapitalizmin derinleşen kriz eğilimleri karşısındaki çözümsüzlüğü her geçen gün hem faşizan rejimlerin hem de yeni bir dünya savaşı tehdidinin güçlenmesine yol açıyor. Böylesi çetin dönemlerde insanlığın karşı karşıya kaldığı nesnel durumu ve imkânı devrimci Marksist gelenek içinde en iyi özetleyen sloganın “ya sosyalizm ya barbarlık” olduğu ve bunu Rosa Luxemburg'un ileri sürdüğü bilinir. Oysa Rosa'nın kendisi bu sloganın esin kaynağının bir yerde Engels, başka bir yerde *Komünist Manifesto*'daki bir ifade olduğunu belirtiyor. Bu sayının ana dosyasının dışında yer almakla birlikte onun bir uzantısı gibi olan yazısında Kurtar Tanyılmaz, Ian Angus adlı bir sosyalist yazarın makalesinden hareketle, söz konusu sloganın kökenine dair gizemi ortadan kaldırmaya dönük çabaları özetliyor. Daha sonra Rosa'nın bu slogana ilişkin esin kaynağının söz konusu yazarın ortaya koyduğu gibi ironik bir biçimde aslında “dönek” Kautsky olduğunu belirtiyor. Tanyılmaz yazısının sonunda bu keşfin uyandırabileceği şaşkınlık duygusu karşısında, sloganı devrimci bir içerikle “kanatlandırmanın” Rosa Luxemburg olduğunu unutmamamız gerektiğinin altını çiziyor.

Faşizm dosyasının hemen ardından Araz Bağban'ın İran devrimine odaklanan yazısı geliyor. Bağban, dergimizin Kış 2015 tarihli 21-22 no.lu çift sayısında 1953 darbesi ile 1979 devrimi arasında İran'daki temel siyasi gelişmeleri incelemişti. Bu sayıdaki yazısında 1979 devrimini ve sonrasında devrimin İslamcılar tarafından çalınışını (Farsça kaynaklardan da yararlanarak) ayrıntılı olarak ele alıyor. Humeyni önderliğindeki İslamcıların kendileri dışındaki İranlı örgütler ve ABD emperyalizmi ile kurduğu ilişkileri ve izledikleri taktikleri açıklıyor. 1979 devrimi sırasında kitleselleşen Tudeh, Halkın Mücahitleri, Halkın Fedaileri vb. önemli örgütlerin bu süreçte izledikleri siyaseti ayrıntılı olarak sergiliyor. Bu örgütlerin yaptıkları vahim hataların Humeyni liderliğindeki İslamcıların devleti ele geçirmesindeki sorumluluğunu ortaya koyuyor. İslamcı burjuva diktatörlüğünün kadınlara, işçilere ve Fars olmayan uluslara karşı izlediği baskıcı politikayı sergiliyor.

Dergimizin geçen (32-33.) sayısı, hatırlanacağı gibi, 100. yıldönümü vesilesiyle Büyük Ekim Devrimi'ne ayrılmıştı. 100. yıl geride kaldı, ama Ekim'in önemi devam ediyor. Bu sayımızda da Ekim konusunda bir küçük dosya hazırladık. Bu dosyanın ilk yazısı, Kızıl Ordu'nun kurucusu ve komutanı Lev Davidoviç Trotskiy'in Rusya Komünist Partisi'nin Mart 1919'da toplanan 8. Kongresi tarafından kabul edilen "Ordu inşasındaki politikamız" başlıklı metnin çevirisi. Bu metin Bolşevizmin askeri politikasına ve Kızıl Ordu'nun siyasi ve örgütsel temellerine ışık tutuyor. Askeri politika konusundaki Marksist perspektifin Kızıl Ordu'nun kuruluşu ve iç savaşın ilk döneminin deneyimleri ışığında gelişimini yansıtan bu tezler, ordu ve askerlik sorununun yanında Sovyet devleti ve demokrasisinin sınıfsal karakteri hakkında da önemli değerlendirmeler barındırıyor. Bu metin, Bolşevik Partisi'nin Mart 1919'da toplanan 9. Kongresi'nde bir karar olarak oylandığı için daha da büyük önem kazanıyor. Kızıl Ordu devrimden yaklaşık üç ay sonra, Ocak 1918'de kurulmuştu. Yani onun kuruluşunun da 100. yıldönümünü doldurmuş oluyoruz. Buradaki yazı, aynı zamanda modern tarihin bu en proleter karaktere sahip ordusunun kuruluşunun bir kutlaması olarak okunabilir.

Geçen sayıda Ekim devrimini hem dünya tarihsel anlamı ve 20. yüzyıl boyunca bütün dünya üzerinde bıraktığı etki açısından, hem de Şubat devriminden Ekim devrimine kadar yaşanan büyük mücadelelerde Bolşevizm'in taktiklerine odaklanarak inceleyen Sungur Savran, bu sayıda da Ekim'in Türkiye solunda büyük ölçüde ihmal edilen bir boyutunu ele alıyor. Ekim'in devirdiği devlet olan çarlık Rusyası, Ruslar ve diğer birtakım Hristiyan halklar dışında on milyonlarca Müslüman'ın da memleketiydi. Yeni kurulan Sovyet devleti, eski Rusya'nın bütün Müslüman halklarını kendi yanına kazanmayı başardı. Yani (Savran'a göre 1917-1923 arasındaki zaman diliminin tamamı üzerinden incelenmesi gereken) Ekim devrimi, aynı zamanda, Müslüman halkların komünizmi kucakladığı ve kendi eski düzenlerini yıktığı bir süreçti. Savran, farklı sosyo-ekonomik düzenler içinde yaşayan değişik Müslüman halkların, farklı sınıf yapılarına ve farklı siyasi geleneklerine bağlı olarak sosyalizme nasıl sahip çıktığını ayrıntısıyla ele aldıktan sonra birtakım sonuçlara ulaşıyor: yazara göre, Müslümanların devrime ve sosyal mücadelelere kayıtsız olduğu yolundaki önyargı bütünüyle yanlıştır; Leniniist uluslar politikası, bu örneğin gösterdiği gibi, pratikte parlak biçimde doğrulanmıştır; her ülkede komünizmin bir siyasi akım ve parti olarak diğer akımlardan ayrışması farklı koşullarda olacaktır. Hiçbir parti geçmişine bakılarak mahkûm edilmemeli, komünist dönemi üzerinden yargılanmalıdır. Savran, ulaşılan sonuçların bir milyardan fazla Müslüman'ın yaşadığı dünyamızda dünya devrimi açısından büyük önem taşıdığını vurguluyor.

Devrimci Marksizm'in bir sonraki sayısında günümüzün emperyalizmi konulu bir dosya ve bir dizi dosya dışı yazı ile karşınızda olacağız. Yıllık İngilizce edisyonumuz olan *Revolutionary Marxism*'in 2019 sayısının hazırlıklarına da baş-

ladık. Dergimiz ile ilgili haberlere ve eski sayılarımıza www.devrincimarksizm.net adresinden ulaşabilirsiniz. Gelecek sayıda görüşmek dileğiyle...

Kitap Tanıtımı

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP

*Neoliberalizm,
İslamcı Sermayenin
Yükselişi ve AKP*
Hazırlayanlar:
Neşecan Balkan,
Erol Balkan,
Ahmet Öncü
Yordam Kitap

Bu kitapta daha önce birçok defa ayrı ayrı incelenmiş olan neoliberalizm ve İslamcı sermaye olguları ilk kez kapsamlı bir içerikle birlikte ele alınıyor. Böylece, son yirmi yıla özgünlüğünü kazandıran İslamcı sermaye birikiminin neoliberal politikalarla ilişkisini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni sınıf oluşumlarını ciddi bir biçimde incelemek olanaklı oluyor. Bu bağlamda Türkiye’de AKP dönemindeki gelişmeler, İslamcı burjuvazi ve İslamcı orta sınıf olguları mercek altına alınıyor. Ayrıca, ülkemizde ve dünyada gayet gevşek, içeriği tanımlanmamış, içine her şeyin doldurulabileceği bir kavram olarak kullanılan “orta sınıf” kavramına, daha iyi tanımlanmış, bilimsel, daha somut bir içerik ve bundan türeyen kuramsal ve ampirik tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılıyor. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların bu açıdan zenginleştirilmesi Gezi İsyanı ve benzeri siyasal olaylar sırasında gündeme getirilen sınıfsal yorumlara ve çözümlemelere eleştirel yaklaşılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Barbarlığın geri dönüşü: 21. yüzyılda faşizm

(1) Tarihi kökler: klasik faşizm

Sungur Savran

Faşizmin insanlığın geleceği açısından yeniden güncel bir sorun haline geldiği artık kolay kolay yadsınabilecek bir şey değil. Çok uzak değil, 10 yıl, haydi 20 yıl önce, faşizm kavramı her türlü baskı rejimini nitelemek için istimal ve suiistimal edildiği halde, bunu yapanlar da dâhil, hiç kimse Hitler'in ya da Mussolini'nin rejimlerinin temsil ettiği türden bir koyu vahşetin insanlığın tamamının ufkunu kaplaması ihtimalini göz önüne getirmiyordu. Oysa şimdi durum değişti. İroniktir, eskiden önüne gelen askeri diktatörlüğe, Bonapartist ya da Sezarişt tek adam yönetimine, hatta alelade baskıya dahi “faşizm” etiketini yapıştırmaktan çekinmeyenler, şimdi ufukta bir toz bulutu halinde yükselen faşizm tehlikesi için o adı kullanmıyor. Ama herkes tehlikenin hiç olmazsa sezgisel olarak farkında ki, “faşizm mi, değil mi?” diye de tartışıyor.

Altını çizerek belirtelim: Bugün gericiliğin, baskı rejimlerinin, koyu, faşist türden, başka ulusları paryalaştıran bir milliyetçiliğin, buna paralel olarak köktendinci hareketlerin (İslamcılık, Hindu şovenizmi, Hıristiyan Evanjelizmi vb.), militarizmin, savaş tehlikesinin yükselişi, uluslararası, hatta daha sert bir terimle söyleyelim, evrensel bir tehlikeyi insanlığın yeniden kapısına getirmiştir. Bu tehdidin üzerinde son yıllarda o kadar çok durmuş bulunuyoruz ki, bu yazıyı bunun kanıtlarıyla

gereksiz yere ağırlaştırmayı düşünmüyoruz. Yalnızca en son dönemden bazı seçme örneklerle değineceğiz.

Dünyanın en büyük süpergücü ABD'nin başında bir yıldır siyasi niteliği kolay sınıflandırılmayan bir adam oturuyor. Biz bu kişiye başından beri “serseri mayın faşizmi” nitelemesini yakıştırdık. Bununla, örgütsüz ama faşist eğilimde olduğunu kast ediyorduk. Buna ikna olmayanlar çoktur mutlaka. Ama geçtiğimiz aylarda yaşanan Charlottesville olayına Trump'ın verdiği tepki, birçok yorumcunun fikrini değiştirmesine vesile oldu. Bilindiği gibi Kuzey Carolina'nın bu kentinde Ku Klux Klan, başka beyaz üstünlükçüler, kendilerine açıkça Nazi diyen güçler ve benzerleri, Amerikan tarihinde köleciliği savunmak için iç savaş çıkartan generallerin anısına sahip çıkmak için gövde gösterisi yaptı ve bir tanesi arabasıyla onları protesto etmekte olan anti-faşist kalabalığa dalarak bir kadını öldürdü. Bu olay kendi içinde ciddidir, ama dünyanın en güçlü adamının bu olaya verdiği tepki bir o kadar önemlidir. Trump, hem faşistlerle (kendine Nazi diyen güçlerle!) anti-faşistleri aynı kefeye koydu ve her ikisini de suçladı, hem de (aynen Naziler ve KKK gibi) köleci generalleri Amerikan tarihinin sahip çıkılması gereken şahsiyetleri olarak ilan etti!¹ Demek ki burada, ortamını bulduğunda hızla faşistleşmesi olanaklı bir politikacıdan, yani bizim bütün bir dönem boyunca bütün bir hareketler yelpazesi için kullanmakta olduğumuz tanımlamayla bir ön-faşistten (Batı dillerinde proto-faşist) söz ediyoruz. Tekrarlayalım: Bu şahıs dünyanın sadece en büyük ekonomisinin değil, askeri bakımdan başkalarıyla karşılaştırılmaz derecede güçlü devletinin başında oturuyor.

Faşizmin yükselişinin ikinci işareti olan Avrupa'nın yeni tür ırkçı, Müslüman düşmanı, gerici hareketleri 2016'da Trump'ın başkan seçilmesiyle birleştiği için daha da büyük yankı yaratan Brexit türü bir atak yaptı. 2017'de ise Hollanda, Fransa, Almanya seçimlerinde elde ettikleri başarılı sonuçlarla dışlerini göstermeye devam ettiler. Biz daha başında olduğumuz 2018 yılı içindeki iki gelişmeye işaret edelim. Avusturya'da ön faşist Avusturya Özgürlük Partisi, sağın geleneksel partisiyle koalisyon yaparak hükümete girmiş bulunuyor. Bu koalisyonu ilan etmek için iki partinin liderleri Viyana şehrine sığamadı, başkent yakınlarındaki Kahlenberg tepesine çıktı. Bu tepenin özelliği İkinci Viyana Kuşatması'nda Avusturya ordusunun Osmanlı ordusunu burada yenilgiye uğratmış olması. Sembolizmi açıklamaya gerek var mı? Avusturya'nın başında şimdi Müslüman düşmanı bir hükümet

¹ Bu çok önemli olayla ilgili olarak Trump'ı teşhir eden şu kaynaklara bakılabilir: “ABD’de faşizm başını kaldırıyor”, *Gerçek gazetesi*, sayı 96, Eylül 2017, <http://gercekgazetesi.net/karsi-manset/abdde-fasizm-basini-kaldiriyor>; Sungur Savran, “Tarih, kültür, politika: (1) Ku Klux Klan’ın ‘yerli ve milli’ değerleri”, *Gerçek sitesi*, 21 Ağustos 2017, <http://gercekgazetesi.net/teori-tarih/tarih-kultur-politika-1-ku-klux-klanin-yerli-ve-milli-degerleri>. Ayrıca bkz. “Kenef senin ağzına yakışır”, *Gerçek sitesi*, 13 Ocak 2018, <https://gercekgazetesi.net/karsi-manset/kenef-senin-agzina-yakisir>.

oturuyor!² Bu hükümet hem Avusturya’da faşizme geçiş hükümeti karakterini taşıyor, hem de faşist ve ön-faşist partilerin güçlü olduğu diğer Avrupa ülkeleri için bir model oluşturma riskini doğuruyor. Şunu da ekleyelim: Bunlar daha sadece peşrev. 2008 finansal çöküşünü tarihte görülmemiş ölçüde bir ucuz para ve borçlanma politikasıyla kontrol altına alan dünya kapitalizmi yeni bir finansal çöküşle bir sarsılsın, siz bakın bu hareketler nasıl şaha kalkıyor!

Doğrudan doğruya emperyalist ülkelerde tarihi faşizmle şu ya da bu ölçüde ilişkili hareketlerin yükselişinin yanı sıra, dünya çapında birçok ülkede baskıcı rejimlerin geleneksel olarak demokrasinin ölçüsü olarak ele alınan bütün normları ayaklar altına almasına da artan ölçüde tanık oluyoruz. Rusya, Macaristan, Polonya, Türkiye, Hindistan, Filipinler bu tür iktidarların keyfi yönetiminin sadece en belirgin örnekleri. Başka ülkelerin burjuva sınıfları ve düzenin siyasi partileri de “güçlü adam” yönetiminin yararlarını keşfetmeye başladı!

Türkiye’ye gelince, yıllardır adım adım örülmekte olan, 15 Temmuz 2016 başarısız darbesinden sonra kuruluşu hızlanan, 16 Nisan 2017 referandumuyla “atı alanın Üsküdar’ı geçtiği ilan edilen” istibdad rejiminin karakterini belirlemek açısından son aylarda büyük önem taşıyan bir gelişme oldu: AKP-MHP yakınlaşması Türkiye’de bu iki hareketin birleşmesi yoluyla yeni türden bir faşizmin oluşması olasılığını gündemin baş sıralarına yerleştirdi. MHP ve BBP akımlarının temsil ettiği faşist gelenek 12 Eylül’den bu yana bir ölçüde “uyuyan hücreler”e benziyordu. Şimdi öyle görünüyor ki faşizm bu topraklarda da “uyanıyor”.

Öyleyse, faşizmin dünyada ve Türkiye’de insanlığın geleceği açısından büyük bir tehdit haline geldiği bir döneme girmiş olduğumuz yadsınamaz. Bu yazı ve bunun devamı olarak yazmayı planladığımız yazı ya da yazılar, faşizm sorununu, hem tarihi anlamı, hem sınıf mücadeleleri açısından yarattığı dinamikler, hem de onunla nasıl mücadele edilmesi gerektiği sorusu açısından derinlemesine ele almayı amaçlıyor.

1. Sınıf mücadeleleri içinde faşizm, çağın karakterinin bir ifadesi olarak faşizm

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, faşizmin yeniden yükselişinin birikmekte olan işaretlerinin izini yıllardır siyasi yazılarımızda sürüyoruz. Ama son dönemde, artan önemi dolayısıyla, faşizm üzerine teorik olarak da eğilmiş bulunuyoruz.³ Şu anda okumakta olduğunuz yazı, daha önce ortaya koyduğumuz görüşlerden ileri

2 Bkz. “Ön-faşizmin Kahlenberg ruhu”, *Gerçek* gazetesi, sayı 100, Ocak 2018, <https://gercekgazetesi.net/karsi-manset/on-fasizmin-kahlenberg-ruhu>.

3 Bu dergide faşizm konusunu teorik bir derinlikle kapsamlı olarak ele alma fikrini ilk kez 2016 yılında yitirmiş olduğumuz Atlen Yıldırım yoldaşımız ortaya atmıştı. Bu vesileyle kendisini saygıyla anıyoruz.

gidiyor, o yazılarda değinilmeyen çok belirleyici bir nokta üzerinde odaklanıyor. Bu bakımdan bu yazının kendisinden öncekilere göre bir ilerlemeyi temsil ettiği kanaatindeyiz.

Faşizm konusunu *Devrimci Marksizm* sayfalarında ilk kez Erdoğan ve AKP'nin kurmakta olduğu istibdad rejimi bağlamında ele almıştık. Türkiye solunda her dönemde “faşizm” kavramı akla gelebilecek her türlü rejim ve uygulama için kullanılmış olduğu gibi son dönemde AKP'nin kurmakta olduğu rejim için de çok kolaycı bir tarzda kullanılmaktaydı. Amacımız, henüz kurulmakta olan istibdad rejiminin faşizm olarak nitelenmesinin hem rejimin karakterini saptamak, hem de ona karşı mücadele etmek açısından yararlı mı, zararlı mı olduğunu anlamak idi. Ulaştığımız sonuç, “Rabiacılık” (“Rabiizm”) kavramının Erdoğan'ın rejimini kavramak için çok daha anlamlı olacağı, ama “ön-faşist” kavramının da durumu anlamak bakımından yararlı olduğu idi.⁴

Elbette, AKP'nin faşizmle ilişkisini sınayabilmek için faşizmin genel anlamı konusunda bir berraklığa ihtiyaç vardı. Bu bağlamda o yazımızda faşizme uluslararası alanda ve tarihi örneklerini temel alarak da yaklaştık ve hangi özelliklerin faşizmi tanımlayan, ayırıcı özellikler olduğu sorusunu sorduk. Bunu yaparken faşizmin sınıf mücadelelerine ne tür bir müdahale olduğu sorusunu esas soru olarak aldık. Başka bir deyişle, faşizmin doğası sorusuna cevap ararken sınıf mücadelesi kriterini kullandık. Ulaştığımız sonuç, faşizmin diğer bütün baskı rejimlerinden işçi sınıfının en geri bağımsız örgütlenmelerini dahi ezmesiyle ayrıldığı idi. Bugün de bu kriterin doğru olduğunu düşünüyoruz. Faşizmin işçi sınıfına büyük taarruzunun onun tanımlayıcı özelliği olduğuna bugün de inanıyoruz. Ama bugün sınıf mücadelelerine ilişkin daha geniş bir perspektifin gerekli olduğunu, faşizmin içinde yaşadığımız çağın asli bir olgusu olarak ele alınmasının gerektiğini düşünüyoruz. Bu yazı en başta bu noktayı açıklamak için yazılmış bulunuyor.

Devrimci Marksizm'de faşizm konusunu biraz daha dolaylı biçimde de olsa ele aldığımız ikinci yazı, Trump'ın ABD başkanlığına seçilmesi bağlamında günümüzün bütün ön-faşist akımını uluslararası alanda değerlendirmeye giriştiğimiz yazıdır.⁵ Bu yazıda faşizm klasik örnekleriyle inceleme konusu olmadığı için faşizm tanımında bir değişiklik yoktur. Ama Trump'ın, Brexit'e sahip çıkan Britanya ön-faşizminin ve Fransa'da Front National (Ulusal Cephe) lideri Marine Le Pen'in ekonomi politikalarının kapitalizmin güncel krizine kapitalist sınıf açısından bir alternatif olarak ele alınması yoluyla, faşizmi kavrayışımızda bir ilerleme olanağı doğduğu kanısındayız. Günümüzün ön-faşist hareketinin Üçüncü Büyük Depresyon olarak andığımız dünya ekonomik krizine nasıl bir cevap sunduğunun incelenmesi,

4 “Faşizm mi, Rabiizm mi?”, *Devrimci Marksizm*, sayı 27, Yaz 2016.

5 “Trump ve diğerleri: ideolojik kindarlık politikasının sınıfsal temelleri”, *Devrimci Marksizm*, sayı 30-31, Bahar-Yaz 2017.

bize faşizmin çağımızın bütünsel karakteri içinde tuttuğu yer bakımından bir ufuk açtı. Şimdi elinizdeki yazıda geri dönerek faşizmin klasik örneklerine bu ışıktaki bakınca, faşizmin daha önce üzerinde durmadığımız bir özelliğinin iyice farkına vardık. Daha önemlisi, bu özelliğin faşizmin tanımlayıcı niteliklerinden biri olduğunu bilincimize çıkarmış olduk. Bu yazıda bunu okuyucularımızla paylaşacağız. Yani yazı eskiden yaptığımız faşizm tanımının eksik olduğunu teslim ediyor. Daha önce söylediklerimiz yanlış değildir. O yazılarda yaptığımız analizin bütünüyle doğru olduğu kanısındayız. Ama o analiz **tamamlanmamış** bir analizdir.

Ulaştığımız nokta şudur: **Faşizm, kapitalist üretim tarzının tarihi gerilemesinin özgül ürünü ve bu gerilemeyi barbarlığa taşıyan biçimdir.** Faşizme başka ve daha gevşek tanımlarla yaklaşanlar, yakıcı derecede büyük önem taşıyan bu haki-katin ister istemez gizlenmesine neden olacaklardır. Faşizmin kapitalist barbarlığın biçimi olarak kavranması, insanlığın, hatta bütün türlerin geleceği için oluşturduğu tehdidin kavranması demektir. Dolayısıyla, bu konuda herhangi bir gevşeklik daha iyi bir dünya için mücadele edenler için ölümcül bir hata olacaktır.

Faşizmin bu tanımını teorik olarak temellendirmeye girerken, “kapitalizmin tarihi gerilemesi”nden ne anladığımızı ve bu olgunun kendini nasıl ortaya koyduğunu kısaca gözden geçirmemiz lazım.

2. Kapitalizmin tarihi gerilemesinin döngüsel biçimi

Bu konuyu yalın biçimde üç farklı önerme olarak ortaya koyabiliriz.

Önerme 1: Kapitalist üretim tarzı uzunca bir süre insanlığın üretici güçlerini devrimci biçimde değiştirdikten sonra gelişmesinin bir aşamasında daha ileri doğru bir değişimin önünde bir engel halini alır. Bunun sonucunda kapitalizmin tarihi gerileme⁶ çağı açılır.

Bilindiği gibi, burada özetlenen önerme, Marx’ın 1859’da yayınlanan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* başlıklı yapıtının Önsöz’ünde en yalın biçimde dile getirdiği maddeci tarih anlayışının köşe taşıdır. Marx belirli bir çağın üretim ilişkilerinin tarihsel gelişmenin bir aşamasında insanlığın üretici güçlerinin daha ileri gitmesine engel olacağı önermesini, esas olarak feodalizmden kapitalizme geçiş çağı için yaptığı gözlemler sonucu genelleştirerek üretim tarzlarının birinden diğ-

6 Bu bağlamda “gerileme” kelimesini kullanmak zorunda kalmaktan hiç memnun değiliz. Bu kelime, türediği kök nedeniyle eldeki nesnenin geriye doğru hareket ettiğini ima ediyor. Oysa burada kullanılan kavram nesnenin bir yükselişten sonra “düşüş”e geçtiğini ifade eder. Ama “düşüş” kelimesi de, yadırganması riski dışında, tatmin edici değildir: Çünkü yere, sıfıra erişmeyi hatırlatır; oysa aşağıya doğru bir hareket vardır, ama sıfır noktasına ulaşılmamıştır henüz. Kavramın Osmanlıca felsefi bir terimle karşılanması çok daha elverişli bir çözüm olurdu: “İnhitât”, “düşüş”ün yanı sıra, “doğru yoldan çıkma, bozulma, çözülme” gibi anlamlar taşır. Tevfik Fikret’in şu mısralarında olduğu gibi: “Bir ufku-ı i’tilâ açılır, yükselir hayât/Yükselmeyen düşer, yâ terakkî, yâ inhitât”. Ya ilerleme, ya gerileme/düşüş.

rine geçişin genel yasası halinde formüle etmiştir. Elbette bu geçiş kendiliğinden olmaz. Burada sınıf mücadeleleri ve politika devreye girer. Bu yasa kuvveden fiile çıktığında bir **devrimler çağı** başlar.

Kapital, bu yasanın kapitalist üretim tarzı için de geçerli olduğunu göstermek için yazılmıştır. Burjuva düşünürlerinin kapitalizmi ebediyete kadar ayakta kalacak bir toplumsal formasyon olarak sunma çabalarına karşı, bu yasanın kapitalist üretim tarzı için de geçerli olduğunu bilimsel olarak kanıtlama girişimidir.⁷ *Devrimci Marksizm*'in bir önceki sayısında yayınlanan bir yazımızda Marx'ın *Kapital*'deki bilimsel amacının kapitalist üretim tarzının kendi sonunu nasıl hazırladığını ortaya koymak olduğunu göstermeye çalışmıştık. Sermayenin esas hareket yasasının üretici güçlerde dev bir toplumsallaşma yarattığını, özel mülk edinmenin bu toplumsallaşmanın önünde bir engel haline geldiğini, üretici güçlerdeki bu toplumsallaşmanın üretim araçlarında özel mülkiyet ile çelişkisinin bu ikincisinin ilgasını tarihin gündemine yerleştirdiğini ayrıntısıyla açıklamıştık.⁸

Önerme 2: Emperyalist aşama, üretici güçlerdeki toplumsallaşmanın çok ilerlediği, kapitalist üretim tarzı ile artık çelişkiye düştüğü, bu yüzden kapitalizmin ortadan kaldırılması dinamiğini yaratan sosyalist devrimler çağının açıldığı dönemdir.

Lenin'in *Emperyalizm*⁹ çalışması toplumsallaşma meselesini son derecede açık ve vurgulu biçimde dile getirir. Lenin birçok örnek vererek üretimin emperyalist aşamada nasıl toplumsallaşmış üretici güçlere yaslandığını, bunun da sosyalizmi gerekli hale getirdiğini anlatır. Kitabın alt başlığı bu yüzden emperyalizmin "Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" olduğunu söyler. Bu aşamadan sonra sıra sosyalizmedir.

Lenin'in emperyalizm teorisinin bu yönü, tekeller ya da sermaye ihracı ya da savaşlar lehine genellikle ihmal edilmiştir. Biz kendi çalışmalarımızda *Emperyalizm*'in esas anlamının beş özellikle sınırlı olmadan kitabın onuncu bölümünde emperyalizmi tarih içine yerleştirmeye çalışan tutumunda ortaya çıktığını, üretici güçlerin toplumsallaşması vurgusunun tarihteki bu yeri tanımlayan şey olduğunu anlatmaya çalıştık.¹⁰

İkinci önermenin ilk önermeye eklenmesiyle, kapitalizmden komünizme geçiş çağının başladığı vurgulanmış oluyor. Bu önerme aynı zamanda sosyalist devrimler çağının da açıldığı anlamına gelir. Bu ikinci nokta, *Emperyalizm* kitabının yayınlanmasından sadece bir yıl sonra, 1917'de Ekim devriminin bir sosyalist devrime

7 Bkz. "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi", *Kapital*, cilt 1, çev. Mehmet Selik/Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, Bölüm 24, 7. Kesim, s. 727-731.

8 "Das Kapital: Komünizmin Kitabı", *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış 2017.

9 V.İ.Lenin, *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları, 1969.

10 Bkz. Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme. 21. Yüzyılda Emperyalizm*, 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, Bölüm 4: "Emperyalist Aşamanın Tarihsel Anlamı", s. 92-99.

dönüşümüyle ve onu izleyen devrimlerle doğrulanacaktır.

Önerme 3: Kapitalist özel mülkiyetin üretici güçlerin gelişmesi önünde bir engel haline gelmesi, mutlak bir biçimde çıkmaz ortaya. Kapitalist gelişmenin yasalı biçimi olan döngüsel gelişme içinde yaşanan krizlerin gittikçe ağırlaşması, büyük depresyonların (buhranların) yaşanması olarak çıkar.

Bu üçüncü önerme, kapitalizmin tarihi gerilemesi tezinin en zor anlaşılan, hatta genellikle hiç anlaşılmayan yanındır. Yaygın anlayış, üretici güçlerin üretim ilişkileriyle çelişkiye girmesiyle birlikte kapitalizmin artık üretici güçler, yani teknoloji, emeğin nitelikleri, toprak vb. önünde mutlak bir anlamda bir engel olarak yükselişidir. Kapitalizmin önemli buluşların yatağı olmaktan çıkacağı, teknolojiyi ve bilimi hiç geliştirmeyeceği anlamında anlaşılır “engel” tezi. Oysa Marx ve Engels’ten bu yönde tek bir satır bile bulunabileceği kanaatinde değiliz.

Bundan epeyce bir süre önce, 2008’de yaşanan ve “küresel finansal kriz” olarak adlandırılan gelişmenin yaşanmasından hemen sonra, “engel” tezinin aslında kendini dönemsel ya da döngüsel olarak ortaya koyan bir eğilim olarak belirlediğini, “engel”in fiilen ortaya çıkması için dünya ekonomisinde yeni bir derin krizin yaşanması gerektiğini vurgulamış, 2008’in finansal çöküşünün bir Üçüncü Büyük Depresyon döneminin açılışının habercisi olduğunu ileri sürmüştük.¹¹ İşte olağan krizlerden farklı olan ve bazen onlarca yıl süren bu depresyonlardır ki kapitalist özel mülkiyetin üretici güçlerin önünde bir engel olduğu hakikatini çıplak biçimde ortaya koyar. Dünya ekonomisi dev ölçülerde toplumsallaşmış, her ülke, üretim birimi, ekonomik özne birbirine bağlanmıştır. Ama özel mülkiyetin kaçınılmaz sonucu olan piyasa düzenlemesi sayısız bağlarla birbirine bağlanmış bu birimleri kaotik bir krize sürüklemiştir. Kapitalizm bunun üstesinden gelememektedir.

Üçüncü Büyük Depresyonla birlikte faşizmin (ön-faşizm biçimi altında olsa bile) yine kitleselleşme potansiyelini ortaya koyması, bu siyasi olgunun da kapitalizmin tarihsel gerilemesine bağlı krizlerinin bir ürünü ve ifadesi olduğunu düşündürmektedir. İkinci Büyük Depresyon bize faşizmin “klasik” diyebileceğimiz çağını, Alman ve İtalyan faşizmlerini vermiştir. Üçüncü Büyük Depresyon ise faşizmin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ilk kez koalisyon ortağı olarak da olsa iktidara geçmesine (Ukrayna ve Avusturya) ve dünyanın en güçlü ülkesinde “serseri mayın faşizmi” olarak anılabilecek bir olgunun ortaya çıkmasına sahne olmuştur. Bu, rastlantısal bir ilişki değildir. Faşizm, kapitalizmin insanlığı getirdiği bu kritik kavşakta çözümsüzlüğün ifadesi, hayali bir çözüm ve hakiki bir barbarlıktır.

11 Sungur Savran, “Kapitalist Kriz mi, Kapitalizmin Krizi mi?”, Sermin Sarıca (der.), *Tülay Arın’a Armağan. İktisat Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları, 2010. Aynı yazı İngilizce olarak da yayınlanmıştır: “Capitalist Crisis or the Crisis of Capitalism?”, E. Ahmet Tonak (ed.), *Critical Perspectives on the World Bank and the IMF*, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2011.

3. Yöntemsel önermeler

Buradan faşizm üzerine incelememize geçmeden önce tarihsel gelişmenin içeriğine dayanan bu üç önermeye, bir bakıma onlardan türeyen iki yöntemsel önerme ekleyeceğiz.

Yöntemsel önerme 1: Faşizm uluslararası bir olgudur ve incelenmesi uluslararası toplu durumdan hareketle yapılmalıdır.

Faşizm dalgalar halinde yükselir ve uluslararası karakter taşır. Bu iki özellik de yukarıdaki önermelerden doğal olarak türer. Faşizm dalgalar halinde gelir çünkü kapitalizmin tarihi hareketi ve gerilemesinin somut biçimi döngüseldir. Faşizmin yükselişi, geçmişte de bugün de büyük depresyon biçimini almış olan dünya krizlerinin ürünü olmuştur. Büyük depresyonlar da, kapitalizmin tarihi gerilemesi de dünya çapında olaylar olduğuna göre, faşizmin de uluslararası düzeyde, bir dünya olgusu olarak incelenmesi gerekir.

Bunun anlamı ikilidir: Birincisi, faşizmin esas nedenleri ulusal özgüllüklerde değil, uluslararası toplu durumun (konjonktürün) özelliklerinde aranmalıdır. Elbette ulusal gelişmede eşitsizlikler bu toplu durumun parçasıdır. Bir bütünün eşitsiz gelişmesi diyalektiğin icabıdır. Ama sözgelimi, İtalyan faşizminin esas nedenini ülkenin Güney bölgesinin (*Mezzogiorno*) kapitalizm-öncesi ilişkilere yakın arkaik sosyo-ekonomik yapısında ya da Nazizm'in nedenini Prusya geleneğinde aramak yanlıştır. Bunlar faşist mayanın tutmasında hiçbir rol oynamamıştır demiyoruz. Sadece yardımcı, ikincil etkenler olabilir diyoruz.

Yine aynı yöntemsel önermenin ikinci sonucu, ulusal özelliklerin esas olarak farklı ülkelerde ortaya çıkan faşist akımların ve rejimlerin birbirlerinden farklarının belirlenmesinde etki yapacağıdır. Elbette *Mezzogiorno* sorunu İtalyan faşizminin tarımsal boyutunu Nazizm'den daha ağırlıklı kılmıştır; elbette Prusya askeri geleneğinin orduda yarattığı gerici yapılanma Hitler'in askeri bir himaye altında yükselmesine yol açmıştır. Faşizmin bütün ülkelerde tıpa tıp aynı biçimler altında ortaya çıkacağını, dinamiklerinin aynı olacağını, rejimlerinin bire bir örtüşen özellikler sergileyeceğini söylemiyoruz. Sadece faşizmin temel belirleyici özelliklerinin genel dünya durumundan hareketle incelenebileceğini, ulusal durumların ise ulusal özgüllükleri açıklayabileceğini söylüyoruz.

Yöntemsel önerme 2: Faşizmin ulusal düzeyde aldığı somut biçimler arasında bazıları faşizmin belirleyici özelliklerini daha doğrudan ve sadık biçimde yansıtırken bazıları temel özelliklerden sadece kimilerini bağrında taşır, bazıları ise faşist denemeyecek kadar temel özelliklerden yoksun, ama faşizmle akraba olacak kadar ona yakındır. Daha da ileri gidersek, bazı baskıcı rejimler faşist değildir, ama dönemin faşizminin hegemonyası altında faşistimsi (*fascistoid*) biçimlerde davranmakta olabilir.

Bu söylenenin yine faşizmin dalgalar halinde yükselmesine ve uluslararası bir

olgu olmasına dayandığı açıktır. Belirli bir dönemin ya da çağın ana özelliklerinden doğan gerici ve baskıcı hareket ve rejimlerin hepsinin tam anlamıyla faşist olması beklenmemelidir. Ama faşizm o döneme damgasını vurmaya ve bir uluslararası olgu olarak belirleyici olmaya başladıktan sonra bunlar bir bakıma faşizmin uzantısı haline gelebilir. Faşizmin tarihi köklerini barındıran 1930’lu yıllar bu bakımdan çok açık örneklerle doludur. O dönemde hangi ülkelerin baskıcı rejimlerinin faşist olduğu, hangilerinin olmadığı oldukça tartışmalı bir konudur. Almanya ve İtalya hiç kuşku yok faşisttir.¹² Bunlara birçok yazar başkalarını ekliyor. Örneğin Michael Mann için Avusturya, Macaristan ve Romanya da bir aşamada arı anlamda faşist rejimlerle yönetilmiştir.¹³ Trotskiy Polonya’daki Pilsudski rejiminin faşist karakter taşıdığını savunmuştur.¹⁴ Ama 1930’lu ve 40’lı yıllarda Avrupa’da faşist olarak nitelenmeye aday ülkelerden ne kadar çoğu böyle isimlendirilse de geriye faşist olmadığı halde faşist kampın, daha özel olarak Nazizm’in hegemonyası altına giren rejimler mutlaka kalacaktır. Örneğin Franco’nun rejimi faşist değildir, ama ülkenin kendi toprağından fıskırmış bir gerici yönetimin sultasını temsil eder. Buna karşılık Fransa’nın Mareşal Pétain yönetimindeki kısmında kurulan rejim ya da Norveç’in Nazi işgali altında Quisling yönetimindeki rejimi, bu ülkelerin kendi dinamiklerinden çok daha ağırlıklı biçimde Nazi işgalcinin damgasını taşır; Franco rejiminden bu farklarına rağmen bunların da onunla ortak yanı, arı anlamda faşist olmadıkları halde savaş sırasında Avrupa çapında faşist blokun ayrılmaz parçası niteliği taşıyan rejimler olmalarıdır.

Aynı yönetsel ilke, bir başka sonuç daha doğurur. Madem faşist rejim ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir, madem bazı ülkelerdeki faşist rejimler faşizmin genel karakterini diğerlerinden daha berrak biçimde, daha sadık biçimde ortaya koyar, o zaman faşizmin incelenmesi, bir ilk elde, bu ülke ya da ülkeler temelinde yürütülmelidir. 1930’lu yıllar için örnek ülke, faşizm kavramına en yakından uyan ülke Nazi Almanya’sıdır. Ancak ikinci sırada Mussolini’nin faşist İtalya’sıdır. Trotskiy, 1932’de “Ya Şimdi Ne?” başlıklı çok önemli broşürüne şöyle başlar:

Rusya’da kapitalizm aşırı geriliği dolayısıyla emperyalizmin zincirinin en zayıf halkası olarak ortaya çıktı. Günümüz krizinde ise, Alman kapitalizmi taban tabana zıt bir nedenle en zayıf halka olarak beliriyor: Tam da Avrupa’nın çıkmazı koşulları içindeki en ileri kapitalist sistem olduğu için. Almanya’nın üretici güçleri ne kadar daha yüksek vitesse yükselirse, ne kadar daha dinamik bir güçce

12 Her ne kadar Nazi Almanyası’nın faşist kavramı altında ele alınmasına karşı olan yaygın bir literatür mevcut olsa da. Bkz. Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, Londra: Bloomsbury, 2015, s. 47-48.

13 Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar, İstanbul: İletişim, s. 25.

14 Leon Trotsky, “The Only Road”, *The Struggle Against Fascism in Germany*, New York: Pathfinder Press, 1971. s. 282.

kavuşursa, Avrupa'nın devlet sistemi tarafından daha da fazla boğuluyor—bu sistem yoksul bir taşra kentinin hayvanat bahçesinin kafesler “sistemi”ne benziyor.¹⁵

Almanya, yani dünyanın ABD ile birlikte en hızlı sanayileşen devi, öteki Avrupa ülkelerinden sömürgecilik ile ayrılır. İki dünya savaşına da damga vurmasının nedeni budur. İtalya, Almanya'nın yanında ileri kapitalist ülkeler arasında silik bir figüran gibi görünür. İşte bu yüzden ki, kapitalizmin en keskin çelişkisi olarak faşizm ifadesini Almanya'da bulmuştur.

Öyleyse, nasıl Marx kapitalizmi en ileri ve en arı biçimlerin taşıyıcısı olan Britanya toprağına referansla incedi, nasıl 20. yüzyıl sosyalizm inşa deneyimlerinin beşiği ve en arı ve en ileri biçimlerinin taşıyıcısı Sovyetler Birliği'nin araştırmanın merkezi olması gerekir, faşizmin vatanının da Nazi Almanyası olarak kabul edilmesi gerekir.

Bu yazıda biz faşizmin klasik çağını izlerken öncelikle Nazi Almanyası'nın özellikleri üzerinde duracak, ayrı bir bölümde İtalyan faşizmi deneyiminin yaptığımız analizi doğrulayıp doğrulamadığını sınavacağız.¹⁶

4. Kapitalizmin tarihi tıkanıklığından kaçış olarak faşizm

Faşizm, kapitalist toplumda ağır bir krizin yarattığı koşullar altında ortaya çıkar. Klasik dönem faşizminin esas laboratuvarı olan Almanya'da, Hitler ve Nazi partisinin iktidara yükseliş süreci, ekonomik krizin faşizmin iktidara tırmanmasındaki rolünü berrak çizgilerle ortaya koyar. Nazi partisi Almanya'da 1918 Kasım'ında başlayan ve 1919'da Bavyera'da kısa ömürlü bir Sovyet Cumhuriyeti kurulmasıyla sonuçlanan devrimci sürece tepki içinde tam da Bavyera'da doğmuştur.¹⁷ 1919-23

15 Leon Trotsky, “What's Next?”, *Struggle Against Fascism*, s. 142 (bibliyografik bilgi için bkz. bir sonraki dipnotu).

16 Almanya ve İtalya konusunda bilgi verirken çok hassas veriler, özel yorumlar veya alıntılar dışında her ayrıntı konusunda kaynak göstermeyeceğiz. Onun için kaynaklarımızı baştan belirtmenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Almanya konusunda şu kaynaklara başvuruyoruz: Leon Trotsky, *The Struggle Against Fascism in Germany*, New York: Pathfinder Press, 1971 [Türkçesi: Lev Troçki, *Faşizme Karşı Mücadele*, çev. Orhan Dilber/Orhan Koçak, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1998]; Ian Kershaw, *Hitler*, Londra: Penguin Books, 2009; Ian Kershaw, *Nazi Dictatorship*, a.g.y.; Alfred Sohn-Rethel, *The Economy and Class Structure of German Fascism*, Londra: Free Association Books, 1987; Daniel Guérin, *Fascisme et grand capital (Sur le fascisme II)*, Paris: Petite Collection Maspero, 1971 [Türkçesi: *Faşizm ve Büyük Sermaye, (Faşizm Üzerine 2)*, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2014]; Arthur Rosenberg, “Fascism as a Mass-Movement”, *Historical Materialism* 20.1, (2012), s. 144-189.

17 Bavyera Eyaleti'nin 1919 Sovyet Cumhuriyeti'nin yenilgisinden sonra başına geçen karşı devrimci yönetimin ve bütün Almanya'nın gericilerinin sığınağı niteliği taşıyan eyalet başkenti Münih'in Hitler'e ne kadar uygun bir ortam yarattığını Ian Kershaw ayrıntılarıyla anlatır. Bkz. *Hitler*, s. 105 vd.

arasında hızla güçlenmiştir. Bu güçlenmenin ardında savaş sonucunda imzalanmış olan Versay Antlaşması'nın mağlup Almanya'ya görülmedik derecede ağır koşullar dayatmış olmasının ve Hitler'in bu yarayı ustaca kaşımalarının büyük rolü vardır. Cihan Harbi'nden dönen gazi muhariplerin kurmuş olduğu gerici *Freikorps* milislerinin (aşağıda İtalya'da da benzer bir sürecin yaşandığını göreceğiz) gerek Naziler, gerekse benzer hareketler için doğal bir örgütlenme ortamı yaratmış olması da ek bir faktördür. Ancak Nazi partisi, 1923'te Münih'teki ünlü "Birahane Darbesi"nin başarısızlığı sonrasında aynı hızla gerilemiştir. Ne var ki, Hitler'in ve Nazilerin 1923-1929 arasında toplumun hiçbir biçimde dikkatini çekememesinin esas nedeni "Birahane Darbesi"nin başarısızlığı değildir. Bunun yarattığı zayıflık, devletin bu gerici harekete kol kanat germesi sayesinde hızla giderilmiş, Hitler hapishaneden kısa süre içinde salıverilmiştir. Esas neden, 1923'te yaşanan hiperenflasyon sonrasında Almanya'nın uluslararası güçlerin desteğiyle ekonomik bir istikrara kavuşturulmuş olması, 1923'ün aynı zamanda 1919'da başlayan Alman devrimi dalgasının da başarısızlıkla sona erdiği yıl olmasıdır. Ekonomik ve politik istikrar devam ettiği sürece Naziler toplumun çeperinde yaşayan, ayakta kalmaya çabalayan, eski politik başarısını hiçbir biçimde elde edemeyen bir hareket olarak kalmıştır.

Hitler'in ve Nazilerin yeniden yükselişi, 1929 Ekim ayında New York borsa çöküşünün ertesinde başlayan büyük ekonomik depresyon ortamında gerçekleşmiştir. 1923-1929 arasında yerinde sayan, sadece ayakta kalma savaşı veren bu hareket, hızla milyonlarca insanın desteğini kazanmış ve 30 Ocak 1933'te, yani üç seneyi biraz aşkın bir süre içinde iktidara yükselmiştir. Görüldüğü gibi, koşulları oluşturmada faşizmin iktidara yükselmesi yıldırım hızıyla olmuştur. İtalya'da da küçük bir parti iki yıl içinde başa geçmişti. Ama iktidara yükselmek için biraz daha fazla zamana ihtiyaç duyan Naziler, kendi mutlak iktidar tekellerini, İtalyan faşizminden çok daha hızlı, neredeyse bir yıl içinde, hatta esas olarak Mart ayındaki ünlü *Reichstag* (parlamento) yangını ertesinde kurmuşlardır.

Almanya'da 1919-23 başarısından sonra yaşanan 1923-29 durgunluğu ve ertesinde 1929-33 arasında Hitler'in hızla iktidara yükselmesi, neredeyse laboratuvar koşullarında faşizmin kriz ortamında, özel olarak da Büyük Depresyon ortamında gelişen bir virüs olduğunu ortaya koyuyor. Faşizm gibi dünya tarihsel önemde bir toplumsal olayın elbette çok sayıda ve karmaşık bir yumak oluşturan nedenleri vardır. Ama yalınlaştırarak söyleyecek olursak, birincil, esas nedeni Büyük Depresyon'un yarattığı dehşet verici toplumsal krizdir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde (Avusturya, Romanya, Fransa, İspanya vb.) aynı dönemde gelişen ve güçlenen faşist hareketlerin hepsi aynı şekilde Büyük Depresyon'un ürünleridir. Bunların hiçbirisi Nazi işgali gerçekleşene kadar iktidara geçememiştir, çünkü Almanya'nın savaş sonrası koşullarında var olan toplumsal krizin ekonomik krizle birleşmesi ve ekonomik gücü ile emperyalist hiyerarşi içindeki yeri arasındaki çelişki bu ül-

kedeki sarsıntıyı hiçbir yerde olmadığı kadar derin kılmıştır. Bu son noktayı biraz açmak gerekir.

İtalya ve Almanya'yı önce savaş sonrası koşullarda, sonra ve daha önemlisi Büyük Depresyon'da öteki büyük kapitalist-emperyalist ülkelerden daha kırılgan kılan, sarsıntının bu iki ülkede daha ağır yaşanmasına yol açan en önemli faktör bu ülkelerin ulusal birliğini (İtalya'da 1866, Almanya'da 1871) ve buna bağlı olarak kapitalist gelişmesini daha geç sağlayabilmiş olması, dolayısıyla sömürgecilik yarışında geride kalmaları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı tam da Almanya'nın bu geç kalmışlığı bağlamında 19. yüzyılın sonlarına doğru dev bir sınai atılım yapmış olmasının doğurduğu çelişkilerin ürünüydü. Almanya'nın bu savaşı yitirmesi, üstelik Versay Antlaşması'yla çok ağır bir aşağılanma yaşaması faşizmin ve yeni bir savaşın koşullarını hazırlayacaktı. Ama Büyük Depresyon yaşanmasaydı, bu koşullar tamamlanamazdı.

Ekonomik krizin kısıktırak bağladığı Alman toplumuna çıkar yol olarak sunulan Nazizmin ekonomik programı, kapitalizmin olağan tarihi gelişmesine alternatif bir yöne işaret ediyordu. Bu alternatifi okurun daha kolay anlayabilmesi için bugünün tartışma terimleriyle ifade edecek olursak, Nazizm'in ekonomik programı küreselciliğe karşı kendi kendine yeterlilik (yani Batı dillerinde kullanılan terimle otarşı) üzerinde yükseliyordu. Burada, aşırı bir basitleştirmeye kaçarak işimizi kolaylaştırmaktan bilinçli olarak uzak duracağız. 1929 borsa çöküşü sonrasında, Büyük Depresyon koşullarında dünya zaten hep birlikte küreselcilikten uzaklaşmıştı. Fransa yüzünü altın blokuna, Britanya Commonwealth ortamına dönmüştü; ABD'de Roosevelt'in New Deal politikası Amerikan ekonomisinin iç pazarındaki gelişmeleri sermaye açısından dünya pazarından daha önemli kılıyordu. Latin Amerika'dan Türkiye'ye az gelişmiş ülkeler, Büyük Depresyon içinde herkes kendi derdine düştüğü bir sırada iç pazara dönük sanayi yatırımlarıyla yeni birtakım denemelere girişiyorlardı.¹⁸

Ama yine de Nazi iktidarının ekonomi politikasındaki yöneliş, bütün bu yaklaşımlardan **nitel olarak farklı** bir karakter taşıyordu. Bunu anlamak için Nazi iktidarı altında ekonomi politikasının iki dönemi arasındaki karşıtlığa bakmak yararlı olur. Otarşı (kendine yeterlilik) politikası tek bir hamleyle, akşamdan sabaha yerleşmedi. Nazi iktidarının ilk üç yılı, Hitler'in hükümeti ele geçirmesinden önceki dönemden, Keynes öncesi Keynesçiliği ile ayrılır. Nazilerin istihdamı arttırmak için derhal uygulamaya başladığı politikalar, kamu yatırımları, en başta otoyollar, Volkswagen'ın bir devlet işletmesi olarak kuruluşu vb. ekonomik ortodoksinin özel

18 Bu konularda daha fazla ayrıntı için bkz. Sungur Savran, "Bunalım, Sermayenin Yeniden-Yapılanması, Yeni-Liberalizm", Nail Satılğan/Sungur Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, İkinci Basım, İstanbul: Belge Yayınları, 2009.

girişim yanlısı, piyasaya müdahaleyi reddeden önyargılarına aykırı düşüyordu.¹⁹ Ama bu yöneliş, Alman sermayesini ekonominin içine düşmüş olduğu derin durgunluğun çukurundan çıkarıyordu. Özellikle de güçlü Alman metalürji sektörünün ihtiyaçlarına uygun düşüyordu. Ekonominin başında has Nazi kadrolarının dışından biri, eski rejimin Merkez Bankası başkanı Dr. Schacht vardı. Schacht'ın ekonomi politikasının ortağı ünlü demir-çelik devi Krupp'tu. Schacht döneminde Nazi ekonomi yönetimi, ihracatçıların ihtiyaçlarını gözetken, 1923-29 dönemi istikrarını olanaklı hale getiren uluslararası sermaye akımlarını önemseyen, özellikle Amerikan finans âlemini yabancılaştırmaktan kaçınmaya çalışan, bu yüzden uluslararası alanda Almanya'nın itibarını sarsması korkusu ile Yahudilere uygulanan baskılara gem vurmaya çalışan, kısacası Alman büyük sermayesinin küreselci kanatlarının hassasiyetlerini ön planda tutan bir yönetimdi.

Büyük değişim, Hitler'in kendi eliyle geldi. O kadar ki, ekonomiyi yeniden düzenlemeyi hedefleyen ve Dört Yıllık Plan adını taşıyan yeni programın taslağı Schacht'tan gizleniyordu! Dört Yıllık Plan, ekonomiyi, Versay Antlaşması temelinde büyük ölçüde silahsızlandırılmış olan Almanya'nın yeniden güçlenmesini öngören bir silahlanma ve savaş politikasının ihtiyaçlarına göre düzenliyordu. Yeni güçlü adam, savaş sanayisinin başına getirilmiş olan, soy Nazi kadrosu Hermann Göring'di. Buradan Nazi iktidarının Alman büyük sermayesinin çıkarlarının dışında, yalnızca kendi politik amaçlarına hizmet eden bir politikaya döndüğü sonucu çıkarılmasın. Bir kere, emperyalist genişleme Alman tekeli sermayesinin ortak ihtiyacı ve talebiydi. Ayrıca, büyük sermaye bu kriz günlerinde işçi hareketini ezdiği için Hitler'e müteşekkirdi. Nihayet, Nazi Partisi'nin en büyük destekçilerinden büyük elektro-kimya tekeli IG Farben, Dört Yıllık Plan'ın hem hazırlanmasında, hem de uygulanmasında kendi adamlarıyla işin bütünüyle içindeydi. Yani farklılık Naziler ile sermaye arasında değil, tekeli sermayenin kendi içindeydi. Alman emperyalist sermayesi, kendi içinde bazı geçici sürtüşmelere rağmen, Dört Yıllık Planla yeni bir sermaye birikimi patikasına giriyordu. Schacht 1937 Kasım'ında görevden alınacak, yerine Göring'in adamlarından Dr. Funk getirilecektir.

Burada en önemli nokta Almanya'nın dünya pazarının tahditlerinden bir ölçü-

19 Bunun bir sonucu, Keynes'in ve Keynesçilerin Hitler'in ekonomi politikalarına sempati ile yaklaşmaları olmuştur. Keynes, *Genel Teori* başlığını taşıyan başyapıtının 1936 tarihli Almanca basımına yazdığı Önsöz'de şöyle diyordu: "Elinizdeki kitabın geliştirmeye çalıştığı hasıla teorisi, bir bütün olarak, serbest raket ve yaygın bir laissez-faire uygulaması koşulları altında verili bir hasılanın üretim ve bölüşümü teorisine kıyasla totaliter bir devletin koşullarına çok daha kolay uyarlanabilir." Llewelyn H. Rockwell Jr., "Hitler's Economics", <https://mises.org/library/hitlers-economics>, 28 Haziran 2012. Keynes'in kendi teorisinin "totaliter bir devlet" koşullarında daha kolay uygulanabileceğine dair Alman ekonomistlerine uzattığı el bizce oldukça açıktır. Ama Keynes taraftarları bunu Keynes'in Alman Tarihçi Okulu taraftarlarını ikna etmek üzere yaptığını ileri sürmektedirler.

de bağımsızlaşmasıydı: Ta Büyük Harp'ten beri Alman ekonomisi dünya pazarının kapislerine mahkûm olmuş, 1923'te tarihin kaydettiği en büyük hiperenflasyonun pençesine düşmüş, 1929'dan itibaren ise büyük bir işsizlikle toplumsal bir kriz haline dönüşen aşırı sermaye birikimi dolayısıyla çökmenin eşiğine gelmişti. Elbette, üretici güçlerin tekil ülkelerin sınırlarını çoktan aştığı, dünya ekonomisinin derin bağlarla bütünleştiği bir dünyada tek bir ülkenin sınırları içinde dünya pazarından istikrarlı biçimde bağımsızlaşmak olanaksızdır. Nazilerin bu soruna yanıtı, ölçeği büyütmektir. Nazi ekonomik terminolojisinde bu sorunun cevabı *Grossraumwirtschaft* olarak anılır, yani "Büyük Alan Ekonomisi".²⁰ Şimdi bu tür ekonomiye geçişin hangi yöntemlerle gerçekleştirildiğine bakalım.

5. Savaş ekonomisi, ekonomik savaş

Silahlanma ve savaş ekonomisi üzerine yerleşen bir ekonomi, her şeyden önce devlet siparişleriyle beslenmiş bir ekonomi demektir. Dünya ekonomisi derin bir depresyon içindeyken, New Deal politikaları sayesinde bir ölçüde toparlanmış Amerikan ekonomisi bile 1937 yılında yeniden durgunluğa girmişken, Alman ekonomisi kamu harcamalarının kamçılayıcı etkisi altında hem kapasite kullanımında, hem istihdamda, hem de hammadde tedarikinde darboğazlara girmeye başlamıştı. Ekonomik krizin Almanya'da en derinden yaşanmakta olduğu 1931-32 döneminde altı milyondan fazla işsiz varken, 1938'e gelindiğinde Almanya çoktan tam istihdam denecek bir aşamaya ulaşmış, hatta işgücü kıtlığı içine düşmüş durumdaydı.²¹ Tam istihdam işçi sınıfına bir pazarlık gücü kazandırıyor, faşist devletin siyasi ve sendikal koşullarına rağmen bu güç kendini hissettiriyordu. 1936-37'den başlayarak toplumsal huzursuzluk, Hitler'in ta Kasım devriminden beri en büyük korkusu olan bir işçi sınıfı isyanı ile karşılaşma kaygısını depreştiriyordu.²² Bunun anlamı, işçi sınıfının ihtiyaçlarına daha fazla yanıt verebilmek için ülkenin tarım alanında hammadde ihtiyacının yanı sıra gıda maddesi tedarikinin de artırılması gerektiği idi. Öte yandan, tarımsal hammadde ve gıda maddeleri ithalatı için ihracat yapmak gerekiyordu. Bu da yeni pazarlara ihtiyaç demekti. Yani Dört Yıllık Plan ile kurulan ekonomik yapı, mantığı gereği "Büyük Alan Ekonomisi"ni çağırıyordu. Almanya'nın *Lebensraum*'a ihtiyacı vardı. Modern üretici güçler veri iken otarşı ancak "Büyük Alan Ekonomisi" ile mümkündü.

Kısacası, Almanya'nın dışarıya doğru genişlemesi gerekiyordu. Savaş ekono-

20 Alan S. Milward, "Fascism and the Economy", Walter Laqueur, *Fascism. A Readers' Guide*, Berkeley: University of California Press, 1976.

21 Bkz. Charles Bettelheim, *Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi. Kapitalizmin Çöküşünün Bir Görünümü*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş Yayınevi, 1982, s. 206.

22 Bu analiz, İngiliz Marksist tarihçisi Tim Mason'a aittir. Aktaran Ian Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 103-106.

misini, ekonomik savaşı gerektiriyordu. Sömürge açlığı içindeki Alman emperyalizmi açısından Hitler'i bir önceki turda, yani Birinci Dünya Savaşı'nda Kayzer'in arayışından ayıran, İngiliz sömürgelerine göz koymak yerine Almanya'nın tek bir ülke olarak Doğu Avrupa'yı ve ardından Rusya'yı (yani artık Sovyetler Birliği'ni) yutmasını stratejisinin merkezine almış olmasıydı. *Mein Kampf*'ın (Kavgam) İkinci Kitabı'nda şöyle yazıyordu:

Biz Nasyonal Sosyalistler, savaş [Birinci Dünya Savaşı-ss] öncesi dönemdeki dış politika eğilimimizin altına bilinçli biçimde bir çizgi çekiyoruz. Almanların güneye ve batıya doğru dur durak bilmez hareketine son veriyoruz, bakışımızı doğudaki topraklara çeviriyoruz. Uzun bir aradan sonra nihayet savaş öncesi dönemin sömürge ve ticaret politikasından koparak geleceğin toprak politikasına geçiyoruz.

Bugün Avrupa'da topraktan söz ediyorsak, öncelikle Rusya'yı ve onun sınır bölgelerindeki vasal ülkelerini getirebiliriz aklımıza. (...) Rusya uzun yüzyıllar boyunca üst yönetici katmanlarının Germanik çekirdekten beslendi. Bu çekirdek bugün bütünüyle imha edilmiş, tükenmiş olarak düşünülebilir. Yerini Yahudi almıştır. (...) Yahudi asla bir örgütlenme unsuru olamaz, ancak bir çürüme (dekompozisyon) mayası olabilir. Doğudaki dev imparatorluğun çöküşü olgunlaşmış bulunuyor. Rusya'da Yahudi hâkimiyetinin sonu, Rusya'nın bir devlet olarak sonu olacaktır...²³

Bu strateji değişikliğinde, Hitler'in çok uzun bir süre boyunca Bolşevizme karşı savaşta Britanya ile ittifak içine girme umudunu terk etmemesi muhtemelen en önemli rolü oynamıştır. Nazi devleti, Doğu Avrupa ve Balkanları hızla ele geçirme yönelişini ne kadar Alman ulusunun birliği türünden bir ideolojik gerekçeyle bağlamış olsa da, asıl harekete geçirici faktör buydu. 1938-39 yıllarında Almanya'nın ardı ardına, Hitler'in esas memleketi olan Avusturya'yı (*Anschluss*), Çekoslovakya'yı (burada gerekçe Almanların çoğunluk olduğu Südetler bölgesi idi) ve Polonya'yı (burada da Danzig Koridoru diye bilinen bölgedeki Alman haklarıydı bahane) işgal etmesi, Büyük Alan Ekonomisi'nin kuruluşunda başlangıç hamlelerini oluşturuyordu. Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Doğu Avrupa'nın geri kalanı (Macaristan, Romanya vb.) ve Balkanlar Almanya'nın yeni ekonomik sömürgeleri haline gelecekti.

Nazi sömürgeciliğinin karakterinin iyi anlaşılması gerekir. Naziler işgal ettikleri ülkelerin her türlü ekonomik olanaklarını yağmalamalarının yanı sıra yerli işgücünü köleliğe benzer koşullarda çalıştırıyorlardı. Nazizm'in Alman işçi sınıfını kontrol yöntemlerinden biri, Alman tekelci sermayesine ülke dışında sağladığı çok yüksek artık değer oranına dayanan sömürü olanakları sayesinde ülkede tam istihdamı sağ-

²³ Kershaw, *Hitler*, s. 155.

lamanın ve asgari bir geçim düzeyini temin etmenin koşullarını yaratmaktı.²⁴ Başka türlü ifade edecek olursak, Alman milliyetçiliği Nazizmin iktidara gelmesinde çok önemli bir rol oynadığı gibi, daha sonra da Alman emperyalizminin hedeflerine ulaşmasında belirleyici bir yönetici ilke olmaya devam ediyordu. Milliyetçi ekonomik uygulama, Alman proletaryasını proleter konumunun yerine Alman konumunu benimsemeye doğru iten bir güçtü. Kısacası, faşist milliyetçilik anlaşılmadan faşizmin, özellikle Nazizm'in anlaşılması olanaklı değildir.

6. Yahudiler, işçiler, Bolşevikler

Nazizm'in bir *volkgemeinschaft* (ulusal ya da etnik topluluk) kurma programı bu bağlamda ekonomik programıyla ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Ne Almanların üstün ırk olduğu iddiası ne de Yahudi düşmanlığı Hitler'in kaprisi değildir. Milliyetçiliğin faşist biçimi, ırkçılık, başka ulus ve "ırk"ların aşağılanması, hatta yok edilmesi, emperyalizmin yarattığı bir ihtiyaçtır. Kriz içindeki tekelci sermayelerin, sistemi kurtaramadıklarını kavradıklarında kendilerini kurtarma arayışına giriştikleri zaman başvurmak zorunda kaldıkları bir ideolojidir.

Alman ulusunun üstünlüğü teorisine dayanan Nazi milliyetçiliği, birden fazla işleve sahipti. İlkın, Almanya'nın sınıf temelinde bölünmesinin yerine sınıfların ulus temelinde birleşmesine yaslanarak öteki uluslara karşı düşmanlığı sınıflar arası birliğin harcı haline getirmeyi amaçlıyordu. Öte yandan, ırkçılık, aynı zamanda Almanya'nın öteki Avrupa uluslarını boyunduruğuna alması için çok elverişli bir ideolojik gerekçeydi. Yani muhalefette Alman toplumunu sınıflar temelinde değil ulusal temelde yeniden biçimlendirmeyi hedefleyen milliyetçilik, bir kez iktidara geçtikten sonra Alman toplumunu öteki uluslara karşı çılgın bir düşmanlık içine sokma işlevini taşıyordu.

Yahudi düşmanlığı, Avrupa'nın tarihi gelişmesi içinde, bu aklını yitirmiş ırkçı milliyetçiliğin neredeyse "doğal" bir yol arkadaşı idi. Bir kere, sınıf dayanışmasının yerine geçirilecek "ulusun birliği" bakımından bir "iç düşman" elbette büyük yarar sağlayacaktı. Yahudi düşmanlığı (anti-Semitizm) bu bakımdan büyük bir kozdu,

24 Nazi rejiminin Alman işçi sınıfı üzerinde ekonomik alanda yarattığı etkiler konusunda kaynaklar birbirleriyle çok tutarlı olmayan bilgiler vermektedir. Bizim konumuz bu olmadığı için buraya girmiyoruz. Ama kabaca belirtelim ki, başlangıçta Alman tekelci sermayesinin talepleri doğrultusunda Naziler işçi sınıfının haklarına ve ücretlerine büyük bir saldırı başlatmış, işçi sınıfı ciddi bir dizi kayıp ve yoksullaşma yaşamıştır. Ne zaman ki, kamu yatırımları ve silahlanma harcamaları sayesinde Alman ekonomisi krizden toparlanmaya ve işgücü piyasasında işçi kıtlığı yaşanmaya başlamıştır, koşullar bir ölçüde değişmiştir, ücretlerde de yukarı doğru bir kıpırdanma başlamıştır. Saptanması güç gibi görünen, bunun derecesidir. Ücretler meselesi bir kenara konulduğunda bile, işgünü bütün aşamalarda çok uzun tutularak mutlak artı değer sömürüsü yüksek düzeylere taşınmıştır. Bu son noktayı Sohn-Rethel vurguluyor. (Jane Caplan, "Afterword", Sohn-Rethel, *German Fascism*, s. 165.)

çünkü büyük kitleler arasında zaten var olan bir ulusal (dinsel) önyargıyı temel politik doğrultunun bir unsuru olarak ele alıyordu. İkincisi, Yahudilerin mallarının yağmalanması, “Ari” ırktan bütün Almanların yararlanabileceği olanaklar yaratacaktı. Sermayenin ve ekonominin “Arileştirilmesi”, yani Yahudilerin hem zorla, hem zor dışı ekonomik yöntemlere başvurularak mülksüzleştirilmesi, meta ve para ticaretinde özel olarak uzmanlaşmış bir halkın varının yoğunun “Ari” Almanların eline geçmesi anlamını taşıyordu. Bundan Alman tekelci sermayesinin memnun olacağına kuşku yoktu, ama mesele bununla sınırlı değildi. Yahudi küçük dükkân sahiplerinin ve küçük işletmecilerinin malları aynı zamanda Nazizmin en büyük desteğini oluşturan Alman küçük burjuvazisi için de büyük bir ödöldü.

Ama “Yahudi sorunu” Almanya’ya özgü bir sorun değildi. Eşitsiz biçimde de olsa Avrupa sathına yayılmış, hatta Amerika’da bile var olan bir ulusal ve dinsel topluluktan Yahudiler. (Asya ve Afrika ülkelerinde de belirli bir varlıkları mevcuttu, ama marjinaldi.) Dolayısıyla, Nazizm Yahudileri aynı zamanda Avrupa çapında bir sorun olarak ele alıyordu. Hitler için Doğu’nun, özellikle Polonya ve Rusya’nın Yahudileri hayati bir önem taşıyordu. Bunlar Nazilerin işgal edecekleri ülkelerde kuracakları kölelik sisteminin hem geçici işgücü, hem de yeni topraklardaki halkları da bölerek Yahudi olmayanları kendi yanlarına kazanmanın bir bahanesiydi. Yahudilerin gaz odalarında can verdikleri en ünlü toplama kamplarının (mesela Auschwitz, mesela Treblinka) Polonya’da olduğu unutulmamalıdır.

Yahudi düşmanlığının bir yararı da, Nazi yönetiminin yabancı finans çevrelerini, özellikle Amerikan ve İngiliz finans sermayesini, Almanya’ya karşı düzenlenen “uluslararası Yahudi komplosu”nun ana oyuncularından biri olarak sunabilmesi, böylece halkın dikkatini dünya çapında finans kapitalden yine bir “ulusal” aktöre çevirmesi ve aynı anda Alman kodamanlarını temize çıkarması olmuştur. Faşizmin sözde anti-kapitalizmi burada yabancı kapitalizme karşı olmaya dönüşmektedir. Göbbels, amaçlarının “gelecekte Almanya’nın yeryüzünün proleterleri olmaktan çıkması” olduğunu söyleyebilmektedir.²⁵ Elbette Versay’ın dayattığı tazminatların finansmanı dolayısıyla yabancı finans sermayesinin Almanya’nın gelişimi üzerinde güçlü etkisi, bu bakımdan Hitler’in eline oynamıştır.

İşçi sınıfı düşmanlığı, Nazi stratejisinin milliyetçilikle birlikte en önemli ikinci unsurudur. Nazizm elbette tek tek işçilere düşman değildir. Yıkamak istediği işçi sınıfının bütün bağımsız örgütleridir. Trotskiy’in parlak saptamasıyla, Nazizm işçi sınıfı demokrasisinin var olan bütün kurumlarını yerle bir etmek için çalışır.

Bu kavşakta faşizmin tarihi rolü devreye girer. Faşizm, proletaryanın hemen üstünde bulunan ve onun saflarına itilecekleri konusunda daimi bir dehşet içinde yaşayan sınıfları ayağa kaldırır; finans kapitalin parasıyla ve resmi hükümetin

25 Aktaran: Guérin, *Fascisme*, s. 80.

koltuğu altında bunları örgütler ve askeri düzene sokar ve en devrimcisinden en muhafazakârına kadar proleter örgütlerini kökünden yok etmeye yönlendirir.

Faşizm sadece bir cezalandırma, kaba kuvvet, polis terörü sistemi değildir. Faşizm, burjuva toplumunda proleter demokrasinin bütün unsurlarını söküp atmaya dayanan özgül bir hükümet sistemidir. Faşizmin görevi sadece Komünist öncüyü yok etmekte değil, sınıfın tamamını zorla bir dağılmışlık durumunda tutmaktır. Bu amaç için işçilerin en devrimci kesiminin fiziksel imhası yetmez. Aynı zamanda bütün bağımsız ve gönüllü çalışmaya dayalı örgütleri ezmek, proletaryanın bütün savunma mevzilerini ayaklar altına almak, Sosyal Demokrasi ve sendikalarca üç çeyrek yüzyıldır elde edilmiş ne varsa kökünden yıkmak gereklidir. Çünkü son tahlilde, Komünist Partisi de bu kazanımlar üzerinde yükselmiştir.²⁶

1930’lu yıllarda faşizmin daha iyi, daha ayırt edici bir tanımını yapmak olanaksızdı. Bu 2000’li yıllara kadar da böyle kaldı. Bundan çıkarılması gereken sonucu da açık açık dile getirelim: **Faşizm teorisinde en ileri pozisyonu Trotskiy’in teorisini temsil eder.**

Faşizmin burjuva toplumu içindeki işçi demokrasisine böylesine vahşice saldırmasının nedeni, kapitalist emperyalizmin kriz içinde debelenmesine karşı bir çözüm olarak doğmuş olan Nazizm’in öncelikle Alman tekeli sermayesinin sömürü olanaklarını keskin bir şekilde yükseltme hedefidir; ama aynı zamanda **örgütlü** işçi sınıfının bütün dünyaya felaket taşıyan bir barbarlığın önündeki en büyük tehdit olduğunun da bilincidir. İşçi sınıfı, kapitalist toplumun burjuvazi dışındaki en örgütlü, en sınıf dayanışmasına yatkın, en kolektif alışkanlıklara sahip bu sınıfı, emperyalist çıkarlardan bağımsız bir iradeye sahip olarak varlığını sürdürdükçe milliyetçiliğe, ırkçılığa ve savaşa dayanan bu tür bir politika önünde kaçınılmaz olarak potansiyel bir tehdit olarak yükselecektir.²⁷ Yahudi düşmanlığıyla ve “üstün ırk” safsatasıyla

26 Leon Trotsky, “What’s Next?”, *Struggle Against Fascism*, a.g.y., s. 144.

27 İşçi sınıfının faşizme karşı muhalefeti Nazizm döneminin çok zor koşullarına rağmen bazen inanılmaz biçimler altında devam etmiştir. Bkz. Kershaw, *Nazi Dictatorship*, 232-34 ve 242-44. Anarko-komünist-Trotskist tarihçi ve militan Daniel Guérin, Nazi Almanyası’nı ziyaretinde edindiği izlenim ve deneyimlerini faşizmi teorik olarak incelediği kitabının ilk cildinde özetlemiştir: Daniel Guérin, *La peste brune. (Sur le fascisme I)*, Paris: Petite Collection Maspero, 1969. [Türkçesi: *Kahverengi Veba (Faşizm Üzerine I)*, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Habitus, 2012.] Kitabın 14., 15 ve 16. Bölümleri, sosyal demokrat ve komünist işçilerin derinden derine yaptığı illegal çalışmalarını somut yaşanmışlıklar olarak anlatmak bakımından çok değerlidir. (Türkçe basımda bölüm numarası yoktur. İlgili sayfalar 117-131 arasındır.) Ne var ki, bu kısa aktarım şöyle bitiyor: Guérin, bir komünist militanla konuşurken geleceği sorunca, muhatabı “kararsız bir ifadeyle iç çekiyor” ve ekliyor: “Her şey Moskova’ya bağlı!” (Türkçe basımda s. 130-31). Moskova’nın bu konuşmanın yapıldığı 1933 Mayıs’ından sonra yaptıklarını hepimiz biliyoruz. Ancak Sovyetler Birliği 1941’de Nazi Almanyası ile bir ölüm-kalım savaşına girmek zorunda kalınca, proletaryanın bu kalesi Nazizm’in yıkılmasında esash bir rol oynamaya girişecekti.

güçlendirilmiş Alman milliyetçiliğinin ilk işlevinin tam tamına işçi sınıfının kolektif dayanışma kuruluşlarının yeni bir “birlik” temelinde dağıtılması olduğunu görmüştük.

İşçi sınıfının çok güçlü örgütlere sahip olduğu Almanya’da (ve ondan biraz daha geriden gelse de İtalya’da) bu örgütlerin dağıtılması, sınıfın gücünün atomize edilmesi öyle devlet emriyle kolay yapılabilecek bir şey değildir. Bu yüzdendir ki, faşizm başta küçük burjuvazi olmak üzere halk sınıflarından (pleblerden) örgütleyebileceği bütün unsurları (küçük burjuvazinin geniş kitleleri, işsizler, güvencesiz işçiler, lumpenler, tabii ki muharip gaziler vb.) bir araya getirir. Bu kitlelerin ekonomik ve/veya toplumsal kriz karşısındaki çaresizliklerini örgütlü işçi sınıfına karşı bir saldırganlık politikası aracılığıyla hareketlendirir. Paramiliter örgütlenmeler (SA ve SS) oluşturarak grev kırılcılığına girer, sendikalara saldırılar düzenler. Bu amaçla var olan muharip gazi örgütlerinden (*Freikorps*) yararlanır.

Faşizmin “derin toplumsal kökleri olan bir kitle hareketi karakteri”ni ilk saptayan Marksistlerden biri, Rosa Luxemburg’un ve Karl Liebknecht’in yakın çalışma arkadaşı, Alman sosyalist Clara Zetkin olmuştur.²⁸ Bu kitle hareketi içinde küçük burjuvazinin oynadığı rolü ise erkenden teşhis edenlerden biri 1920’li yılların başında faşizmin yükseliş ve erken iktidar döneminde İtalya Komünist Partisi’nin önderi Antonio Gramsci’dir:

Çünkü faşizm henüz başlangıç evresinde bu krizin toprağı üzerinde boy atmış ve gelişmiş, çünkü faşizm proletaryaya karşı mücadele etmiş, örgütlenmesinin gücü sayesinde kapitalist krizin darbelerine karşı durabilmiş, onları hafifletebilmiş olan işçi sınıfına nefret dolu olan küçük burjuvazinin bilinçsizliğini ve ahmaklığını istismar ederek ve örgütleyerek iktidarı ele geçirmiştir.²⁹

Küçük burjuvazinin harekete geçirilmesinin faşizmin gücünün temeli olduğu fikri, Trotskiy’in 1930’lu yılların başlarında yaptığı faşizm analizinin merkezinde yatar.³⁰ Erken aşama teorisyenlerinden Alman Arthur Rosenberg de faşizmin kitle-sel bir hareket karakterini döne döne vurgulamıştır.³¹ Erken bir başka analiz, anar-ko-komünist-Trotskiist tarihçi ve militan Daniel Guérin de 1936 tarihli kapsamlı çalışmasında aynı yaklaşımı sergiler.³² Ama bütün bu teorisyenler, küçük burjuva

28 Aktaran: Nicos Poulantzas, *Fascism and Dictatorship. The Third International and the Problem of Fascism*, Londra: NLB, 1974, s. 51 ve 51n. Ayrıca bkz. Renzo de Felice, *Le interpretazioni del fascismo*, Roma: Editori Laterza, 1977, s. 158-59.

29 Antonio Gramsci, “La crisi italiana”, *Scritti scelti*, der. Marco Gervasoni, Milano: Radici BUR, 2007, s. 256.

30 *Struggle Against Fascism*, a.g.y.

31 Rosenberg, “Fascism as a Mass-Movement”, a.g.y.

32 *Fascisme et grand capital*, a.g.y.

kitlelerin proletaryaya karşı mücadelede önemine işaret etmekle birlikte faşizmin tekelci sermayenin dizginsiz diktatörlüğü olduğunu da ısrarla vurgulamışlardır.

Bu son noktanın açık biçimde vurgulanması, Nazizmin ve faşizmin tekelci sermayeden bağımsızlığını ileri sürecek her türlü kuşkucu yorumun kesin biçimde reddedilmesi gereklidir. Bunun için Nazizmin Marksist olmayan en önemli tarihçilerinden birine başvurmak yeterli olacaktır:

[Nazizm üzerine araştırmalar], **hem Marksist olan, hem de Marksist olmayanlar**, kapitalizmle Nazizm'in yükselişi arasında genel olarak iki yapısal bağ kabul eder. Birincisi, sanayi elitinin bağrında güçlü kesimlerde Nazilerin atılımından çok önce, öncelikle işçi sınıfının bastırılması sayesinde kârlılığı yeniden yükseltecek daha makbul bir otoriter çözüm uğruna Weimar Cumhuriyeti'ni tasfiye etme yönünde artan bir iştekliliğin mevcut olduğu açıktı. İkincisi, 1930'lu yılların başındaki ekonomik krizin böldüğü ve şaşkın bıraktığı sanayi sektöründe, Nazilere karşı sempatisi olmayan sermaye kesimlerinde dahi derinleşen durgunluk içinde kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi için gerekli siyasi çerçeveyi sağlayabilmek amacıyla Nazilerin hiç olmazsa iktidar ortağı olmasına hoşgörülle yaklaşılmasına gittikçe daha gönüllü bir yaklaşım vardı.³³

Bu gönüllülük, Naziler iktidara geçtikten ve giderek bir iktidar tekeli kurduktan sonra ve savaş döneminde de devam eder. Aynı tarihçi, Alman sermayesinin, Nazilerin yağma, sömürü, imha ve kitlesel katliam politikasında **sonuna kadar** ortaklığının ve işbirliğinin sürdüğünü vurgular. Ordu içinde bile kısmi bir tepki vardır, sermayede yoktur!³⁴

Nazilerle Alman yüksek burjuvazisinin ve (ordu komuta kademesi de dâhil) yüksek devlet bürokrasisinin hâkim sınıf politikalarını nasıl bir tartışma, mücadele ve sonunda uyuşma içinde belirlediğini, ülkenin büyük sermaye gruplarının da içinde yer aldığı bir büyük burjuva kuruluşunda çalışırken içinden yaşamak bakımından Marksistler arasında özel bir konuma sahip olan Alfred Sohn-Rethel şöyle hikâye ediyor. Dönem 1935 sonunda, SSCB ile savaşın planlandığı tarihte (1939 baharı) başlatılabilmesi için silahlanma ekonomisinin temposunun iki katına çıkarılmasının tartışıldığı dönemdir:

Bu ikilem ekonominin bilgi sahibi bütün çevrelerinde heyecan yaratmıştı: bankalar, büyük şirketlerin yönetim kurulları, tröstlerin direktörleri ve politik departmanları, büyük toprak sahibi çiftçiler, Bendlerstrasse'de görev yapan subaylar. Berlin yüksek sosyetesinin sosyal faaliyetlerinde tek konuşma konusu oluyordu.

33 Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 55-56. Vurgu bizim.

34 A.g.y., s. 76-77.

Durumun eşi benzeri olmayan niteliği şuydu ki, tartışmanın konusunun önemi Alman yüksek burjuvazisinin yönetici katmanlarını olayları kadercî tarzda kabul etme tavrından sarsarak uzaklaştırıyor ve onları bir pozisyon belirleme zorunluluğuyla yüz yüze getiriyordu—sanki Reich’in politikaları yeni baştan düşünülebilirilmiş, sanki Hitler’e ve partisine devredilen iktidar geri alınabilirilmiş, sanki bütün gelişme toptan bir gözden geçirmeye müsaitmiş gibi. Ansızın eleştiri ve tartışmanın önündeki bütün baraj kapakları açılmış gibiydi. Her şey yüksek sesle konuşuluyordu: Nazilerin aşırılıkları, vasıfsızlıkları ve kendine pek güvenen ki-birli havaları, insanı zıvanadan çıkaracak yolsuzlukları, düzenbazlıkları, zimmet ve ihtilasları, suçları, o saçmalıklarla dolu tehlikeli Nazi ideolojileri, ırkçı politikalarındaki cinnet.

Bu çılginca tartışmanın nasıl sona erdiğini tahmin etmek zor değil. Führer karar verir: Silahlanma temposu iki katına çıkarılacaktır. Burjuvazinin ve ordunun saflarında, rejimin “cinneti”ne karşı isyan etme tehditlerinden eser kalmamıştır.³⁵

Nazilerin işçi sınıfı üzerinde çalışması, daha muhalefetteyken başlar. 1928’de NSBO olarak adlandırılan Nasyonal Sosyalist İşçi Hücreleri kurulur. Bunlar daha ziyade küçük ve orta boy işletmelerde güç kazanır. 1933’te Hitler iktidara yükseldikten sonra Reichstag yangını sendikalara karşı büyük saldırı için mazeret oluşturur. Nazilerin denetiminde düzenlenen 1 Mayıs kutlamaları sonrasında sendikalara ve mallarına el konulur. Dr. Robert Ley yönetiminde Nazilerin organik bir uzantısı olarak İşçi Cephesi kurulur. 1934 yılı Ocak-Ekim ayları arasında da bağımsız sendikalar peyderpey kapatılır. İşçiler “işletme topluluğu” adını taşıyan ve patronun da içinde yer aldığı kuruluşlarda disiplin altına alınır. Hem patronların, hem de işçilerin yer aldığı bu tür korporatist yapılar, İtalyan faşizminde daha da yaygındır. Bundan böyle “hakem” kurumu her türlü toplu sözleşmenin yerini alacaktır.³⁶

Nihayet, Nazizmin en büyük düşmanına geliyoruz: Bolşevizm. Hitler’in politik hayatının büyük takıntısı Almanya’nın Kasım devrimidir. Ülkenin Büyük Harp sonrasında yaşadığı bu şanlı devrimin Alman ulusunun en büyük düşmanı olduğu inancına sahiptir. İşçi sınıfı korkusu, sadece tekeli sermayenin ekonomik çıkarlarına bağlılığından değildir; aynı zamanda Bolşevizmin, komünizmin günü geldiğinde, devrimci bir durum doğduğunda işçi sınıfının bağrında büyük bir güç olacağını yaşayarak görmüş olduğu içindir. İşte bu yüzden Sovyetler Birliği de Nazizm için en büyük düşmandır. Kapitalist emperyalizmin her türlü ekonomik ve politik krizi aşmasının koşulu olarak Sovyetler Birliği’ni yıkmamanın gerekli olduğu inancı, Nazizm’in temelinde yatan ana fikirlerden biridir. Bu bakımdan Sovyetler Birliği’nin 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı’nın çiğnenerek 1941’de işgal edilmesi,

³⁵ Sohn-Rethel, *German Fascism*, 99-101.

³⁶ Guérin, s. 174-78.

aslında Hitler'in savaşının en önemli, en vazgeçilmez amacının yerine getirilmesi-
dir.³⁷

Öyleyse, Sovyetler Birliği'nin işğali ve Rusya'nın Alman hâkimiyetine alın-
ması, Nazizm açısından, öteki sömürgelerinden farklı olarak ikili bir anlam taşır:
Bir yandan, Rusya muazzam doğal zenginliği ve geniş işgücü ile sömürgelerin en
büyüğüdür. Hitler'in Sovyet toprakları hakkında kurduğu düşler tam anlamıyla
Britanya-Hindistan öyküsünün tekrarı karakteri taşır. Ukrayna ve Volga bölgesi,
Avrupa'nın tahıl ambarı haline getirilecek, Thuringia'dan yoksul Alman işçi sınıfı
aileleri, Harz dağlarından yoksul köylüler buralara yerleştirilerek koloniler halinde
üretim yapacak, Kırım bütün Almanların Volkswagen'leriyle tatile gidecekleri Fran-
sız Riviera'sı misali bir sayfiye olacaktır vb.³⁸ Bir yandan da, Sovyetler Birliği'nin
yıkılması, Alman emperyalizminin sınıf düşmanına nihai darbeyi vurarak geleceği-
ni güvenceye alması demektir.

İlginç biçimde Yahudi düşmanlığı burada da işe yarar. Marx'tan Trotskiy'e ve
Rosa Luxemburg'a büyük Marksistlerin önemli bir bölümünün Yahudi olmasının
da olanaklı kıldığı bir tarihsel bağlamda, Nazi yönetimi Bolşevizmi dünya çapında
bir Yahudi komplosu olarak sunar, aynı propaganda içinde hem Yahudiliğe, hem de
Bolşevizme vurur, her birini ötekine düşmanlığı güçlendirecek bir gerekçe olarak
kullanır. Ama aynı zamanda, burada Hitler'in ve Nazilerin kurduğu kapsamlı dünya
görüşünün en zayıf halkasıyla karşılaşırız. Çünkü Amerikan ve İngiliz finans
kapitali de Yahudi'dir, onun düşmanı olan Bolşevizm de!

Özetleyecek olursak, gerek Yahudi düşmanlığı, gerek işçi sınıfına karşı saldırı-
gan tutumu, gerekse Bolşevizm paranoyası, Nazi ideolojisinin yan öğeleri, halkı
uyutmak üzere geliştirdiği süsler, gerçek mücadeleden kopuk fanteziler değil, Nazi
stratejisinin asli, vazgeçilmez öğeleridir.

7. Barbarlık

Nazi iktidarı, 20. yüzyılda uygarlığın ulaştığı en ileri aşamada barbarlığın insa-
nın dünyasına geri dönüşüdür. Bu rejimin suçları tipik emperyalist savaş ve burjuva
diktatörlüğü suçlarını içerir, ama onları katbekat aşar.

Nazizm'in Almanya'daki siyasi hasımlarına reva gördüğü baskıyı, işkenceleri
ve cinayetleri, kendini koruma çabası içinde çırpınan bir kapitalizmin ve emper-
yalizmin derece olarak ileri bir düzeye ulaşmış olağan suçları sayabiliriz. Nazizm
sadece bunlardan ibaret olsaydı bir "barbarlık" olduğunu söylemek için bir neden
olmazdı. Son derecede "modern" bir rejim olduğunu bile söyleyebilirdik!

37 Bkz. Sohn-Rethel, *German Fascism*, s. 95: "... Rusya'ya karşı savaşa 1935 sonbaharı kadar
erken bir aşamada kesin biçimde karar verilmişti. (...) SSCB'ye karşı savaş, Almanya'nın yeniden
silahlanmasının temel askeri amacını oluşturuyordu."

38 Kershaw, *Hitler*, s. 628-630.

Nazizm'i bir barbarlık olarak tanımlayan uygulamaları ve mantığı başka yerlerde aramak gerekir. Birincisi, Nazizm güçlüden başkasına hayat hakkı tanımayan, toplum-öncesi bir evrene, bir tür "doğa durumu"na geri dönüşü temsil eder. Nazilerin cinayetleri arasında az bilinen ama diğerlerinden hiç de daha az iğrenç olmayan bir uygulama "ötanazi programı"dır. Zihinsel engelliler başta olmak üzere, Alman ırkının geleceğine zarar verecek olduğu düşünülen kişiler, sistematik biçimde öldürülmüştür. Daha savaş öncesinde bile başlayan bu uygulamayla yüz binlerce Alman'ın hayatına son verilmiştir. "Ötanazi" uygulaması bir başka bakımdan da önem taşır. "Ötanazi" kurbanları genellikle bu amaçla kullanılan mobil gaz verme ünitelerinde öldürülmüştür. Yahudilerin daha sonra gaz odalarında katledilmesi, artizanal düzeyde başlamış bir uygulamanın modern kitle üretiminin yöntemleriyle "kitle kırımı" haline getirilmesinden başka bir şey değildir.

İkincisi, elbette Yahudilere uygulanan mezalimdir. "Yahudi sorunu"nu Avrupa çapında bir çözüme kavuşturacağını vaat eden Nazizm, bu konuda adım adım yürümüştür. Önce Almanya'da 1934'ten itibaren Yahudiler günah keçisi haline getirilmiş, 1938 yılının 9-10 Kasım gecesi yaşanan *Kristallnacht* (Kristal Gecesi) esnasında bütün ülke çapında Yahudilerin işyerleri ve evleri yağmalanmış, birçok yerde kitlesel katliamlar yaşanmıştır. Bu aşamadan sonra Almanya Yahudiler için tam bir cehennem haline gelmiştir. Polonya'nın işgali ile birlikte Yahudiler tehcir edilmeye başlanmıştır. (Daha sonra sadece Almanya'nın değil, işgal altındaki ülkelerin ve İtalya'nın Yahudileri de Doğu Avrupa'ya tehcir edilecektir.) Polonya giderek bütün Avrupa Yahudilerinin merkezi haline gelecek, Yahudi sorununun "çözümü"nün odak noktası olacaktır. Sovyetler Birliği'nin işgali ile birlikte Rusya Yahudileri tam anlamıyla bir süre kırım kurbanı haline gelir. Rus Yahudileri sorgusuz sualsiz katledilecektir. Bunun doruğu, örnek olayı, 1943'te iki gün içinde çoğu çocuk ve muharip olmayan kadın olan 43 bin Yahudi'nin Ukrayna'da Babi Yar'da soğukkanlı biçimde kitle kıyımına maruz bırakılmasıdır.

Savaşın bir aşamasında Yahudiler, özellikle Polonya'da³⁹, köle işgücü olarak da işlev taşımıştır. Nazi işgali karşısında en zayıf konumda bulunan nüfus kesimi elbette Yahudilerdi. Polonya başta olmak üzere Doğu Avrupa'da köklü bir anti-Semitik gelenek, yerli Hıristiyan nüfusun bir kesimini Nazilere dost kılıyor, Yahudileri de o denli avlanabilir hale getiriyordu. Bu yüzden başını kaldıramayacak kadar zor durumda bir proletarya yaratılmış oluyordu.⁴⁰ Plan, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Yahudilerin toptan engin Rus topraklarına gönderilerek canlarını çıkarana kadar köle olarak kullanılmalarıydı. Ama Sovyetler Birliği'nin Nazizme teslim olma-

39 Polonya'da çok yüksek bir Yahudi nüfusu vardı: İkinci Dünya savaşı döneminde bu nüfus 3,2 milyondur. Toplam nüfus ise savaş başlamadan önce 30 milyondur. Savaşta 6 milyon Polonyalı can verdi. Bunun 3 milyonu Yahudi soykırımı kurbanı idi.

40 Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 76-77.

ması, bu planları suya düşürdü.

Yahudi sorununun çözümü için alternatif olarak bir süre boyunca Avrupa dışında bir sürgün yeri arandı. Filiştin tahmin edileceği gibi çözüm olasılıklarından biri olarak öne çıktı. Bu aşamada Siyonistlerin Nazilerle pazarlığa giriştikleri ve işbirliği yaptıkları genellikle gizlenen ama Siyonizmin karakterine ışık tutmak bakımından çok önemli bir tarihsel olgudur.⁴¹ Sık sık sözü edilen bir başka olasılık ise Afrika'daki Madagaskar adasıdır.

Ama bu sürgün projesinin gerçekleşmesi neredeyse olanaksızdı. Milyonlarca Yahudi'yi çoluk çocuk, genç yaşlı Filiştin'e ya da Madagaskar'a yollamak altından kalkılamayacak kadar pahalı, lojistik bakımdan başa çıkılması olanaksız bir operasyondur. Yahudilerin Almanya'dan ve daha sonra Batı ve Orta Avrupa'nın diğer ülkelerinden Doğu Avrupa'ya sevki bile büyük güçlüklerle gerçekleşmişti. Polonya ve daha genel olarak Doğu Avrupa Nazilerin bakış açısından ifade edilecek olursa, deyim yerindeyse, bir Yahudi deposu haline gelmişti. 1941 Kasım ayında Pearl Harbor baskını ertesinde Almanya, müttefiki Japonya'yı izleyerek ABD'ye karşı savaşa girince, yani savaş gerçek bir dünya savaşı haline gelince, "nihai çözüm" gündeme geldi. 1942 Ocak ayında Wannsee adlı bir gölün kenarında Nazi Partisi'nin önde gelenlerini bir araya getiren bir toplantıda "nihai çözüm"ün, yani yaygın kullanılan adıyla Holokost'un uygulamaya konulmasının kararlaştırıldığı tarihçiler tarafından genel bir kabul görülür. Gaz odaları işlemeye başlayacak, sonunda İkinci Dünya Savaşı döneminde 6 milyon kadar Yahudi'nin sınai kitle üretimi yöntemleriyle katledilmesi insanlığın modern barbarlık tarihinde yerini alacaktır.

Üçüncüsü, Nazi ordusunun Sovyetler Birliği'ndeki savaş yöntemleri "barbarlık"tan başka terimle anılamaz. Alman düzenli ordusu *Reichswehr*'in dışında, SS bünyesinde kurulan özel birliklere (*einsatzgruppen*) verilen angajman kuralları düpedüz cinayet üzerine kuruludur. Sovyet komiserlerinin, partizanların ve Yahudilerin anında öldürülmesi emrini içeren bu kurallar sonucunda milyonlarca Sovyet vatandaşı başka savaşlarda savaş esiri düşebilecekleri koşullarda hayatlarını yitirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudi soykırımından çok söz edildiği halde Sovyetler Birliği yurttaşlarına karşı da soykırım benzeri bir uygulama yapıldığı söylenebilir. Sembolik bir örnek eklememize izin verilsin: Nazizmin en büyük katliam kampı olan Auschwitz'in ilk kurbanları Yahudiler değil, Sovyet savaş esirleri idi!⁴² Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırdığı 1941 baharından Kızıl Ordu'nun Berlin'e girdiği 1945 baharına kadar devam eden Sovyet-Nazi savaşında hayatını yitirdiği tahmin edilen Sovyet vatandaşı sayısı dudak uçuklatıcıdır: 20 milyon!

41 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ralph Schoenman, *Siyonizmin Gizli Tarihi*, çev. Aydın Pesen, İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992, "Siyonizm ve Yahudiler" bölümündeki ayrıntılı bilgiler, s. 48-60.

42 Kershaw, *Nazi Dictatorship*, s. 141.

Hitler Bolşevizmin Batı uygarlığını yıkacağını, Alman ulusunun buna engel olmak zorunda olduğunu söylüyordu. Naziler Bolşevikleri, ataları olan “Asyatik” barbarların yöntemlerini kullanan canavarlar olarak resmediyordu. Batı uygarlığını değil genel olarak uygarlığı yıkımın eşiğine getirenin Nazilerin kendisi olduğu bugün tarihin çıplak bir gerçeğidir. Barbarlığın Asyatik veya Avrupalı bir şey değil, ölüm aşamasına yaklaşan bir hâkim sınıfın ürünü olduğu da.

Bu bölümü, Trotskiy’den bir alıntıyla bitirmek istiyoruz.

Faşizm toplumun derinliklerini politikaya açmış bulunuyor. Bugün, yalnızca köylü kulübelerinde değil, aynı zamanda kentlerin gökdelenlerinde de yirminci yüzyılın yanı sıra onuncu ya da on üçüncü yüzyıl yaşanıyor. Yüz milyon insan elektrik kullanıyor ve de hâlâ işaretlerin ve şeytan çıkartma törenlerinin sihirli gücüne inanıyor. Roma’da Papa suyun mucizevi biçimde şaraba dönüşmesi konusunda radyodan konuşma yapıyor. Film yıldızları medyumlara gidiyor. İnsanın dehası tarafından yaratılmış mucizevi makineleri kullanan pilotlar kazaklarının üzerinde tılsımlarla dolaşıyor. Ne kadar da tükenmez bir karanlık, cehalet, vahşet kaynakları varmış! Umutsuzluk bu insanları ayağa kaldırmış, faşizm ise onlara bir bayrak vermiştir. Toplumun normal gelişmesinin seyrinde bir ulusun organizmasından kültürel dışkı olarak çoktan tasfiye edilmiş olması gereken her şey şimdi boğazından dışarı fışkırıyor: kapitalist toplum hazmedilmemiş barbarlığı kusmakta. İşte size Nasyonal Sosyalizmin fizyolojisi.⁴³

Bu paragrafı buraya aldıysak, bunun nedeni sadece buradaki muhteşem edebi üslubu okurla paylaşma arzumuz değildir, her ne kadar o da bir rol oynamış olsa bile. Yıl 1933’tür. Nazizm iktidara gelmiş ama o eşi menendi görülmemiş barbar yüzünü henüz göstermemiştir. Bu tarihte, hatta 1940’ta öldüğünde, Trotskiy daha ötesini söyleyemezdi. Nazizmin bir barbarlık olduğunu saptamıştır, bu yeterlidir. Bugün yaşanmış tarihe yaslanma ve geriye bakma olanağımız olduğu için, biz çok daha fazla veriye sahibiz; öyleyse, daha ileriye gitmeli, insanlığı daha da acil çağrılarla uyarmalı, örgütlenmeli ve yeniden yükselişe geçen faşizme karşı mücadele etmeliyiz.

8. İtalyan faşizmi hakkında bir not

Bu yazıda klasik faşizmin model ülkesi olarak Nazi Almanyası’nı alacağımızı daha en baştan, metodolojik önermelerimizin bir parçası olarak belirtmiştik. Nitekim yazının hemen hemen bütününde, genel önermelerimizi Almanya örneği üzerinden örneklendirmiş ve doğrulamış bulunuyoruz. Ama yine metodolojik

43 “What is National Socialism?”, *Struggle Against Fascism*, s. 405.

önergeler bölümünde, İtalyan faşizminin de Nazizm'den sonra örnek ülke olarak ikinci sırada geldiğini belirtmiştik. Şimdi İtalya'ya kısaca da olsa bakarak, Nazi Almanyası örneğinden ulaştığımız sonuçların bir sağlamasını yapmaya yöneliyoruz.⁴⁴

İtalyan faşizmini önemli kılan birkaç noktadan biri, elbette tarih sahnesine çok erken çıkmış olmasıdır. 1922 Ekim ayında “Roma Yürüyüşü” adıyla bilinen bir çıkartma sonucunda iktidara gelen Benito Mussolini'nin faşist partisi, dört yıl içinde siyasi ve toplumsal hayatı bütünüyle tekeli altına almıştır. Böylece, Mussolini Hitler'in bir bakıma “rol modeli” işlevini üstlenmiştir. İki acımasız diktatör arasındaki ilişki böylece önce Mussolini'nin üstün olduğu bir noktadan başlamış, ama Hitler iktidara yükseldikten sonra adım adım hiyerarşi (ülkelerinin emperyalist hiyerarşide tuttuğu yere ve askeri güçlerine paralel olarak) tersine dönmüştür. İki ülke 1936'dan itibaren kaderlerini gittikçe birbirlerine bağlamış, 1939'da ise resmi bir ittifak ile birbirlerine bağlanmışlardır. Ama İtalya'nın askeri bakımdan çok daha zayıf olması dolayısıyla, Hitler müttefikine karşı sabırsızlıklar göstermiş (Yunanistan işgalinde olduğu gibi), ona güven duymaktan hep uzak durmuştur.

İtalyan faşizminin yükselişini, iktidara gelişini ve faşist rejim altında izlediği politikayı bütün yönleriyle incelemenin yeri burası değil. Bizi ilgilendiren, yukarıda Nazi Almanyası için söylenenlerin faşist İtalya için ne ölçüde geçerli olduğudur. İki ülke ve iki rejim arasında elbette önemli farklar vardır. Bunlardan bir-ikisine aşağıda değineceğiz. Ama faşizmin sosyo-ekonomik temeli, sınıf mücadelesi içindeki yeri ve kapitalizmin krizine oluşturmaya niyetlendiği çözümler açısından iki faşizm deneyimi birbirine neredeyse tıpatıp benzer.

Öncelikle, savaş sonrası İtalyası'nın Almanya'dan pek az farkı olduğunu belirteyim. İtalyan faşizmi, Birinci Dünya Savaşı ertesinde toplumda yaşanan çok boyutlu bir krizin ürünü olarak yükselişe geçmiştir. Savaşa gecikerek de olsa İtilaf devletlerinin yanında giren İtalya bu sayede galipler arasında yer almıştı. Ama tuhaf bir biçimde, İtalyan halkı “galip olsa ve kendini galip gibi hissetse de, mağlûpların aşagılanmasını ve krizini yaşayacaktır”.⁴⁵ Savaş sonrası İtalyası, biraz da hedeflenen bazı toprakların (Avusturya ve Yugoslavya'dan) elde edilememesi dolayısıyla, bir “kötürüm edilmiş zafer miti”⁴⁶ ile çalkalanmaktadır. Dolayısıyla, Versay vurgunuyula şaşkın Almanya gibi, savaştan çıkışta İtalya da bir toplumsal krizle karşı karşıya

44 Nazi Almanyası için olduğu gibi bu bölümde de yazıyı dipnotlarıyla gereksiz yere ağırlaştırmamak için İtalyan faşizmi hakkında yararlandığımız kaynakları baştan toplu halde vereceğiz: Angelo Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, Milano: PGreco Edizioni, 2012 (orijinal yayın tarihi 1938); Emilio Gentile, *Fascismo. Storia e interpretazione*, Bari: Editori Laterza, 2018; Giuseppe Fiori, *Vita di Antonio Gramsci*, 2. Basım, Bari: Editori Laterza, 2008; Daniel Guérin, *Fascisme et grand capital*, a.g.y.; Rosenberg, “Fascism as a Mass-Movement”, a.g.y.; Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale communiste 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997.

45 L. Sturzo, *L'Italie et le fascisme*, s. 54, aktaran: Tasca, *Nascita e avvento*, s. 537.

46 Gentile, *Fascismo*, s. 7.

kalmıştı. Savaştan dönen muharip gaziler (*arditi*) hem ülkeyi savaşa sürükleyenlere, hem de cephe gerisinde kalanlara tepki içindeydi.

Öte yandan, Ekim devriminin de etkisi altında İtalyan proletaryası son derece güçlü bir devrimci mücadele başlatıyordu. 1919-1920 İtalyan tarihine “*biennio rosso*” (“kızıl iki yıl”) olarak geçecekti. Başta Torino’nun ve diğer kentlerin metal işçileri olmak üzere sanayi proletaryası defalarca greve ve genel greve gidiyor, bu grevleri işgallerle taçlandırıyor, işgal edilen fabrikaları silahlanan işçi milisleriyle koruyordu. Ama bu hareket İtalyan sosyalizminin taşıdığı zaafı dolayısıyla bir devrimle sonuçlanmayacaktı. “*Biennio rosso*”nun sonu (1920 sonbaharı), aynı zamanda derin bir ekonomik krizin İtalya’yı pençesine almasının arifesiydi. Kriz, çok yaygın işten çıkartmalar yoluyla toplumu bir sarsıntıya sürüklüyordu.⁴⁷ Proletaryanın çözemediği krize Mussolini’nin faşist hareketi bir yanıt getirecek ve 1921-22 yıllarında yıldırım hızıyla büyüyerek iktidara geçecekti.

Nazi partisinin üç yılda iktidara yükselmesi gibi yıldırım hızıyla gerçekleşen bu iktidar fethinde en önemli faktör, yukarıda verdiğimiz Gramsci alıntısında ifade edildiği gibi, kriz içinde küçük burjuvazinin proletaryaya nefretinin faşist parti tarafından ustalıkla kullanılmasıydı.⁴⁸ Aynen Almanya’daki *Freikorps*’un faşist paramiliter örgütlerin kaynağı ve modeli olması gibi, İtalya’da da muharip gazilerin *arditi* örgütleri, Mussolini’nin *fasci* adı verilen örgütlerine ya da çeteler anlamında *squadri*’ye esin kaynağı ve insan gücü deposu olacaktı. Bunlar, “*Biennio rosso*”nun büyük grev eylemlerine karşı patronlar ve devlet tarafından kullanıldığı için hızla gelişecekti. 1920 Haziran’ında 100 olan *fasci* sayısı yıl sonunda 800’e çıkacaktır.⁴⁹ 1922’ye gelindiğinde, 200 bini aşkın üyesi, silahlı milisi, 500 bin üyesi olan sendika konfederasyonu, kadın ve gençlik kollarıyla faşist parti, ülkenin en örgütlü gücü haline gelmiştir. Faşizmin gücünde paramiliter örgütlerin önemini Tasca yine bir yasa gibi formüle ediyor: “Silahlı örgüt yoksa, faşizm de yoktur.”⁵⁰

Silahlı örgüt, sadece iktidara yürürken değil, iktidarda bile özel bir güç sağlar. 1922 sonunda başbakan olan Mussolini’nin iktidarı 1924’te sosyalist milletvekili Matteotti’nin bir suikaste kurban gitmesiyle ciddi bir sarsıntı yaşamıştır. Her an düşmesi beklendiği halde Mussolini ayakta kalmayı başarmıştır. Gramsci faşist bir partinin iktidar gücünün diğerlerinden farkını bu bağlamda güzel açıklıyor:

47 Angelo Tasca, ekonomik krizin faşizmin yükselişi için önemini genel bir yasa halinde formüle eder: “Ekonomik kriz yoksa, faşizm de yoktur.” (s. 554).

48 Modern tarihçiler de Gramsci’nin tespitini doğruluyor. Bkz. Gentile, *Fascismo*, s. 11-12: “Sosyolojik olarak bu yeni faşizm, orta katmanların hareketlenmesinin ifadesiydi. (...) Bunun dışında *Fasci*’nin yöneticilerinin ve *squadristo*’nun [çete hareketinin] şeflerinin büyük çoğunluğu da orta katmanlardan geliyordu: terhis edilmiş subaylar, zanaatkarlar, gazeteciler, serbest meslekler, esnaf, öğrenciler ve aydınlar.”

49 Broué, *L’Internationale communiste*, s. 195.

50 *Nascita e avvento*, s. 562.

Mussolini hükümetinin krizini herhangi bir hükümetin krizine indirgeyerek ele almayı düşünmek aslında absürd bir şey olur. Her şeyden önce, yalnızca Mussolini'ye itaat eden milis vardır, bu da onu normal bir siyasi manevra alanının dışına yerleştirir. Milisin yarattığı engeli aşabilmek için aylar boyu mücadele verilmiştir, ama uygun olmayan bir alan üzerinde. Ordu üzerinde çalışıldı, kral keşfedildi. Ama sonunda hep aynı yere dönüldü. Mussolini gitmiyor.⁵¹

Bu özel gücüyle ayakta kalan Mussolini 1925 Kasım'ında bütün örgütlenmeleri "disiplin altına alan" bir yasa çıkaracak, 1926 sonunda faşizme muhalif bütün diğer partilerle birlikte İtalya Komünist Partisi de (PCd'I) kapatılacak, Gramsci ölümüne pek az zaman kala, o da hastaneye sevk edilmek üzere salıverileceği hapis haneye atılacaktır. Sendikaların bastırılmasına gelince, İtalya'da daha faşizmin iktidara gelmesinden önce kır proletaryasının ve yoksul köylülüğün sendikalarının çetelerce ezilmesine kadar geri gider. 1926 Nisan'ında rejim sanayi işçilerinin örgütlendiği sendikalar için bir başka "disiplin" yasası çıkarmış, ardından bir tek faşist sendikalar konfederasyonuna çalışma izni verilmiştir. 1926 aynı zamanda korporatizme doğru ilk adımın atıldığı yıldır. Ama korporatizm (aynen Almanya'da olduğu gibi) patronların direnciyle karşılaştığından ancak 1934'te yeni bir yasayla birlikte ete kemiğe bürünmüş, faşist sendikalar patron örgütleriyle bir arada örgütlenmiştir.⁵²

İtalyan ekonomisinin faşist yönelişi, ancak 1929 dünya ekonomik krizinin ağır etkileri hissedildikten sonra gündeme gelecektir. Aynen Almanya'daki gibi, İtalya'da da krizin etkisine karşı adım adım silahlanma ekonomisi benimsenecek, 1936'dan itibaren otarşi temel yöneliş haline gelecektir. O yılın Mart ayında Mussolini "Korporasyonlar Meclisi"ne hitaben yaptığı konuşmada, İtalya'nın barış zamanı ve daha da önemlisi savaş zamanı en üst düzeyde özerkliğe kavuşturulması gerektiğini, savaşın da muhtemelen hızla geleceğini ilan etmiştir. 1937'de Faşist Büyük Konsey kararıyla İtalya askeri ihtiyaçlar dışında azami düzeyde otarşi yönelişi içine girmiştir. İtalya zaten 1935 yılında Afrika'da Habeşistan'ı (şimdiki Etiyopya) işgal etmişti. 1936 Mayıs'ında kadim Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma'da bir kez daha "imparatorluk" ilan edilmiş, İtalya Balkanlara doğru bir genişleme politikasını adım adım uygulamaya koymaya yönelmiş, Akdeniz'i de "*mare nostrum*" ("bizim deniz") ilan etmiştir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, İtalyan faşizmi de Nazi Almanyası gibi, dünya pa-

51 Antonio Gramsci, "La caduta del fascismo", *Scritti scelti*, a.g.y., s. 269.

52 İtalya'da Almanya'dan daha büyük ağırlık taşıyan korporatizm için, yukarıda verdiklerimize ilaveten şu kaynağa da bakılabilir: Edmund S. Phelps, "Korporatizm ve Keynes: Keynes'in Büyüme Felsefesi", Lorenzo Pecchi/Gustavo Piga (der.), *Keynes'e Dönüş. Torunlarımızın Ekonomik Olanakları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

zarındaki büyük krize cevaben sadece ulus temelinde bir kurtuluş yolu arayarak otarşik bir ekonomi kurmaya yönelmiş olmaktadır. Arada ölçek farkı varsa, bu, İtalya'nın emperyalist hiyerarşide ve askeri güç bakımından Almanya'dan çok geride olmasındandır. Yöneliş aynıdır, arada derece farkı vardır. Almanya bu yüzden, İtalya'nın da sergilediği eğilimleri çok daha şiddetli bir düzeyde ortaya koyduğu için faşizmin tipik örneği, incelenecek esas modeldir.

İtalya'yı Almanya deneyiminden ayıran en önemli fark anti-Semitizmin faşist rejim açısından bir önem taşımasıydı. 1938'de İtalya kendi Yahudilerini baskı altına almaya başladıysa bu daha ziyade Almanya ile yakınlaşma sürecinin ürünüydü. Tabii bu İtalyan faşizminin ırkçı olmadığı anlamına gelmez. İtalya da üstün ırk yetiştirmek amacıyla bir "antropolojik devrim" programını gündeme getirmiş bir rejime sahipti. Görüldüğü gibi, burada öjenik etkisi de belirgindi. Fark, İtalya'da önemli bir ağırlık oluşturmayan Yahudilere karşı düşmanlığın İtalyan faşizminin gündemine geç girmesindedir yalnızca.

9. Planprinzip oder Führerprinzip!⁵³

Nazi Almanyası'nda daha güçlü biçimde, İtalya'da ise görelî olarak daha zayıf bir şiddette tanık olunan barbarlığın anlamı artık açık olmalıdır. Emperyalizm çağında, insanlığın üretici güçleri çok büyük ölçekli birimlerde örgütlenmiş ve bütün sektörler üzerinden bütünleşmişken, dünya ekonomisi bütün ulusları kopmaz bağlarla birbirine bağlamışken, kapitalist özel mülkiyetin doğal sonucu olan her bir üretim biriminin kendi çıkarları doğrultusunda kendi bağımsız kararlarını almasına dayanan piyasa sistemi, bu karşılıklı bağımsız meta üreticileri sistemi üretici güçlerin ulaştığı aşamaya dönemsel olarak cevap veremez hale gelmiştir. Kâr oranının dönemsel olarak düşme eğiliminin ürünü olan büyük depresyonlarda piyasa mekanizması krizin yayılmasının aracı haline gelmiş, yeniden toparlanması için gerekli koordinasyon ve kooperasyonu sağlama olanaklarının ise önünü kapatmıştır. Söz konusu olan ister 1930'lu yıllardaki Büyük Depresyon, isterse günümüzdeki Üçüncü Büyük Depresyon olsun, bütün dünya ekonomisini kavrayan böylesine bütünsel ve uzun erimli bir büyük ekonomik kriz doğduğunda dünya ekonomisi nereden ne belanın geleceği belli olmayan bir felaket yerine, dünya politikası da her oyuncunun kendini kurtarmaktan başka bir şey düşünemeyeceği kadar çaresiz duruma düştüğü bir can pazarına dönüşür.

İşte faşizmin önkoşullarını yaratan bu durumdur. Burjuvazi, Üçüncü Büyük Depresyon'da olduğu gibi, belki bir süre boyunca eski politikaları sürdürür, şevkle,

53 Yeri gelmişken, bu yazının yazılma sürecinde (sadece bu başlık konusunda fikrini aldığımızda değil) derin Almanca bilgisiyle başka bir çok terim hakkında yardımcı olmakla kalmayarak aşağıdaki Rosa Luxemburg sloganının (ve bunun Engels'te olduğu sanılan kökeninin) macerası konusunda da çok aydınlatıcı bilgilerle destek olan yoldaşımız Kurtar Tanyılmaz'a teşekkür edelim.

umutla krizden hep birlikte çıkabiliriz beklentisiyle. Ama sonunda dünya burjuvazisinin kendini en zor durumda hisseden, gelişmelerin en çok köşeye sıkıştırdığı, düzenin zayıf halkası haline gelen bazı ulusal bölükleri, toplu kurtuluş düşünü terk ederek “gemisini kurtaran kaptan” ruh durumuna, daha doğru bir ifadeyle yeni bir politik, ideolojik ve (işin doğası gereği kaçınılmaz olarak) askeri yöneliş içine girerler. Üretici güçler “planlama” diye haykırmaktadır. Düzen, burjuvazinin bu ulusal bölüklerinin düzeni de dâhil olmak üzere planlamayı reddetmekte, bu ihtiyacı kusmaktadır. Bütünün gerçekleştiremediği plan o zaman ulusal ölçekte yapılacaktır. Artık sermayenin kozmopolitizmi sona ermekte, yerini faşist milliyetçilik almaktadır. Bütün planlar, sadece ekonomiye ait olanlar değil, siyasi, askeri planlar da “her koyun kendi bacağından asılır” mantığına uygun olarak yapılacaktır.

Ne var ki, artık üretici güçler bütün ulusların sınırlarını yetersiz hale getirmiş olan devasa ölçeklere ulaşmıştır. Ne kırsal dünyanın küçük üreticilerinin peri masalları, ne kentin zanaatkârının kanaatkârlığı geçerli değildir. Tekil ulusun kurtuluş projesi faşizmde ölçüğünü hep büyütme zorundadır. Sömürgeleri varsa kendi ekonomisiyle birlikte bunları dünyaya kapatabilir. İngilizlerin 1930’lu yıllarda Commonwealth’leri ile birlikte yapmaya çalıştıkları gibi. Yoksa fütihat zorunludur! Faşist milliyetçilik yoluyla kendini kurtarmaya çalışan ulus, kaçınılmaz olarak savaş yoluna girmek zorundadır! Faşizm, savaş demektir, sonunda dünya savaş demektir.

Ama bu bile sorunu çözmez. Çünkü kapitalizm tek bir dünya ekonomisi yaratmıştır. Faşizmin çözüm olabilmesi için son tahlilde dünya hâkimiyeti gerekir.⁵⁴ Faşizmin tarihin şimdilik gördüğü en ileri örneği Hitler’in, sonunda ABD ile hesaplaşacak olan Almanya hâkimiyetindeki Avrupa düşü, o hafta adamın düşlerinin ötesinde, yaşanmakta olan krizin büyüklüğünün sezgisel bilgisine dayalıdır. Bunun anlamı açık olmalı: Kapitalizmin krizi içinde piyasa dünya ekonomisinin işlerliği olan bir bütünlüğünü sağlayamamıştır. Şimdi aynı **bütünlük zor yoluyla sağlanmalıdır**. Artık, kapitalist düzenin toplumsal artığın, artı değerin zor dışı yöntemleriyle çekilip alınmasının yerini zorun esas yasa haline geldiği bir cangıl alacaktır. Köle emeği, koskoca ulusların köleleştirilmesi, soykırımlar, bütün bunlar kapitalizmin tarihi gerilemesinin ürünü olan faşizmin mantıksal sonuçlarıdır. Eskiden uzak iklimlerdeki yöreleri sömürgeleştiren emperyalizm, şimdi emperyalist veya eski emperyalist (SSCB) ulusları köleleştirmektedir. Burada kapitalizmin kendi

54 Bu olasılık hakkında, başka bir tartışma bağlamında şunları yazmıştık: “Hayır, emperyalistler barış içinde bir dünya devletini kuramazlar. Bir dünya devleti tek bir biçimde kurulabilir: Tek bir emperyalist devletin ezici bir güç kazanarak ötekileri kendi kuracağı devlete zorla katmasıyla. Var olan güç dengelerinde, böyle bir olasılığın öngörülebilir gelecekte mümkün olmadığı açık. Hem bütün dünyanın sömürgeleşmiş olduğu böyle bir durum barbarlıktan başka ne olurdu?” *Kod Adı Küreselleşme. 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İkinci Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 153. Daire kapanıyor. “Küreselleşme”den faşizme geçiş burada canlı olarak ortada.

kendisini olumsuzlaması ile karşı karşıyayız.

Barbarlığın bir biçimi de insanın tarih boyunca mücadelesini vermiş olduğu bütün hakların yok edilmesidir. Nazi rejimi hukukun bütünüyle geçersizleştirdiği, faşist liderlerin iradesinin mutlak buyruk haline geldiği bir siyasi yapı yaratmıştır. Bunun doruk noktası da tek adamın despotizmidir. İradesi işkence ve idam, Gestapo ve SS yoluyla ayaklar altına alınmış olan işçi sınıfını bir an unutalım. Burjuva çağının büyük toplumsal, entelektüel ve kültürel hareketlerinden süzülerek gelmiş, Goethe'nin ve Beethoven'ın, Kant'ın ve Hegel'in torunu Alman burjuvazisi ve entelicensiyası, sadece kendisinin değil, o çok önem verdiği ulusunun bütün iradesini, onurunu, geleceğini, yarı-cahil, zır deli, kompleksler içinde kıvranan bir onbaşı eskisine teslim etmiştir! Bu en ileri uygarlık olanağı içinde barbarlığa dönüş değildir de nedir?

Bunun nedenini anlamak için yine Alman yüksek burjuvazisinin “sivil toplumu” içinde bir casusumuz gibi yaşamış olan Sohn-Rethel'e kulak verelim. Sohn-Rethel 1935-36'da, Nazi iktidarının hummalı savaş hazırlıkları içinde bakanlıkların, hava sanayisinin, ordunun ekonomi bürosunun ve dev şirketlerin koordinasyon içinde çalışmasını tasvir ettikten sonra şunları söyler:

Yapılan her şey, ister tarımın düzenlenmesi, ister sentetik hammadde üretimi, ister metal sektörünün baştan aşağı sistemli hale getirilmesi, her şey her bir tekil firmanın, en büyüklerinin bile, dar ufuklarını aşıyordu. Ve her ne zaman konuyla ilgisi olan bir taraf ufkunun aşıldığını görse, düşünceleri bir labirente yolunu kaybediyordu. Bu sınır noktasında kişi artık doğru ya da yanlış düşünmüyordu, hiç düşünemiyordu! Onun için bir karabasan başlıyordu. Ve bu karabasandan onu Hitler'in kurtarması gerekiyordu: “Führer bu işi düzeltir!”

Führer'e körce duyulan bu inanç küresel durumun kontrol altına alınamaz karakterinden kaynaklanıyordu. Yani gerçek değerler boşluğunda, Führer'e, insana huşu veren bir güç atfediliyordu.⁵⁵

Yanlış anlaşılmasın. Dünya kapitalizminin krizinin planlamayı çağırması, Sohn-Rethel'in düşünsel avadanlığının dışında kalır. O, Führer'e duyulan güveni psikolojik temellerde anlatmaya girişmiştir. Oysa özetlediği tablo, aslında tek tek oyuncularını bunaltan kaosun nasıl kolektif olarak planlanması gerektiğini, bu planlama olanaksız olduğu için de her ulusun burjuvazisinin kendi Führer'ine, Duce'sine, Başbuğ'una sığınmak zorunda kaldığını açıkça göstermektedir.

Yani Nazilerin Führerprinzip'i (Führer ilkesi), planlama ilkesinin yokluğunda benimsenen seçenektir.

55 Sohn-Rethel, *Fascist Germany*, s. 104. Vurgu bizim.

10. Ya sosyalizm, ya barbarlık!

Bu yazıda amacımız kapitalizmin tarihsel gerilemesi ile faşist barbarlık arasında kopmaz bağlar olduğunu ortaya koymaktı. Kapitalizmin kendi ürünü olan üretici güçlerin toplumsallaşması karşısında kapitalist özel mülkiyetin kaynak tahsisini yöntemi piyasa, insanlığın önünde bir engel haline gelmiştir. Faşizm, kapitalizmin dönemsel aralıklarla derin ekonomik krizler (Büyük Depresyonlar) aracılığıyla ortaya çıkan tarihi gerilemesinin yarattığı engellerin, kapitalizmin sınırları içinde aşılması girişimidir. Faşizm bunu piyasayı ilga etmeden, ama çok sayıda ülkenin sermayesinin karşılıklı rekabetinin alanı olan dünya pazarının yerine tek bir ulusal sermayenin zorbaca hâkimiyetinin belirlediği bir piyasa çerçevesinde aşmayı dener. Yöntemin öncülü kendi kendine yeterliliktir, yani otarşidir ama üretici güçlerin ulaştığı uluslararasılaşma aslında toplumsallaşmanın ayrılmaz bir parçasıdır.⁵⁶ Dolayısıyla, otarşi, tekil emperyalist zorbanın yayılmacılığını, yani savaşı gerekli kılar. Emperyalizm çağında otarşinin mantıksal sonucu dünya hâkimiyetidir, zorun ekonomik yöntemlerin yerini almasıdır.

Nazizm tekeli sermayenin eğilimlerinin çılgın mantıksal sonucudur böylece. Dünya hâkimiyetini sağlamak için kullandığı yöntemlerin ise (milliyetçilik, ırkçılık, anti-Semitizm, komünizm korkusu vb.) barbarlığın ta kendisi olduğunu görmüş bulunuyoruz. Böylece, sermaye gerileme çağında kendi kendisini olumsuzlarken barbarlığa dönüşür.

Öyleyse, faşizm konusunda Marksistlerin genellikle ileri sürdüğünden, bizim de daha önceki yazılarımızda ulaştığımızdan daha öte bir sonuca ulaşıyoruz: **Faşizm, tekeli sermayenin krizini aşmak üzere küçük burjuva kitlelerin ağır sorunlarını istismar yoluyla onları koçbaşı gibi kullanarak işçi sınıfının bütün bağımsız örgütlerini dağıtmasıdır. Ama sadece bu değildir. Bu tarihi olarak çok özgül taarruz, kapitalizmin krizinin kapitalizmin ekonomik mantığını da ayaklar altına alarak zorun tarih sahnesine efendi olarak çıktığı bir sözde çözümün, özde ise barbarlığın tesis edilmesi içindir. Kapitalizm kendine rağmen barbarlığı getirir. Faşizmin tanımı esas bu unsurla tamamlanır.**

Bu demektir ki, faşizm kapitalizmin başvurduğu olağanüstü rejimlerden ya da istisna rejimlerinden biri değildir. Faşizm, Bonapartizmle, Sezarizmle, askeri diktatörlükle, tek parti yönetimiyle, otokrasiyle vb. karşılaştırılamaz. Çünkü faşizm burjuvazinin sorunlarına baskı yoluyla çözüm getirebilecek bir **yönetim biçimi değildir**. Faşizm insan uygarlığının çözülme biçimidir. **Kendini çözüm olarak sunan**

56 Hiç unutulmasın. Marx'ın yukarıda üretici güçlerin toplumsallaşması bânında sözü edilen (bkz. dipnotu 7) en önemli metni olan *Kapital*'in birinci cildinin "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümünde, dünya ekonomisinin bütünleşmiş olması da toplumsallaşmanın aslı koşullarından biri olarak sayılır: "(...) bütün ulusların dünya piyasası ağına sokulması ve böylece kapitalizmin uluslararası bir nitelik kazanması..." (*Kapital*, c. I, Yordam edisyonu, a.g.y., s. 729).

bir çözülme biçimidir.

Bu saptamalar doğru ise, faşizm ya da Nazizm'in bir daha tarih sahnesine çıkıp çıkmayacağına dair 1945'ten beri sorulan sorunun yanıtı verilmiş demektir. Kapitalizm can çekişmeye (Lenin) devam ettiği sürece, faşizm mutlaka tarih sahnesine çıkacaktır. Ne zaman bu can çekişme geçici tedavilerle, bazen on yıllar sürebilen nekahat dönemleriyle geriletildikten sonra yeniden ortaya bütün somutluğuyla çıkarsa, faşizm de devrim olmadığı takdirde ölümün yüzü gibi ürkütücü yüzünü gösterecektir.

Rosa Luxemburg'un ünlü sloganı bunun için bu kadar kâhinedir: “Ya sosyalizm, ya barbarlık!” Rosa, bu sloganı önce *Junius Broşürü* adıyla 1915 yılında yayınladığı bir metinde kullanmıştı: “Friedrich Engels bir keresinde şöyle demişti: ‘Burjuva toplumu bir ikilemle karşı karşıyadır: Sosyalizme yönelme ya da barbarlığa dönme’.”⁵⁷ Daha sonra, 31 Aralık 1918 tarihinde, Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) kuruluş kongresinde, hayatının son önemli politik konuşmasında, partinin programı üzerine fikirlerini ifade ederken, sloganı kullanmamış olmakla birlikte 20. yüzyılın başında sosyalizmin sadece gerekli hale gelmediğini, zaferi gerçekleşmezse insanlığı barbarlığın beklediğini döne döne ısrarla ifade etmiştir:

Yetmiş yıl boyunca kapitalizmin gösterdiği büyük gelişme bugün kapitalizmi yüzünden tamamıyla yok etmeyi ciddi olarak düşünebilmemize yetti. Dahası da var: Bugün sadece bu işi başarabilecek durumda değiliz; bunun başarılması sadece proletarya uğrunda görevimiz olmakla kalmıyor, insan toplumunun varlığını yıkımdan kurtarmanın tek çıkış yolunu da sunuyor.

(...)

Bugün olaylar öyle bir noktaya gelmiştir ki, insanlık bir ikilemle karşı karşıyadır: Kargaşa içinde yok olup gitme ya da sosyalizmle kurtuluşa erme. (...) proletarya sınıf görevini yerine getirmez, sosyalizmi gerçekleştirmede başarısız olur ise, hepimiz yok olacağımızdan sosyalizm bir zorunluluk olmuştur.⁵⁸

Rosa'nın ölümünden sadece 15 gün önce söylediği bu sözler kâhinedir. Evet, tarih 1918'dir, yani katliamlarıyla, soykırımlarıyla Büyük Harp (Birinci Dünya Savaşı) yaşanmıştır, insanlığın ortak deneyiminin bir parçası haline gelmiştir. Ama insanlığın Nazizm ölçeğinde bir barbarlıkla karşılaşacağını öngörmek hâlâ kolay değildir.

Kâhince veya değil, Rosa Luxemburg tamamen haklıdır. Faşizm (Nazizm) o

⁵⁷ Rosa Luxemburg, “Junius Broşürü: Alman Sosyal Demokrasisi'nin Bunalımı”, *Rosa Luxemburg Kitabı. Seçme Yazılar*, haz. Peter Hudis/Kevin B. Anderson, çev. Tunç Tayanç, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 477.

⁵⁸ Rosa Luxemburg, “Programımız ve Siyasal Durum”, a.g.y. , s. 539-40.

sözlerden sadece 20 yıl sonra barbarlığın somut sureti olarak önce Almanya'nın, sonra Avrupa'nın, sonra dünyanın üzerinde yükselmiştir. Ve faşizmi durduran sosyalizm olmuştur. Nazizmi yenilgiye uğratan, 1943 yılında Stalingrad muharebesini kazanan Sovyet işçi devletidir, Kızıl Ordu'dur, Sovyet halkının kahraman partizan savaşıdır. Avrupa'nın güneyinde bir kuşak olarak uzanan komünistlerin merkezinde yer aldığı Direniş'tir (Fransa), partizan hareketidir (İtalya, Yugoslavya, Arnavutluk), Kapetanos'tur (Yunanistan). Asya'da Japon emperyalizmini yenilgiye uğratan Çin, Vietnam, Kore komünist hareketleridir. Sosyalizm olmasaydı, faşizm belki de insanlığı çok daha uzun ve derin bir yıkıma uğratacaktı.

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'nun hemen başında sınıfların yenişemediği bir durumda toplumun toptan felakete uğrayacağı öngörüsünde bulunur:

Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.

Özgür yurttaş ile köle, patrisien ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmişler, her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşüme uğramasıyla **ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan** (...) bir mücadele içinde olmuşlardır.⁵⁹

Bu öngörülerini daha sonra, eğer yanılmıyorsak, derinleştirmemiş ve tarihsel örneklerle beslememiş olmaları talihsizlik olmuştur. Bu görev şimdi, başka tamamlanmayı bekleyen birçok başka teorik görevle birlikte, genç Marksistlere düşüyor.

Sosyalizm zafere ulaşmazsa emperyalist kapitalizm insanlığı barbarlığa götürecektir. Bu yarın Yahudi düşmanlığı değil Müslüman düşmanlığı biçimini de alabilir, başka biçimleri de. Ama faşizm işçi sınıfını ağır bir yenilgiye uğratıp atomize eder ve bu güçle dünyayı istilaya girişirse, en azından kitlesel imha silahlarının geldiği nokta göz önüne alındığında, açıktır ki dün Hitler'in verdiğinden de daha ağır bir hasar ve sarsıntı getirecektir insanlığa. Uzun vadede seçim, demokratik, liberal bir burjuva toplumu ile sosyalizm arasında değildir. Seçim, yarın da sosyalizm ile barbarlık arasında olacaktır. Sosyalizm kazanınca bu, olumsuzlamanın olumsuzlaması olacaktır.

59 Karl Marx/Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 22. Vurgu bizim.

Hinducu faşizmin yükselişı

Burak Gürel

Aşırı sağın dünya çapında yükselişı günümüzün en önemli politik sorunlarından biridir. Bu yükselişin kökleri, 1980'lerin başından itibaren pek çok ülkede gerçekleşen neoliberal sınıf saldırısının başta işçi sınıfı olmak üzere geniş halk kitlelerinde yarattığı hoşnutsuzlukta yatıyor. Halkın önemli bölümü, özellikle 1990'lardan itibaren neoliberal politikaları uygulayan merkez (sağ ve sol) partilerinden uzaklaşmıştır. Doğu Avrupa'dan Doğu Asya'ya uzanan geniş coğrafyadaki bürokratik işçi devletlerinin (çökerek veya içten içe çürüyerek) kapitalizme geçişinden sonra dünya çapında uzun bir krize giren sosyalist hareket, neoliberalizmden hoşnutsuz işçilere ciddi bir alternatif sunamamıştır. Bu nedenle, proletaryanın giderek artan bir bölümü yüzünü aşırı sağa doğru çevirmiştir. 2008'de başlayan üçüncü büyük depresyon, işsizliği, güvencesizliği ve yoksulluğu artırarak bu eğilimi derinleştirmiştir.

Farklı ulusların burjuvazileri ve devletleri arasında artan rekabet aşırı sağın yükselişinin ikinci temel nedenidir. İlk iki büyük depresyona (1873–1896 ve 1929–45) benzer biçimde, üçüncü büyük depresyon da ulusal sermayeler arasındaki rekabeti artırıyor. ABD hegemonyasının aşınması bu eğilimi güçlendiren bir diğer faktördür. ABD'nin göreceli ekonomik gücü giderek azalıyor. Afganistan ve Irak işgalle-

rinin fiyaskoyla sonuçlanması ve radikal İslamcılığı güçlendirmesi, müttefikleri Gürcistan ve Ukrayna'yı Rusya karşısında yeterince koruyamaması ve Suriye iç savaşına yönelik bütünlüklü bir strateji izleyememesi ABD'nin dünya jandarmalığı konumunu aşındırmıştır. Dünya çapında artan rekabet ve istikrarsızlık, uluslararası hiyerarşinin yıkılıp yeni baştan kurulması ihtimalini gündeme getirmiştir. Bölgesel savaşlar ve (hatta) dünya savaşı ufukta beliren tehlikelerdir. Kendi milletlerini seferber ederek rekabette başarılı olmak isteyen burjuva devletleri milliyetçiliği körükliyor. Kendi milletini diğerlerinden ayırıp biricik kıldığı varsayılan nitelikleri geri kazanmak, şanlı (olduğu varsayılan) geçmiş canlandırmak, geçmişteki başarısızlıklar yüzünden kırılan ulusal gururu onarmak, uluslararası itibarı artırmak gibi hedefler kitleler arasında (yeniden ve giderek) popülerleşiyor. Sosyalist hareketin krizinin de etkisiyle, tekil ülkelerde farklı burjuva partileri arasındaki rekabet milliyetçilik yarışı temelinde gerçekleşiyor.

Donald Trump'ın ana sloganı olan "Amerika'yı yeniden büyük yapmak" bu eğilimin çarpıcı bir örneğidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmasından sonra Batı karşısında zayıflayan Rusya'yı yeniden güçlendirme vaadinin Rusya'da giderek daha otoriter bir yönetim sergileyen Vladimir Putin'in arkasındaki ciddi kitle desteğinin önemli kaynaklarından biri olduğu biliniyor. Japonya'da Şinzo Abe yönetimi İkinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra ülkenin benimsediği pasifist yönelişi rafa kaldırmaya çalışıyor ve Çin ile rekabet çerçevesinde milliyetçiliği pompalıyor. Hindistan'da 2014'te işbaşına gelen Hindistan Halk Partisi (*Bharatiya Janata Party*—BJP) hükümeti, ülkenin uluslararası gücünü ve itibarını artırma hedefini vurguluyor ve (ABD ile işbirliği halinde) Pakistan ve Çin'e karşı askeri rekabeti kızıştırıyor.

Sungur Savran'ın bu sayıdaki yazısında saptadığı gibi, dünya çapındaki aşırı sağcı dalgalar, büyük depresyonların tetiklediği iki temel soruna cevap vermeye çalışırlar. Bu sorunlardan ilki işçi sınıfı mücadelesidir. İtalya ve Almanya'daki faşist diktatörlükler, Franko dönemi İspanyası ve Salazar dönemi Portekizi gibi faşizan rejimler işçi sınıfından gelen ciddi tehdidi tamamen bertaraf etmek isteyen büyük sermayenin aracı işlevini yerine getirmiştir. Aşırı sağcı dalganın ikinci kaynağı, kriz nedeniyle farklı ulusal sermayeler ve devletler arasındaki rekabetin kızışmasıdır. Bu tip dönemlerde ulusal ekonomiler gümrük duvarlarını yükselterek kendilerini korumaya alırken, emperyalist devletler dünya ekonomisindeki paylarını diğerlerinin aleyhine artırabilmek için savaşır. 1929 bunalımının ertesindeki ulusal korumacılık ve İkinci Dünya Savaşı bunun ifadesidir.

2008 bunalımının özgül niteliği bu çerçevede anlaşılabilir. 1929'dan farklı olarak 2008 krizinde işçi sınıfının örgütlülük düzeyi ve siyasi tercihleri burjuvaziyi aşırı sağa sarılmaya itecek nitelikte değildir. Yunanistan gibi krizin etkisiyle sosyalist ve faşist hareketin aynı anda yükseldiği ve sokakta sıklıkla karşı karşıya geldiği

az sayıda örnekte dahi işçi sınıfından gelen siyasi tehdit 1930'lara nazaran çok daha düşüktür. Bunun ilk nedeni bürokratik işçi devletlerinin kapitalistleşmesiyle birlikte sosyalizmin itibarının büyük ölçüde aşınmasıdır. İkinci neden ise 1970'lerin sonundan itibaren uygulanan neoliberal politikaların işçi sınıfının örgütlülüğünü 2008 krizinden epeyce önce zayıflatmış olmasıdır. Bu nedenle, ciddi potansiyeline ve bazı ülkelerdeki olumlu gelişmelere rağmen, burjuvaziyi aşırı sağa itecek düzeyde bir işçi hareketi mevcut değildir. 1929 ve 2008'in esas ortaklığı ulusal sermayeler ve devletler arasındaki kızışan ekonomik ve askeri rekabettir. Günümüzde yalnızca emperyalistler arasında değil, Çin, Rusya ve Hindistan gibi daha düşük düzeyde ama atak yapmakta olan devletlerin de dâhil olduğu kızgın bir uluslararası rekabet söz konusudur. Üçüncü Dünya Savaşı somut bir ihtimal haline gelmiştir.

Bu uluslararası bağlamda aşırı sağın yükselişi dünya işçi ve sosyalist hareketlerinin önündeki en ciddi sorunlardan biri haline gelmiştir. Aşırı sağ familyasının içinde birbirinden epey farklı yönelişler mevcuttur. Bazı hareketler parlamenter demokratik rejimi değiştirmeksizin yönetimi daha otoriter ve şovenist bir doğrultuda dönüştürmeyi hedefliyorlar. Bazı hareketler parlamenter rejimi ortadan kaldırarak diktatörlük kurmayı amaçlıyorlar. Bu son grup içinde de önemli ayrımlar bulunuyor. Klasik faşizme benzer biçimde, parlamenter yöntemler ile paramiliter örgütlenmeyi ve (şiddet yöntemlerini de içeren, parlamento-dışı) kitle seferberliklerini birleştiren, dolayısıyla klasik faşizme benzeyen hareketler mevcut. Ayrıca, esas olarak parlamenter yöntemlere yaslanan, paramiliter bir örgütü bulunmayan veya ancak rüşeym halinde bulunan, bu nedenle ön-faşist (proto-faşist) olarak nitelenmesi gereken hareketler de bulunuyor. Bu nedenle, her bir aşırı sağcı harekete karşı etkili mücadele edilebilmesi için özgül niteliklerini incelikle saptamak gerekiyor.

Bu yazı BJP tarafından temsil edilen Hinducu faşizmin tarihsel gelişimini ve günümüzdeki yükselişini inceliyor. Bu hareketin anlaşılması içinde bulunduğumuz dönemin genel karakterini kavramaya yardım edecektir. Hinducu faşizm kökleri 19. yüzyıla uzanan, laiklik karşıtı, dinci bir harekettir. 1920'lerden itibaren katı bir anti-komünizme ve paramiliter örgütlenmeye yaslanması nedeniyle faşist bir karaktere sahiptir. Hindistan Ulusal Kongresi'nin (*Indian National Congress*, INC; Kongre Partisi olarak da bilinir) temsil ettiği siyasal merkezin ekonomik kalkınma ve refahı artırma alanlarındaki başarısızlığı ve neoliberal yönelişi ile sosyalist hareketin gerileyişi sayesinde Hinducu faşizm 1990'lı yıllardan itibaren büyük atak yapmıştır. Merkez partilerinden farklı olarak, taban örgütleri aracılığıyla proletaryaya sosyal hizmetler ve yardımlar götürerek güçlenmiştir ve iktidardayken de aynı tutumu sürdürmektedir. Bu nedenle, Hinducu faşizme (ve ona benzeyen öteki dinci sağ hareketlere) karşı laikliği ve demokratik hakları savunmak yeterli değildir. Israrlı ve sistematik bir işçi sınıfı politikası ve örgütlenmesi haricinde hiçbir politika bu hareketleri kalıcı olarak geriletemez.

Bu yazı beş bölümden oluşuyor. Girişi izleyen ikinci bölümde Hinducu faşizmin tarihsel kökeni ve temel özellikleri inceleniyor. Üçüncü bölümde bu hareketin 1990'lardan günümüze uzanan yükselişinin nedenleri inceleniyor. Dördüncü bölüm BJP'nin iktidar pratiğine odaklanıyor. Sonuç bölümünde yazının temel argümanları özetleniyor.

Hinducu faşizmin tarihsel kökeni ve temel özellikleri

Hinducu siyasetin kökenini anlamak için üç tarihsel olguyu akılda tutmak gerekir. Bunlardan ilki Moğol kökenli Müslümanların Hint alt-kıtasının orta ve kuzey bölgelerini 1526'dan itibaren fethidir. Fetih sonrasında Hindular ile Müslümanlar arasında kültürel geçişkenliğin ve kaynaşmanın mevcut olmadığını iddia eden (Hinducu ve İslamcı) tezlerin aksine, iki dinin mensupları arasında kültürel ve siyasi alanlarda belirli bir düzeyde sentezin varlığı kanıtlanmıştır. Moğol devleti ve Müslüman yerel yöneticilerin Hindu tapınaklarına ve bayramlarına, Moğollara karşı mücadele eden Maratha ve Rajput hanedanları gibi Hindu devletlerinin de Müslümanların camilerine ve bayram kutlamalarına hamilik yaptığı zamanlar olmuştur. Hindu ve Müslüman askerlerin aynı ordunun komutası altında bulunduğu dönemler de yaşanmıştır. Dolayısıyla, Hindu-Müslüman ilişkilerinin her dönemde düşmanca olduğu söylenemez. Ayrıca, Hindistan'daki Şii-Sünni mezhep çatışmalarının en az Hindu-Müslüman çatışmaları kadar şiddetli olduğu dönemler de mevcuttur. Yine de, Moğol fethinin Hindu-Müslüman gerilimini başlattığı, (en geç) 18. yüzyıldan itibaren iki grup arasında defalarca kanlı çatışmaların yaşandığı açıktır.¹

İkinci önemli olgu Hindistan'ın Britanya tarafından sömürgeleştirilmesidir. Doğu Hindistan Şirketi'nin 1757'de Bengal'i işgali ile başlayan sömürgeleşme süreci 1857'de alt-kıtanın tamamen Britanya İmparatorluğu'na bağlanması ile derinleşmiş ve 1947'ye kadar sürmüştür.

Üçüncü önemli olgu Britanya sömürgeciliğinin sona ermesinin hemen ardından başlayan kanlı bir savaş ve etnik temizliğin ardından alt-kıtanın Hinduizm-İslam ayrımı temelinde iki ayrı devlete (Hindistan ve Pakistan) bölünmesidir.² Müslüman Moğol İmparatorluğu döneminde İslam, Britanya sömürgeciliği döneminde ise Hristiyanlık alt-kıtada yayılmıştır. 1947'de Pakistan'daki Hinduların önemli bölümü Hindistan'a, Hindistan'daki Müslümanların önemli bölümü Pakistan'a göç etmiştir. Buna rağmen, Hindistan'da çok ciddi bir Müslüman azınlık varlığını sür-

1 Bu konuda dikkatli bir analiz için bkz. C. A. Bayly, "The Pre-History of 'Communalism'? Religious Conflict in India, 1700-1860", *Modern Asian Studies*, cilt: 19, no: 2, 1985, s. 177-203.

2 1947 öncesinde Doğu Bengal, daha sonra bir müddet Doğu Pakistan olarak bilinen bölgenin 1971 yılında Pakistan'dan ayrılarak Bangladeş devletine dönüşmesi, din tutkalının ulusal birliği sağlamaya yetmediğini gösteren çok sayıda örnekten bir tanesidir.

dürmüştür. 2011 nüfus sayımına göre, ülke nüfusunun dini kompozisyonu şöyledir: Hindular (% 79.8), Müslümanlar (% 14.2), Hristiyanlar (% 2.3), Sihler (% 1.7), Budistler (% 0.7), Jainler (% 0.4), dini inanç belirtmeyenler (% 0.2).³ Mutlak rakamlara bakıldığında Hindistan, Endonezya'nın ardından en fazla Müslüman nüfusuna sahip ikinci ülkedir.

1947 bölünmesinin en önemli sonuçlarından biri Keşmir ulusal sorunudur. Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'in önemli bir bölümü Hindistan tarafından ilhak edilmiştir. Keşmirli Müslümanlar o zamandan beri bağımsızlık mücadelesi veriyorlar. Bağımsızlık kazanıldığı takdirde bölgenin yoluna ayrı bir devlet olarak mı yoksa Pakistan'a katılarak mı devam etmesi gerektiği sorusuna Keşmirli birbiriinden farklı yanıtlar verse de, Pakistan'ın sorunun önemli bir aktörü olduğu kesindir. Keşmir üzerindeki rekabet nedeniyle Hindistan ile Pakistan bugüne kadar üç defa (1947, 1965 ve 1999) savaşmıştır. İslamcı hareketler, Keşmir ulusal mücadelesinde öteden beri etkili olmuştur. Diğer devletlere benzer biçimde, Hindistan da Keşmir'deki varlığını ulusal ve uluslararası düzeyde "terörizm" argümanını kullanarak meşrulaştırmaya çalışıyor. Keşmir sorununun çözümsüz kalması Hindu şovenizmini beslemiştir.⁴

"Hindutva" diye bilinen, "Hindu milliyetçiliği", "Hindu dinciliği" ve "Hindu şovenizmi" anlamlarına gelen, bu yazıda "Hinducu faşizm" olarak nitelendirilen siyasi ideoloji ve hareket, Hindu dinine mensup çoğunluğun başta Müslümanlar ve Hristiyanlar olmak üzere tüm azınlıklar üzerinde mutlak hâkimiyetini hedefler. Müslümanların ülkedeki en büyük azınlık grubu olması, Keşmir sorunu ve Pakistan ile düşmanlık nedeniyle Hinduculuğun esas düşmanı Müslümanlardır. 7. yüzyılda kurulan ilk İslam devletini ve 16. yüzyıldan itibaren halifelik makamına sahiplik yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu dönemini "altın çağ" ve günümüzün koşullarında mümkün mertebe diriltilmesi gereken modeller olarak gören Türk İslamcılığına benzer biçimde, Hinduculuk da alt-kıtanın Hindu hanedanların egemenliğinde olduğu, Moğol fethi öncesi dönemi altın çağ olarak sahiplenir ve günümüz koşullarında diriltmeyi amaçlar. Müslüman Moğol fethini Hindu anavatanının tecavüze uğraması ve en büyük felaketi olarak görür. Müslüman Moğolların alt-kıtaya hâkim olduğu dönemde varlığını sürdürebilen Hindu devletlerini ve prensliklerini, özellikle de Moğolların gerilemesinde büyük rol oynayan Maratha devletini olumlu tarihsel referanslar olarak kabul eder.

Hindu milliyetçiliği özcü, cinsiyetçi ve şoven biçimde tanımlanmış erkek ve

3 "India has 79.8% Hindus, 14.2% Muslims, says 2011 census data on religion", 26 Ağustos 2015, <http://www.firstpost.com/india/india-has-79-8-percent-hindus-14-2-percent-muslims-2011-census-data-on-religion-2407708.html>

4 Keşmir sorununun tarihsel arka planı konusunda bkz. Perry Anderson, *The Indian Ideology*, Londra ve New York: Verso, 2013, s. 68–74, 142–143.

kadın kimlikleri üzerine kurulu bir tarih anlayışına dayanır. Müslüman erkeklerin gözünün sürekli Hindu kadınların üzerinde olduğunu, Hindu erkeklerin ise zayıf, korkak ve kadınlarını korumakta yetersiz olduklarını iddia eder. Kürtlerin Türklerden daha yüksek doğum oranına sahip olduğu ve bu nedenle günün birinde nüfusun çoğunluğunu ele geçireceği biçimindeki ırkçı anlatıya benzer biçimde, Hindu milliyetçiliği de Müslüman erkeklerin çok sayıda kadınla evlenebildiği, doğum kontrolü yapmadığı, dolayısıyla Müslüman nüfusun Hindulara göre çok daha hızlı arttığı, ülkenin demografik yapısının Hindular aleyhine hızla değiştiği argümanını savunur.⁵ Hinducular, Britanya sömürgeciliğini elbette onaylamazlar ama Moğol fethine göre daha az zararlı bir olay olarak görürler. Britanya'nın Müslümanları yenilgiye uğratarak alt-kıtaya yerleşmiş olması bu hayırhah bakışın esas nedenidir.

Hinducu hareketin pek çok aşırı sağ hareket ile benzeşen bir diğer özelliği yayılmacı emelleridir. Hinducular doğuda Burma'dan batıda Afganistan'a kadar uzanan, Bangladeş, Pakistan, Nepal ve Sri Lanka'yı kapsayan devasa bölgeye "Birleşik Hindistan" (*Akhand Bharat*) adını verirler. Bu coğrafyayı, kaybedilmiş ve ilk fırsatta geri kazanılması gereken topraklar olarak görürler. Pakistan'ın ayrı bir devlet haline gelmesini önleyememesi Mahatma Gandhi'nin Hinducular tarafından öldürülmesinin gerekçelerinden biridir. Hinducuların öteden beri Kongre Partisi'ne yönelttikleri en büyük eleştirilerden birisi Birleşik Hindistan hedefinden taviz verilmesidir. Günümüzde Hinducu örgütlerin yayınlarında ve propaganda materyallerinde Birleşik Hindistan haritası bulunur.⁶

Hinducu faşizm, laiklik ilkesini anayasadan çıkarmayı ve Hinduizmi devletin resmi dini yapmayı hedefler. Bu, Hindu olmayanların ikinci sınıf vatandaş haline getirilmesi anlamına gelir. Hinducular bu statüyü kabul etmeyenlerin yok edilmelelerini meşru görür. Müslümanların "terörizm" ve benzeri bahanelerle tehcir edilerek Bangladeş ve Pakistan'a gönderilmesi ve/veya kitleler halinde katledilmesini, Hristiyanların ve diğer azınlıkların tamamen sindirilmesini amaçlar. Türk İslamcılarına

5 Müslüman nüfusun Hindulara kıyasla daha hızlı arttığı bir gerçektir ama hızlı bir demografik değişim söz konusu değildir. Hinduların toplam nüfusa oranı 1951'de % 84.1'den 2011'de % 79.8'e düşmüş, aynı dönemde Müslümanların oranı % 9.8'den % 14.2'ye yükselmiştir (Abantika Ghosh ve Vijaita Singh, "Census: Hindu share dips below 80%, Muslim share grows but slower", *The Indian Express*, 24 Ocak 2015, <http://indianexpress.com/article/india/india-others/census-hindu-share-dips-below-80-muslim-share-grows-but-slower/>; "India has 79.8% Hindus, 14.2% Muslims..."). Altmış yıl içinde nüfus dengesinin fazla değişmediği, Hinducuların demografik argümanının şovenist bir safsata olduğu açıktır.

6 Thomas Blom Hansen, *The Saffron Wave: Democracy and Hindu Nationalism in Modern India*, Princeton: Princeton University Press, 1999, s. 110; Sankaran Krishna, "Cartographic Anxiety: Mapping the Body Politic in India", *Alternatives: Global, Local, Political*, cilt: 19, no: 4, 1994, s. 511, 520.

benzer biçimde, Hinducular da çoğu kez laiklik ilkesine açıktan karşı çıkmazlar. Uzun soluklu bir mücadele sürecinde laikliği önce toplumsal düzeyde tedrici olarak aşındırmayı, koşulların tamamen olgunlaşmasından sonra ise anayasayı tamamen dinselleştirmeyi hedeflerler. Bu uzun erimli mücadele anlayışına uygun biçimde, “pozitif ayrımcılık” ilkesi çerçevesinde Müslüman azınlığa tanınan bazı yasal hakların (şeriatın aile hukukunun bazı alanlarında geçerli olması vb.) ortadan kaldırılmasını öncelikle talep ederler. Nüfusun % 80’ini oluşturan Hinduların haklarının çiğnenmesi söz konusu değilken, eyalet hükümetlerini ve merkezi hükümeti Hinduları yasal olarak koruyup kollamaya çağırırlar. Türk İslamcılarının muarızlarına taktıkları “katı laiklik taraftarı”, “laikçi” vb. olumsuz sıfatlara benzer biçimde, Hindu milliyetçileri de çoğunluk dinciliğine karşı olan tüm siyasi akımlara “sözde laik” sıfatını yakıştırır.⁷ Böylelikle bir yandan anayasaya (şeklen) bağlılıklarını ilan ederek kendilerini yasal korumaya alırken, diğer yandan laikliğin içini boşaltmaya ve Hinducu siyasetin alanını genişletmeye çalışırlar. Kongre Partisi Hinducu milliyetçiliğe pek çok taviz verse de, Müslümanlar Hindu milliyetçilerinin iktidara gelmesini engelleyebilmek için Kongre Partisi’ne diğer partilerden çok daha fazla oy vermiştir.⁸ Bu durum, çok partili dönemde Alevilerin İslamcıların iktidarını engelleyebilmek için (laiklikten ciddi tavizler vermesine rağmen) en laik düzen partisi olan CHP’ye blok oy vermesine benzer. Bu nedenle, Hinducular Kongre Partisi’ni Müslüman azınlığın partisi,⁹ İslamcılar ise CHP’yi Alevi azınlığın partisi olarak damgalayarak çoğunluk dinine–mezhebine mensup kitlelerden yalıtıma çalışmıştır.

Hindu milliyetçiliğinin önemli düşmanlarından biri soldur. Ekim Devrimi’nin hemen ardından yükselişe geçen komünist hareket Hint burjuvazisini ve toprak ağalarını ürkütmüştür. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda komünistlerin öncülüğünde, zaman zaman ayaklanma boyutuna varan kitle mücadeleleri verilmiştir. Hindistan ile iyi geçinmek isteyen Sovyetler Birliği’nin basıncı altında giderek reformistleşmelerine rağmen komünist hareketler proletarya ve yoksul köylülük içinde ciddi bir güç olmayı sürdürmüştür. 1989–91 aralığında bürokratik işçi devletlerinin yıkılmasından sonra krize giren ve iyice sosyal demokratlaşan Hindistan Komünist Partisi

7 Hansen, s. 150, 157, 165, 187; Yogendra K. Malik ve V.B. Singh, “Bharatiya Janata Party: An Alternative to the Congress (I)?”, *Asian Survey*, cilt: 32, no: 4, 1992, s. 324–325.

8 Paul R. Brass, “Congress, the Lok Dal, and the Middle–Peasant Castes: An Analysis of the 1977 and 1980 Parliamentary Elections in Uttar Pradesh”, *Pacific Affairs*, cilt: 54, no: 1, 1981, s. 16; Susan Hoeber Rudolph ve Lloyd I. Rudolph, “The Centrist Future of Indian Politics”, *Asian Survey*, cilt: 20, no: 6, 1980, s. 581.

9 Hansen, s. 160, 173–174; Vinod K. Jose, “The Emperor Uncrowned: The Rise of Narendra Modi”, 1 Mart 2012, <http://www.caravanmagazine.in/reportage/emperor-uncrowned-narendra-modi-profile>

(*Communist Party of India*, CPI) ile Hindistan Komünist Partisi–Marksist (*Communist Party of India–Marxist*, CPI–M), günümüzde Türkiye sosyalist hareketinin toplamından çok daha güçlü ve örgütlüdür. Dahası, Hindistan radikal solunun diğer büyük örgütü olan, 2004’ten bu yana Hindistan Komünist Partisi (Maoist) (*Communist Party of India (Maoist)*, CPI (Maoist)) tarafından temsil edilen Maoist hareket, 1960’ların sonundan beri inişli çıkışlı bir seyirle de olsa kırsal gerilla savaşını sürdürebilmiştir. Maoist hareket başta Doğu Hindistan’ın yoksul kırsal bölgeleri olmak üzere ülke çapında azımsanmayacak bir kitle tabanına sahiptir. Hindular, milli birliğin düşmanı olarak gördükleri bu hareketlere karşı en başından itibaren sert bir mücadele yürütmüştür. Burada söz konusu olan merkez partilerine özgü pasif anti–komünizm değil, klasik faşizme özgü, sokak şiddetini içeren, aktif bir anti–komünizmdir.¹⁰ Aşağıda göreceğimiz gibi, Hinduculuğu klasik faşizme yaklaştıran temel niteliklerden biri ciddi bir paramiliter örgütlenmeye sahip olmasıdır. Müslüman ve Hristiyanların yanı sıra her akımdan solcular ve komünistler de öteden beri Hindu paramiliter örgütlerin hedefinde olmuştur. Hindular, komünistlere karşı Britanya sömürge yönetimi ve Kongre Partisi ile işbirliği yapmıştır. Aynı tutumu bağımsızlık sonrasında da sürdürmüş, sert bir mücadeleye giriştikleri Kongre Partisi ile komünizme karşı zaman zaman örtülü ittifak kurmuştur.¹¹

Hinducu siyasetin kökeni, Hindular ile Müslümanlar arasında (en geç) 18. yüzyılda başlayan dinsel çatışmalarda yatar. Bu çatışmaları yalnızca sınıfsal temelde açıklamak mümkün değildir. Ancak, sınıf mücadelelerinin çatışmaların önemli bir nedeni olduğu açıktır. Üst sınıfların kendi aralarındaki mücadeleler ile üst ve alt sınıflar arasındaki mücadeleler pek çok bölgede dinsel ayrımlar ile örtüşmüştür. 19. ve 20. yüzyıllarda Bengal eyaletinin doğusunda yoksul köylülüğün büyük bölümünün Müslüman, toprak ağalarının büyük bölümünün Hindu olması, temelinde sınıfsal çelişkiler yatan mücadelenin çok keskin dinsel çatışmalar biçimini almasına neden olmuştur. Alt–kıtanın pek çok bölgesinde Müslümanlar dokumacılar ile Hindu tefeci–tüccarlar arasında ticaret ve finans alanlarında yaşanan sınıf çatışmaları pek çok örnekte dinsel çatışmaları tetiklemiştir.

Alt sınıfların kendi aralarındaki çatışmalar da dinsel biçimler almıştır. Moğol döneminde yalnızca ekilip biçilen topraklardan vergi alınıyordu. Nüfus göreceli olarak azdı. Bu sayede hayvancılıkla uğraşanların kullanımına açık, geniş ve ortak mera alanları mevcuttu. Britanya sömürge yönetiminin toprakta özel mülkiyeti yasal güvenceye alan reformları bu durumu değiştirdi. Bu reformlar her arazinin ya özel mülk ya da devlet mülkü olarak tapulanmasını şart koşuyordu. Özel mülkiyet

10 Hansen, s. 106, 166; Kiran Saxena, “The Hindu Trade Union Movement in India: The Bharatiya Mazdoor Sangh”, *Asian Survey*, cilt: 33, no: 7, 1993, s. 691.

11 Aijaz Ahmad, “India: Liberal Democracy and the Extreme Right”, *Socialist Register 2016*, derleyenler: Leo Panitch ve Greg Albo, Londra: The Merlin Press, 2015, s. 183.

olarak tescillenen araziler (ne amaçla kullanıldığına bakılmaksızın) vergilendirildi. Bu kural ortak kullanıma açık meraların özel mülk olan tarım arazilerine dönüştürülmesine neden oldu. Çiftçiler ile hayvancılıkla uğraşanlar arasındaki arazi ihtilafları yaygınlaştı. Çiftçilerin Müslüman, hayvancılıkla uğraşanların Hindu olduğu bölgelerde bu çatışmalar dinsel biçimlere büründü. Britanya sömürgeciliğinin neden olduğu, temelinde ekonomik-sınıfsal çıkarların yattığı bir sorundan ziyade Hinduların kutsal saydığı ineğe Müslümanların saygı duymaması sorunu olarak ifade edildi. Sömürgeciler ile çatışmaktan kaçınan Hindu ve Müslüman hâkim sınıflarının yoksul köylüler üzerindeki hegemonyası da bunun nedenlerinden biridir. Kuzey Hindistan'daki üst kastlara mensup toprak ağaları, 19. yüzyılın son birkaç on yılında “inek koruma hareketi”ni başlattılar. Ulema ve toprak sahipleri de Hindulara karşı cihat ilan ederek aynı yola girdiler.¹²

Derin kökleri olan bir başka çatışma konusu ise Hindu tapınakları ile camilerin yerleri konusundaki ihtilaftı. Moğollar döneminde bazı Hindu tapınakları yıkılmış, yerlerine cami yapılmıştı. Britanya sömürgeciliği döneminde Hindular bu yerlerde yeniden tapınak inşa etmek için harekete geçti. Dini bayramlar, özellikle de aynı tarihlere rastladıkları dönemlerde ciddi gerilim ve çatışmalara sahne oldu. Hindu-uların sahip çıktığı Sanskritçe ve onun şekillendirdiği Hindi dili ile Müslümanların sahiplendiği Urduca arasındaki rekabet de Hindu-Müslüman ayrımını 19. yüzyıldan bugüne değin derinleştiren faktörlerden biridir.¹³

Britanya sömürgeciliğinin “böl ve yönet” siyaseti, dinsel çatışma ateşine benzin döktü. Ağırlıklı olarak Hindu olan hâkim sınıfların 1885'te kurduğu, başlangıçta ulusal bağımsızlık talebini dillendirmeyen Hindistan Ulusal Kongresi'nin bir süre sonra bağımsızlık konusunda (utangaç ve sınırlı olsa da) daha ileri adımlar atmaya başlamasından endişelenen sömürge yönetimi, bu eğilimi zayıflatmak için Hindu-Müslüman gerilimini kullanmaya başladı. Müslümanların yerel yönetimlerde ve ulusal düzeyde daha fazla temsil edilmesi için kotalar kondu. Müslüman hâkim sınıflarının Hindistan Ulusal Kongresi'ne katılmamaları, onun yerine kendilerine ait, ayrı örgütler kurmaları teşvik edildi. 1886'da İslam Eğitim Konferansı, 1887'de Ulusal İslam Birliği kuruldu. İslam Eğitim Konferansı 30 Aralık 1906'da adını Tüm-Hindistan Müslüman Birliği olarak değiştirdi. Bu örgütün güçlenmesi ile Hindu-Müslüman ayrılığı daha da derinleşti.¹⁴ 1930'ların ortasına gelindiğinde

12 Amiya Kumar Bagchi, “Predatory Commercialization and Communalism in India”, *Anatomy of a Confrontation: Ayodhya and the Rise of Communal Politics in India*, derleyen: Sarvepalli Gopal, Londra ve New Jersey: Zed Books, 1993 içinde, s. 196–199.

13 Hansen, s. 73.

14 Sömürge yönetiminin Müslümanların ayrı temsili konusundaki teşvik edici tavrına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. P. Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge: Cambridge University Press, 1972, s. 116–196.

Hindistan Ulusal Kongresi aksi yöndeki iddialarına karşın neredeyse tamamen bir Hindu örgütü haline gelmişti. Üyelerinin yalnızca % 3'ü Müslümandı.¹⁵

Hindu-Müslüman çatışması (en azından) 18. yüzyılın başından itibaren gözlemlenen bir olgudur. 19. yüzyılın sonlarında ise yoğunlaşmıştır. 1882'de İnek Koruma Topluluğu kurulmuştur. Ertesi yıl Lahor, Pencap, Haryana ve Delhi'de inek kesimi meselesi nedeniyle kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Benzer nedenle 1886'da Pencap ve Delhi'de, 1889'da ise Haryana'da büyük olaylar çıkmıştır. 1890'larda Kuzey Hindistan benzer çatışmalarla sarsılmıştır. Ağustos 1893'te Bombay'da yüzlerce kişinin öldüğü ve yaralandığı, küçük çaplı bir iç savaş yaşanmıştır.¹⁶ 1890'larda Hindular ile Müslümanlar arasında yaşanan kanlı çatışmaların ardından, 1905 yılında Britanya sömürge yönetimi Bengal eyaletini Müslüman çoğunluklu Doğu Bengal (bugünkü Bangladeş) ve Hindu çoğunluklu Batı Bengal biçiminde ikiye bölmüştür. Bengal'in bölünmesi, Britanya'nın Hindistan'daki gücünün azalmasına paralel olarak giderek yoğunlaşan bağımsızlık sonrasına ilişkin siyasi mücadeleleri ciddi biçimde etkilemiş, Hindular ile Müslümanların aynı devlet çatısı altında yaşayamayacağı fikri giderek kabul görmüştür. Bağımsızlık ufuktan yükseldikçe alt-kıtanın tamamında Hindular ile Müslümanlar arasında zaman zaman iç savaş boyutuna varan çatışmalar yaşanmıştır. Nihayet, 1947'de sömürge yönetiminin sona ermesi ile eşzamanlı olarak gerçekleşen Hindistan-Pakistan bölünmesi sırasında yaşanan çatışmalar, sayısı yarım milyon ile bir milyon arasında tahmin edilen insanın ölümüne, 12 milyon kişinin yerinden edilmesine neden olmuştur.¹⁷

1890'lardan itibaren yaşanan din savaşları sırasında filizlenen Hinduculuk projesi, Tüm-Hindistan Hindu Büyük Meclisi'nin (kısa adı Hindu Mahasabha) 1913'te kurulması ile ilk kez ulusal ölçekte örgütlü bir siyasi harekete dönüşmüştür. Müslümanları açıkça hedef alan Hindu Mahasabha'nın 1938'e kadar Hindistan Ulusal Kongresi'nin içinde kalabilmiş olması, Mahatma Gandhi önderliğindeki bağımsızlık hareketinin laiklik ile ilişkisinin sorunlu olduğunu ve Hindu milliyetçiliğine taviz vermeye yatkınlığını ortaya koyuyor. 1950'lere kadar nispeten güçlü bir örgüt olan Hindu Mahasabha, daha sonra siyaset sahnesinden silinmiştir.¹⁸

Ulusal Gönüllü Örgütü (*Rashtriya Swayamsevak Sangh*, RSS), Hinducu hareketin günümüze değin varlığını sürdüren en güçlü örgütüdür. RSS 1925'te, faşizmin Avrupa'da atağa geçtiği bir dönemde kurulmuştur. 1950'lerden itibaren Hindu Mahasabha'nın tabanını da kendisine çekerek kulvarında rakipsiz hale gelmiştir. RSS ideolojik ve örgütsel bakımdan klasik faşizmden derinden etkilenmiştir.

¹⁵ Anderson, s. 52.

¹⁶ Hardy, s. 140-141.

¹⁷ Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, New Haven ve Londra: Yale University Press, 2017, s. 6, 9.

¹⁸ Ahmad, s. 178-179.

Örneğin Nazilerin Yahudilere yaptığı muameleyi Hindistan’da Müslümanlara karşı uygulanabilecek bir model olarak görmüştür.¹⁹ Komünizme karşı mücadele söylemi ve yöntemi bakımlarından da klasik faşizme yakındır. RSS ile klasik faşizm arasındaki en önemli benzerlik ise her ikisinin de paramiliter örgütlenmeye sahip olmasıdır. RSS “şakha” adında paramiliter yapılar temelinde örgütlenir. Bu paramiliter örgütler, “praçarak” adı verilen profesyonel örgütçüler tarafından katı bir disiplinle yönetilir. Şakhalar genç erkeklerin sosyalleştiği, ideolojik, siyasi, dini eğitim aldığı, spor yaptığı ve silah kullanmayı öğrendiği mekanlardır. İtalyan ve Alman faşistlerine benzer biçimde, RSS militanları da kitlesel eylemlerde zaman zaman tek tip üniforma ile boy gösterirler, kesici aletler ve silahlar taşıyarak yürüyüş yaparlar. Bu nedenlerden ötürü, RSS faşist olarak nitelenmesi gereken bir örgüttür.²⁰

RSS, devlet tarafından bugüne kadar üç defa yasaklanmıştır. Mahatma Gandhi’nin Pakistan’ın kurulmasına göz yumduğunu ve Hindu olmayanlara çok taviz verdiğini düşünen RSS bağlantılı bir suikastçi tarafından 1948’de öldürülmesinden sonra örgüt yasaklanmış ve 20 bin militanı hapse atılmıştır. İndira Gandhi’nin başında bulunduğu Kongre hükümeti 1975–77 arasındaki olağanüstü hal döneminde RSS’yi yasaklamıştır. Nihayet, Hinducu faşistlerin 6 Aralık 1992’de büyük bir kitle seferberliği ile Babür Mescidi’ni yıkmasından sonra (bu olayın ardından ülkenin dört bir tarafında çıkan çatışmalarda 1200 kişi öldü) örgüt tekrar yasaklanmıştır. RSS’nin örgütlü gücünün de etkisiyle her bir yasak kısa ömürlü olmuş, bir öncekine göre daha yumuşak biçimde uygulanmış, dolayısıyla harekete ciddi bir zarar vermemiştir.²¹

Hinducu faşizm, Hindistan’ın sınıf, kast, etnisite, dil ve bölge temellerinde şekillenmiş, diğer tüm ülkelerden çok daha karmaşık olan toplumsal yapısına sesle-

19 Dönemin RSS lideri Golwalkar, 1938’de yayımlanan *Biz, ya da Milletimizin Tanımı* başlıklı kitabında Nazilerden esinlendiğini açıkça belirtir: “Alman milli gururu bugünün gündemi haline gelmiştir. Almanya, milletin ve kültürün saflığını korumak için semitik ırkları – Yahudileri temizleyerek dünyayı şoke etmiştir. Milli gurur bu örnekte en üst düzeyde ortaya konmuştur. Almanya, kökten farklı olan ırkların ve kültürlerin asimile olarak bir bütün haline gelmelerinin tamamen imkansız olduğunu da göstermiştir. Bu Hindistan’da yaşayan bizler için iyi ve faydalı bir derstir... Hindistan’daki yabancı ırklar ya Hindu kültürünü ve dilini benimsemeli ya da Hindu dinine saygı göstermeyi, onun önünde saygı ile eğilmeyi öğrenmeli, Hindu milletini yüceltmek dışında hiçbir fikri aklına getirmemelidir...tek bir kelimeyle ifade edecek olursak, ya yabancı olmaktan çıkmalılar ya da bu ülkede yaşamaya devam edeceklerse herhangi bir ayrıcalık, imtiyaz ve hatta vatandaşlık hakkına sahip olmaksızın tamamen Hindu milletine tabi olmalılar” (aktaran: Christophe Jaffrelot, *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics, 1925 to the 1990s*, Yeni Delhi: Penguin Books, 1996, s. 55–56).

20 RSS hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hansen, s. 90–133; Jaffrelot, s. 33–79.

21 Hansen, s. 90, 130–131, 184–185.

nen yüzlerce irili ufaklı taban örgütüne sahiptir. RSS, Hinducu hareketin annesi, diğer örgütler ise onun çocukları olarak kabul edilir. Ulusal düzeyde örgütlenmiş bir dizi yan kuruluş hareket için kilit öneme sahiptir. RSS'nin kurduğu ilk yan kuruluş Kadın Gönüllüler Ulusal Komitesi'dir (*Rashtriya Sevika Samiti*). 1936'da kurulan bu örgüt, yukarıda özetlenen özcü, şoven ve çarpık Müslüman erkek-Hindu erkek ikiliğine yaslanır. Buna göre, Hindu erkeklerin korkaklığı nedeniyle Hindu kadınlar Müslüman erkeklerin karşısında korumasız durumdadır ve kendi kendilerini korumayı öğrenmeye mecburdur. Burada kadın öz-savunması kisvesi altında şovenist bir yaklaşımın savunulduğu açıktır. Günümüzde çok ciddi bir güce ulaşan bu örgütün üyeleri Müslümanları hedef alan pek çok saldırı ve katliamda görev almıştır.²² Hinducu üniversite öğrencilerini bir araya getiren Tüm-Hindistan Öğrenci Konseyi (*Akhil Bharatiya Vidyarthi Parishad*, ABVP) 1948'de kuruldu. ABVP'nin en önemli amaçları radikal sola karşı mücadele (o dönemde CPI'nın kontrolündeki Tüm-Hindistan Öğrenci Federasyonu öğrenciler arasında güçlüydü) ve Hinduculuğu yaymaktı. ABVP kuruluşundan bu yana kampüslerde solculara ve azınlıklara mensup öğrencilere karşı sayısız saldırı düzenlemiştir. Kampüslerin dışında da RSS paramilitarizminin vurucu güçlerinden biridir. ABVP paramiliter bir örgütlenme ile yetinmeyen, üniversite öğrencilerinin eğitim, yurt, burs vb. somut sorunlarına da yanıt üretmeye çalışan bir örgüttür. Bunu yaparak radikal solun öğrenci hareketi içinde hâkim olmasını engellemeye çalışır. Hinduculuğun genel yükselişine paralel olarak ABVP günümüzde Hindistan'ın en büyük öğrenci örgütü haline gelmiştir.²³

Hindistan işçi sınıfının % 10'undan küçük bir bölümü formel sektörde çalışıyor.²⁴ Sendikalar formel sektörde enformel sektöre göre daha örgütlüdür. Bu nedenle, sendikal veriler bir siyasi akımın proletarya içindeki gücünü anlamak bakımından tek başına yeterli değildir. Yine de, sendikaların ekonominin kilit sektörlerinde örgütlü olmaları ve farklı siyasi hareketlerin sendikal alanda kıran kırana rekabet etmeleri nedeniyle sendikal örgütlenmeye ilişkin veriler önemlidir. 1955'te kurulan Hint İşçi Sendikası (*Bharatiya Mazdoor Sangh*, BMS) Hindu milliyetçiliğinin sendikal koludur. Anti-komünist, sınıf mücadelesi yerine sınıf uzlaşmasını savunan bir sendikadır. İşçi, sermaye ve devlet temsilcilerinin ekonomik kararları birlikte vermesini öngören, korporatist bir anlayışı savunur. BMS, 1980'lerin başında ülkenin en büyük ikinci sendikası olmuştur. Günümüzde Hindistan'ın en büyük sendikasıdır.²⁵

22 Ahmad, s. 183–184; Hansen, s. 97–98.

23 Ahmad, s. 184; Jaffrelot, s. 127, 258–265; Jose.

24 Elizabeth Hill, "The Indian Industrial Relations System: Struggling to Address the Dynamics of a Globalizing Economy", *Journal of Industrial Relations*, cilt: 51, no: 3, 2009, s. 404.

25 Ahmad, s. 184.

Toplam nüfusunun üçte ikisi kırdan yaşayan, toplam işgücünün beşte ikisi tarımda istihdam edilen Hindistan'da²⁶ kırsal politik örgütlenme son derece önemlidir. Hinducu faşizm bu alanda da aktiftir. Ülkenin özellikle kuzey bölgelerindeki Hindu küçük ve orta ölçekli çiftçiler arasında faşist hareket güçlüdür. 1947-1964 arasında başbakan olan Jawaharlal Nehru'nun kooperatif çiftlikler kurma ve (tarımsal üretimi vergilendirerek ve tarım ürünlerinin fiyat artışını sanayi ürünlerinin fiyat artışına nazaran düşük tutarak) tarımdan sanayiye kaynak aktarma girişimlerine karşı kırsal nüfusun yaklaşık %80'ini oluşturan toprak sahibi (büyük, orta ve küçük ölçekli) çiftçileri biraraya getiren bir popülist koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyon Nehru önderliğine geri adım attırmayı başarmış, tarımdan sanayiye kaynak aktarma girişimlerini yenilgiye uğratmıştır. Nehru'yu komünist olmakla, kolektif tarıma geçmeye çalışmakla itham eden Hinducu hareket bu kırsal koalisyonun aktif bir unsuru olmuştur. Zengin ve orta köylülüğün başını çektiği çiftçi hareketi 1970'li ve 1980'li yıllarda ülke siyasetine damga vurmuş, sonraki dönemde hızı kesilse de etkili olmayı sürdürmüştür. Bu hareket, tarım ürünlerinin fiyatlarının artırılması, gübre ve ilaç gibi girdilerin önemli ölçüde devlet tarafından sübvansede edilmesi, tarım ürünlerinden alınan vergilerin, su ve elektrik fiyatlarının büyük ölçüde azaltılması gibi ciddi kazanımlar elde etmiştir. Çiftçi hareketinin en önemli örgütü 1978'de kurulan Hindistan Köylü Birliği'dir (*Bharatiya Kisan Sangh*, BKS). BKS ilk yıllarında hem Hindu hem de Müslüman toprak sahiplerini temsil etmiştir. Ancak, 1990'lardan itibaren Hinducu hareket BKS'ye hâkim oldu ve Müslüman çiftçiler örgütü terk etti. Hindu-Müslüman gerilimi ve faşist örgütlenme özellikle kuzey eyaletlerindeki kırsal alanlarda ciddi bir seviyededir.²⁷

1964'te kurulan Dünya Hindu Konseyi (*Vishva Hindu Parishad*, VHP) ise hareketin dini yan kuruluşudur. Bir Hindu ulusu inşa edebilmek için Hinduizmi ortodoks, tek tip ve basit bir yoruma kavuşturmayı amaçlar. Hindular ile Müslümanlar arasında ihtilafli bölgelerde Hindu tapınakları inşa etmek için kampanyalar düzenler. Hareketin öteki unsurları ile birlikte Müslümanlara karşı bugüne kadar çok sayıda saldırı ve katliam yapmıştır.

Hinducu faşist hareketin yukarıda açıklanan yan kuruluşlarının haricinde bir de yasal parti ayağı mevcuttur. Yasal parti doğası gereği kapsayıcı ve popüler olduğu için RSS'nin yan kuruluşlarının hepsinden daha fazla özerkliğe sahiptir. RSS önderliği yasal parti üzerinde etkilidir ama bu ikisi arasında zaman zaman ciddi anlaşmazlıklar da yaşanır. Hinducu hareket bugüne kadar sırasıyla üç partide örgütlenmiştir. Hareketin ilk partisi olan Hindistan Halk Birliği (BJS) 1951 ile 1977

26 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>; <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>

27 R. Ramakumar, "Jats, *Khaps* and Riots: Communal Politics and the Bharatiya Kisan Union in Northern India", *Journal of Agrarian Change*, cilt: 17, no: 1, 2017, s. 22-42.

arasında faaliyet göstermiştir. Kongre Partisi iktidarının başta ekonomi olmak üzere temel konularda başarısızlığının halkta yarattığı rahatsızlık, 1970’lerde sağ ve sol muhalefetin birlikte güçlenmesine neden olmuştur. Muhalefetin sokağa taşması karşısında sıkışan Kongre lideri İndira Gandhi 1975’te olağanüstü hal ilan etmiştir. Bu baskı dönemi de muhalefeti engelleyememiş, olağanüstü hal 1977’de kaldırılmıştır. Bu dönemde aralarındaki tek ortak payda İndira Gandhi düşmanlığı olan bir dizi örgüt ve çevre (Kongre Partisi’nden kopanlar da bunların arasındadır) Janata (Halk) Partisi’ni kurmuştur. BJS bu aşamada ciddi bir taktik esneklik göstererek kendisini feshetmiş ve Halk Partisi’ne katılmıştır. Halk Partisi 1977 seçimlerini kazanmış ve izleyen üç yılda ülkeyi yönetmiştir. 1980’de bölünmüş ve iktidardan düşmüştür. Hinducu hareket aynı yıl Hindistan Halk Partisi’ni (BJP) kurmuştur. BJS ve BJP’nin genel seçimlerdeki aldıkları oy oranına bakarak Hinducu hareketin 1990 öncesindeki toplumsal gücünün düzeyini saptayabiliriz. BJS 1951’de % 3.06, 1957’de % 5.93, 1962’de % 6.44, 1967’de % 9.41 ve 1971’de % 7.35 oranında oy almıştır. BJP ise 1984’te % 7.74, 1989’da % 11.36 oranında oy almıştır. Kısacası, Hinducu faşizm 1990 öncesinde güçlüydü ama hegemonik değildi, iktidar alternatifi olmaktan uzaktı.

Hinducu faşizmin 1990 sonrasındaki iktidar yürüyüşü

Hindu milliyetçiliği 1990’lardan itibaren hızla yükselmiştir. BJP’nin oy oranı 1989’da % 11.36’dan 1991’de % 20.1’e, 1998’de % 25.59’a tırmanmıştır. 1998–2004 aralığındaki başarısız koalisyon hükümeti deneyiminden sonra oy oranı 2009’da % 18.8’e düşse de bu durum uzun sürmemiştir. 2014 seçiminde % 31.34 oranında oy alarak tarihinin en ciddi seçim başarısını elde etmiş ve ilk kez tek başına iktidara gelmiştir.²⁸

Bu yükselişin üç temel nedeni vardır. Bunlar sırasıyla merkez partilerinin erimesi, sosyalist hareketin krizi ve Hinducuların proletarya içindeki başarılı taban örgütlenmesidir. Bağımsız Hindistan’ın kuruluşunda en önemli rolü oynayan ve uzun süre merkez partisi rolünü tek başına oynayan Kongre Partisi’nin başarısızlığı ciddi bir faktördür. Kongre Partisi, çok partili sisteme sahip ülkeler arasında en uzun süre iktidarda kalan partilerden biridir. Bu bakımdan Arjantin’deki Peronist harekete, İsveç Sosyal Demokrat Partisi’ne ve Japonya’daki Liberal Demokrat Parti’ye benzer. 1947–1977, 1980–1998 ve 2004–2014 arasında tek başına veya koalisyonun büyük ortağı olarak iktidarda kalmıştır. Bu kadar uzun süre iktidar olmasının nedeni uzun bir döneme yayılan milli mücadelenin önderliğini yaparak halk ile derin bağlara sahip olması ve hegemonya kurabilmesidir. Bu bakımdan ülkenin resmi kurucu partisi olmasına rağmen 1961, 1973 ve 1977 genel seçimleri haricinde hiçbir genel

²⁸ http://eci.nic.in/eci_main1/ElectionStatistics.aspx

seçimden birinci parti olarak çıkmayı başaramayan Cumhuriyet Halk Partisi'nden tamamen farklıdır. Kongre, bağımsızlık sonrası dönemde halka hızlı ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğu bitirmeyi vaat etmiştir. Dönemsel birtakım düzelmeler bir tarafa bırakılırsa, bu vaatleri yerine getiremediği açıktır. Bu başarısızlık Kongre Partisi'nin hegemonyasını tedricen aşındırmıştır. Yükselen muhalefetle baş edemeyen Kongre Partisi'nin 1975'te olağanüstü hal ilan etmesi hegemonya krizinin ilk ciddi sinyalidir. Halk Partisi hükümetinin dağılmasından sonra halk "yoksulluğu ortadan kaldırma" sloganıyla oy isteyen Kongre Partisi'ne 1980'lerde yeniden şans vermiştir. Kongre Partisi bu şansı da iyi değerlendirememiştir. 1991'deki ekonomik krizin ardından neoliberal politikaları uygulayarak proletaryanın geniş kesimlerini giderek yabancılaştırmıştır. 1990'lardan bu yana yapılan seçimlerden birinci veya ikinci parti olarak çıkmayı başarsa da 1950'li ve 1960'lı yıllardaki hegemonyasını yitirmiş ve sıradan bir merkez partisine dönüşmüştür. 1989'da %39.5, 1999'da %28.3, 2009'da %28.55 ve 2014'te %19.5 oranında oy almıştır.²⁹

Hinducu BJP'nin yükselişinin ikinci önemli nedeni Hindistan solunun gerilemesidir. Stalinist CPI, bağımsızlık sonrası dönemde "ilerici" ve "millî" gibi sıfatlar taktığı burjuvazi ile ittifakı temel politika olarak benimsemiştir. Kongre Partisi'ne eleştirel destek vermiştir. 1962 Çin-Hindistan Savaşı sırasında (bürokratik de olsa bir işçi devleti olan) Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı kendi burjuva devletini desteklemiştir. 1962 savaşında ÇHC'ye destek vererek partiden ayrılanların kurduğu CPI-M ilk başta ciddi bir umut yaratsa da bir süre sonra CPI'ya benzer bir reformist çizgiye kaymıştır. Uzun yıllar boyunca iktidarda kaldığı Kerala eyaletinde eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında ciddi bir başarı elde etmiş ama ekonomik kalkınma ve işsizliği önleme başlıklarında sınıfta kalmıştır.³⁰ Otuz dört yıl boyunca aralıksız yönettiği Batı Bengal eyaletinde ise her alanda başarısız olmuştur.³¹ Stalinist rejimlerin 1989-91 aralığında çökmesi her iki partiyi de derin bir ideolojik-politik krize sokmuş, merkez sol bir çizgiye doğru kaydırmıştır. CPI-M'nin kontrolündeki Batı Bengal eyaletinde uyguladığı burjuva politikası bunun çarpıcı bir örneğidir. Bu nedenle, Hint sosyalist hareketi sürekli olarak kan kaybetmiştir. CPI ile CPI-M'nin toplam oy oranı 1971'de % 9.85, 1980'de % 8.73, 1989'da % 9.12, 1999'da % 6.88, 2009'da % 6.76, 2014'te ise % 4.02'dir.³² CPI-M'nin 2011 eyalet seçiminde Batı Bengal'i kaybetmesi bu bakımdan bir dönüm noktası olmuştur.

²⁹ a.g.e.

³⁰ Joseph Tharamangalam, "The Perils of Social Development without Economic Growth: The Development Debacle of Kerala, India", *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, cilt: 30, no: 1, 1998, s. 23-34.

³¹ Kheya Bag, "Red Bengal's Rise and Fall", *New Left Review*, no: 70, 2011, s. 69-98.

³² http://eci.nic.in/eci_main1/ElectionStatistics.aspx

Nihayet, bir bütün olarak Hinducu hareket, özellikle de yasal partisi BJP aracılığıyla ciddi bir politik-örgütsel atılım yapmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, hareket esas olarak üst kaşt küçük ve orta burjuvazinin temsilcisi olarak yola çıkmıştır. Burjuva politikasında başarılı olmak, bir iktidar adayı haline gelebilmek için gerekli olan büyük sermaye desteğinden uzun süre mahrum kalmıştır. Bu durum, özellikle 1990'lardan itibaren değişmiştir. BJP, Hinducu hareketin diğer örgütlerinden, özellikle de BMS sendikasıdan gelen eleştirilere rağmen ekonomi politikasını neoliberalizm ile uyumlu hale getirmiştir. Ayrıca, Hindistan'ın şimdiki başbakanı Narendra Modi'nin 2001–2014 arasında Gujarat eyaletinin başbakanı iken izlediği politikalar da partinin büyük sermaye ile olan ilişkilerini geliştirmiştir. Gujarat'ın ülkenin ekonomik bakımdan en gelişkin birkaç bölgesinden biri olması ve Gujarat sermayesinin ABD, Britanya ve Kanada'daki diaspora sermayesi ile güçlü bağlarının bulunması o bölgede geliştirilen ilişkileri ulusal ve uluslararası ölçekte belirleyici hale getirir. Modi bu fırsatı iyi kullanmıştır. Ucuz arazi tahsis ve düşük vergiler yoluyla büyük sermayenin güvenini kazanıp eyalete yatırım çekmiştir. Gujarat'ta düzenlediği zirve toplantılarında ulusal ve uluslararası sermayenin temsilcileri ile yüz yüze, kişisel ilişkiler geliştirmiştir. Bu politikalar, büyük sermayenin zaman içinde yüzünü BJP'ye doğru dönmesini sağlamıştır. Nihayet, başta Gujarat olmak üzere BJP'nin kontrolündeki eyaletlerde devlet olanakları da kullanılarak Hinducu faşist büyük sermaye yaratılması doğrultusunda mesafe alınmıştır.³³

Büyük sermayenin desteğini almak iktidara gelmek için gereklidir ama yeterli değildir. Hindistan gibi dünyanın en yoksul ülkelerinden birinde proletarya ve yoksul köylülüğün desteği olmaksızın seçimleri kazanmak imkansızdır. Dahası, 2011 nüfus sayımı verilerine göre, Dalitler olarak bilinen en alt kaşt ile Adivasiler olarak bilinen yoksul aşiretler/kabileler toplam nüfusun dörtte birini oluşturuyor.³⁴ Alt sınıfların ve kaştların kazanılması bugüne değin Hindu milliyetçilerini en fazla zorlayan sorun olmuştur ve halen tamamen çözülmüş değildir. Bununla birlikte, hareket bu konuda epeyce mesafe almıştır. Yoksulların kazanılması için Hinducu hareketin taban örgütleri uzun süredir işbirliği yapıyorlar. Hindistan'da varoşlarda ve köylerde devlet memuru statüsünde öğretmenler ve doktorlar bulunuyor. Ancak, düşük ücretler, kötü koşullar ve denetimsizlik nedeniyle çoğu zaman okullar öğretmensiz, sağlık ocakları doktorsuz kalıyor. Sunulan hizmetler halkı tatmin etmiyor. Hinducu taban örgütleri, bu boşluğu doldurup siyasi desteğe tahvil etmek için uzun süredir seferber olmuştur. Kent varoşlarında ve köylerde yoksullara ücretsiz hizmet veren çok sayıda okul, yurt, sağlık ocağı açmıştır. Bu kurumlar, Hinducu orta ve üst sınıf-

33 Jose, "The Emperor Uncrowned..."

34 "Census of India 2011, Release of Primary Census Abstract–Data Highlights", 30 Nisan 2013, http://idsn.org/wp-content/uploads/user_folder/pdf/New_files/India/2013/INDIA_CENSUS_ABSTRACT-2011-Data_on_SC-STs.pdf

ların bağışları ile finanse ediliyor. Hinducu militanlar, bu okullarda çok düşük ücretler karşılığında öğretmen ve doktor olarak çalışıyorlar. Örgüt disiplini ile yetişen bu kişiler devlet memurlarına nazaran çok daha disiplinli ve özverili çalışıyorlar. Halk, Hinducu kurumların verdiği eğitim ve sağlık hizmetlerini devletin verdiği hizmetlerden çok daha kaliteli buluyor. Bu kurumlar, seçim döneminde BJP için çalışıyorlar. BJP'nin yükselişinin en önemli nedenlerinden biri budur.³⁵ Günümüzde sınıfsal konum yükseldikçe BJP'ye verilen oylar artmaktadır ama 2014 seçim sonuçları partinin proletarya içindeki desteğini ciddi biçimde artırdığını gösteriyor.³⁶

Hinducu hareketin en başından beri paramiliter bir örgüte sahip olduğunu yukarıda saptamıştık. Ülkenin kuzeyindeki Uttar Pradeş eyaletinin Ayodhya kentinin Faizabad ilçesinde bulunan Babür Mescidi hakkındaki Hindu-Müslüman ihtilafı, 1980'lerin ortasından itibaren faşist kitle seferberliğini besleyen en önemli sembol haline gelmiştir. Babür Mescidi, Müslüman Moğol imparatorluğunun kurucusu Babür'ün emriyle 1528-29'da inşa edilmiştir. Hinducu mitolojiye göre, mescit tam da Hindu tanrısı Ram'ın doğduğu yerin üzerinde inşa edilmiştir. Başta Dünya Hindu Konseyi VHP olmak üzere Hinducu hareketin tamamına göre, bu alanın Ram'ın doğum yeri olduğunu kabul etmek dini inancın gereğidir ve herhangi bir bilimsel tartışmaya konu edilemez. Bu nedenle, Babür Mescidi, Hinduların Müslümanlar tarafından ezilmesinin ve aşağılanması sembolü olarak kabul edilmiştir. Babür Mescidi'ni yıkmak ve yerine bir Ram Tapınağı inşa etmek Hinducu hareketin 19. yüzyılın ortasından itibaren en popüler taleplerinden biri ve çok sayıda kitle seferberliğinin konusu olmuştur. Ayodhya'da Hindular ile Müslümanlar arasında 1853-55, 1883-86 ve 1934'te kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrasında da mescidi yıkmayı hedefleyen Hinducu kitle seferberliği devam etmiştir. Hindu Mahasabha'nın Aralık 1949'da mescidin etrafında örgütlediği dokuz günlük dini ayin bu ihtilafın dönüm noktasıdır. Ayinin en son günü olan 23 Aralık'ta mescide

35 Hansen, s. 103; Tariq Thachil, "Elite Parties, Poor Voters: Theory and Evidence from India", *American Political Science Review*, cilt: 108, no: 2, 2014, s. 454-477. Radhika Desai, BJP'yi iktidara taşıyan orta sınıf-büyük sermaye ittifakını incelikli biçimde analiz ediyor. Ancak, BJP'nin yalnızca neoliberal yüzüne odaklandığı için partinin alt sınıflar arasında giderek artan desteğini (neredeyse tamamen) görmezden geliyor. (Radhika Desai, *Slouching Towards Ayodhya: From Congress to Hindutva in Indian Politics*, Yeni Delhi: Three Essays Collective, 2004 (ikinci baskı); Desai, "A Latter-Day Fascism?", *Economic and Political Weekly*, cilt: 49, no: 35, 2014, s. 48-58).

36 Christophe Jaffrelot, "The Class Element in the 2014 Indian Election and the BJP's Success with Special Reference to the Hindi Belt", *Studies in Indian Politics*, cilt: 31, no: 1, 2015, s. 19-38. BJP'nin alt kastlar arasındaki ve solun geleneksel olarak güçlü olduğu bölgelerdeki artan desteğine ilişkin olarak bkz. Achin Vanaik, "India's Landmark Election", *Socialist Register 2015*, derleyenler: Leo Panitch ve Greg Albo, Londra: The Merlin Press, 2014, s. 55-56.

giren 50–60 kişi etrafa Hindu ikonları yerleştirmiştir. Bu idollerin ilahi bir mucize neticesinde bir anda mescidin içinde ortaya çıkıverdiği dışarıda bulunan binlerce kişiye megafonlarla duyurulmuştur. Bu andan itibaren mescit (fiili olarak) Hindu tapınağına dönüştürülmüş ve binlerce Hindu tarafından ziyaret edilmiştir. Bu durumun kanlı bir dini çatışmayı tetiklemesinden çekinen devlet üç hafta sonra, 16 Ocak 1950’de mescidi “ihtilaflı alan” ilan etmiş ve kapısına kilit vurmuştur. 1959’da Hinducular, 1961’de Müslümanlar mescidin kendilerine verilmesi talebiyle davalar açtılar ama sonuç alamadılar.

Babür Mescidi ihtilafı 1980’lerin ortasından itibaren Hinducular tarafından yeniden alevlendirildi. 1984’te VHP’nin öncülüğünde Babür Mescidi’nin bulunduğu yerde Ram Tapınağı’nın inşa edilmesi için kampanya başlatıldı. Bu amaçla “Tanrı Ram’ın Doğum Yerini Özgürleştirmek İçin Fedakarlık Komitesi” kuruldu. 1985’te Kuzey Hindistan’daki yirmi beş ayrı noktadan mescidin olduğu yere binlerce kişinin katıldığı bir yürüyüş organize edildi. Bu yürüyüşler sırasında pek çok bölgede kitlesel dini törenler düzenlendi. Kampanya ilk sonucunu ertesi sene verdi. Faizabad Bölge Mahkemesi, Şubat 1986’da mescidin çevresinde Hinduların dini tören yapmasına müsaade etti. Bu karar, mescidi tamamen yıkmak ve yerine Hindu tapınağı yapmak isteyen faşistler için elbette yeterli değildi. Ancak, hareketin yasal bir dayanağa kavuşmasını sağlayarak izleyen dönemde daha fazla insanı seferber etmesine yardımcı oldu.

1989’da VHP tapınak inşa etmek için ülkenin her tarafından “kutsanmış” kabul ettiği tuğlaların kitlesel yürüyüşler ile bölgeye taşınması planını kamuoyuna açıklamıştır. Rajiv Gandhi’nin başbakanlığındaki Kongre hükümeti ise Aralık ayında yapılacak genel seçimde oylarını artırabilmek için Eylül 1989’da mescide bitişik olan bir parseli “ihtilaflı olmayan alan” ilan etmiş ve VHP’nin yürüyüşüne izin vermiştir. Kongre Partisi’ne blok oy vererek destek olan Müslümanların şiddetli protestosu karşısında Gandhi hükümeti geri adım atarak tapınak inşa edilmesini yasaklamıştır. Ancak, ok yaydan çıkmıştır. Hinducular geri adım atmamaya planlarını uygulamaya koymuştur. Bir süre perde gerisinde duran BJP tam bu aşamada öne çıkarak VHP ile açıkça eylem birliği yapmaya başlamıştır. Hinduca kaynaklara göre, 1989’da ülkenin her köşesinde 100 milyondan fazla insan tapınak kampanyasına katılmıştır. Yüz milyonlarca tuğla köylerden, kasabalardan, şehirlerden toplanarak mescidin çevresine taşınmıştır. VHP, propaganda amacıyla abartılı rakamlar vermiş olabilir elbette. Ancak, verilen rakamların yarısı, hatta onda biri bile gerçek olsa büyük bir seferberliğin örgütlendiği açıktır. Dinsel kutuplaşma, BJP’nin ülke genelindeki oy oranının (1984’te % 7.74’ten) Aralık 1989’da % 11.36’ya yükselmesinde ve partinin Madhya Pradesh, Rajasthan ve Himachal Pradesh eyaletlerinde iktidara

gelmesinde önemli rol oynamıştır.³⁷

BJP'nin o dönemdeki lideri L.K. Advani, Eylül 1990'da Gujarat eyaletinde yeniden inşa edilmiş olan Somnath Tapınağı'ndan başlayarak Ayodhya'ya uzanan 10 bin kilometrelik bir yürüyüş başlatmıştır. Hinduculuğun ana örgütü RSS bu yürüyüşe "kutsal savaş" adını vermiştir. Yürüyüş güzergahı boyunca Hinducular Müslümanlara karşı çok sayıda kanlı saldırı düzenlemiştir. Bihar eyalet hükümeti Ekim ayının sonunda Advani'yi tutukladıktan sonra olaylar çığırından çıkmıştır. 30 Ekim günü faşist militanlar Hinduizmi simgeleyen safran rengi bayrağı Babür Mescidi'nin tepesine dikmiştir. Ardından çıkan çatışmalarda polis 50'den fazla militanı öldürmüş, yüzlercesini de gözaltına almıştır. Bu olay, hareketi daha da ateşlemiştir. Dini inancı uğruna hayatını veren "şehitler" etrafında büyük bir ajitasyon örgütlenmiştir. "Müslüman yanlısı sözde laikler" olarak damgalanan Bihar ve Uttar Pradeş eyalet hükümetlerine karşı kampanya düzenlenmiştir. Faşist kitle seferberliğinin sürmesi BJP'nin 1991 seçimindeki performansını çok olumlu etkilemiştir. Partinin ülke genelindeki oy oranı muazzam bir sıçrama yaparak (Aralık 1989'da % 11.36'dan) yüzde % 20.11'e tırmanmıştır. BJP, önceki seçimde kazandığı üç eyalet hükümetini muhafaza etmekle kalmamış, ülkenin en kalabalık eyaleti olan (ve mescit kampanyasının merkezinde bulunan) Uttar Pradeş'i de kazanmıştır.³⁸

BJP'nin Uttar Pradeş eyaletini kazanmasından sonra mescit krizinin son aşamasına gelinmiştir. BJP'li eyalet başbakanı Kalyan Singh, seçimlerin bu konuda bir referandum anlamına geldiğini söyleyerek işe başlamıştır.³⁹ Hem kendisini iktidara getiren Hinducu kitle hareketini tatmin edecek hem de mescidin yıkılmasını önleyerek icraatlarını yasallık sınırları içinde tutacak, orta yolcu bir tavır izlemeye çalışmıştır. Mescidin çevresindeki geniş bir alanı kamulaştırıp Hindu ayinleri düzenlenebilmesi için tahsis etmiştir. Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi'ne mescidin yıkılmayacağı güvencesini vermiştir. Ancak, RSS ve VHP bu aşamadan sonra Singh'i dinlememiş ve yıkım için düğmeye basmıştır. 6 Aralık 1992'de ülkenin dört bir yanından gelen 200 bini aşkın Hinducu militan az sayıdaki polisi kolayca aşmış, önce ellerindeki balyozlarla vurup yıkarak, ardından ateşe vererek beş asırlık Babür Mescidi'ni yok etmiştir. BJP eyalet yönetiminin mescidi korumak için hiçbir ciddi çaba harcamadığı açıktır. Eyalet başbakanı Singh olayın hemen ardından istifa etmiştir.⁴⁰

Babür Mescidi'nin yıkılması, Hindistan'ın bağımsızlık sonrası tarihinde bir dönüm noktasıdır. Hinducu hareket, yaklaşık yüz kırk yıl önce, 1850'lerde önüne koyduğu mescidi yıkma hedefine Aralık 1992'de ulaşmıştır. Bu olay, ülkedeki

37 Hansen, s. 693.

38 Saxena, s. 693.

39 Hansen, s. 181.

40 a.g.e., s. 181–184.

Hindu–Müslüman ilişkilerini kalıcı olarak zehirlemiştir. Olayın hemen ardından ülke çapında Hindular ile Müslümanlar arasında küçük çaplı bir iç savaş patlak vermiştir. 6–13 Aralık haftasında çıkan çatışmalarında resmi rakamlara göre 1200 kişi yaşamını yitirmiştir.⁴¹ Bu süreç Hindu faşizmi için de gerçek bir sınav niteliğine bürünmüştür. Mescidin yıkımından hemen sonra Uttar Pradeş eyalet hükümeti istifa etmiştir. BJP’nin kontrolündeki öteki eyaletlerin (Madhya Pradesh, Himachal Pradesh ve Rajasthan) hükümetleri de kanun ve düzeni sağlama yeteneklerinin bulunmadığı gerekçesiyle federal hükümet tarafından görevden alınmıştır. Aralarında BJP lideri Advani’nin de olduğu pek çok faşist lider gözaltına alınmıştır. Nihayet, RSS, VHP ve Bajrang Dal yasaklanmıştır.

Hinducu faşist hareket bu sınavdan başarıyla geçmiştir. Mescidin yıkılması ve ertesinde patlayan çatışmalarda ölenlerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması, alt ve orta sınıf Hindular arasında ciddi bir faşist zafer havası yaratmıştır. “Azınlıklara iyi bir ders verdik”, “Kimse Hinduların gazabını üstüne çekmeye kalkmasın” vb. faşist söylemler giderek popülerleşmiştir. Kongre Partisi hükümeti, bu nedenle Hinducu örgütler hakkında verdiği yasak kararını ciddi biçimde uygulayamamıştır.⁴² Ne mescidin yıkımı ne de ardından patlak veren olaylar ciddi bir polis soruşturmasına konu olmamıştır. Katliamcıların çok küçük bir bölümü cezalandırılmıştır. Hinducu paramiliter yapı hiç zarar görmemiştir. Kısa bir süre sonra verilen yasak kararı da kaldırılmış, RSS ve VHP faaliyetlerine engelsiz devam etmiştir. BJP ise 1996’da % 20.29, 1998’de % 25.59 oranında oy almıştır.⁴³ 1998 ile 2004 arasında ülkeyi yönetmiştir.

Babür Mescidi’nin yıkımından on yıl sonra, Şubat–Mart 2002’de gerçekleşen Gujarat katliamı, Hinducu siyasal şiddetin ikinci zirve noktasıdır. 27 Şubat 2002’de (yıkılan mescidin bulunduğu, uzun süredir Hindular için hac mekanı olan) Ayodhya’dan Gujarat’a dönen Hindu hacıların bulunduğu bir trenin, nüfusunun % 40’ı Müslüman olan ve geçmişte pek çok din çatışmasının yaşandığı Godhra kasabasında mola verdiği sırada Hindu hacılar ile çevredeki Müslümanlar arasında çatışma çıkmıştır. Bu esnada trende başlayan yangında 59 hacı hayatını kaybetmiştir. Yangının nedeni halen ihtilafli bir konudur. Ancak, olay derhal Müslümanların gerçekleştirdiği bir katliam olarak duyurulmuştur. Hindistan’ın bugünkü başbakanı Modi, bu olaydan birkaç ay önce, Ekim 2001’de Gujarat eyaleti başbakanlığı görevini üstlenmişti. Modi’nin emriyle yanmış 59 ceset Gujarat’ın başkenti olan Ahmedabad’a taşınmış ve burada günler boyunca halka teşhir edilmiştir. Bu teşhir Hindu çoğunluğun öfkesini bilemiştir. 28 Şubat’ta Hinducu paramiliterlerin ön-

41 Jaffrelot, *The Hindu Nationalist Movement*, s. 463.

42 Hansen, s. 181-185.

43 Mahendra Prasad Singh ve Rekha Saxena, *India at the Polls: Parliamentary Elections in the Federal Phase*, Yeni Delhi: Orient Longman, 2003, s. 170.

derliğinde büyük bir kitle başta Ahmedabad olmak üzere Gujarat'ın her yerinde Müslümanlara saldırmıştır. Büyük çoğunluğu Müslüman yaklaşık 1000 kişi Hindu faşistleri tarafından öldürülmüştür. Aralarında bebeklerin de bulunduğu pek çok insan yakılarak ve şişe geçirilerek, kadınlar ise toplu tecavüze uğradıktan sonra katledilmiştir. Müslümanlara ait yaklaşık 20 bin ev ve işyeri ile 360 ibadet yeri kullanılamaz hale getirilmiştir. 150 bin Müslüman bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Katliamın en dramatik anlarından biri Ahmedabad'da Müslümanların topluca oturduğu Gulbarg Society adlı bir apartman kompleksidir. Katledilmekten korkan insanlar Kongre Partisi'nin eski milletvekili Ehsan Jafri'nin evine sığınmıştır. Jafri, aralarında Modi'nin de bulunduğu pek çok eyalet yöneticisi ile başkent Yeni Delhi'deki pek çok yetkiliyi telefonla arayarak katledilmek üzere olduklarını belirtmiş, bölgeye acilen polis gönderilmesi için yalvarmıştır. Bu talepler duymazlıktan gelinmiş, Jafri ve beraberindekilerin çoğu katledilmiştir. Kısacası, 2002 Gujarat Katliamı, Hinducu faşistler ile onların kontrolündeki Gujarat eyalet hükümeti ve Delhi'deki BJP çoğunluklu koalisyon hükümetinin işbirliği halinde gerçekleştirdikleri büyük bir katliam ve etnik temizliktir.

Katliamdaki sorumluluğu açık olmasına rağmen Modi yargılanmamıştır. Olaylarda hiçbir sorumluluğu bulunmadığını, özür dilenecek hiçbir şey yapmadığını söylemiştir. BJP'nin kontrolündeki merkezi hükümet Modi'yi görevden almamış, bunun yerine eyalette erken seçim kararı almıştır. 15 Aralık 2002'de yapılan erken seçimde yeniden aday olan Modi, seçim kampanyasını bütünüyle Müslüman karşıtı bir çerçevede düzenlemiştir. Müslümanlara karşı Hinduların birliği ana temalarından biri olmuştur. Modi, kampanya boyunca trende yanan 59 hacıdan sürekli olarak söz etmiş, Hinduların katlettiği 1000'e yakın Müslümanı ise hiç anmamıştır. Seçim sonucu çarpıcıdır. Toplam 182 sandalyeli Gujarat parlamentosunun 127 sandalyesi BJP tarafından kazanılmıştır.⁴⁴ Kısacası, Hinducu faşizm hem sokakta hem sandıkta zafer kazanmıştır.

Bu zaferin ardından Narendra Modi adım adım BJP'nin liderliğine doğru yükselmiştir. Modi'nin liderliği partinin başarısını olumlu etkilemiştir. Modi'nin alt kaşt mensup bir proleter ailesinden gelmesi, orta-üst kaştların partisi olarak bilindiği için alt kaştlara ve sınıflara açılım yapmakta uzun süre zorlanan BJP'nin çok işine yaramıştır. Modi henüz sekiz yaşındayken RSS'ye katılmış ve kırklı yaşlarına kadar RSS yöneticiliği haricinde bir işle uğraşmamıştır. Hayatının bu dönemine ilişkin gerçekte pek az şey bilinmektedir. Bu gizem halesi Modi'nin karizmasına katkıda bulunmuştur. Modi'nin iyi bir hatip olması da önemli bir avantajdır. En önemli özellikleri ise acımasızlığı ve risk almaktan çekinmemesidir. Yıllarca Gujarat katli-

44 *Statistical Report on General Election, 2002 to the Legislative Assembly of Gujarat*, Yeni Delhi: Election Commission of India, 2002, s. 9.

amının baş sorumlusu olarak suçlanmasına, bu nedenle ABD ve Britanya'ya yaptığı vize başvurularının reddedilmesine rağmen yoluna kararlılıkla devam etmiştir. Büyük burjuvazinin örgütü olan Hindistan Sanayi Konfederasyonu'nun (*Confederation of Indian Industry*, CII) bu katliamdan kısa bir süre sonra, 2003'te Yeni Delhi'de düzenlediği, "Gujarat Başbakanı Narendra Modi ile Tanışma Toplantısı" başlıklı etkinlikte yaşananlar bu bakımdan çarpıcı bir örnektir. Toplantının başında Bajaj Grubu'nun başkanı Rahul Bajaj, Modi'ye şu sözleri söylemiştir:

Keşmir, Kuzeydoğu, Uttar Pradesh ve Bihar'a neden yatırım çekemiyoruz? Bu yalnızca altyapı eksikliğinden kaynaklanmamıştır, emniyetsizlik hissinden de kaynaklanmıştır. Aynı şeyin Gujarat'ta olmamasını temenni ediyorum, zira geçtiğimiz yıl yaşanan elim hadiseler bütün bunları insanın aklına getiriyor [...] Neye inandığınızı, neyin arkasında durduğunuzu bilmek istiyoruz çünkü liderlik önemlidir [...] Bugün partinizin ve Gujarat hükümetinin tartışmasız liderisiniz ve sizi daha iyi tanımak istiyoruz [...] Her çeşit hükümet ile birlikte çalışmaya hazırız; ancak toplumumuz için neyin iyi ve uygun olduğu konusunda kendi fikirlerimize de sahibiz.⁴⁵

Kendisine bu şekilde had bildirilmeye çalışılmasına çok sinirlenen Modi, salon-daki patronlara bağırarak şu yanıtı vermiştir: "Siz ve sözde laik dostlarınız bir yanıt istiyorsanız Gujarat'a gelebilirsiniz. Benim halkımla konuşun. Gujarat ülkedeki en güvenli yerdir [...] Başkalarının Gujarat'a kara çalmaktan çıkarı var. Peki sizin bundan ne çıkarınız var?"⁴⁶ Bu skandal toplantının hemen ardından Modi Gujarat'taki yandaş işadamlarına Gujarat'ın Dirilişi Grubu (*Resurgent Group of Gujarat, RGG*) adlı alternatif bir örgüt kurdurmuştur. Bu örgüt yayınladığı ilk bildiride CII'yi Gujaratlılara hakaret etmekle suçlamış ve konfederasyonun Gujarat şubesini istifaya davet etmiştir. Gujaratlı yüz büyük şirketin istifa tehdidinden ürken CII Modi'den özür dilemiştir. Modi'nin büyük sermaye ile yaptığı ilk bilek güreşinden zaferle çıkması uzun vadede işine yaramıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, Modi eyalete yatırım yapmayı kolaylaştırarak büyük sermaye ile iyi ilişkiler kurmuştur ama ipleri her daim elinde tutmayı sürdürmüştür. Gujarat halkı ise Modi'nin milli güvenliğe, terörizm tehlikesine ilişkin sert söylemlerinden ve ekonomi konusunda çizdiği pembe tablolardan etkilenmiştir. Bir destekçisinin Modi'nin henüz Hindistan başbakanı olmasından evvel onun hakkında söylediği şu sözler günümüz Türkiye'sinde yaşayanlara tanıdık gelecektir:

Günümüzde Hindistan'daki en savunmasız insanlar Hindular. Keşmir'de birileri Hint bayraklarını yakıyor. Dünya üzerinde bir tek Hindistan'da böyle şeyler nor-

45 Jose, "The Emperor Uncrowned..."

46 a.g.e.

mal karşılanıyor. 2002 olaylarından sonra medya ve diğer siyasi partiler saygı-değer Modi'yi suçlamaya başladıklarında bizim gibi binlerce insan –şimdilerde bu sayı yüz binlerle ifade edilmelidir– Modi'nin kararlı savunucusu haline geldi. Onu ne kadar suçlarsanız ona verilen destek de o kadar artıyor. Modi başbakan olursa sonraki 10, 15, 20 sene içinde Hindistan'ı daha güçlü yapmak için gece gündüz çalışacak bir liderimiz olacak. Gujarat'ı iyi yöneterek iyi bir örnek ortaya koydu [...] Son on yılda Kongre Partisi ne yaptı ki? [...] Modi'nin 5–10 yıl zamanı ihtiyacı olur ama o beş yıldan sonra Çin ile rekabet edecek duruma geliriz.⁴⁷

BJP'nin iktidar pratiği

BJP 2014'te ikinci kez iktidara geldi. 1998–2004 arasındaki koalisyon hükümeti deneyiminden farklı olarak parti bu defa mecliste mutlak çoğunluğa sahip. BJP, Milli Demokratik İttifak çatısı altında uzun süredir birlikte olduğu partileri küstürmemek için elde ettiği salt çoğunluğa rağmen o partilere de hükümette bakanlık verdi. Yine de, bu kez bir tek parti hükümeti gibi davranıyor. Bu nedenle, BJP'nin 2014 sonrasındaki iktidar pratiği Hindu faşizminin geleceği bakımından kilit önem taşıyor. BJP bu dönemin sonunda kitle desteğini artırıp yeniden seçim kazanırsa faşizm tehlikesi artacak. Tarihinde ikinci kez seçim kaybederek iktidardan düşerse bu tehlike çok azalacak.

BJP hükümetinin ekonomi alanındaki temel hedefi ücretleri, vergileri ve arazi fiyatlarını düşük tutarak yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, bu sayede ekonomik büyüme oranını yüksek tutmak. Modi, Çin'de ücretlerin ve arazi maliyetlerinin giderek yükselmesi nedeniyle alternatif arayışında olan yabancı sermayenin ülkeye akmasını ve Hint ekonomisinin Çin'e benzer, uzun dönemli bir yükseliş yaşamasını düşünüyor. Modi hükümeti bu hedefe bugüne kadar fazla yaklaşabilmiş değil. Modi, Arazi İstimlakı Yasası'nda devletin arazi istimlak yetkisini genişletecek ve istimlak bedellerini düşürecek değişiklikler yapmaya çalıştı. Büyük sermaye haricindeki tüm toplumsal sınıflar, özellikle de orta ve zengin köylülük buna karşı çıktılar. Hem Kongre Partisi hem de BJP içindeki çok sayıda çevre yasaya muhalefet etti. Gerek bu muhalefet gerekse çok güçlü olduğu Bihar eyaletinde seçimleri kaybetmesi BJP'yi geri adım atmaya zorladı ve tasarlanan değişiklikler yapılamadı.⁴⁸

Hinducu taban örgütlerinin yoksullar arasındaki sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerinin BJP'nin başarısında oynadığı önemli role yukarıda değinmiştik. BJP bu faaliyetlerini iktidardayken de aksatmadan sürdürüyor. Kongre Partisi döneminde uygulamaya konan bir dizi sosyal programı da devam ettiriyor. Pek çok solcu Kongre Partisi'nin 2005–2006 döneminde uygulamaya koyduğu, isteyen tüm köy-

47 Christophe Jaffrelot, “The Class Element in the 2014 Indian Election...”, s. 24.

48 Amy Kazmin, “India's Narendra Modi Stumbles on Land Reform”, *Financial Times*, 9 Ağustos 2015.

lülere her yıl belirli bir müddet altyapı projelerinde asgari ücretle istihdam sağlayan Mahatma Gandhi Ulusal Kırsal İstihdam Garantisi Yasası'nın BJP hükümeti tarafından ortadan kaldırılacağını düşünüyordu. BJP ise bugüne kadar bu programa önceki hükümetten daha fazla kaynak ayırdı.⁴⁹

Öteki dinlerin mensuplarına, özellikle de Müslümanlara düşmanlık temelinde örgütlenen ve yükselen BJP'nin bu alandaki pratiği hem kendisinin hem de ülkenin geleceği bakımından kritik önem taşıyor. BJP iktidara geldikten sonra Müslümanlar üzerindeki baskı arttı. Büyükbaş hayvan kesimi üzerindeki kısıtlamaların genişletilmesi bunun en önemli veçhelerinden biri. Hinduizme göre kutsal sayılan ineğin ve benzer büyükbaş hayvanların kesimi kuzeydoğu eyaletleri, Kerala ve Batı Bengal haricindeki eyaletlerde öteden beri yasak. Ancak, yük taşımaya ve çoğalmaya elverişli olmayan büyükbaş hayvanların kesimi üzerinde bir yasak bulunmuyordu. Hinducu hareket uzun süredir her türlü büyükbaş hayvanın kesiminin yasaklanması için kampanya yürütüyor. Modi Gujarat'ta 2005'te bu tür bir yasağı yürürlüğe koydu. BJP'nin 2014'teki zaferinden sonra Haryana ve Maharaştra eyalet hükümetleri aynısını yaptılar. Kesim yasağına rağmen dana eti yemek henüz yasaklanmadı. Hinducu hareket bunun da yasaklanması için baştırıyor. 2014 sonrasında büyükbaş hayvan ticareti ile uğraşanlar ve dana eti tüketenlere karşı düzenlenen (ve bazıları ölümle sonuçlanan) saldırılarda artış görülüyor. Modi hükümeti Mayıs 2015'te tarımsal amaçlar haricindeki büyükbaş hayvan satışını ülke genelinde yasakladı. Hindistan Yargıtayı Temmuz 2017'de bu kararı iptal etti.⁵⁰ Hristiyanlar üzerindeki baskı da artıyor. Hinducu faşistlerin kiliselere saldırıları ve Noel kutlaması yapanlara yönelik tehditleri artıyor.⁵¹

49 Sanjeeb Mukherjee, "10 Years of MGNREGA: How the Modi Government Was Forced to Adopt the Scheme", 2 Şubat 2016, http://www.business-standard.com/article/opinion/10-years-of-mgnrega-how-the-modi-government-was-forced-to-adopt-the-scheme-116020200266_1.html; Liz Mathew, "Why the BJP Embraced MGNREGA, the 'Living Monument' of the UPA's Failures", 3 Şubat 2016, <http://indianexpress.com/article/explained/why-the-bjp-embraced-mgnrega-the-living-monument-of-the-upas-failures/>; Manas Roshan, "In a Hole: Political Realities Blunt Narendra Modi's Attack on the NREGA", 1 Mart 2016, <http://www.caravanmagazine.in/perspectives/in-a-hole-nrega> Modi hükümetinin var olan sosyal programları ortadan kaldırmak yerine daha etkili ve ekonomik biçimde kullanacağına ilişkin doğru bir tespit için bkz. Vanaik, s. 63.

50 "India's Supreme Court Suspends Ban on Sale of Cows for Slaughter", 11 Temmuz 2017, <https://www.nytimes.com/2017/07/11/world/asia/india-cows-slaughter-beef-leather-hindu-supreme-court-ban.html>

51 "Fear Grips India's Christians Amid Church Attacks", 2 Şubat 2015, <http://www.dw.com/en/fear-grips-indias-christians-amid-church-attacks/a-18235914>; "Right-wing Hindu Groups Target Christmas in India", 22 Aralık 2017, <http://www.dw.com/en/right-wing-hindu-groups-target-christmas-in-india/a-41906732>

Dahası, kaşt sisteminin neden olduğu ekstra baskı ve sömürüden kurtulmak için Hinduizmi terk edip Hristiyan ve Müslüman olan pek çok Dalitin yeniden Hinduizme geçmesi için VHP ve RSS agresif bir kampanya yürütüyor. Hinduizme dönüş karşılığında maddi yardım ve istediğı kaştı seçme hakkı vaat ediyorlar. Bu teşvikler işe yaramazsa şiddet ve tehdit yoluyla halkı ikna etmeye çalışıyorlar. Hinduizme geri dönüş büyük törenlerle gerçekleştiriliyor. Hinducu hareket, bu törenleri seferberlik aracı ve güç gösterisi olarak kullanıyor. Bu törenler yapıldıkları bölgelerde Hindular ile diğler dini gruplar arasındaki ilişkileri daha da kötüleştiriyor.⁵²

Hristiyanların ve Müslümanların örgütleri ile laik demokratik kitle örgütleri başbakan Modi'yi yukarıda özetlenen pratikleri kınamaya ve engellemeye defalarca davet ettiler. Modi bu çağrılara tatmin edici yanıtlar vermedi. Bu durum Hinducu faşistleri giderek cesaretlendiriyor. Uttar Pradeş eyalet parlamentosunun BJP'li bir milletvekili 2024'te Hindistan'ın tamamen Hindu bir ulus haline geleceğini ilan etti.⁵³

BJP hükümeti, başta Jawaharlal Nehru Üniversitesi (JNU) ve Haydarabad Üniversitesi (HU) gibi (Türkiye'deki Boğaziçi ve ODTÜ'ye benzeyen) prestijli kamu üniversiteleri olmak üzere sosyalist solun güçlü olduğu üniversiteleri hedef tahtasına oturttu. Hindistan'da BJP hükümeti Keşmir'deki baskıcı uygulamalarına karşı çıkan akademisyenleri ve öğrencileri “vatana ihanet” suçlamasıyla baskı altına alıyor. Şubat ve Mart 2016'da JNU'da yaşanan ve ülke gündeminin baş köşesine oturan olaylar bu baskı kampanyasının en bilinen örneğidir. Olaylar zincirinin ilk halkası Şubat ayında Keşmirli ayrılıkçı militan Afzal Guru'nun idamını protesto etmek için kampüste yapılan bir eylemdir. Guru 2001'de Hindistan parlamentosuna yapılan silahlı saldırının planlayıcısı olduğu gerekçesiyle 2013'te idam edilmişti. İnsan hakları savunucuları Guru'nun yargılanması ve cezalandırılması sürecinde yasalara ve insan haklarına aykırı pek çok uygulama yapıldığını uzun süredir iddia ediyorlar. Guru olayı, kangren halindeki Keşmir ulusal sorununun sembollerinden birisi haline geldi. JNU'da yapılan eylem sırasında Keşmir'in bağımsızlığının lehine sloganlar atıldı. Bunun üzerine Hinducu hareket JNU'daki solculara karşı dört koldan saldırdı. Yukarıda anılan Hinducu üniversite öğrencilerinin örgütü ABVP, Hindistan bayrakları ve Hinduizmi simgeleyen safran bayraklarının açıldığı kitlesel eylemler düzenledi. Bu eylemlerde JNU'daki öğrenciler “bölücü”, “vatan haini”

52 “Indian Agra Muslim Fear Conversions to Hinduism”, 11 Aralık 2014, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-30429118>; “30 Christians Converted in Kerala: VHP”, 22 Aralık 2014, <http://www.thehindu.com/news/national/30-christians-converted-in-kerala-vhp/article6713944.ece>

53 “50 Per Cent of Muslims Converted from Hinduism, Will Return: BJP MLA from UP”, 15 Ocak 2018, <http://indianexpress.com/article/india/50-per-cent-of-muslims-converted-from-hinduism-will-return-bjp-mla-from-up-5024846/>

ve “Pakistan işbirlikçisi” ilan edildiler. Hemen ardından üniversite yönetimi izin verilmediği halde söz konusu eylemi yaptıkları için öğrenciler ile ilgili disiplin soruşturması açtı. BJP’li İçişleri Bakanı Rajnath Singh ise Delhi polisine milli birliğe karşı eylem yapan kimsenin hoş görülmemesi, derhal gereğinin yapılması emrini verdi. Bu emrin ardından aralarında JNU Öğrenci Derneği’nin başkanı ve Hindistan Komünist Partisi üyesi Kanhaiya Kumar’ın da olduğu altı öğrenci tutuklandı. Bu öğrencilere sömürge döneminden kalma “düzene karşı isyana teşvik” (*sedition*) suçlamasıyla ömür boyu hapis cezası talebiyle dava açıldı. Bu olayın ardından başta JNU olmak üzere ülke çapında çok sayıda kampüste ve meydanlarda haftalar boyunca JNU öğrencilerini savunan eylemler düzenlendi. Bu süreçte medyanın büyük bölümü JNU öğrencilerini hedef tahtasına oturttu. Direniş neticesinde Kumar serbest bırakıldı. Ancak, baskılar ve tehditler devam ediyor. BJP’nin gençlik kolunun liderlerinden biri Kumar’ın dilini kesen kişiye 500 bin Rupî ödül vereceğini duyurdu. Tepkiler üzerine bu kişinin parti ile ilişkisinin kesildiği duyuruldu. Delhi’nin pek çok semtinde Kumar’ın kellesine ödül koyan afişler asıldı. Modi yönetimi direniş nedeniyle bir ölçüde geri adım atsa da, JNU merkezli olaylar dizisi Hinducu hareketin tüm ulusu temsil etme, onun adına konuşma çabasına hizmet etmiştir.⁵⁴

Modi yönetimi, tarih başta olmak üzere sosyal bilimler alanında laiklerin ve solcuların etkisini kırmak için hummalı biçimde çalışıyor. Nehru Müzesi ve Kütüphanesi ve Hint Tarihsel Araştırma Konseyi gibi merkezi hükümete bağlı önemli kurumların yönetimleri değiştirildi.⁵⁵ İlk ve orta öğretim ders kitaplarının Hinducu tarih ve toplum anlayışına uygun biçimde yeniden yazılması için de yoğun çaba harcanyor.⁵⁶

Modi hükümeti, Yeşil Barış (*Greenpeace*), İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch*) gibi yabancı kuruluşların ülkede faaliyet yapma iznini bu örgütlerin ülkeyi bölmeye, huzursuzluk çıkarmaya çalıştığı gerekçesiyle iptal etti. Bu uygu-

54 “Kanhaiya Kumar: ‘Sedition’ Student Returns to JNU with Fiery Speech”, 4 Mart 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-35723400>; “Kanhaiya Kumar on Sedition and ‘Freedom’ in India”, 7 Mart 2016, <https://www.aljazeera.com/news/2016/03/qa-sedition-india-outspoken-student-leader-160307041526980.html>; Piyasree Dasgupta, “BJP Leader Allegedly Announces Rs 5 Lakh Reward For Anyone Who Cuts Off Kanhaiya’s Tongue”, 5 Mart 2016, https://www.huffingtonpost.in/2016/03/05/kanhaiya-kumar-bjp-threat_n_9388680.html

55 Hindistan’da muhalif öğrencilere ve akademisyenler üzerindeki artan baskıya ilişkin bkz. Manash Firaq Bhattacharjee, “Making India Great Again”, 10 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/10/opinion/making-india-great-again.html>

56 Christophe Jaffrelot, “Why the BJP Rewrites History”, 7 Haziran 2016, <http://indianexpress.com/article/opinion/columns/why-the-bjp-rewrites-history-textbooks-jawaharlal-nehru-aurangzeb-bala-gangadhar-tilak-aurobindo-2838231/>

lama da Hinducu hareketin popülaritesini artırmak için yoğun biçimde kullanıldı.⁵⁷

Son olarak, Modi etrafında bir kişi kültü yaratmak için yoğun bir kampanya yürütülüyor. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu kişi kültü Modi'nin dindar, enerjik ve mücadeleci bir lider olduğu varsayımına dayanıyor. Modi liderliğinin Hindistan'ı geri kalmışlıktan kurtarmak, rakibi Çin'i yakalamasını sağlamak, ülkenin iç ve dış düşmanlarını yenmek, nihayet 21. yüzyılı Hinduların altın çağı haline getirmek için tarihi bir şans olduğunu iddia ediyor. Bu iddia, gerek medyada, gerekse on binlerce Modi taraftarının etkili biçimde kullandığı sosyal medyada dile getiriliyor. Bir bölümü Hinducu faşist örgütler tarafından maaşa bağlanan sosyal medya trolleri, Modi kültürünü güçlendirmek ve ona karşı çıkanları küfür ve tehditler ile yıldırma için sosyal medyayı etkili biçimde kullanıyor.⁵⁸

Sonuç

Hindu milliyetçiliği, Hint alt-kıtasındaki Hindu-Müslüman ayrımı ve düşmanlığı temelinde oluşmuştur. Britanya sömürge yönetiminin Hindistan ulusal bağımsızlık mücadelesini zayıflatmak için dini ayrımları kışkırtma politikasının da etkisiyle 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 1947'de (alt-kıtanın aynı anda hem bağımsızlığına kavuşması hem de Hindu-Müslüman ayrımı temelinde bölünmesi sürecinde) zirveye ulaşan kanlı din çatışmaları siyasal Hinduculuğun politik zeminini döşemiştir. Küçük ve orta ölçekli burjuvazinin ve üst-orta kastların çekirdeğini oluşturduğu siyasal Hinduculuk, RSS'nin kurulduğu 1925'ten günümüze değin paramiliter bir örgüte yaslanmıştır. Hem Kongre Partisi'nin (nispeten) laik politikalarına hem de komünist harekete karşı militan mücadele vererek örgütlenmiştir. "Büyük Hindistan" hayaline dayalı, yayılmacı bir programa sahiptir. Kısacası, Hindu milliyetçiliği faşist bir siyasi harekettir. Hindu faşizminin oy oranı 1990'lardan evvel % 10 civarındaydı. Kongre Partisi'nin 1991'den sonra hızla neoliberalizme dönüşü ile birlikte artan kitlesel hoşnutsuzluk ve Hindistan komünizminin uzun süredir devam eden sosyal demokratlaşması ve 1989-91 sonrasındaki moral ve itibar kaybı, faşist BJP'nin yükselişinin zeminini oluşturmuştur. BJP bir yandan Hinducu büyük sermayeyi güçlendirmek için neoliberal politikaları kabul etmiş, diğer yandan neoliberal politikaların faturasını ödeyen kent ve kır emekçilerine taban örgütleri ve eyalet yönetimleri aracılığıyla sosyal hizmetler ve yardımlar sunarak alt sınıflar arasındaki desteğini artırmıştır. 1977-80 ve 1998-2004 aralığında ko-

57 Samant Subramanian, "India's War on Greenpeace", 11 Ağustos 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/11/indias-war-on-greenpeace>; "India: Foreign Funding Law Used to Harass 25 Groups", 8 Kasım 2016, <https://www.hrw.org/news/2016/11/08/india-foreign-funding-law-used-harass-25-groups>

58 Swati Chaturvedi, *I am a Troll: Inside the Secret World of the BJP's Digital Army*, Yeni Delhi: Juggernaut Books, 2016.

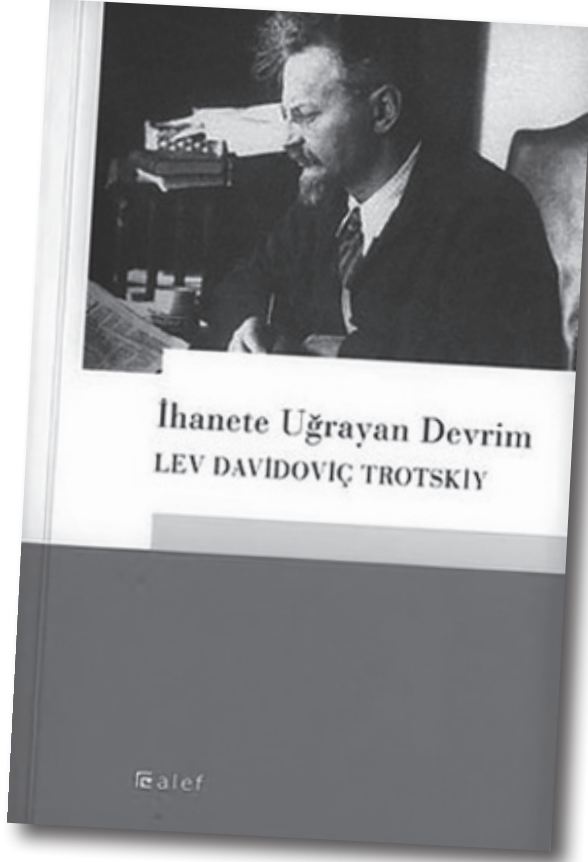
alisyon hükümetlerinde yer alan Hinducu hareket, BJP'nin 2014 genel seçiminde % 31 oy oranıyla tek başına iktidara gelerek bugüne kadarki en büyük başarısını kazanmıştır.

Hindistan'ın çok karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olması, farklı kastlar, etnik gruplar ve bölgesel çıkarlar temelinde örgütlenmiş çok sayıda siyasi partinin varlığı BJP'nin oy oranını artırmasının önünde ciddi engel oluşturuyor. Ayrıca, içinde bulundukları krize rağmen Hindistan'daki düzen içi ve dışı muhalefet çok zayıf değildir. Bu nedenle, BJP'nin önünde zorlu bir yol var. Taban örgütleri ve sosyal yardım ağları aracılığıyla alt sınıflar ile giderek yoğun ilişkiler kurarak yükselen Hinducu faşizme (ve ona benzeyen öteki dinci sağ hareketlere) karşı laikliği ve demokratik hakları savunmak yeterli değildir. Israrlı ve sistematik bir işçi sınıfı politikası ve örgütlenmesi haricinde hiçbir yöneliş bu tip hareketleri kalıcı olarak geriletemez.

Kitap Tanıtımı

İhanete Uğrayan Devrim

İhanete
Uğrayan Devrim
Lev Davidoviç
Trotskiy,
Alef Yayınevi

1917 Ekim Devrimi gerek yapılışı gerek ortaya çıkarmış olduğu düzenin yıkılışıyla XX. yüzyılın en önemli olayıdır. Elinizdeki kitabın yazarı Lev Davidoviç Trotskiy ise bu devrimin V. İ. Lenin'den sonra ikinci büyük önderidir. Ekim Devrimi'ni anlamadan XX. yüzyılı anlamak nasıl mümkün değilse, Trotskiy'i, özellikle onun kitap boyutundaki son yapıtı olması dolayısıyla bir "siyasi vasiyet" nitelemesini hak eden İhanete Uğrayan Devrim'i okumadan, Ekim Devrimi'ni, hele onun kapitalizm ile sosyalizm arasında "iki arada bir derede" kalışını, nihayet iktidara getirmiş olduğu sınıfın ayrıcalıklı bir kastının öncülüğünde kapitalizme geri döndürülüşünü anlamak da mümkün değildir.

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*
Hazırlayanlar:
Sungur Savran, Kurtar
Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “post-modern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı. Bu kitapta yazıları yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülükten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

O zamanki ve şimdiki faşizm¹

Geoff Eley

İki savaş arası dönemdeki Avrupa’da faşizmin tarihi bugünkü sağ anlamamıza nasıl yardımcı olabilir? Geçtiğimiz 25 yılda, eski komünist ülkelerde, ırk ayrımcılığı rejimi (**apartheid**) sonrası Güney Afrika’da yahut Arap Baharı dramında, demokrasi yönündeki biçimsel açılımlara iyimser zafer gösterileri eşlik etti; fakat şimdilerde çoğu insanı bu kazanımların endişe verici kırılabilirliği daha fazla etkiliyor. Tek tek ülkeler bazında, yurttaşlığa ilişkin düzenlemeler ve anayasal demokrasi hâlen yürürlükte olsa da, dinamik ve güven altına alınmış başarı örneklerine nadiren rastlanıyor. Libya’dan Suriye’ye ve Irak’a, hatta Orta Asya’ya ve eski Sovyet ülkelerinin çoğuna dek, mevcut demokratikleşme retoriğinin kendi kendisine hizmet eden kofluğu açıkça görülebilir. Bunlar olurken, demokrasi, kök saldığı yerlerde de –Batı Avrupa, Hindistan, Kuzey Amerika ve İngilizce konuşulan diğer ülkeler– ciddi ölçüde zayıflamıştır; bu zayıflama, seçimlere katılımın giderek düşmesi, prosedürlere artık daha az uyulması yahut medya sayesinde [siyasetçilerde]

1 *Socialist Register 2016* içinde yayınlanan bu yazı Türkçe’ye Özgür Öztürk ve Burak Başaranlar tarafından çevrilmiştir.

ambalaja, kişiliğe ve performansa vurgu yapılır olması gibi yollarla gerçekleşmiştir. Bir vatandaşlık ve yönetime katılma pratiği olarak demokrasinin altı tehlikeli şekilde oyulmaktadır.

Parlamentolar ile halk arasındaki bağlantı şimdi ciddi biçimde kopmuş durumda. 1970’lerin ortalarından bu yana, ulusal ekonominin alacağı yön ciddi demokratik tartışmaların dışında bırakılmış (1990’lardan itibaren küreselleşmenin neoliberal buyrukları ile yoğunlaşan bir süreçtir bu), 11 Eylül sonrasında da “teröre karşı savaş” ve uluslararası güvenlik meseleleri buna kendi etkili mantıklarını eklemiştir. Popüler duygular tehlikeli ve korkutucu bir ulus-devletçi yurtseverlik zeminine katılmış; ayrıca, iş başındaki hükümetlerin, izlenen politikaların gereklerinin ve de krizlerin büyüklüğünün her ikisinin de **hesap vermemeyi** gerektirdiğine dair acımasızca zorlayıcı ısrarları bununla birleşmiştir. Hükümetler, anayasal denetimden bu bağışıklığı ekonomik veya askeri bakımdan meşrulaştırırken, sürekli olarak, açıkça küresel düzeyde ifade edilen bir olağanüstü halin gereklerine dayanıyorlar. Dolayısıyla “özgürlük”, normalde anlaşıldığı biçimiyle vatandaşlık sınırları ötesinde, uluslararası bir düzlemde savunulmalıdır. Karar alma egemenliği daha önceki anayasal referans çerçevelerinden koparılmıştır. Dahası, hükümetler, hesap vermeme yönündeki ısrarlı taleplerini kapitalist toplumlarda demokratik vatandaşlığa dair tarihsel altyapıların giderek aşındığı bir sırada dile getiriyorlar – bu altyapılar kitle partilerinden ve örgütlü dayanışmadan cemaat temelli ulusal politik yapılanmalara ve en temel vatandaşlık pratiği olarak oy vermeye dek uzanıyor. Krizin güçlü katmanlaşması, sıradan vatandaşların siyasetle ilişki kurmasını ve bunu sürdürmesini engelliyor; bu katmanlar politikaların iflasını ve medeniliğin çöküşünü, kapitalizmin neoliberal dönüşümlerini ve emek piyasalarının ulusötesileşmesini, toplumsal eşitsizliklerin artmasını ve sınıfın yeniden şekillenmesini, küresel çevresel yıkımdan ileri gelen toplumsal olumsuzlukları ve siyasi kargaşa halini, “güvenlik” kaygısının diğer her meselenin önüne geçtiği bir korku iklimini, ayrıca yakıt, gıda, su ve diğer kaynaklar için uluslararası rekabetleri içeriyor. Hesap vermeme ile halkın [politikaya katılımının] engellenmesinin krizin bu aşırı uçlarındaki birleşimi çok tehditkâr bir hal alıyor.²

Bu gelişmelerin politik yansımaları uzun süredir görünür olsa da, 2008 finansal krizi bahisleri anında yükseltti. Eylül–Aralık 2011’deki uluslararası “Occupy”

2 Burada muhtemel alıntıların sayısı çok fazladır. 11 Eylül’ün sonuçlarını çıkarma konusunda halen yaşamsal önem taşıyan bir kaynak şudur: Okwui Enwezor, Carlos Basualdo, Ute Meta Bauer, Susanne Ghez, Sarat Maharaj, Mark Nash, Octavio Zaya (ed.) *Democracy Unrealized: Dokumenta 11 Platform 1*, Cassel: Hatje Canz, 2001. Daha yakın tarihli bir kaynak: Wendy Brown, *Walled States, Waning Sovereignty ve Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution*, Cambridge, MA: Zone Books, 2014 ve 2015.

("İşgal Et") hareketi solda militanlığın ve yaratıcı düşüncenin canlanmasına dramatik bir ivme kazandırdı; buna Avrupa'da, en belirgin olarak Yunaniistan, İspanya, Almanya ve diğer yerlerde, mevcut sosyalist ve sosyal demokrat partilerin dışında örgütlü yeniden birlik kurma çabalarının başlaması eşlik etti.³ Fakat bu sırada sağ da canlanmaktaydı; bu en açık biçimde Avrupa'daki aşırı sağ partilerin seçimlerdeki atılımlarında görülüyordu, ama bu partilerin, mevcut hoşnutsuzlukların önemli bir kısmına dair dili ve ivmelenmeyi sahiplenebilme yönündeki sıkıntı verici becerilerinde de görülmekteydi. Bu koşullar altında, sıradan siyasi değişime dair sağduyu kadar kamusal yorumlar da, [faşizme dair] el altında duran ve sinanmış tarihi referanslara kolayca erişebilir; ayrıca faşizm benzetmesinin kolaylığı veya cazibesi de zamanla azalmamıştır. Bu referansları akla getiren, fiilen var olan politik çatışmalar, toplumsal-siyasal adaletsizlikler ve kolektif olarak icra edilen siyasi şiddet de azalmamıştır. Dolayısıyla, mevcut koşullarımız, bir faşizm kavramının ne ölçüde kılavuzluk sağlayabileceğini açıklığa kavuşturmayı acil bir istek haline getirmiştir.⁴

"Faşist" terimi bugünlerde başlıca iki şekilde kullanılıyor ve her ikisinin de problemleri var. Bunlar arasında daha kuşkulu olanı, bir sürü şeyi taraflı ve basitleştirici biçimde birleştiren çağdaş "İslami-faşizm" icadı.⁵ Fakat sol görüşler, daha ikna edici şekilde, faşizm terimini günümüzde aşırı sağdaki düşmanlar topluluğu için de kullanıyorlar; Avrupa, Avusturalya ve Kuzey Amerika'daki yabancı düşmanı ve göçmen karşıtı hareketlerden, Yunaniistan'daki Altın Şafak'a veya ABD'deki Minutemen'e, daha geniş milis hareketine, Neo-Nazi ve beyazların üstünlüğünü savunan gruplara ve muhtemelen de Çay Partisi'ne dek daha spesifik örneklere kadar. Her örnekte, doğru ayrımları tarihsel temelli bir analizle ayıklamamız gerekiyor – böyle bir analiz, taraflı bir tutmalara, salt biçimsel veya yüzeysel benzerliklere veya dıştan makul görünen ama faşizmin çekiciliğini

3 Bu konuda bkz. Leo Panitch, Greg Albo ve Vivek Chibber (ed.) *Socialist Register 2013: The Question of Strategy*, Londra: Merlin, 2012.

4 Buradaki argümanım şunları izlemektedir: Geoff Eley, "Where Are We Now with Theories of Fascism?", *Nazism as Fascism: Violence, Ideology, and the Ground of Consent in Germany, 1930–1945* içinde, Londra: Routledge, 2013, ss. 198–225; ve "What Produces Fascism: 'Pre-Industrial Traditions' or 'A Crisis of the Capitalist State'?", *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past* içinde, Londra: George Allen & Unwin, 1986, ss. 254–82.

5 Daha ikna edici bir kaynak için bkz. Christopher Hitchens, "Defending Islamofascism", *Slate*, no 22, Ekim 2007, <http://www.Slate.com>; Walter Laqueur, "The Origins of Fascism: Islamic Fascism, Islamophobia, Antisemitism", OUPblog, <http://blog.oup.com>. Değerli yorumlar için bkz. A. Dirk Moses, "Paranoia and Partisanship: Genocide Studies, Holocaust Historiography, and the 'Apocalyptic Conjuncture'", *Historical Journal*, cilt 54, no 2, 2011, ss. 553–83, özellikle 581–3.

fiilen nasıl inşa ettiğini sergileyen bir analize ulaşamayan eşdeğerlik zincirlerine meydan vermemelidir. Bu temelde, sadece faşistleri rakiplerinden ayıran fikirleri ve pratikleri değil, aynı zamanda onlara popülerlik ve inandırıcı bir iktidar iddiası kazandıran özgül koşulları incelemek istiyorum. Faşistlerin kendilerini etkili ve arzu edilir bir sistem–dışı çözüm olarak, demokratik anayasacılıkla ilişkilendirilen verili çoğulculuk, uzlaşma ve koalisyon inşası pratiklerine bir alternatif olarak öne sürebilmelerine hangi koşullar imkân veriyor? Ne tür bir kriz faşizmi gündeme getiriyor? “Faşizm üreten krizlerin” özellikleri neler?⁶

Burada, çağdaş kapitalist yeniden yapılanmanın toplumsal dünyalarındaki bölünmelerin oluşturduğu maddi zeminden yola çıkmayı tercih ediyorum; sınıf oluşumunun yeni siyasetinden ve bununla ilişkili hukuk, mülkiyet, istihdam, barınma, tüketim ve sınıf hareketliliğine dair kurumsal düzeneklerden hareket ediyorum; bunların etkileri toplumsal eşitsizliğin bölüşümünde şimdi hâkim olan kalıpları kurumlaştırmakta ve güvence altına almaktadır. Neoliberalizm ve onun geç kapitalist ülkelerin politikaları üzerindeki etkisi koşullarında, her şeyden önce de demokratik yurttaşlığın tarihsel biçimlerinin içinin boşaltılmasıyla, toplumsal kutuplaşmadaki yeni aşırılıklar her zamankinden daha tehlikeli bir anti–demokratik nitelik kazanıyor. Toplamların **içindeki** çatışmaların bu çağdaş kaynakları, davetsiz küreselliğin ve onun ulusötesi etkilerinin sonuçları tarafından güçlü şekilde üstbelirleniyor; bu sonuçlar piyasaların ve malzemelere ve mallara erişimin güvenliğinin militarizasyonunu; kaynaklar için rekabeti; büyük ölçekli insan ve fikir göçünü; yeni bir uluslararası şiddet dalgasını; ve ulus devlet egemenliklerinin genel düzensizliğini içeriyor. Küreselliğin yeni koşulları kendilerini dayattıkça, sınırları yeniden çizmeyi ve toplumun tümlüğünü yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir siyasetin cazibesi elle tutulur biçimde giderek artıyor. Wendy Brown’un belirttiği gibi, ortaya çıkan siyaset biçimleri “egemen bir düzene, içerilmeye ve korunmaya dair insani arzulara hitap ediyor; bunların giderek daha az sağlandığı ... ve her zamankinden çok küresel olarak bütünleşip birbirine karışmış bir ortamda ulusal kimliğin zayıfladığı bir dünyada.”⁷ 11 Eylül ölçeğindeki ulusal seferberlik koşullarında, bu politik dinamikler, **faşizme benzemeye başlayan** bir siyasete yol açacak bir kriz türünün habercisi. Faşizm tarihleri ve teorileri bu tehlikeleri nasıl odağa alabilir?

6 Belirli partilerin veya ağların açıkça faşist bir geleneğe veya onu önceleyen partilere olan borcu, ayrı bir sorudur. Buradaki amacım farklıdır ve bu tür etkileri güçlendiren bağlamlarla ilgilidir. Kitle içinde popülerite kazanmak veya iktidara erişmek anlamında başarılı olabilmek için, herhangi bir faşizmin elverişli bir konjonktüre ihtiyacı vardır. Faşizm, onu üreten krizin türü ile tanımlanır.

7 “Wendy Brown ile *Walled States, Waning Sovereignty* kitabı üzerine mülakat”, *Rorotoko*, 15 Eylül 2011, <http://rorotoko.com>.

Şunu savunmak niyetindeyim: Eğer faşizmi daha önceki, 20. yüzyıldaki ortaya çıkış dinamiklerinden yalıtarak bir kez tarihselleştirirsek, günümüzdeki olası belirimlerini anlama şansımız çok daha fazla olur.⁸ Faşizmin önceki formlarına bakmakla, sadece ona bir tarih vermiş olmayız, aynı zamanda başka bağlamlarda ve bugün de dâhil olmak üzere başka zamanlar için kullanılabilecek şekilde soyutlanmış genel bir kavram da sağlarız. 20. yüzyıl başı bağlamına dair bilgiler, bugünkü farklılaşan ama karşılaştırılabilir krizlerin karakterini teorileştirmemize yardımcı olabilir. Mekânsal veya metaforik de olsa, Birleşik Devletler’de, Avrupa’nın bazı bölgelerinde ve başka yerlerde, daha önce yaşananlara uğursuz biçimde yaklaşan bir siyaseti şimdiden hayata geçiren istisna alanları var. Portatif bir faşizm kavramı bu tehlikeleri okunabilir kılmak bakımından kritik önem taşıyor.

Aşağıda iki adımda ilerleyeceğim. İlk olarak 1920’lerin Alman konjonktürünün özgüllüklerini işlek bir tanım için temel olarak ayırt ettikten sonra, bunu günümüz bağlamına taşıyacağım.

O zamanki faşizm

Faşistlerin yapmayı en iyi bildikleri şeylerle başlayalım.

20 Mart 1933 Pazartesi gününü 21 Mart Salıya bağlayan gece (SPD’nin) kadın meclis üyesi Marie Jankowski dairesinde saldırıya uğradı ... Bayan Jankowski, içinde iki komünist görevlinin de bulunduğu kapalı kamyonete bindirilerek Nazilerin Kopernick’teki Ulaştırma Merkezi’ne götürüldü. Avludaki bir kulübede üzerindeki kıyafetleri çıkarmaya ve siyah-kırmızı-altın rengi bir bayrakla kaplı tahta bir bankın üzerine yatmaya zorlandı. Dört adam tutarken,

⁸ Nazizm çalışsa da çalışmasa da, Alman tarihi üzerine çalışma yapan biri için faşizm sorunu asla çok uzakta değildir. Benim çalışmalarım, vurguyu on dokuzuncu yüzyılın uzun vadeli sürekliliklerinin zararlı etkilerinden daha dolaysız değişim dinamiklerine –Almanya’nın 1880’ler ile 1920’ler arasındaki kapitalist dönüşümünün sosyopolitik sonuçlarına– kaydırarak, Nazizmi daha kesinlikli biçimde kendi dolaysız ortaya çıkış dinamiklerine bağlayarak tarihselleştirmektedir. Almanya’nın “modern” hale gelmesini önlediği varsayılan “sanayi öncesi gelenekler”in geriliğinden ziyade, söz konusu karmaşık tarihleri en iyi açıklayan şey, Almanya’nın 1914–öncesi kapitalist modernliğinin ayrık karakteridir. 1900’lerin başlarında ortaya çıkan çatışmalar, araya giren savaş ve devrim olayları ile daha sonra radikalleştiler. Süreklilik meselesini bu şekilde yeniden düşünerek, en uç halinde faşizm–üreten ve Almanya’da birbiriyle bağlantılı 1929–33 ve 1918–23 konjonktürleri üzerine oturan krizin kendisinin dolaysızlıklarını odağa daha keskin biçimde yerleştiririz. Bu argümanları ilkin şurada geliştirdim: *Reshaping the German Right: Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Londra: Yale University Press, 1980; ve (David Blackbourn ile birlikte), *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, Oxford: Oxford University Press, 1984. Ayrıca bkz. Eley, “What Produces Fascism?”

biri onun yüzünü eski paçavralardan oluşan bir tomara bastırıyordu. Kırk altı yaşındaki bu kadın iki saat boyunca coplarla, çelik çubuklarla ve kırbaçlarla acımasızca dövüldü ... *Deutschland, Deutschland über Alles* marşını [Alman eski ulusal marşının ilk dizesi, “Almanya her şeyin üzerindedir” anlamına gelir] söylemeye zorlandı. “Sosyal Demokrat Parti’den ayrılacağımı, bir daha asla politikaya bulaşmayacağımı ve her Perşembe Nazi bürosuna gelerek rapor vereceğimi belirten bir kağıdı imzalamaya zorlandım.”⁹

1933’te tutuklanan komünist işçi Friedrich Schlotterbeck polis merkezinde bir grup SS tarafından nasıl sorgulandığını sonradan anlattı. Yüzüne yumruk atmış, lastik coplarla dövmüş, ellerini bağlayıp kafasına odunla vurmuş, yere düştüğünde tekmelemiş, bilincini kaybettiğinde de üzerine su dökmüşlerdi. Daha sakın anlarda bir polis memuru ona sorular yöneltiliyor, sadece Schlotterbeck’in güçlü fiziksel direnci karşısında deliye dönen SS üyelerinden biri silahını çekip mahkûmu vurmakla tehdit ettiğinde duruma müdahalede bulunuyordu. Suçunu itiraf etmeyen Schlotterbeck hücresine geri götürüldü ... Sonraki on yıldan fazla süreyi cezaevlerinde ve toplama kamplarında geçirecekti.¹⁰

Mecklenburg–Schwerin’in eski başbakanı sosyal demokrat Johannes Stelling, kahverengi gömlekliilerin [Nazi askerleri] bir kışlasına götürülerek orada dövülmüş, yarı baygın şekilde sokağa atılmıştı. Burada onu özel kuvvetlerden bir başka grup aldı, bir arabaya bindirdi ve öldürene dek işkence etti. Bedeni taşla dolu bir çuvala dikildikten sonra bir nehre atıldı. Daha sonra, aynı gece öldürülen diğer on iki Sosyal Demokrat Parti ve Reischbanner [Almanya’da parlamenter sistemi korumak üzere 1924’te kurulmuş bir örgüt] görevlisinin cesetleriyle birlikte bulundu.¹¹

SA birliklerinin işçilerin evlerine düzenledikleri keyfi operasyonlar zamanla sistematik temizlikler halini aldı ve 1933 sonbaharına dek sürdü ... bu tür sistematik baskınlar, nispeten erken bir tarihte, 5 Mayıs 1933’te Dusseldorf–Gerresheim’daki bir operasyonda şekillenen kalıbı izlemekteydi ... Birlikler, adım adım, evden eve geçerek bodrumları, çatı katlarını, kulübeleri ve dış yapıları derinlemesine arıyorlardı. Bu şekilde, kaçak komünistlerin illegal sığınaklarının yanı sıra, Ocak–Şubat 1933’te “güvenlik” altına alınmış gizli komünist yayınları ve her türlü şeyi (büro malzemeleri, dosya dolapları, daktilolar, baskı makineleri, hatta işçilerin spor kulüplerinin eşyaları ile yine işçilerin müzik topluluklarının müzik aletleri gibi) ortaya çıkarıyorlardı ... Bu baskınlara tutuklamalar ve fiziksel

9 Bu açıklama, Alman Faşizminin Kurbanları için Dünya Komitesi tarafından hazırlanan *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag*, Londra, 1933, ss. 217–218’den alınmıştır. Siyah–kırmızı–altın rengi, 1920’lerde sol–sağ polemiklerinde muazzam sembolik önem kazanan cumhuriyet bayrağının rengiydi.

10 Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich*, Londra: Allen Lane, 2003, ss. 346–7.

11 Evans, *The Coming of the Third Reich*, s. 360.

şiddet de eşlik ederdi.¹²

Siyasal şiddete başvurmak –baskıcı ve zorlayıcı yönetim biçimleri benimsemek, sözcüklere değil silaha sarılmak, hasımları kürsüden eleştirmek yerine doğrudan dövmek–Almanya’daki ve diğer yerlerdeki faşizmi daha erken dönemlerin sağ kanat politikalarından ayırt eden başlıca özellikti. Devletin baskı araçları belirli muhalefet türlerine karşı her zaman kullanılmıştı; kişilerin ve mülkiyetin korunması veya yasa ve düzenin korunması için hukukun rutin uygulanması biçiminde olsun, yahut savaş veya genel grev gibi durumlarda, ulusal seferberlik baskısı altında sivil özgürlüklerin kısıtlanması yoluyla olsun. 1860’larla 1914 arasındaki anayasal yönetim (meşrutiyet) koşulları altında, Avrupa’da kamu politikası kısıtlayıcı ve otoriter sistemlerin geniş bir yelpazesini içeriyordu. Bu anlamda zor, daha liberal veya daha otoriter olmasından bağımsız şekilde, yasal olarak kurulmuş hükümet otoritesinin tümüyle normal bir boyutuydu. Güç kullanımı, toplumsal ve siyasal muhalefetin izin verilebilir sınırlarını çiğneyen eylemlere karşı öngörülebilir bir yaptırım sağlıyordu. Benzer şekilde, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kapitalist ekonomik gelişme sürecinden geçen toplumlarda özel olarak örgütlenmiş zor da yaygın bir politika unsuruydu: grev kırıclılık, kural tanımama, ekonomik paternalizm (pederşahilik) ve köle/serf emeği, özellikle kırlarda bolca görülmekteydi.¹³ Yine de, tam da bu tür geçmiş örneklerle kıyasla, faşist şiddet şok edici biçimde yeniydi. Almanya’da bu karşıtlık aşikârdı. 1878–1890 arasındaki Bismarkçı anti–sosyalist yasa, solcu aktivistlerin taciz edilmesi, sürgüne gönderilmesi, hapse atılması, polisin ve askeri birliklerin grevcilere ve protestoculara saldırması – tüm bunlar bir şeydi. Fakat, önce militarist ve şiddetle çatışmacı bir politika yapma tarzıyla, sonra da bir devlet örgütlenme ilkesi olarak ortaya çıkan **terör** başka bir şeydi.

1914–1923 arası yıllar, Alman sağının politikasında keskin bir dönüm noktası oldu. 1918’de başına gelen felaketler –askeri yenilgi ile devrimin yarattığı çifte travma– sağın ideolojik öfkesini radikalleştirdi. 1918–1923 arası dönemin çoğuna

12 Detlev Peukert, *Die KPD im Widerstand. Verfolgung und Untergrundarbeit am Rhein und Ruhr 1933 bis 1945*, Wuppertal: Peter Hammer Verlag, 1980, ss. 90–1.

13 Özel olarak icra edilen şiddetin sıklığı, anayasal yönetimin veya liberal hukukun egemenliği sistemlerinin gücü veya zayıflığı ile ilişkili değildi. Bu tarz şiddet, örneğin 1914 öncesindeki ABD’de Almanya’da olduğundan çok daha yaygındı. Böylece, Eylül 1913 – Aralık 1914 güney Colorado Kömür Grevi sırasında, 20 Nisan 1914’teki Ludlow Katliamı’nda Ulusal Muhafızlar’la şirket korumalarının birleşik saldırısı, kadın ve çocuklar da dâhil iki düzine kadar insanın ölümüne yol açtı. Bütün olarak grev, 69 ile 199 arasında cana mal oldu. Her iki taraf da çatışmacı şiddete ve silahlı güce başvurmaktaydı. Bkz. Thomas G. Andrews, *Killing for Coal: America’s Deadliest Labor War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008. Almanya’da 1914 öncesinde bununla uzaktan da olsa karşılaştırılabilir hiçbir şey yoktur.

hâkim olan iç savaş benzeri düzensizlikler esnasında, cepheden dönen askerlerle onların sivil destekçilerinin kindar aktivizmi açısından yeterli fırsat mevcuttu; savaş koşulları bu aktivizmi eş anlı olarak artırıyor ve daha vahşi hale getiriyor, alışılmış değerlerde yeni cumhuriyetin kuruluşunun devrimci sarsıntılarına eşlik ediyor gibi görünen çözülme de ahlâki bir kızgınlık yaratıyordu. 1918’in sonlarından itibaren Almanya’nın her köşesinde birleşmeye başlayan filiz halindeki paramiliter oluşumlar, **völkisch** [popülist] ve anti-semitik örgütlerin yayılmasıyla birlikte, bu karşı devrimci öfkenin pratik ortamını oluştuyordu.

Aynı hareketin büyük kısmı, Weimar Cumhuriyeti’nin 1923–24 ve 1928–29 arasındaki sözümlerine ona “nispeten durağan” yıllarına da taşındı. Bunun kurumsal biçimleri daha sonra Nazi Partisi’nin 1928 ve 1930 ulusal seçimleri arasındaki yükselişine hayati bir katkı yaptı. Weimar’ın ilk yıllarındaki karşı-devrimci kafa karışıklığından sonra, cumhuriyetin tarihe karıştığı yıllarda popüler sağ kanat enerjilerin NSDAP (Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi) etrafında giderek artan ölçüde yoğunlaşması, buradaki amaçlarının izin verdiğinden çok daha ayrıntılı bir açıklama gerektiriyor. Bunun yerine, 1923–1928 arası yılların dramatik bir kurucu deneyim olarak önemini vurgulamak istiyorum – sağın devam eden yönelimleri ile tanımlayıcı etkinlik kalıpları bu deneyimden türeyecekti. Ortaya çıkan yeni özelliklerin en çarpıcısı, hasımlara karşı siyasal şiddet kullanmaya yönelik yeni isteklilikti. Dahası, bu sağ kanat siyasal şiddetin ardındaki ana dürtü sola duyulan nefretti, bu da her şeyden önce komünistler (KPD) ve sosyal demokratlar (SPD) demekti, ama pasifistleri, feministleri, sol liberalleri ve diğer demokrasi savunucularını da kesinlikle içeriyordu; ayrıca, bu şiddetin motivasyonları ve hedefleri aynı zamanda büyük ölçüde işçi sınıfı karşıtıydı.¹⁴

Açıkça söylersek: Onlarla sadece tartışmak veya olsa olsa hukuken ve pratikte haklarını kısıtlamak yerine sosyalistleri **öldürmek**, en radikal kopuş anlamına geldi. Bu kopuşun keskinliği abartılamaz. 1914’ten önce sosyalizm karşıtlığı zaten kesinlikle Alman sağının tanımlayıcı uğraşlarından biri haline gelmişti. Anti-sosyalist pratiğin bu erken tarihi, emek hareketinin yükselişini etkisiz hale getirir ve genel olarak demokrasinin yayılmasına direnirken veya en azından bunun başka alanlardaki yansımalarını düzenler ve etkilerini sınırlarken, 1878 anti-sosyalist yasasını örnek alan “istisnai yasalar”ın ve daha esnek hukuki

14 Sağ-kanat şiddet, klasik emek hareketini parti, sendika ve kültürel alan gibi ortaya çıktığı tüm düzlemlerde hedef aldı. Fakat bu sınıf-siyasal karakteri vurgulamak, NSDAP’ın üyelik veya seçimler yoluyla, en belirgin olarak da paramiliter kanadı *Sturmabteilung* veya SA üzerinden, işçi-sınıfı desteğini alabildiğini kabul etmeyi pek engellemez. Şuraya bkz.: Conan Fischer, “Class Enemies or Class Brothers? Communist–Nazi Relations in Germany, 1929–1933”, *European History Quarterly*, no 15, 1985; ve bunun ardından Dick Geary ile yapılan görüş alışverişi, ss. 453–471.

taciz biçimlerinin yanı sıra, sosyalizmi ve popüler radikalizmin diğer biçimlerini bastırmayı amaçlayan daha geniş yelpazedeki stratejilere de başvurmayı içeriyordu. Bu stratejiler 1890'lardan sonra Wilhelmi politikaya özgü olan birçok "normal" uygulamayı kapsamaktaydı; bu uygulamalar arasında, polisin ve yargının kullanılması, devlet aygıtları aracılığıyla rutin bir hal alan ayrımcılık, işçilerin bir kategorisini diğerlerinden ayırmaya yönelik stratejik olarak tasarlanmış sosyal yardım yasaları ve diğer sosyal reformlar, özel sektörde şirket–temelli paternalizm sistemleri, gençlere yönelik iddialı toplumsal disiplin projeleri ve işçi sınıfı içinde sistematik propaganda saldırıları bulunmaktaydı. Bir dereceye kadar, Almanya'da olanlar sosyalizmin yükselişi karşısında başka yerlerde de gösterilen reaksiyonlara benziyordu; fakat Almanya'nın kapitalist sanayisinin daha gelişmiş biçimleri bu politikaları başka yerlerdekinden çok daha iddialı ve etkili kıldı.¹⁵

Fakat 1890'larda ve 1900'lerin başında bu tip anti–sosyalist politika, yalnızca, uygulanmasını adım adım ciddi biçimde kısıtlayan normatif hukuki ve politik koşullar altında olanaklıydı, yani 1860'ların bir sonucu olarak tüm Avrupa'da genelleşen liberal–anayasalcı politikalar altında; bu politikalar keyfi yetkiyi giderek artan ölçüde temsili hükümete, meclis gözetimine ve hukukun egemenliğini öngören liberal sistemlere hesap vermeye zorlamaktaydı. Dahası, Avrupa sosyalist partileri, 1890'lardan itibaren seçmen güçlerini ve parlamenter etkilerini artırarak, eskinin baskıcı polis sistemlerini daha fazla denetim ve kısıt altına soktular. 1900'ler boyunca kutuplaşmış rekabetin yeniden hız kazandığı görülebiliirdiyse de, anayasal politikanın bu kademeli güçlenişi Avrupa'nın çoğu kısmında siyasal hayatın belirgin biçimde verili parlamenter düzlemde istikrara kavuşmasını olanaklı kıldı.¹⁶ Birinci

15 Daha fazla ayrıntı için bkz. Geoff Eley, "Capitalism and the Wilhelmine State: Industrial Growth and Political Backwardness, 1890–1918", *From Unification to Nazism* içinde, ss. 42–58; ve Eley, "The British Model and the German Road: Rethinking the Course of German History before 1914", Blackbourn ve Eley, *Peculiarities of German History*, ss. 91–126; David F. Crew, *Town in the Ruhr: A Social History of Bochum, 1860–1914*, New York: Columbia University Press, 1979; Dennis Sweeney, *Work, Race, and the Emergence of Radical Right Corporatism in Imperial Germany*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009.

16 1914 öncesinde demokratik seçimlerde yüzde 25'ten fazla oy alan en güçlü sosyalist partiler, bir Orta ve Kuzey Avrupa "sosyal demokratik çekirdeği" oluşturdular (İskandinavya'nın yanı sıra, Bohemya ve Moravya'nın Alman ve Çek karışık toprakları da dâhil Almanca–konuşulan Avrupa); pek gelişmemiş parlamenter sistemlere ve sert baskıcı pratiklere sahip Doğu ve Güney Avrupa'da ise çok daha zayıflardı. 1904–7'nin grev dalgaları ve halk hareketleri çerçevesinde, bu uzun vadeli parlamenter istikrar kalıplarının kırılması tehlikesi baş gösterdi. Bkz. Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, New York: Oxford University Press, 2002, ss. 62–118.

Dünya Savaşı'nın öylesine kötü biçimde sarstığı şey işte **bu** görece medeni politik kültürdü.

Örneğin Almanya'da, yüzyıl dönümünde tam da bu türden bir parlamenter istikrar oluşmaya başlamıştı. 1890'larda, Alman sağının bazı kısımları 1871 Anayasası'na karşı bir darbe, bir *Staatsstreich* [hükümet darbesi] arzulamaya başlamışlardı; böyle bir darbe Reichstag'a [Alman meclisine] karşı duracak, demokratik oy verme hakkını kaldıracak, monarşiye geri dönecek ve gerekirse sıkıyönetim kuracaktı. Aslında hükümet, en çarpıcı olarak 1895'teki Devrim Yasası (veya *Umsturzvorlage*) ile ve 1896–97'de Prusya Dernekler Yasası'nın değiştirilmesine yönelik ("Küçük Anti–Sosyalist Yasa" denilen) bir teklifle, sivil özgürlükleri ciddi biçimde kısıtlayarak, bu yönde önceki Anti–Sosyalist Yasa'nın etkilerini yinelemeyi amaçlayan bir dizi girişimde bulundu. Fakat bu girişimlerin her birine dair kilit unsur, her örnekte, parlamenter bir çoğunluk tarafından yenilerek **başarısız** olmalarıydı. Olası bir *Staatsstreich*'a dair tartışmalar devam eder ve dahası 1897 bahar ve yaz aylarında doruğa ulaşırken, böyle bir olayda hükümetin kararlı biçimde istikrarsızlaşması tehlikesi bu tür planların fiilen rafa kaldırılmasına yol açtı. Ancak 1912'de sağın seçim hezimetinin ve bunun sonucu olarak parlamenter yalıtılmışlığının ardından önemli isimler anayasayı gözden geçirme fikrine dönmeye başladılar; bu kez, oy verme hakkının, yeni icat edilmiş bir anti–demokratik "korporatif temsil" sisteminin bir versiyonuyla değiştirilmesi gündeme geldi.¹⁷

Fakat 1890'ların sonları ile Birinci Dünya Savaşı'nın arifesi arasındaki dönemde, anayasaya karşı spekülasyon sağ kanat tasarımların bu yeniden yükselişine dek, hâlihazırdaki Wilhelmci anayasacılık zeminine belirli bir uyum yaşandı. Yani siyaset, artık, kurallara ve prosedürlere göre, tartışma ve ikna yoluyla, çoğulcu rekabetin ve düzenli fikir alışverişinin normları da gözetilerek yürütülmek zorundaydı. Sosyalistlere karşı, onların yöntemleriyle mücadele verilmeliydi, yani eski Bismarckçı Anti–Sosyalist Yasa tarzında açıktan baskı ile değil de, broşürler ve konuşmalarla, ajitasyon ve propagandayla, destekçilerin örgütlü yurtsever mobilizasyonu. Bir başka deyişle, bu erken dönemin yeni istikrar kazanmaya başlayan anti–sosyalist repertuarında, 1918–sonrası çeşidinden yaklaşımakta olan siyasal şiddetin **yeri yoktu**. Wilhelmci anti–sosyalizm, işi hiçbir zaman 1918–23 ve 1928–34'te öylesine sıradan hale gelen teröristik saldırılara vurdurmadı. Yenilgi ve devrimin şokuyla sersemleyen, 1918–19'un demokratik cumhuriyetçi anayasasını kabul etmeyi reddeden ve mülk ve ayrıcalıklara yönelik açık saygısızlık karşısında öfkeye kapılan sol–karşıtları, yeni koşullarda yeni bir tür aşırı tepkiye başvurdular. Fakat 1914 öncesinde anayasalcı normlar hiç bozulmadan kalabilmişti.

17 Bkz. Geoff Eley, "The Social Construction of Democracy in Germany, 1871–1933", George Reid Andrews ve Herrick Chapman (ed.), *The Social Construction of Democracy, 1870–1990* içinde, New York: New York University Press, 1995, ss. 96–106.

Alman sağının şimdi terk ettiği şey, politik medeniliğe dair bu pratik zemindi.

Dolayısıyla, faşist seçeneği sahneye çağırın, otoritenin çöküşünün kutuplaştırdığı kamusal iklimin ve işçi sınıfı isyanının ortasında, evvelki mutabakat çerçevesinin 1918 sonbaharında aniden çözülmesiydi. Bu gerçekleştiğinde, başlangıçta süreci belirleyen şey solun **gücüydü**. Sağın hükümete erişimdeki alışılmadık zayıflığı, parlamenter etkisizliği, daha şiddetli alternatifleri cazip kılan bir alan açtı. Yine de bir süreliğine, siyasal süreç seçimler ve anayasalcı çizgiler içinde kaldığı sürece, siyasi seçeneklerin kutuplaşması hâlen potansiyel olarak solun lehine işlemekteydi; **1914 öncesinde** imparatorluğun kusursuz olmayan ama demokratik olarak seçilmiş parlamento alanında ve **1918'den sonra** yeni cumhuriyetin tam ölçekli parlamenter demokrasisinde bu böyleydi. Dolayısıyla, baştaki cumhuriyetçi uzlaşma çözölmeye başladığında ve yeni ortaya çıkan merkez-sağ 1924–1928 arasında istikrarlı olmasa da kayda değer bir parlamenter çoğunluk sağlar gibi görüldüğünde, Weimar Anayasası'nın çoğulcu mantığı geçerliliğini sürdürmekte ve taraflara, uzlaşma ve pazarlıklara dair pratik bir senaryo dayatmaktaydı. Çok muğlak şekilde ve ciddi iç bölünmeler pahasına da olsa, DNVP de (Alman–Ulusal Halk Partisi, 1918 sonrasında yerleşik sağın başlıca partisi) kısa süre için bu sürece çekildi; kendi inatçı cumhuriyet-karşıtı aşırı kanadının büyük öfkesine rağmen, 1924–25'te ve sonra yine 1927–28'de koalisyon hükümetlerine katıldı.

Ciddi kriz koşullarında bu sendrom –yapısal olarak sola eğimli bir siyasetten sağ hoşnutsuzluğu– büyük bir tehlike kaynağına dönüşebilirdi. Gerçekten de, sağ kanadın siyasal şiddetine tekrar tekrar itilim veren şey tam da bu dinamikti. Bu ilkin 1918–1923 arasında, işçi sınıfı ayaklanması verili devrimci değişimlerin parlamenter–demokratik sınırlılıklarını kırma tehdidi yarattığında gerçekleşti. 1930–33 arasında ise daha da tehlikeli şekilde gerçekleşti; bu dönemde refah devleti, sendikaların savunmacı dik başlılığı ve sosyal demokratlarla komünistlerin harekete geçirdiği halk desteği, sağın kavradığı biçimiyle Almanya'nın ekonomik ve siyasal toparlanmaya yönelik ilerlemesini engelliyor gibi görünüyordu. Yani sağ, mevcut politik süreç belirli bir tür çıkmaz sokağa saptığında demokrasiye sırt çevirdi ve aşırı parlamento–dışı çözümleri benimsedi: Liberal–anayasalcı yönetim, bitmek bilmeyen çıkmazlara doğru geriliyor gibi görünen uzatmalı bir toplumsal krizi istikrara kavuşturmak için kalan tüm kapasitesini tüketmiş görünüyordu. Demokrasinin karmaşıklıklarını ve katılıklarını kesip atmaya talep eden bir otoriterliğin en aşırı versiyonu olarak **faşizm**, o zaman kendisini itibarlı ve cazip bir alternatif olarak sunabildi. Hem belirli bir tür aşırılığı, hem de kendisinin güç kazanmasına olanak veren bir kriz türünü temsil etmekteydi.

Bu yönlerden ilki bakımından, faşistler, tüm yönleriyle basitçe daha aşırıydılar. Politikaları, daha önceki muhafazakâr pratiklerden niteliksel bir kopuşu içeriyordu; hiyerarşiye dair geleneksel nosyonları toplumsal organizasyona dair korporatist

nosyonlarla değiştiriyorlar, bunu da yüksek düzeyde merkeziyetçi bir otoriter devlete ve yeni bir tür “düzenlenmiş, çok-sınıflı, bütünleşmiş ulusal ekonomik yapıya” dair taze fikirlerle birleştiriyorlardı. Her şeyden önemlisi de, faşizm, ulusa sadakatin en yüce kamu yararı olarak kutsandığı bir ulusal yoğunlaşma idealini temsil etmekteydi. Ulusa biatın her türlü kesimsel yahut ikincil özdeşleşmeyi tasfiye edeceği kabul ediliyordu. Daha eski dinsel, ariştokratik veya bürokratik otorite modelleri yeni ırksal topluluk ideali önünde çöküyordu, bunun bütünlüğü de yalnızca yabancı etkilerin yozlaştırıcı tehlikesine karşı biyolojik olarak belirlenmiş bir varoluş mücadelesi yoluyla sağlanabilirdi. Böyle bir mücadele kavrayışı hem ülke dışı hem de ülke içi bir boyut taşımaktaydı: faşizm bir yandan, ırkçı ve nasyonal–Darwinist terimlerle meşrulaştırılan agresif bir emperyalist yayılcılık programı gerektiriyordu; diğer yandan ise kendisini sosyo–ekonomik hoşnutsuzlukların çaresi olarak sunmaktaydı. Faşizm aynı zamanda, bilinçli olarak ve tehditkâr biçimde pleb karakterdeydi; kendisini retorik olarak, geniş bir temele sahip popüler cazibesine uygun düşen kaba ve kindar bir eşitlikçilik kılığına bürüyordu. Faşizm, farklı bir siyasal tarzda aktivizmden ve halk mobilizasyonundan yanaydı. Bu, “mitinglerden, sembollerden ve siyasal koreografiden oluşan bir eşetik yapıyı” içeriyordu: Askeri biçimlerdeki kitle gösterileri; şiddetin, erkekliliğin ve gençliğin kutlanması; ve “otoriter, karizmatik, kişisel bir yönetim tarzına eğilim gösterme.” Negatif şekilde söylenirse, faşizm kendisini liberalizme, sosyal demokrasiye ve komünizme, veya toplumsal ve siyasal yaşamın örgütleyici ilkesi olarak ırk–halkın özsel birliği aleyhine olarak farklılığı, bölünmeyi ve çatışkıyı hoş gören herhangi bir inanca karşı tanımlamaktaydı.¹⁸

Fakat, ikinci olarak, bu tür politika yalnızca belirli bir koşullar kümesi altında somutlaştı. Faşist görüngünün konjonktürel özgülüğünü –neden o zaman ortaya çıktığını– dolaysız bağlamların birleşmesi tanımladı. Bu bağlamlar, en özet ve genel terimlerle, şunları içeriyordu: Birinci Dünya Savaşı’nın etkisi ve sonucu; 1917–23 arasında Avrupa’daki devrimci konjonktür; solun hem devrimci hem de reformist anlamda eşi görülmemiş kazanımları; ve parlamenter kurumların çöküşü veya felç oluşu. Almanya’nın 1918’deki ezici askeri yenilgisi, Bolşeviklerin savaştan çekilmesini ve Mart 1918’de Breş–Litovsk Anlaşması’nı izleyen doğuya yönelişin olağanüştü başarısının hemen ardından gelmiş, ama halk arasında derinleşen bir savaş–bıkkınlığı krizi içinde gerçekleşmişti; bu yenilgi, o yılın sonbaharında, hâkim sınıfların iç bütünlüğünün ve popüler itibarının temelden çöküşünü kışkırttı. Bu durum radikal politik çözümlerin geniş bir yelpazesi için alan açtı. 1918–19’da

18 Faşist ideolojinin biçimsel koordinatları için bkz. Stanley G. Payne, *Fascism: Comparison and Definition*, Madison: University of Wisconsin Press, 1980, ss. 10–13 ve 195–212. Alıntılanan ifadeler için bkz. Payne, “Typological Description of Fascism”, ss. 6–8.

Alman devriminin gidişatı sırasında, radikal sağ kendisini bir yandan engellenen emperyalist hırslarının, bir yandan da ülke içindeki küçültücü gerilemenin yarattığı çifte deneyime karşı oluşturdu; bu iki hınç demeti, karşılıklı olarak durmadan birbirini beslemekteydi.

Sağ algıya göre savaş sonrası felaketler, politik ve sendikal arzuları şimdi öylesine muzafferane biçimde dümene geçmiş gibi görünen örgütlü emeğin kamusal alana yerleşmesinden kaynaklanıyordu: SPD'nin ulusal önderliği yönetsel aygıtları denetim altında tutuyor ve genel olarak politik sahnenin merkezini işgal ediyordu, bu arada daha da solda yer alan ve 1920 baharından sonra Komünist Parti'nin giderek daha çok domine ettiği kayda değer hareketler, ürkütücü düzeyde bir halk isyanını sürdürüyordu. Bu tür koşulların baskısı altında, sağın perspektifinden bakıldığında, politik pazarlığın ve içermenin çoğulcu ve parlamenter yöntemleri etkinliklerini bariz şekilde tüketmişti, bu yöntemler ne hâkim sınıfların siyasal temsilini sağlayabiliyor ne de yeterli düzeyde halk desteğini harekete geçirebiliyordu. Bu koşullar altında, faşizm kendisini şiddetli, sistem dışı bir çözüm olarak sunabildi.¹⁹

Faşizm, gerek ekonomi ile gerekse toplumsal bütünlüğe dair daha geniş görevlerle ilişkili olarak, devletin kilit örgütleyici işlevleri halletme kapasitesinin felce uğramasından yarar sağladı. Bu felç hali, 1930 ile 1933 arasında krizin en kötü noktalarında, temsiliyete dair parlamenter ve parti-siyaseti çerçeveleri de dâhil, politikanın bütün kurumsal aygıtlarını kapsıyordu. Bu iki yoldan böyleydi. Bir yandan, parlamenter temsiliyet ve parti-temelli yönetimin verili aygıtları kullanılarak, hâkim sınıflar ve onların başlıca ekonomik fraksiyonları arasında yeterli işbirliği artık kurulamıyordu. Sonuç olarak, parlamenter koalisyon inşasının alışılmış biçimleri katlanılmaz ölçüde karmaşıklaştı, böylece politika, giderek yüksek idari yürütme gücü üzerinde etki yaratmaya yönelik bir dizi manevra yürüten hiziplere bölündü.²⁰ Süreç içinde, popüler meşruiyet sağlayabilecek herhangi bir istikrarlı ilişkiden feci şekilde kopuk ve giderek temsil yeteneğini kaybeden hükümet pratiği ile, giderek artan ölçüde eylem için harekete geçen ama pratik etkisi azalan, heyecanlı

19 Sorunun, ikili bir krizin bağlantısı biçimindeki bu formülasyonu Nicos Poulantzas'tan gelir: *Fascism and Dictatorship*, Londra: New Left Books, 1979. Her şeyden önce bkz. David Abraham, *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis*, 2. baskı, New York: Holmes and Meier, 1986; Jane Caplan, "Theories of Fascism: Nicos Poulantzas as Historian", *History Workshop Journal*, no 3 (Bahar), 1977, ss. 83–100.

20 Bkz. Abraham, *Collapse of the Weimar Republic*, s. 277: "Ekonomik çıkarlarının kesimselliği ve çeşitliliği nedeniyle, egemen ekonomik fraksiyonların siyasal birliğini hiçbir burjuva siyasal güç organize edemez miydi? Egemen sınıfların sosyalizm-karşıtlığının kararlılığına rağmen, Cumhuriyet içinde hiçbir siyasal birlik olanaklı değil miydi ve hiçbir kitlesel siyasal destek yok muydu? **Bu** konjonktürde kapitalist ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi ile siyasal demokrasi böylesine karşıt mıydı ki egemen sınıflar için Cumhuriyetin terk edilmesi ve altının oyulması aşikar gereklilikler olsun?"

bir halk kitlesi arasındaki mesafe genişledi. Diğer yandan, buna uygun şekilde, aynı kurumsal çerçevenin popüler meşruiyeti de eş anlı olarak dağıldı. Birbiriyle ilişkili bu krizlerin birbirine yakınsadığı ve karmaşık biçimde iç içe geçtiği bir ortamda, sistemin sınırları ötesindeki daha radikal çözümler sonuç olarak daha da cazip hale geldi.²¹

Faşizmin bu şekilde kavranmasından iki nokta ortaya çıkıyor. Birincisi faşizme desteğin sosyolojisiyle ilgili. Daha eski bir tarihçilik, küçük burjuvaziye ve onun hoşnutsuzluklarına tayin edici merkezilik atfederek, faşizmi genellikle sözde toplumsal işlevleri ile ve arkasındaki kitle desteğinin sosyolojisiyle tanımlamıştır.²² Bununla birlikte, akademik araştırmalar şimdi bu görüşü hayati biçimde sınırladı: şu açıklık kazanıyor ki, 1933 öncesinde de sonrasında da, Nazi sosyolojisi tamamen heterojendi ve işçiler de dâhil **tüm** toplumsal kategoriler güçlü biçimde temsil ediliyordu. Kuşkusuz, alt–orta sınıfın bu küme içindeki belirginliği veya Nazizmin küçük burjuvazi nezdindeki siyasal çekiciliği geniş olarak doğrulanmış kalıyor.²³ Hem sözüm ona “eski *Mittelsland*”a [küçük ve orta ölçekli işletmeler] dâhil küçük ölçekli mülk sahipleri, tüccarlar ve esnaf, hem de “yeni *Mittelsland*”ın beyaz

21 Her ne kadar faşist potansiyeller Almanya’da iki (1918–23, 1929–33) ve İtalya’da sadece bir (1917–22) seferde geldiyse de Alman ve İtalyan krizleri birbirlerine en yakın olanlardı. İspanyol (1917–23, 1931–36) ve Avusturya örnekleri (1927–34) de yakındı, keza Fransa’daki de (1934–37). Macaristan ve Finlandiya’da yerli faşizmler de Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki kutuplaşmış siyasal kırılmayı ve bununla ilişkili sol–kanat isyanları takip ettiler.

22 Her ne kadar daha eski Marksist versiyonlar faşizmi büyük kapitalist çıkarların aracı olarak açıkça işlevselci terimlerle ele alsın da, burada Marksist ve Marksist–olmayan açıklamalar birbirine yaklaşır. Bkz. David Beetham (ed.), *Marxists in the Face of Fascism: Writings by Marxists on Fascism from the Interwar Period*, Manchester: Manchester University Press, 1983. “Alt orta sınıf tezi”nin klasik sosyolojik versiyonu Seymour Martin Lipset’indir: *Political Man: The Social Bases of Politics*, 1. baskı, Garden City, NY: Doubleday, 1960; 2. baskı, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981, özellikle 5. Bölüm: “Fascism – Left, Right, and Center”, ss. 127–79 ve daha sonraki fikirler, ss. 488–503.

23 Michael Kater, *The Nazi Party. A Social Profile of Members and Leaders, 1919–1945*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983; Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919–1933*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1983; Jürgen W. Falter, *Hitlers Wähler*, Münih: Beck, 1991. Daha geniş araştırmalar için bkz. Conan Fischer (ed.) *The Rise of National Socialism and the Working Classes in Weimar Germany*, Providence: Berghahn Books, 1996; Tim Kirk, *Nazi Germany*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007, ss. 23–8; Detlef Muhlberger, *The Social Bases of Nazism, 1919–1933*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003; Rudy Koshar (ed.), *Splintered Classes: Politics and the Lower Middle Classes in Interwar Europe*, New York: Holmes and Meier, 1990.

yakalı ve maaşlı çalışanları Nazilerin daha aktivist destekçileri arasında orantısız biçimde daha çok yer aldılar.²⁴ Fakat buradaki mesele, küçük burjuvazinin aşikâr yatkınlıklarından ziyade, çoğunlukla bu olgulara daha geniş açıklayıcılık atfedilmesi. Faşizmi esas olarak “alt-orta sınıf tezi” ile açıklamakla, diğer toplumsal grupları kolayca gizlemiş oluyoruz – gerek faşist hareketlerin fiili destekçileri olarak, gerekse de bu hareketlerin hitap etmeye niyetlendiği kitle olarak. Bunun ardından da, kolayca, işçilerin neden Nazilere arka çıktığına dair özel açıklamalar geliyor; bu ya bir anomali kabul ediliyor, ya da örtük olarak, hareketin sözde sosyolojik çekirdeğinden daha tesadüfi ve daha az tanımlayıcı sayılıyor. Küçük burjuvaziye saplanıp kalmak, ayrıca, faşizmin ideolojik cazibesini “modernleşme” sürecinden zarar gören “geleneksel toplumsal tabaka”nın “gerici protesto potansiyeli”ne **indirgeyerek**, bu cazibenin karmaşıklıklarını ve etkinliğini de karartabilir.²⁵ Bu görüş, küçük burjuvazinin her zaman zaten radikal sağa eğilim gösterdiğini, ortaya çıkan herhangi bir faşist hareketin başlıca müşterisi olduğunu kabul ediyor. Fakat bu, faşizmin çekiciliğinin gücünü basitleştiriyor ve azımsıyor.

İkinci nokta, bütün olarak Weimar döneminin 1930–33’e kıyasla uygunluğu ile ilişkili: 1918–23’ün sarsıntıları sırasında faşist potansiyeller **zaten** oluşmaya başlamıştı. Karşı–devrimci şiddete doğru yönelim, Spartakiist ayaklanmanın ve onunla ilişkili Ocak–Mart 1919 isyanının bastırılması sırasında Gönüllü Birlikler (**Free Corps**) aracılığıyla zaten ortaya çıkmıştı. Demokrasinin toplumsal olarak saygın muhaliflerinin hızla büyüyen **völkisch** ve anti–semit aktivizmi, kamusal iklimi daha da radikalleştirdi, bunun başını Şubat 1919’da kurulan Pan–Cermen *Deutschvölkischer Schutz– und Trutzbund* [DVSTB – Alman Halkının Savunma ve Karşı Koyma Birliği] çekmekteydi. Her iki açıdan da, anti–sistemik bir politika, yukarıda belirtilen tüm ideolojik özgüllükleri sergileyerek zaten gündemdeydi.²⁶ Sağ kanat umutları yeni cumhuriyetle bir reşleşme beklentisi üzerinde yoğunlaştırmayı amaçlayan bu yeni itilim, milliyetçi diriliş ve anti–Marksist baskıdan oluşan ikili bir

24 En kapsayıcı kaynak olarak bkz. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet ve Jan Petter Myklebust (ed.) *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Bergen: Universitetsforlaget, 1980.

25 Karakteristik örnekler için bkz. Jurgen Kocka, “Ursachen des National–sozialismus”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B25–80, 21 Haziran 1980, ss. 3–15; Heinrich August Winkler, “German Society, Hitler, and the Illusion of Restoration”, George L. Mosse (ed.) *International Fascism: New Thoughts and New Approaches* içinde, Londra: Sage, 1979, ss. 143–160; Hans–Ulrich Wehler, *The German Empire, 1871–1918*, Leamington Spa: Berg, 1985, özellikle ss. 230–46.

26 Bkz. James M. Diehl, *Paramilitary Politics in Weimar Germany*, Bloomington: Indiana University Press, 1977, ss. 23–198; Uwe Lohalm, *Völkischer Radikalismus: Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz– und Trutz–Bundes 1919–1923*, Hamburg: Leibniz–Verlag, 1970.

programın arkasında bir araya geldi. Komünistlerin ve neo-sendikalist aşırı solun isyancı ütopyacılığına olduğu kadar, yeni cumhuriyetçi düzenin liberal ve sosyal demokrat mimarlarına da karşıydı. Bu yeniden doğan sağ, olayların akışı içinde, Mart 1920'deki uğursuz Kapp Darbesi ile iktidarı prematüre biçimde almaya kalkışarak, gücünü epeyce abarttı. Darbe, ilk başarının ardından, cumhuriyeti savunan bir genel grev tarafından yenilgiye uğratıldı; bu da Weimar tarihinde solun birleşik cephe oluşturduğu neredeyse tek düzenli örnekti.²⁷

Bu noktada İtalya ile karşılaştırma öğretici olabilir. Orada, Eylül 1920 fabrika işgallerinde olayları doruk noktasına taşıyan, devrimci soldu. Fakat bu sol-kanat isyan yalnızca kuzeydeki Torino-Cenova-Milano sanayi üçgenini etkiledi. Sol, ulusal sendika federasyonunu veya Sosyalist Parti'yi (PSI) bir bütün olarak gerçek bir devrimci stratejinin ardına taşıyamadı, böylece fabrika konseyleri sahibi bir ulusal-politik ivme yaratmaya yetmedi. Buna rağmen rüzgar eken sosyalist önderlik, daha sonra vahşi bir faşist karşı-mobilizasyonun fırtınasını biçti. İtalyan sosyalistler her iki dünyanın da en kötü yanlarını elde ettiler: Kuzeyin dayatıcı bölgesel hâkimiyeti (ki maksimalist retoriği ile mülk sahibi sınıflar arasında anti-sosyalist kaygının aşırılıklarını canlandırdı) ve hareketin ulusal önderliğinin ve kitle desteğinin fiili reformizmi (bunlar da, ülkenin Orta ve Güney bölgelerinde köylülükle veya Kuzeyde ciddi şekilde tehdit altındaki "orta tabaka" gibi potansiyel demokratik müttefiklerle birlikte koalisyon inşa ederek kendilerini koruma yoluna asla gitmediler). 1920 sonlarında isyancı dalga kırıldığında, sol kanadın moral yitiminden faşistler yararlandı; faşistler, sendikaların, kooperatiflerin ve kuzeyin kırlarında sosyalist yerel yönetim burçlarının gücünü kırdılar, ayrıca sosyalist siyasal ideallerin daha geniş yansımalarını da aşındırdılar. Bu sürecin zirvesi Benito Mussolini'nin Ekim 1922'deki kötü şöhretli "Roma Üzerine Yürüyüş"üydü, bunu yeni Faşist rejimin konsolidasyonu izledi.

Almanya'da devrimci konjonktürün sonuçları hayli farklıydı. PSI'nin aksine, SPD bir düzen unsuru olarak işlev gördü, ortaya çıkan Weimar Cumhuriyeti politikası etrafında çok daha geniş işbirliğine izin verdi; bu esnada sağın ideolojik yönelimi ve örgütsel bütünlüğü, tam da **völkisch** uçlarında, açık olmaktan çok uzaktı. Parti olarak PSI çok daha solda duruyordu, bu da yanıt olarak buna karşılık gelecek ölçüde daha kararlı bir sağ kanat geri tepmeyi kışkırttı. İtalyan husumetler, radikal-milliyetçi, anti-Bolşevik bir terörün kurtarıcı vaadi etrafında daha hızlı bir sağ kanat yoğunlaşmayı esinleyerek daha da aşırıya gitti. İşçi sınıfının isyanı

27 Bkz. Johannes Erger, *Der Kapp-Lüttwitz Putsch. Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik, 1919/20*, Dusseldorf: Droste, 1967; Erhard Lucas, *Märzrevolution 1920*, 3 cilt, Frankfurt: Marz Verlag, 1970, 1973, 1978; Heinrich August Winkler, *Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918-1924*, Bonn: Dietz, 1984, ss. 295-342.

karşısında Giovanni Giolitti etrafındaki yerleşik liberal siyasetin çöküşü, egemen sınıfların daha geniş kesimleri için ve süregiden sosyal çalkantıların tehdit ettiği diğerleri için silahlı faşist çeteleri bir mıknaş haline getirdi.

1917–22 arasındaki İtalya’ya daha fazla benzeyen, 1930–33 arası Almanya idi; bu dönemde SPD’nin açmazı, on yıl önce PSI’nin karşılaştığını yansıtıyordu. SPD, sağı hareketsiz kılan aynı siyasi özellikleriyle, onu öfkeye ve kaygıya sevk etti: bir yanda, sosyal yasama, iş yasası ve yerel yönetim etkisinden oluşan savunmacı kurumsal mekanizmada inat eden **kemikleşmiş reformizm** vardı ve acımasız kapitalist stabilizasyon yolunu tıkıyordu; diğer yanda ise, parti entelijansiyasının öngörülü Marksist–reformist stratejileri ve *Reichsbanner* milislerinin anti–faşist militanlığı yoluyla dile getirilen, **devam eden militanlık** söz konusuydu. [Almanya’da] liberal–anayasal devletin zor duruma düşen savunucularının kararlılığı, [İtalya’dakine] benzer şekilde felce uğrayarak dağıldı. KPD’nin 1928 sonrasındaki kazanımlarının sağda yarattığı toplumsal korku, 1918–22 arasındaki İtalyan anti–sosyalist paniğin tekrarı oldu. Dolayısıyla, 1920’de İtalyan Eylülü Alman Martinin belirtilerini tersine çevirdiyse, Alman 1933’ü de İtalyan 1922’sinin ertelenmiş eşdeğerini oluşturdu.

Bu durumda, daha ilginç olan soru, Nazilerin kendilerinin nasıl hızla iktidara geçtikleri **değildir**, geçtiğimiz kırk yıl boyunca bu etraflıca araştırılmış ve analiz edilmiştir. Asıl mesele, bunun öncesindeki, sağın daha geleneksel bir biçimden daha radikalleşmiş bir biçime doğru daha geniş geçiş sürecidir; bu süreç, pragmatik olarak anayasalcı meşruiyetin protokollerini gözetken bir muhafazakâr politikadan (yani, 1914’ten önceki eski Wilhelmci sağ), tamamen bu çerçeveyi ters çevirme niyetindeki radikal bir otoritarizme doğru olmuştur.²⁸ Bir başka deyişle, faşist **potansiyellerin** üretilmesiyle ilgilenmeliyiz. 1890’lardan Weimar Cumhuriyeti’nin son evresine kadar olan süreci ele alarak, Nazizmin nihayetinde yanıt olduğunu kanıtladığı sorulara daha verimli şekilde odaklanabiliriz.

...Ve şimdiki faşizm

1980’lerin başından bu yana faşizm analizinde tercih ettiğim yaklaşım güçlü biçimde bağlamsaldı, Avrupa’da iki savaş arası dönemde neyin farklı olduğuna

28 1923 Münih Darbesi fiyaskosunun ardından Hitler’in “yasal” stratejisi, 1914 öncesindeki Wilhelmci muhafazakârların gözlenebilir medeniliğinden ve pratik parlamentarizminden ıskı yılları kadar uzaktı. Faşist geçişin bizatihi özü, parlamenter meşruiyet ve sivil özgürlükler gibi tarihsel kısıtlamaları bir yana bırakmaktı. Sven Reichardt’ın hayati önemdeki karşılaştırmalı çalışmasına bkz. *Faschistische Kampfbünde: Gewalt und Gemeinschaft in italienischen Squadristismus und in der deutschen SA*, Köln: Bohlau, 2002. Ayrıca, Michael R. Ebner, *Ordinary Violence in Mussolini’s Italy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

odaklanıyordu.²⁹ Fakat bu bize şimdiyi anlamada nasıl yardımcı olabilir? Her şeyden önce, faşizm **bir politika türü, veya bir siyasal ilişkiler kümesidir**. Bu terimi, tarihçilerin kullandığı gibi dolaysız zaman ve mekan çerçevesinden (iki savaş arası dönemdeki Avrupa'nın özgül kriz konjonktürleri) özgür kılmak anlamında, bağlamından koparmamıza izin veren şey budur; böylece soyutlama süreci bugün için gerek duyduğumuz gerçekten faydalı bilgiyi verebilir. Bu durumda, Birinci Dünya Savaşı'nın büyük şiddetinin ve devlet/ekonomi ve devlet/toplum dönüşümlerinin yarattığı temel sonuçlar, bu muazzam olumsuzluklar özsel şeyler haline **getirilmeden** öne sürülebilir; bunun tek nedeni, savaşın eşdeğer etkisinin bir başka birincil örnek olan Japonya'nın durumunda epey farklı biçimde işlemiş olması da değildir. Benzer biçimde, faşizmi bir siyaset türü ile (giderek kötüleşen yönetsel felç ve demokratik kördüğüm koşulları altında, siyasal şiddete ve dışlayıcı otoriterliğe baskıcı milliyetçi başvuru) sınırlarsak, o zaman siyasetle bu farklı faşist ilişkinin günümüz koşullarında nasıl işleyebileceğini de inceleyebiliriz. Faşizmin, onu üreten krizin terimleriyle teorileştirilmesi gerektiğini kabul edersek, karşılaştırma yapmak için bir başka vaatkâr zemine sahibiz demektir.

Bununla birlikte, faşizmi sürdürülebilir kılan politik iklim bakımından günümüz koşullarını 1918 sonrasındakinden ayıran çarpıcı bir farklılık var. Büyük Savaş'ın travmatik şiddetine bağlı olan kıyametimsi düşünce belirtilerine rağmen, 1920'lerin kamusal söylemi toplumsal ve politik iyimserlik etrafında yapılmış olarak kaldı. Bunları esinleyen şey, Avrupa'nın teritoryal yeniden düzenlenişi ve o zamanlar devam etmekte olan devrimci devlet inşasının ilerici mantığıydı; bilim ve teknolojinin yeni olanaklar açan potansiyelleriydi; kapitalist sanayinin yeni açığa çıkan kapasiteleriydi; büyük şehir modernitesinin yarattığı heyecanlardı; uluslararası

29 Burada kendimi Avrupa ile sınırlıyorsam, bu ne Avrupa-dışı karşılaştırmaları ne de faşizmi küresel olarak ele almayı engeller. 1860'lardan itibaren Almanya, İtalya ve Japonya'da ulusal birliğin kuruluşu, devlet inşası ve emperyalist genişlemenin birbirine paralel tarihleri, bu üç ülkeyi bir arada ele almayı anlamlı kılar. Bir Japon **Sonderweg** (istisnai) perspektifi için Masao Maruyama'nın iki klasik makalesine bkz. "The Ideology and Dynamics of Japanese Fascism" (1947), ve "Fascism – Some Problems: A Consideration of its Political Dynamics" (1952), Maruyama, *Thought and Behavior in Modern Japanese Politics* içinde, Oxford: Oxford University Press, 1969, ss. 1–24, 157–77. Ayrıca, Frederick R. Dickinson, *War and National Regeneration: Japan in the Great War, 1914–1919*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999; Mark Metzler, *Letter of Empire: The International Gold Standard and the Crisis of Liberalism in Prewar Japan*, Berkeley: University of California Press, 2006; ve özellikle Julia Adeney Thomas, *Reconfiguring Modernity: Concepts of Nature in Japanese Political Ideology*, Berkeley: University of California Press, 2001, ss. 1–31, 209–25. Adam Tooze, *The Deluge: The Great War, America, and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*, New York: Viking, 2014 şimdi vazgeçilmezdir.

anlayışa ve savaşırsız bir dünyaya dair beklentilerdi; veya basitçe, öldürme işi sona erdiğine göre, “kahramanlara göre bir dünya” yaratmanın, yeniden inşanın ihtiyaçları ve olasılıklarıydı. Açıkça olumsuzluklarla güdümlenmiş olmakla birlikte, sağ da bu iyimserlikleri paylaşıyordu. Faşist aydınlara göre, geçmişin ve şimdinin, coşkulu bir gelecek–saplantısıyla, bir ulusal yenilenme hareketinin dizginsiz ve olumlayıcı şiddetine doğru çöküşü, **istikbali (futurity)**, kendi başına, iki savaş arası dönemde faşist bir siyasal tahayyülü örgütlemenin başlıca unsurlarından biri yapmaktaydı.³⁰ Fakat bizim kendi şimdimizde, buna karşıt olarak, sağın ideolojik görüşünün ana doğrultusu şimdi epeyce farklıdır. Sağın yeni istikbal anlayışı –geleceğin nasıl tahayyül edilebileceği– paranoyakça ve kıyametimsi bir korku ile damgalanmıştır.

Gelecekle olan bu ilişkinin, yukarıda bu yazının açılış paragraflarında özetlendiği gibi, birçok boyutu var. Bunlar her şeyden önce, devletler arası sınırlar da dâhil olmak üzere –küresel, ulusal, toplumsal, kişisel– sınırlara dair kaygıları; işlere, piyasalara, geçim yollarına ve yaşam tarzlarına dair sosyo–ekonomik korumaları; kaynaklar ve mallar üzerindeki çekişmeleri; kimliklere dair korkuları; ırksallaştırılmış ayırım çizgilerini; güvenlikle ilişkili polis sistemini; toplumsal olarak düzenlenen dışa kapallılığı; iklim değişikliğinin yadsınmasını ve bilimin reddini; ve ayrıcalığın jeopolitiğine bağlı radikal–sağ yurtseverlikleri içeriyorlar. Bu giderek yoğunlaşan envanter, mevcut politik düzenlemelerin işleyebilirliğine dair artan inançsızlıkla da bağlantılı; nüfusun geniş kesimlerinin olağan varsayımına göre “hükümet”, tamiri mümkün olmayan bir şekilde hantallıkla, yolsuzlukla, yetersizlikle ve hesap verebilir olmayı sürekli olarak kaşten reddetmeyle tanımlanıyor. Bu terimlerle iktidar anlaşılabilir olmaktan çıktı: İktidarın uzak bir yerde, kapalı kapılar ve mat camlar arkasında, hiç kimseye hesap vermeyen ve bunu da hiç umursamayan seçkinlerin gizli komploları ile oluştuğu ve uygulandığı yaygın olarak kabul ediliyor. Sağ kanat siyasal söylemde bu kilit bir refleks haline geliyor; ulusal devletlere, Avrupa Birliği’nin ulusüstü düzenleyici yapılarına, “bankalar” a veya sadece “Avrupa” ya karşı. Bu yaklaşım, politik işleyişin en temel unsurlarını hor görüyor. Siyaset iflas etmiş ve siyasetçiler de herhangi bir etkili kaygı sergilemekten vazgeçmiş gibi görünüyorlar; popüler siniklik yurttaşlarla siyaset pratiği arasında bir boşluk yaratıyor; devletin hesap vermemesi ve halkın kötürümlüğü sürekli olarak birbirini besliyor. Bir başka deyişle, kamusalığın, medeniliğin ve ortak bir kültür içinde çoğulcu cömertliğin günümüzdeki çöküşü, alışkanlıkları ve yol gösterici sezgileri eskiden çok daha demokratik olan normatif bir pratikler kümesiyle güvenli bir ilişkinin ilerleyen felç durumu, faşist ayartıya katkı yapıyor. Bu popüler soğuma

30 Burada Roger Griffin’in, “gerileme veya çöküş olarak algılanan bir dönemin ardından yeni bir düzen yaratma isteğini ... yeniden doğuş, yenilenme mitini ifade eden” **palingenesis** kavramına bkz. Griffin, *The Nature of Fascism*, Londra: Routledge, 1993, s. 240.

sendromu, bugünü farklı kılan şeyin önemli bir parçası.

Öyleyse bugünkü krizin tabiatı **nedir**? Bugünkü Avrupa koşullarında faşist potansiyeller nerede bulunabilir? 1918 sonrası yılların karakteristik unsurları -kıyaslanabilir ölçekte, faşist partiler ve ilişkili halk mobilizasyonu, solun popüler–demokratik yükselişine karşı reaksiyon, hasımlara karşı paramiliter şiddetin kullanımı- açıkça mevcut değilse, faşizm başka nasıl tespit edilebilir? Aşağıdakiler, bazı yanıtların ilk eskizleridir.

Her ülkede, ya doğrudan kalıtım yoluyla ya da dolaylı yoldan Nazizme veya İtalyan faşizmine bağlanan kendinden menkul neo-faşist gruplar ve partiler kesinlikle mevcut.³¹ Fakat bu başlamak için en uygun yer olmayabilir: bunlar değişmez biçimde epey küçükler, ara sıra yerel seçimlerde başarı elde etmenin veya aktivist bir aşırılıkla kötü şöhret edinmenin ötesine nadiren geçebiliyorlar. Dahası, bu gruplaşmalardan herhangi biri için kamusal meşruiyetin koşulu kesinlikle kendilerini “faşist” olarak adlandırmak değil, daha ziyade kendi demokratik itibarları konusunda ısrar etmek oluyor. Genellikle, liberal–anayasalcı kuralları gözetmekle militan aktivistlere önderlik etmek arasındaki çizgide yürüyorlar. Açıkça neo-faşist oluşumların marjinal statülerine bir istisna teşkil eden Yunaniistan’daki Altın Şafak bile bu sendromu örnekliyor. Siyaset tarzlarından ve örgütlenme tiplerinden biçimsel ideolojik bağlılıklarına ve fiziksel şiddete yatkınlığına dek Altın Şafak, faşizmin klasik, 20. yüzyıl başı kılığındaki ayırıcı özelliklerini taşıyor. Dünya görüşünün birikimli sicilinde, Nazi ideallerini ve Hitler’in başarılarını öven açıkça programatik cümlelerin kılığı çekilmiyor. Fakat aynı zamanda, hareket demokratik sisteme resmen bağlı olma iddiasında. Bu durumda, fiziksel güç militanlığı ile biçimsel demokratik yasallık arasındaki denge nasıl bozulmaya başlayabilir? Ayrıca: [Bu hareket] faşist olmayan, daha muhafazakâr sağın parçaları ile nasıl birleşmeye başlayabilir? Örneğin, Yunan krizi devam ettikçe, kutuplaşmış çatışmacı bir tırmanış için tüm potansiyellerle birlikte, Altın Şafak pekâlâ kendini kısıtlayan bir demokratik biçimselliğin dışına çıkabilir; daha muhafazakâr kesimle ve onun düzen arzularıyla yakınlaşırken, daha geniş popüler kaygılardan da aynı anda beslenebilir; bunda polisin ve devlet güvenlik aygıtının içinde varolan aşıkâr kanıtlanabilir sempatilerden de yardım görebilir.³²

31 1945–sonrası faşizm için Stein Ugelvik Larsen ve Bernt Hagtvet (ed.), *Modern Europe After Fascism 1943–1980s*, 2 cilt, New York: Social Science Monographs, Columbia University Press, 1998 içindeki kapsamlı taramaya bkz.

32 1980’de kurulan Halk Birliği – Altın Şafak, soyunu albaylar [cunta] rejimine ve açıkça Nazi eğilimli Ioannis Metaxas rejimine (1967–74, 1936–41) bağlıyor. 2015 yılında ulusal seçimlerde yüzde 6,3 oy aldı. 7 Haziran 2012’de, televizyondan yayınlanan bir tartışmada Altın Şafak sözcüsü Ilias Kasidiaris, Irini Doura’ya (Rena Dourou, Syriza) ve Liana Kanelli’ye (KKE, Komünist Parti) fiziksel olarak saldırdığında ulusal siyaseti

Diğer bir kategorideki parti ve hareketlerde, sağ içindeki daha geniş yakınsama zaten devam etmektedir. Bunun en dramatik şekilde görünür örneği Macaristan'da. 2003 yılında kurulan Daha İyi bir Macaristan Hareketi **Jobbik**, 2009 ve 2010'da Avrupa seçimlerinde ve ulusal seçimlerde radikal milliyetçi ve ırkçı bir programla öne çıktı, 2014'te ise Macaristan parlamentosundaki üçüncü en büyük parti oldu. Siyasal farklılıkların derinleştiği ve Victor Orban'ın yönetimindeki Fidesz (2010'dan bu yana iktidarda olan Macaristan Sivil İttifakı) hükümetinde demokrasinin tehlikeli şekilde otoriterce daraltıldığı bir zamanda, **Jobbik**'in başarısı kamusal iklimi aşırı sağa doğru keskince kaydırıldı.³³ Benzer bir etki, sağ kanat popülizmlerin etraflarındaki siyasal alanları yeniden şekillendirmeye başlamak için büyük ve yeterince gürültülü yankılar elde ettiği bir dizi ulusal formasyonda da gözlenebilir. İtalya'nın **Kuzey Birliği (Lega Nord)**, 1989-91'de kuruldu, özellikle de Silvio Berlusconi hükümetleri dönemlerinde (1994-95, 2001-6, 2008-11) buna bir örnek olacaktır. Fakat açık farkla en güçlü örnek, 1972'de Jean-Marie Le Pen (1928 doğumlu) tarafından kurulan ve 1980'lerin ortası ile 2002 Başkanlık seçimlerinde Le Pen'in şok edici başarısı arasında kalıcı ulusal önem kazanan Fransız Ulusal Cephe'dir (FN). 2011'den bu yana, Marine Le Pen liderliğinde, FN'nin desteği ciddi biçimde artmaya devam ediyor: 2012 Ulusal Meclis seçimlerinin ilk turunda yüzde 13,6, ama Başkanlık seçiminin ilk turunda yüzde 17,9; sonrasında da, 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yüzde 24,9 – bu bir Fransız partisinin aldığı en yüksek oy.³⁴

FN, daha eski aşırı sağ etkilerden (Vichy, Poujadçılık, **Algérie Française**) ve bunun yanı sıra 1960'ların daha yeni girişimlerinden (**Occident, Group Union Défense, Ordre Nouveau**) beslenirken, 1980'ler ve 1990'larda yeni ortaya çıkan çeşitli faktörlerden de güç kazandı: Fransız solunun, "1968" in uzun süren kalıntısıyla birleşen, François Mitterand'ın başkanlık dönemindeki (1981-95) ikircimli siyasal

şiddet istila etti – yukarıda tartıştığım anlamıyla medenilik hasar gördü. Fakat gündelik şiddet –göçmen karşıtı saldırılar, sokak kavgaları, vandalizm, çeşitli nefret suçları– uzun zamandır vardı. Bkz. Sophia Ignatidou, "Greeks should see Golden Dawn assault as a warning," *Guardian*, 8 Haziran 2012. Bu konuda en iyi giriş Alexander Clapp'ındır, "Diary: 'I was a Greek Neo-Fascist'", *London Review of Books*, 4 Aralık 2014, ss. 46-7. 33 2014'te, 2012 tarihli yeni Anayasa ile, Fidesz 2010'da elde ettiği üstünlüğü sürdürdü; oyların yüzde 44,8'ini aldı ve çok daha küçük bir yasama organında egemenliğini güçlendirdi (2010'da 386 sandalyenin 227'sini elde etmişken, 2014'te 199 sandalyenin 117'sini aldı). Macaristan Adalet ve Yaşam Partisi MIEP ile ittifak kuran **Jobbik**, 2006'da sadece yüzde 2,2 oy almışken, 2010'da yüzde 16,6, 2014'te yüzde 20,3 oy aldı. Avrupa Parlamentosu seçimlerinde (2009, 2014) sırasıyla yüzde 14,8 ve 14,7 oy aldı.

34 Ulusal Cephe'nin tarihinin, Vichy hükümeti ve müdahale yılları ile ilişkili derinlikli bir bağlama oturtulan en iyi açıklaması: J. G. Shields, *The Extreme Right in France: From Petain to Le Pen*, Abingdon: Routledge, 2007.

yükselişi; ana akım muhafazakâr siyasetin bölünmüşlüğü ve bununla ilişkili popüler itibar erozyonu; hepsinden önemlisi de, göçmenler ve ırk meseleleri etrafında giderek şiddetlenen toplumsal gerilimlerin artışı.³⁵ Bu haliyle, izlediği güzergâh, Orta ve Kuzey Avrupa’da başka yerlerde eş zamanlı olarak diğer bir grup sağ kanat partiye model oluşturdular; bunların başarıları da benzer fırsat yapılarına dayanıyordu: Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ, ilk kuruluşu 1956); Belçika Flaman Bloğu (VB: 1978); Danimarka Halk Partisi (DF: 1973,1995); Norveç İlerleme Partisi (FrP: 1973, 1977), İsviçre Halk Partisi (SVP: 1971); ve daha fazla dalgalanmayla, Pim Fortuyn Listesi’nin (LPF: 2002–2008, isim [2002’de suikastle öldürülen] karizmatik siyasi köşe yazarı Pim Fortuyn’un ardından konulmuştur) öncelendiği Hollanda Özgürlük Partisi (PVV: 2006). Genel olarak Fransız kalıbını takip eden bu partilerin her biri, 1990’lara girilirken güç kazanmış, sonraki on yılda da çarpıcı şekilde kalkışa geçmişti.³⁶ Belçika’da VB’nin, oyların ülke çapında yüzde 11,6’sını ve kendi bölgesi Flanders’te yüzde 17,9’unu getiren 2003 programı tipik bir örnek:

Seçim kampanyasını, aynı zamanda bölgesel bağımsızlığı savunan radikal bir platformda, “Önce bizim halkımız!” sloganıyla yürüttü, Belçika’nın sınırlarını göçmenlere kapatmasını ve çok kültürlü eğitimin yasaklanmasını talep etti. Bunlar onun temel meseleleri olsa da, parti, geleneksel ahlâki değerleri savunarak, suçlara karşı sert tedbirler talep ederek ve serbest piyasacı ekonomik politikaları teşvik ederek, aynı zamanda daha geniş sağ kanat görüşleri de sahipleniyor.³⁷

Günümüzde sağ kanat görüşlerin siyasal alanı **bu**; bunlar için, “ırk” hakkındaki çağdaş anlayışlar açıkça birincil düzenleyici ilke işlevi görüyor – bu, aşırı sağın tehlikeli göçmenlere ve istenmeyen yabancılara dair siyasal tasavvuru ile çerçevelenmiş durumda; burada toplumsal hakların ve kültürel aidiyetin ırksallaştırılmış versiyonları, vatandaşlık koşullarını ve meşru ve izin verilebilir siyasal iddiaları kaba biçimde sınırlandırıyor. Dahası, ırkçı şiddetin ve yabancı

35 Fransız muhafazakârlığı içinde, Jacques Chirac’ın 1976’da kurduğu RPR (Cumhuriyet için Birlik), Valéry Giscard d’Estaing’in 1978’de başlattığı UDF (Fransız Demokrasisi için Birlik) karşısında, De Gaullecü geleneği ileriye taşıdı. Fiilen RPR’nin küçük ortağı olan UDF 1997 seçimlerinden sonra çöktü. Bazı destekçi gruplar 2002’de Chirac’ın yeni kurduğu UMP’ye (Halk Hareketi için Birlik) katıldılar, geri kalanlar ise 2007’de dağıldılar.

36 Genel olarak bu partiler için bkz. Pippa Norris, *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007; David Art, *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

37 Norris, *Radical Right*, s. 62.

düşmanlığının en geniş manzarasında, yeni medya teknolojilerinin hızlı etkinliği bir yerdeki olayın anında bir başka yerdeki algılara taşınabilmesini olanaklı kılıyor, böylece bir seçim kampanyasının yüksek etkili görünürlüğü ve bir suikaştın gösteri etkisi veya bir karikatür skandalı, mahallelerde, metroda ve sokaklarda, gündelik hakaretlere ve tacizlere bağlanabiliyor. *Eurobarometer* ve diğer araştırmaların verilerinden, 1980’lerden bu yana Batı Avrupa’da yabancılara, özellikle de AB dışından gelenlere (ama sadece onlara değil) karşı tavırların düzenli olarak olumsuz yönde geliştiğini biliyoruz. 1997’ye gelindiğinde, araştırmaya katılan tüm Avrupalıların üçte ikisi **kendilerini** bir ölçüde ırkçı olarak tanımlamıştır.³⁸ Gürültülü çığırtağı ile göçmen karşıtı bir hareketin bizzat mevcudiyeti, nihayetinde genel kamu politikası iklimini görünürde durdurulamaz şekilde kendi zeminine doğru kaydırır. Örneğin Birleşik Krallık’ta, Enoch Powell’in 1968’deki konuşması ile 1990’larda sığınmacıların kamusal olarak damgalanması arasında geçen otuz yılda, ulusallık, yurttaşlık ve göçmenlik meseleleri üzerine kabul edilebilir kamusal söylemin sınırları kalıcı şekilde kaymıştır. Benzer şekilde, 2005’te, Fransız Ulusal İnsan Hakları Komisyonu, Fransız vatandaşların yüzde 55’inin ülkede çok fazla yabancı olduğunu düşündüğünü ve üç kişiden birinin kendisini ırkçı olarak tanımladığını –bir önceki yıla göre yüzde sekiz artış– ortaya çıkardı. Bir sonraki yıl, *Le Figaro*’nun anketine göre, Fransa’yı sevmeyen yabancılara ülkeyi terk etmesi gerektiğini düşünenlerin oranı yüzde 51 çıktı. Le Pen’in bu eski sloganının benzerini Nicolas Sarkozy 2007 başkanlık kampanyasında kullandı, böylece 2002’deki Le Pen’e karşı birleşik cephenin anısını tarihe gömdü. Bir zamanlar uçlara sıkışmış olan ırkçı dil, merkeze yerleşti.³⁹

Bu, 1920’ler ve 1930’larla olan, güçlü şekilde sağlama alınmış bir sürekliliktir, yani **Volksgemeinschaft**’ın tümleşik milliyetçiliği.⁴⁰ Aşırı sağ savunuculuğu, giderek artan ölçüde, ulusal kültürün farklılığının ve onun tehdit altındaki tümlüğünün

38 Bkz. Gallya Lahav, *Immigration and Politics in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 170’teki tablo.

39 Bu argümanı en detaylı olarak şurada geliştirdim: Geoff Eley, “The Trouble with ‘Race’: Migrancy, Cultural Difference, and the Remaking of Europe,” Rita Chin, Heide Fehrenbach, Geoff Eley ve Atina Grossmann, *After the Nazi Racial State: Difference and Democracy in Germany and Europe* içinde, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009, ss. 137–81.

40 Alain de Benoist ve *Groupement de recherche et d’études pour une civilization européenne* (GRECE, kuruluşu 1968), Julius Evola’nın (1898–1974) etkisinin yanında, iki savaş arası dönemin faşist felsefesini yenilemede kritik rol oynamıştır. Bkz. Richard J. Golsan (ed.), *Fascism’s Return: Scandal, Revision, and Ideology since 1980*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1998; Tamir Bar-On, *Where Have All the Fascists Gone?* Aldershot: Ashgate, 2007; Douglas R. Holmes, *Integral Europe: Fast-Capitalism, Multiculturalism, Neofascism*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

programatik savunusu etrafında yeniden gruplandı. Sağ kanat popülistlerin yaydığı dilde, kültürel kimlik, “göçmenler”in yabancılığının nasıl kamusal olarak rasyonalize edileceğinin anahtarı haline geldi: Bu davetsiz misafirler ne ulusal bir mirası ne de tarihsel olarak iletildiği şekliyle “Avrupa uygarlığı”nı paylaşan insanlar, “bizim” yaşam tarzımıza yabancılar, buna ait değiller, “bizim” kültürel ve ahlâki değerlerimizden yoksunlar. Ortaya çıkan bu ırk ideolojisi, biyolojik üstünlüğü savunan eski iddialardan kaçınarak, yeni bir “köklü olma” (**enracinement**) vurgusunu tercih ediyor, ki bu da “‘Benliğin’ mutlak, indirgenemez **farklılığı** ve farklı kültürel kimliklerin kıyaslanamazlığını göklere çıkarıyor.”⁴¹ Böylece ulusun kültürel kimliği, bütünlüğünün korunması ve gerekirse zorla savunulması gereken, tehlike altındaki bir mülk haline geliyor. Bunun kilit imlemleri de, kendi başına biçimsel dilsel veya göndergesel terimlerle “kan” veya hatta ırktan ziyade, miras, gelenek, kolektif bellek, coğrafya ve kültürdeki farklılıkların özenle hazırlanmış bir temsili repertuarı haline geliyor.⁴²

Bir ülkeden diğerine, bu yeni “kültürelleştirilmiş” ırkçılık, önceleri birbirinden izole edilebilen aşırı sağ ile ana akım muhafazakâr gruplaşmalar arasındaki sınırları bulanıklaştırıyor; bu ikinci tür gruplaşmalar, kolektif olarak anılan ve ayinlerle kutlanan, ulusal miras üzerinde temellenmiş bir kültürel yurtseverliğe güçlü biçimde yönelmiş kalmaya devam ediyor. Burada [yeni ırkçılıkta] “Avrupa” karmaşık yollarla gösteren oluyor. “Sosyal Avrupa”nın rafa kaldırılması ve “1992”nin cesaretlendirdiği daha cömert projeksiyonlardan bu yana, AB, herhangi bir öngörülebilir gelecekte uygulanabilecek, yönetilebilir bir sosyo-politik ve kültürel bütünleşme projesi olmaktan çıkıp, bunun yerine, rekabetçi küreselleşme amaçları için dar anlamda anlaşılan bir piyasa-tanımlı jeopolitik güdülenmeye doğru yalpaladı. AB’nin şimdiki genişleme sürecinin yeni gigantizmi [devasacılığı], ırkçılığın kültürelleştirilmesini iki yoldan körüklüyor: Zedelenebilir bir ulusal kimliğin toprağı etrafında zaten kümelenmiş ülke–temelli kaygıları körüklüyor; aynı anda da bu hınçları kuşatma altındaki uygarlık değerlerinin savunusunun meta-Avrupa düzlemine tercüme ediyor. Aynı anda hem ulusal hem de Avrupa sınırlarını savunmaya yönelik bu gizil diyalektik –ulusu, Avrupa kalesinin daha geniş siperleri içinde savunmak– çoklu antagonizma alanlarını bir araya getiriyor; bu alanlar, rahatsız edici bir tahmin edilirlikle **Müslümanlara karşı** çiziliyor – bu Müslümanlar zaten Avrupa içinde olsalar, sınırları etrafında konumlansalar veya yol üzerinde olarak algılsalar da.⁴³

41 Verena Stolcke, “Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe,” *Current Anthropology*, no 36, 1995, s. 4.

42 Bu terimlerin ilk icadı genellikle Martin Barker’a atfedilir: *The New Racism*, Londra: Junction Books, 1981; ayrıca bkz. Pierre-Andre Taguieff, *The Force of Prejudice: On Racism and its Doubles*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.

43 42 Bkz. Etienne Balibar, “Is There Such a Thing as European Racism?”, *Politics and*

1960'ların ve 1970'lerin başlarındaki önceki dönemde, İslami kökenli veya bağlantılı göçmen azınlıklar aynı şekilde göze çarpmıyordu. Sonra, 1980'lerde çoklu çatışma noktaları, zoraki biçimde bir birincil çelişkiye doğru birleşti: Britanya'da Pakistanlılara ve Bangladeşlilere karşı günlük ırkçılık; Fransa'nın **banlieu**'lerinde bunun benzerleri; Batı Almanya ve Avusturya'da Türklere, Çukur Ülkelerde [Belçika, Hollanda, Lüksemburg] Faslılara ve Türklere karşı ayrımcılık; Bulgaristan'da Müslümanlara karşı kampanyalar; Bosna ve Kosova'da yavaşça şiddete doğru yönelimler; Ermenilerle Azerilerin Dağlık-Karabağ sorunu üzerindeki savaşları. 1990'larda bu düşmanlıklar, daha geniş küresel sahnedeki bir dizi çatışmaya eklenilerek, uzatmalı bir kriz biçiminde patladı. Fakat İslam karşıtı yoğunlaşmanın siyasal mantıkları hâlen eşitsiz şekilde görünür durumdaydı. 11 Eylül'ün başlıca sonucu tam da bu oldu: temsili enerjilerini aynı anda İslam'a **karşı** yoğunlaştıran yollarla, yukarıda sayılanların hepsinin daha fazla, feci şekilde radikalleşmesi.

Bunun ardından gelen tartışmaların en tehlikeli şekilde şiddetli olanlarında – Salman Rüşdü'den Geert Wilders'a kadar– rahatsız edici bir kayma gerçekleşiyor. Çoğulculuğun, hoşgörünün ve sivil hakların en iyi şekilde nasıl korunacağına dair, veya kişisel özgürlük değerlerinin ve vicdan ve ifade özgürlüklerinin nasıl güvence altına alınacağına dair karmaşık ikilemler, söylemsel olarak, etnik–ulusal kimlik amblemlerine ve Avrupa uygarlığının geniş hümanist mirasına tercüme ediliyor. Buyurgan bir düzenlilikle, bunların, “İslam”ın paylaşmadığı değerler olduklarını işitiyoruz. Etienne Balibar mantıktaki kaymayı çok iyi betimliyor: “**yabancılardan yaratıklara** (farklı bir türden sayılan ikinci sınıf mukimler anlamında)”; “**korumadan ayrımcılığa**” ve “**kültürel farklılıktan ırkçı damgalamaya**”.⁴⁴ 11 Eylül sonrası antagonizmaların küresel alanında, birçok yorumcu, bu ayrıntılı farklılıklar sistemini, demokrasi için farklılaşmış bir kapasite ile kaba biçimde aynı hizaya koydu: “İslam ve demokrasi tamamen uyumsuzdur. Hiçbir zaman da uyumlu olmayacaklar – ne bugün, ne de bir milyon yıl içinde”.⁴⁵ Kaçınılmaz olarak, ortaya çıkan siyasal uzamın çoğunu demagoji dolduruyor. 2004 Kasım ayında Theo van Gogh'un öldürülmesinden sonra Geert Wilders “İlan edilmemiş bir savaşın içindeyiz” diye yineledi. “Bu insanlar tek bir şeyle motive olmuşlar: bizim savunduğumuz her şeyi öldürmek”. Yine:

the Other Scene içinde, Londra: Verso, 2002, ss. 40–55.

44 Etienne Balibar, *We, The People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*, Princeton: Princeton University Press, 2004, s. 122. Kültürel farklılıktan siyasal değerlere sıçrayışın dönüm noktası için bkz. Talal Asad, “Multiculturalism and British Identity in the Wake of the Rushdie Affair”, *Politics and Society*, no 18, 1990, ss. 455–80.

45 Geert Wilders, aktaran Keith B. Richburg, “In Netherlands, Anti-Islamic Polemic Comes With a Price”, *Washington Post*, 1 Şubat 2005.

İslam, Hollanda’da artık müsamaha gösteremeyeceğimiz bir şey. Faşist Kuran’ın yasaklanmasını istiyorum. Hollanda’nın İslamlaşmasını durdurmamız gerekiyor. Bu artık daha fazla cami, daha fazla İslami okul, daha fazla imam olmaması demek ... Tüm Müslümanlar terörist değil ama neredeyse bütün teröristler Müslüman.⁴⁶

Bu yeni sağ politikaya çekiş gücü veren şey ise, elbette ki, çağdaş ekonomik değişimle ilişkili toplumsal alt üst oluşun temelindeki düzensizlik – 2008’den bu yana yaşanan krizin dolaysızlığından ziyade, 1970’lerden beri temel kapitalist yeniden yapılanmanın hâlen ortaya çıkan sonuçları.⁴⁷ Böyle değişimler, tam da, sınırlara ilişkin türlü çeşitli kaygıları üretir ki bunların iç bağlantısını da sonradan yabancı düşmanlığı pekiştirir. Bu eklemleme mantığı Avrupa’daki birçok bölünmüşlük alanını bir araya getirir, bunlar son yarım yüzyılda etno–kültürel, dinsel ve ulusal farklılıklar etrafında merkezlenmiştir. Bunlar, 1950’lerin sonları ile 1970’lerin başları arasında devam eden işçi göçlerinin ve buna eşlik eden, Batı Avrupa toplumlarında yerleşik azınlık nüfuslarının artmasının sonuçlarını; yine bütün olarak Batı Avrupa genelinde 1970’ler ve 1980’lerde göçmenlere karşı sağ kanat hareketlerin ilişkili yükselişini; bizzat azınlık nüfusları arasında bununla ilişkili olarak kimlikçi siyasetin ve kültürel iddiaların birleşmesini; Orta ve Doğu Avrupa’da, komünizm sonrası geçiş ve 1990’larda Yugoslavya’nın dağılmasını izleyen savaflara eşlik eden “yabancı–karşıtı” şiddetin yükselişini; yeni küreselleşmiş göçmen işçi piyasalarını ve illegal veya yarı–legal gezgin işçiler ve onlara bağımlı olanların sürekli trafiğini; bunlarla alakalı, kısmen küresel deregülasyonun aynı sonuçlarıyla, kısmen ekolojik felaketlerle, kısmen siyaseten dayatılan yıkımlarla yerinden olan mültecilerin ve sığınmacıların hareketlerini; ve sonuncu ama en önemsiz olmayanı, dekolonizasyonun uzun vadeli etkileri ve sömürgeciliğin miraslarının için için yavaşça yanmasını içerir. Bu olguların her biri özgül bir siyasal güç alanı yaratır ve hepsi sinsice birlikte işlerler. Avrupa’nın şimdiki İslam karşıtı kaygılar gösterisi, bu karşılıklı bağlantılılıkla başlar. “11 Eylül sonrası”nın heyecanlı ve güvenlik–konusunda–aşırı–bilinçli siyasi iklimi, İslam’ın Avrupa sınırları içindeki ve dışındaki algılanan mevcudiyetini, ırksallaştırılmış bir anlamın yoğun biçimde harekete geçirilmiş mantığı ile donatmaktadır.

Faşizme dair kendi düşüncemde, başlamak için en iyi yerin dolaysız “faşizm üreten kriz”in özgül özellikleri olduğu konusunda ısrarcı olmuştumdur – paradigmatik olarak, İtalya ve Almanya’da 1917–23 ve 1929–1934 yılları ile ilişkili, ama şimdi aynı zamanda bugün Avrupa’da toplumsal ve siyasal yaşamın temel akımları ve

46 Ian Traynor, “‘I Don’t Hate Muslims. I Hate Islam’, Says Holland’s Rising Political Star”, *The Observer*, 17 Şubat 2008.

47 Bkz. Nancy Bermeo ve Larry M. Bartels (ed.), *Mass Politics in Tough Times: Opinions, Votes, and Protest in the Great Recession*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

koordinatlarıyla ilişkili olarak da. O zaman ile şimdi arasındaki en bariz farklılık, daha eski solun tarihi yenilgisi, veya en azından, öyle bir solun, tarihte kısa bir süre için (kabaca, yirminci yüzyılın ilk üçte ikilik bölümünde) anlamlı siyasi etkiler getiren bir politik mevcudiyeti sürdürebilmesini sağlayan olanaklılık koşullarının kaybıdır. Somut olarak, artık bu önceki modelde olup da karşılaştırılabilir bir dayanma gücüne sahip hiçbir örgütlü kolektif birlik yok. Bu kayıp, etkileri birikimli olarak şimdiki krizi tanımlayan büyük süreçlerin her biri tarafından sistematik olarak üretildi: geç kapitalist yeniden yapılanmanın mali işlevsizliği; sınıfın yeniden bileşimi; siyaset şeklinin bozulması.

Bu ışık altında, faşizm, kendini, denk biçimde mobilize olmuş, komünist veya sosyalist bir parti biçiminde kitlesel-siyaset yapan bir hasımla şiddetli çarpışmalar yoluyla iktidarı ele geçirmek için harekete geçen bir kitle hareketi olarak **sunmaz**. Daha ziyade, daha yalıtık veya yalıtılabilir popülasyonlara karşı konumlanan, çatışmacı siyasetin ve fiziksel sokak şiddetinin hoşgörülen bir öncü rolü üstlenebileceği otoriter baskıcılık türlerini içerir. Bu baskıcı dinamikler, şimdilerde, daha önceki kapsama, kısıtlama ve hesap verilebilirlik mekanizmaları ve stratejilerinden kaçabiliyor. Bunlar, yeni tavizsiz ve müdahaleci polislik biçimlerini; yeni gözetim sistemlerini ve merkezileşmiş bilgi ve istihbarat toplamayı; sivil özgürlüklere dair korumaların gizli ve açık şekilde kaldırılışını; hapishane aygıtının büyümesini ve konsolidasyonunu (ki yeni gelenler, yabancılar ve göçmenler için çoğu zaman düz anlamda bir takım ada [toplama kampı] haline geliyor); Avrupa kalesine dair söylemsel makineyi ve kurumsal pratikleri içeriyor. Eğer daha önce yirminci yüzyılda yerleşik bir Avrupa toplumsal düzeninin sınırları popüler-demokratik isyan tarafından çiğnendiyse, **şimdi** dışarıdan çiğneniyor. 1920'ler ve 1930'larda ardından gelen çatışmalar toplumu sağ ve sol kamplar biçiminde kutuplaştırdıysa, bugün bunlar, enerjilerini ve ilgilerini kendi başına ulus fikri etrafında daha kolay yoğunlaştırabiliyorlar. Göçmenlere karşı öfke, Wendy Brown'ın güçlü şekilde öne sürdüğü gibi, takip eden tüm politik arzuları davet ediyor.⁴⁸

Şimdiyi ayıran şey **budur**. İki savaş arası dönemdeki orijinalden derinlemesine farklı türden bir kriz içerir; farklı bir devlet/toplum ilişkileri kümesiyle, farklı siyasal aktör kategorileriyle, olası siyasal failliğin farklı türleriyle, kamusalığın (kamuya açılmanın olası yollarının) farklı biçimleri ve süreçleriyle ve kapitalizmi çevreleyen farklı bir çevreyle; bunların tümü, öncekinden farklı bir küme baskıcı otoriter siyasi müdahaleyi ve tarzı yaratma etkisine sahip. Fakat, faşizmi, özel tipteki bir krizin yoğunlaşması ile uygulanabilir ve zorlayıcı kılman, siyasetle istisnai bir ilişkiler kümesi olarak teorileştirirsek, o zaman aynı terimi kullanmanın anlamlı olduğu öne sürülebilir.

48 Brown, *Walled States*; ve *Undoing the Demos*.

Kitap Tanıtımı

Grundrisse'den Kapital'e Patikalar

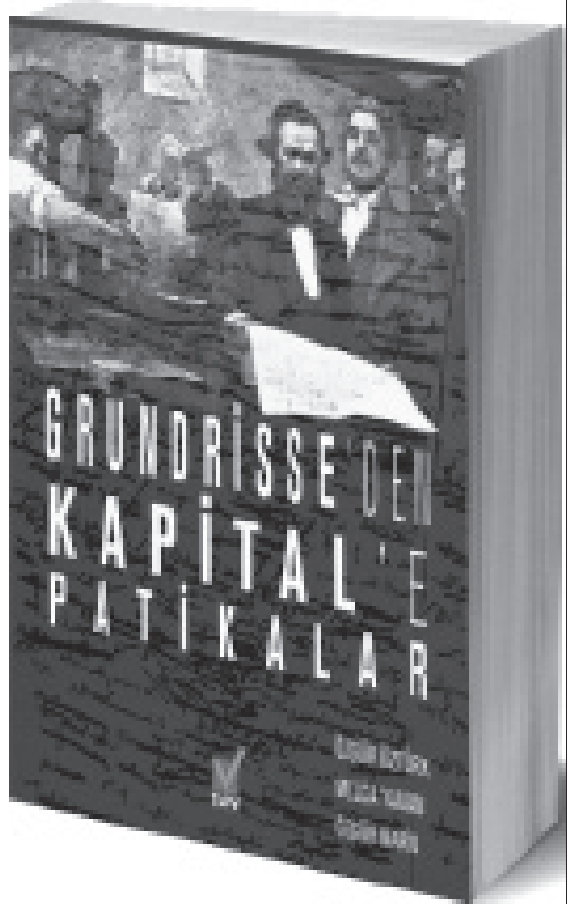
*Grundrisse'den Kapital'e
Patikalar*

Hazırlayanlar:

Özgür Öztürk, Melda Yaman,

Özgür Narin,

Sosyal Araştırmalar Vakfı

Ekim Devrimi'nin üzerinden 100 yıl, Marx'ın başyapıtı Kapital'in ilk yayımlanışının üzerinden 150 yıl geçti.

Kapitalizmin bataklığında debelenen insanlık, bu çamurdan kurtulmaya, insanca yaşamaya, eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma özlem duyuyor.

Kapital, 150 yıldır, böyle bir toplum için verilen mücadelelere yol gösteriyor, ışık tutuyor.

Bu kitapta Melda Yaman, Özgür Narin ve Özgür Öztürk, Marx'ın Grundrisse'den Kapital'e uzanan macerasında geçtiği yolların izini sürerek yeni yollar, yeni patikalar açmaya çalışıyorlar. Geçmiş, bugünü ve geleceği, Marx'tan hareketle düşünmeyi deniyorlar.

“Ya sosyalizm ya barbarlık” sloganının gizemli kökeni

Kurtar Tanyılmaz

Kısa süre önce yayınlanmış, son yıllarda benzerlerine sıklıkla rastladığımız haberlerden ikisine göz atalım. İlki Birleşmiş Milletler’in geçenlerde yayınladığı raporu özetliyor. 2017 yılında yayınlanan rapora göre 2016 sonu itibarıyla, dünya genelinde yetersiz beslenme nedeniyle kronik açlık çeken insan sayısı 38 milyon artarak, 815 milyona çıkmış. Haber bir yıl içinde bu ölçüde bir artışın 100 yıldan beri ilk defa gerçekleştiğini belirtiyor. İkinci haber ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in 18 Mart’ta yapılacak devlet başkanlığı seçimleri öncesi düzenlediği son Federal Meclis konuşmasını konu ediniyor. Buna göre Putin, Rusya’nın yıllar boyunca ABD’ye yaptığı silahsızlanma anlaşmalarından ayrılmama çağrılarının karşılık bulmamasının ardından harekete geçtiğinin altını çizerek, dünyanın her yanını vurabilecek büyük bir nükleer füze hazırlandığını söylüyor. Haberde Putin’in “Rusya’nın balistik füze anlaşmasından çekilmemesi için ABD’ye yaptığı çağrılar, sınırlarına yakın Avrupa ülkelerine füze kalkanı yerleştirilmemesine yönelik çağrılar görmezden gelinmeseydi, Rusya’nın bu silahlara ihtiyacı olmazdı. Hiç kimse, bizimle sorunun kaynağı hakkında konuşmadı. Kimse bizi dinlemedi. Şimdi siz dinleyeceksiniz!” ifadelerine yer veriliyor.

İşte dünya kapitalizminin Üçüncü Büyük Depresyon’dan geçtiği günümüz koşullarında kapitalizmin üretici güçleri geliştirmesine ve aynı zamanda iki dünya savaşına rağmen insanlığı getirdiği nokta bu: Bir yanda açlık, sefalet, öte yanda yıllardır sürmekte olan bölgesel savaşların yanı sıra küresel çapta bir nükleer savaş tehdidi. İnsanlık açısından böylesi zor bir tarihsel dönemden geçerken Rosa Luxemburg’un, “burjuva toplumunun karşı karşıya kaldığı görevlerin bu nesnel çözümsüzlüğü”¹ karşısında söylemiş olduğu “ya sosyalizm ya barbarlık” sloganının 100 yıl sonra bile ne kadar kâhince olduğu açık değil mi?² Peki ama, Rosa Luxemburg’a mal etme konusunda hemen hiç kimsenin tereddüt etmeyeceği bu sloganın Marksist düşünce içindeki kökeni nedir? Bizim bu kısa yazıda amacımız, sol çevrelerde hemen herkesin Rosa’ya atfettiği bu formülün ya da sloganın Marksist düşüncedeki gizem dolu kökenine dair bulguları okuyucuyla paylaşmak.

Sloganın tarihsel arka planı: Reformistlerin kaderciliğine karşı bilinçli müdahale!

Önce kısaca Rosa’nın bu formülü ifade etmesinin tarihsel arkaplanında yatan düşünceyi özetleyelim. Dönemin dünya işçi hareketi içinde önde gelen partilerinden biri olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 1. Dünya Savaşı’na doğru gerek politik gerekse de ideolojik bir dönüşüm yaşamakta, Marx ve Engels’ten beri ana hedef olan proletarya diktatörlüğü hedefini sorgulayan, sosyalizme “demokratik” ve “barışçı” yollardan ulaşmanın kapitalizmin nesnel gelişmeleri nedeniyle mümkün olduğunu öne süren bir politik çizgiye yönelmekteydi. Kuramsal temelleri, bir anlamda, 2. Enternasyonal’in en önde gelen düşünürlerinden olması nedeniyle adı “Marksizmin Papası”na çıkmış olan Karl Kautsky’nin 1892 yılında yayınladığı *Erfurt Programı* ile atılan bu “reformcu” politika yönelişi, daha sonra Eduard Bernstein ile birlikte iyice belirginleşecek ve 1. Dünya Savaşı’na doğru partinin vatanperver bir tutum içinde savaşı desteklemesiyle ayyuka çıkacaktı.

İşte Rosa’nın 1900’lü yılların başından öldürüleceği 1919 yılına kadar, en başta Karl Liebknecht olmak üzere partideki yakın arkadaşlarıyla birlikte, bütün mücadelesi SPD içinde devrimci bir politikayı sürdürmek oldu. Rosa’nın “ya sosyalizm ya barbarlık” formülü, tam da kapitalizmin gelişme olanakları karşısında büyülenmiş Alman işçi aristokrasisi ve küçük burjuva aydın kesimlerinin “kendiliğindenci” tutumları karşısında yeni bir dünya savaşının, eğer işçi sınıfının önderliğinde bilinçli bir müdahale olmazsa, insanlığı bu ikilemle bırakacağı öngörüsünün çarpıcı bir ifadesiydi. Başka türlü ifade edersek, Rosa’nın bu formülü ifade etmesinin arkasında yatan mantık şuydu: Kapitalizmin bunalımlarının ve çelişkilerinin üstesinden kolay kolay gelemeyecek olması esasen sosyalizm hedefini nesnel bir imkân haline getirir; yoksa bu hedef soyut bir ahlaki ütopya veya inanç olarak kalmaya mahkûmdur.

1 R. Luxemburg, *Siyasal Yazılar (1917-1918)*, çev. Zafer Üskül, Ankara: V Yayınları, 1989, s. 105.

2 Sungur Savran, dergimizin bu sayısındaki yazısında Rosa Luxemburg’un bu ünlü sloganının ifade ettiği kehanetin anlamını ve önemini günümüzde güçlenen faşizm eğilimlerine referansla tartışıyor.

Üstelik kapitalizmin çökmekte oluşu, aslında proletaryaya olanaklar sağlamaktadır; yeter ki bunun için iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen bir mücadele verilsin.

Rosa Luxemburg bu ifadeyi ilkin 1. Dünya Savaşı’na karşı çıktığı için hapis yattarken, 1915 yılında, Alman Sosyal Demokrasisi’ni eleştiren yazıları kaleme aldığı *Junius Broşürü*’nde kullanmıştır.³

Friedrich Engels bir keresinde şöyle demişti; “Burjuva toplumu bir ikileme karşı karşıyadır: Sosyalizme yönelme ya da barbarlığa dönme”. Avrupa uygarlığının bugünkü aşamasında “barbarlığa dönüş” ne anlama gelmektedir? Bu sözcükleri, onların korkunç anlamını kavramadan düşüncesizce okuyup yineledik. Bu noktada kendimize bakmak, burjuva toplumunda barbarlığa dönüşün ne anlama geldiğini gösterecektir. Bu dünya savaşı barbarlığa dönüş demektir. Emperyalizmin zaferi, daha yeni başlayan dünya savaşları döneminde nihai ve kesin sonuca ulaşincaya kadar olan yıkıcı süreç göze alınırsa, çağdaş bir savaş, düzen-siz biçimde ve sonsuza kadar kültürün yıkımına yol açar. Bundan ötürü bugün, **Friedrich Engels’in bir kuşak öncesinde kehanette bulunduğu gibi**, korkunç önermenin önünde duruyoruz: Ya emperyalizmin zaferi ve kültürün tamamının yok olması, antik Roma’da olduğu gibi nüfusun tırpanlanması, ıssızlaştırma, yozlaşma, çok büyük bir mezarlık. Ya da sosyalizmin zaferi, yani sınıf bilinci olan uluslararası proletaryanın emperyalizme ve onun yöntemi olan savaşa karşı mücadelesi. Bu dünya tarihinin, sınıf bilinci olan proletaryanın son kararına göre kaçınılmaz seçiminin dengede duran terazinin “ya o ya bu” ikilemidir.

Rosa daha sonra, 14 Aralık 1918’de, yani öldürülmesinden sadece bir ay önce, *Rote Fahne (Kızıl Bayrak)* dergisinde partideki reformizme karşı mücadele için oluşturmuş olduğu Spartakistler Birliği’nin programında yer alan “Spartakistler Birliği Ne İstiyor?” başlıklı yazısında da şöyle diyordu⁴:

Dünya Savaşı toplumu karar verme durumunda bıraktı: Ya kapitalizm ile yeni savaşlar çıkacak ve kargaşa ve anarşi içinde dünyanın sonu gelecek ya da kapitalist sömürü ortadan kaldırılacaktı. (...) Şu an insanlığın tek kurtuluşu sosyalizmdir. *Komünist Manifesto*’nun şu sözleri, kapitalist toplumun yıkılan surlarının üzerinde ateşli bir meneteke (eli kulağında olan yazgının İbranice bir işareti) gibi ışıır: Ya sosyalizm ya barbarlık.

Bu alıntılardan da görülebileceği üzere Rosa bu formülü çeşitli yerlerde kullanırken bir yerde Engels’e başka bir yerde *Komünist Manifesto*’ya atıfta bulunuyor! Buradaki atıfların farklılaşması Rosa’nın yanılmış olabileceğine işaret ediyor ve “ya sosyalizm ya barbarlık” formülünün Marksist düşüncedeki yerinin kökeni hakkında

3 P. Hudis/K.B. Anderson (haz.): *Rosa Luxemburg Kitabı – Seçme Yazılar*, çev. Tunç Tayanç, İstanbul: Dipnot Yayınları, 2013, s. 477-478 (vurgular bize ait).

4 a.g.e., s. 518-519.

bir muamma yaratıyor. Ian Angus adlı bir Marksist yazarın 2014 yılında yayınladığı bir makale⁵ ise bu meseleye en gerçekçi ve tatminkâr açıklamayı getirmiş olması bakımından önem taşıyor.

Sloganın kökenine dair farklı yorumlar

Ian Angus bu slogana dair gizemi çözerken öncelikle mevcut üç farklı yorumu ele alıyor. İlkinde Angus, Peter Hudis ve Kevin B. Anderson'ın, hazırladıkları *Seçme Yazılar* kitabında Rosa'nın yukarıda alıntıladığımız cümlelerine dipnot olarak yazdıklarını sorguluyor. Hudis ve Anderson şöyle yazmışlar: "Rosa Luxemburg'un aklında olan belki de *Komünist Manifesto*'da Marx ile Engels'in 'ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan' sınıf mücadelelerinden söz ettikleri parçaydı".⁶ Angus bu tespiti itiraz ediyor. Luxemburg'un ezberden bile olsa yanlış alıntı yaptığını düşünmenin güç olduğunu, Marx ve Engels'in ortaklaşa yazdıkları metni sadece Engels'e atfetmenin pek mümkün olmadığını ve son olarak da İngilizce çevirinin özgün Almanca metninde, "bir kuşak öncesinde" ifadesinin yanında yer alan "40 sene evvel" (*vor vierzig Jahren*) ifadesini ihmal ettiklerini belirtiyor. Angus'a göre 1915'te yazan ve "bir nesil, yaklaşık 40 yıl öncesi"nden bahseden birinin *Komünist Manifesto*'nun yazıldığı 1848 yılını kastediyor olması mümkün değil. Angus bir ikinci açıklama tarzı olarak bu formülü, "40 sene öncesi" (yaklaşık olarak 1870'ler) ifadesinden hareketle Engels'in *Anti-Dühring* kitabıyla ilişkilendiren Norman Geras'ın görüşlerini ele alıyor. Geras'ın *Anti-Dühring*'te bulduğu bir pasajın medeniyetle (Müslümanlar) barbarlar (Hristiyanlar) arasında yaşanan felaketlere yol açan çatışmayı ele aldığını ve kapitalizm ve sosyalizm hakkında bir şey söylemediği gibi, Engels'in de Luxemburg'un ona atfettiği genel sonuca ilişkin tek laf etmediğini belirtiyor. Üçüncü ve son yorum ise Michael Löwy'e ait. Löwy, Luxemburg'un *Anti-Dühring*'teki şu pasaja atıfta bulunmuş olabileceğini söylüyor:

... gerek modern kapitalist üretim tarzının yarattığı üretici güçler ve gerekse bu güçler tarafından oluşturulan mal dağıtım sistemi, bizzat bu üretim tarzıyla yakıncı biçimde çeliştiği için ve aslında çeliştiği ölçüdedir ki, **eğer modern toplumun tamamı yok olmayacaksa**, üretim tarzında ve dağıtımında bir devrimin, bütün

5 Ian Angus'un makalesinin orijinalini okumak isteyenler şu adreslere başvurabilirler: <https://johnriddell.wordpress.com/2014/10/21/the-origin-of-rosa-luxemburgs-slogan-socialism-or-barbarism/>, <http://climateandcapitalism.com/2014/10/22/origin-rosa-luxemburgs-slogan-socialism-barbarism/>. Bu makale aynı zamanda iki farklı yerde Türkçe'ye de çevrilmiştir: <https://istiraki.blogspot.com.tr/2014/10/rosa-luxemburgun-ya-sosyalizm-ya.html> ve <http://www.altust.org/2015/06/ya-sosyalizm-ya-barbarlik-ifadesinin-kokeni-ian-angus/>.

6 Age., s. 477. Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto-ve hakkında yazılar*, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 3. Baskı, 2008, s. 22 (vurgu bize ait).

sınıf ayrılıklarını sona erdirecek bir devrimin gerçekleşmesi gerekir.⁷

Löwy’nin bu pasajdan hareketle vardığı sonuç şu: Rosa Luxemburg’un metni ile Engels’inki hem kullanılan kelimeler hem de anlam bakımından oldukça farklıdır. Bu bakımdan Luxemburg’un sloganının kaynağına dair araştırma başarısız olmaya mahkûmdur, çünkü bu sloganı icat eden esasında Rosa Luxemburg’un kendisidir.⁸ Eğer Engels’e atıfta bulunmuşsa, belki de bunun nedeni, onun gerçekten heterodoks olan bu teze daha fazla meşruiyet kazandırmak istemesi olabilir. Angus bu çıkarımın “makul olmakla birlikte yanlış” olduğu kanısında. Zira ona göre, Luxemburg’un 1915 tarihli bu ifadenin mucidi olduğu iddiası, onun yukardaki alıntıda görülebileceği gibi, “Bu sözcükleri, onların korkunç anlamını kavramadan düşüncesizce okuyup yineledik” demesi ile çelişiyor. Belli ki Rosa bu sözcükleri başka bir yerde belki de defalarca okumuş.

Gizem çözülüyor: Sorun yanlış alıntıda değil, yanlış atıfta!

Üç farklı açıklamanın da bu sloganın Marksist düşüncedeki kökleri üzerine yeterli olmadığını ortaya koyduktan sonra Ian Angus muammayı çözen kendi önemli katkısını şöyle açıklıyor: “Luxemburg’un ifadesinin Engels’in çalışmalarında araştırılması başarısız kalmaya mahkûm, çünkü o sözü sarf eden Engels değil. Sorun yanlış alıntı değil, yanlış atıf sorunu. İfadenin yazarı Engels değil, Marx ve Engels sonrası Marksist teori alanında otorite olarak görülen Karl Kautsky”. Angus, SPD’nin bir anlamda “refomizm”e yönelik politikasının temellerinin atıldığı *Erfurt Programı*’nı 1891’de Kautsky ve Bernstein’in birlikte hazırladıklarını, ancak oldukça tartışmalı bu taslak programı 1892 yılında Kautsky’nin bir kitap olarak yeniden yazdığını (*Erfurt Programı-Esaslara İlişkin Tartışma*) belirtiyor. İşte Luxemburg’un okuduğuna dair pek şüphe olmayan bu kitabın 4. Bölümü (Geleceğin Devleti-Der Zukunftsstaat) içinde 6. Kısım’da (Geleceğin Devletin İnşası-Der Aufbau des Zukunftsstaats) yer alan şu cümlelere dikkatimizi çekiyor:

Eğer sosyalist cumhuriyet imkânsızsa, o vakit insanlık tüm ekonomik gelişmeyle bağını koparacaktır. Böylesi bir durumda modern toplum, tıpkı iki bin yıl önce Roma İmparatorluğu’nda görüldüğü gibi, parçalanacak ve barbarlığa geri dönecektir. Kapitalist medeniyetin böyle devam etmesi mümkün değildir; biz ya sosyalizme doğru ileri bir adım atacağız ya da gerisin geri barbarlığa geçeceğiz.

Angus’a göre bu pasajla *Junius Broşürü*’nde alıntılanan pasaj arasındaki benzerlik çok açık.⁹

7 M. Löwy, *Dünyayı Değiştirmek üzerine-Karl Marx’tan Walter Benjamin’e Siyaset Felsefesi Denemeleri*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 132; Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2. baskı, 1977, s. 264.

8 M. Löwy, age., s. 133.

9 I. Angus, agm.

Kautsky (1892): “Biz ya sosyalizme doğru ileri bir adım atacağız ya da gerisin geri barbarlığa geçeceğiz” (*es heißt entweder vorwärts zum Sozialismus oder rückwärts in die Barbarei*).

Luxemburg (1915): “(Burjuva toplumu) ya sosyalizme geçecek ya da barbarlığa ricat edecek” (*entweder Übergang zum Sozialismus oder Rückfall in die Barbarei*).

Angus’a göre Luxemburg’un cümleyi Kautsky’den aldığı bir diğer kanıt da her ikisinin de Roma İmparatorluğu’na atıfta bulunması. Geriye bir tek şu soru kalıyor: O halde Rosa, “ya sosyalizm ya barbarlık” ifadesini neden Kautsky’e değil de Engels’e atfediyor? Bunun nedeni Angus’a göre Rosa’nın muhtemelen 1915’te hapisanede ayrıntılı bir kaynak taraması yapma olanağı bulunmadığından, ezberden alıntı yapması ve yanlış bir tahminde bulunarak alıntının *Anti-Dühring*’de bulunabileceğini varsayması; bu nedenle “kırk yıl önce” ifadesini kullanmış olduğu. Angus sloganın kaynağının bulunmasını güçleştiren bir ek faktörden daha bahsediyor. Yaşamının önemli bir kesitinde devrimci Marksist yaklaşımı ve politikayı benimsemiş, Lenin tarafından da övgüyle izlenen, bir zamanlar “Marksizmin papası” olarak nitelendirilen Kautsky’nin reformist ve anti-Bolşevik bir politikaya yönelmesi karşısında Lenin tarafından “dönek” olarak nitelendirilmesinin sonucu olarak sol çevrelerde eserlerinin gözden düşmüş olması ve pek fazla okunmaması. Biz Kautsky’nin politik yaşamının bir aşamasında anti-Leninist bir yaklaşımı benimsemiş olmasının, onun bir dönem Marksizme ve uluslararası işçi hareketine devrimci katkılarda bulunmuş olduğu gerçeğini ve bu slogana temel oluşturan içgörüsündeki gerçekliği yadsıyamamızı gerektirmediğini belirtelim.

Son olarak aslında bu sonucun ironik ve diyalektik bir anlamı olduğunu da belirtmek gerekir. İroni şurada: Rosa’nın Kautsky’i eleştirdiği programda (*Spartaküs Ligi Ne İstiyor?*)¹⁰ başvurduğu sloganın tam da Kautsky’nin “reformist” olmaya başladığı dönemde yazdığı *Erfurt Programı*’ndan alınmış olması. Diyalektik olan ise şudur: Rosa, reformizme meyleden, “gericileşmekte” olan Kautsky’den formülü almış, ama ondan hem yöntemsel hem de politik bakımdan koparak, aynı formülü devrimci bir politika-da “içererek aşmıştır”. Son sözü bu formülün muamma dolu köklerini aydınlatan Ian Angus’a verelim: “Kelimeler Kautsky’den gelmiş olabilir, ama onlara kanatlarını veren Rosa Luxemburg oldu”.

10 Rosa söz konusu programa dair şöyle diyor: “Bu program, Erfurt Programı’nda belirlenen durumlarla bilinçli bir zıtlık içinde, siyasal ve ekonomik mücadelenin acil ‘asgari talepleri’ ile sosyalizmin son amacı, azami program arasındaki ayrıma karşı bilinçli bir zıtlık içinde.” (R. Luxemburg, age., s. 116; okuyucuya aşinalık bakımından “en az” yerine asgari, “en çok ” yerine azami kelimelerine yer vererek çeviride ufak bir değişiklik yaptık).

Çalınan devrim ve istibdadın yeniden kuruluşu - 1979 İran devrimi

Araz Bağban

İran devrimi küçük kara balık gibi umudun peşinden giden bir kuşağın hikâyesidir. Bu kuşak büyük bir başarıya ulaştı, yirminci yüzyılın son kitlesel devrimine imza attı. İkinci Pehlevi istibdadını yerle bir etti, İran'ın Basra körfezindeki jandarmalığına son verdi, emperyalizmin Ortadoğu'daki sarsılmaz görünen kalesini yıktı ve böylece dünyayı hayret içinde bıraktı. Özellikle özgürlükçü ve devrimci çevrelerde büyük bir heyecan yarattı.

Bu gelişmeler yeni bir dönemin başlayacağını habercisiydi. Korku ve baskı ortamı ortadan kalkmıştı. Hür ve demokratik bir toplumun temelleri atılacaktı ve bunun hazırlıkları yapılmaktaydı. Yeni dönemin temelleri atılırken muzaffer devrimin özgürlük, bağımsızlık ve sosyal adalet savaşçıları geleceğe umutla bakmaktaydı. Gel gör ki bu yeni dönemin ilk günlerinden itibaren yeni bir istibdat yükselmeye başladı. Bu istibdadı yükseltenler, devrimin içinden çıktı ve umudun elçisi olan devrimcileri ortadan kaldırarak yoluna başladı. Büyük halk devrimini kısa bir süre içinde İslami devrime dönüştürdü ve kitlelerin yumruğuyla yerle bir olan Pehlevi

istibdadının yerine bir dini istibdat kurdu. Korku ve baskı ortamını daha şiddetli bir şekilde yeniden yarattı.

Küçük kara balıklar, tam denize ulaşmışken başka bir avcının esiri oldu. Bu sefer kılıçlarını kullanmadılar veya iş iştenden geçtikten sonra çektiler. Büyük katliamlara maruz kaldılar. Dini istibdat, on yıllık bir kıyım sürecinde, dışarıda veya istibdadın zindanlarında tutsak olan devrimcileri tek tek veya topluca infaz etti. Teessüfle, 20. yüzyılın en kitlesel devrimlerinden biri, onu gerçekleştiren halkın zihninde bu şekilde yer etti.

İran devrimi hem muazzam bir başarı hem de büyük bir hüsrana hikâyesidir. Başarı kısmı hızlı tükendiğinden devrim bir başarısızlık hikâyesi olarak kazındı zihinlere. Bu başarısızlığın toplum üzerindeki tahribatı çok büyüktü. Devrim kelimesi, İranlıların birçoğuna, sadece İslami devrimi, irticayı, idamı, işkenceyi, baskıyı ve zulmü hatırlattı. Bu ortamda devrimciler, devrime önyak oldu diye serzenişler işitti, daha ötesi ihanetle suçlandı. Yeni istibdadın işbirlikçisi olarak nitelendirildi. Bir sonraki kuşağa özgür bir dünya değil büyük bir hapishane bıraktı diye itham edildiler. Evet, kitlelerin öncüsü olması gereken o devrimci kuşak tecrübesizdi, teorik sıkıntıları vardı, bildiğini pratiğe dökemedi ve gelen dalgayı doğru tahlil edemedi. Halkçılığın en doruk noktasında kitlelerin heyecanına kapıldı. Yaklaşımının sadece antiemperyalizmle sınırlı kalması nedeniyle tökezledi ve milliyetçiliğinin kurbanı oldu. O devrimcilerin çok hatası oldu, doğru, ama devrim yapmak o hatalardan biri değildi, hem de hiç değildi.

Devrim ve sonrasında gerçekleşenler İran tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Bu tarihi dönem İranlılarla birlikte tüm dünya halkları için önemli dersler içermektedir. Mısır'da 2011 yılında gerçekleşen devrim ve ardından yaşanan süreç böyle tarihi dönemlerin tekrar yaşanabileceğinin bir örneğidir.¹ Bu yüzden üzerinden yıllar geçse de bu dönemi bilmek ve anlamak, gelecek deneyimlerimiz için yol gösterici olacaktır. Bu yazının amacı da bu dönemi incelemektir.²

1979 devrimi İslami bir devrim değildir

İran devrimi gerçekleştiğinde ne kadar umut verici olsa da sonuçları, hatta onu gerçekleştirmekte büyük payı olanları bile şaşırtacak derecede gericiydi. Buna rağmen 1979 devrimi, dini istibdadın yükselişiyle İslami devrim adıyla anılsa ve İslamcı bir uyanışın ürünü olarak yansıtılmaya çalışılsa da İslami bir devrim

1 Araz Bağban, "Bir istibdadın restorasyonu", *Gerçek*, 17 Aralık 2012, <http://gercekgazetesi.net/uluslararasi/bir-istibdadin-restorasyonu>.

2 Daha önce kaleme alınan başka bir yazıda İran devriminin başarıya giden yolu anlatılmıştır; Araz Bağban, "Bir Şah bir Devrim bir İmam- 1979 İran Devrimi", *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, kış 2015, s. 58-92.

değildi. İsyanların ortaya çıkış noktasında bazı mollaların³ rolleri olsa da devrimin lideri olarak bilinen Humeyni, Pehlevi rejimini hedef alan kitlesel gösterilerin yükselişinin son aylarına kadar devrimci dalganın üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip değildi.⁴ Bu devrim kendiliğinden harekete geçen kitlelerin devrimidir. Devrimin motoru ve itici gücü İslam veya Şii inancı da değildi. Devrim, 1953 darbesi sonrası ortaya çıkan çelişkilerin bir ürünüydü. Bir rantçı devletin⁵ yoz istibdadına karşı, bağrında derinleşmiş eşitsizliklerin acısını taşıyan bir toplumun başkaldırısının ve ortak iradesinin bir ürünüydü. Bu yüzden devrimin İslami olmadığını görmek için onun başarısının temellerini incelemek yararlı olacaktır. Buradan yola çıkarak devrimin başarısının temelleri dört başlık altında özetlenebilir.

1) Eşitsiz ekonomik gelişme⁶

1960'lı yıllarda Beyaz Devrim adı altında gerçekleşen ekonomik reformlar sonucunda İran toplumu, hızla tarıma dayalı kapitalist üretim öncesi toplumdansa sanayileşen bir topluma dönüştü. Petrolün giderek artan gelirine dayanarak gerçekleşen bu reformlar sonucunda hatırı sayılır bir işçi kitlesi oluştu. Bunun yanı sıra eğitim, sağlık ve benzeri devlet yapısı içindeki kurum ve kuruluşlar genişledi ve büyük bir kamu emekçisi kitlesi ortaya çıktı. Reformlar sayesinde özel sektör gelişti ve toprak sahiplerinin bir kısmı yeni sanayi burjuvazisine dönüştü. Modern sanayideki büyük gelişmelere rağmen geleneksel küçük burjuvazi ve muhafazakâr bazar tüccarı öne mini korudu. Ticaretin büyük bir kısmı hâlâ bazarda yapılıyordu. Hatta büyüyen ekonomi, bazarı da canlandırdı. Ama tüm bu reformlar büyük bir plansızlık içinde yapıldı.

Sanayileşme yönündeki atılım, genel olarak tarıma dayalı üretimi büyük ölçekte yok etti ve yoksullaştırılmış köylü kentlere göç etmek zorunda kaldı. Kapitalist bir üretim tarzına doğru ilerleyen İran'da henüz büyük kitleler için iş imkânı yoktu. Böylece işsizlik giderek artmaya başladı ve büyük kentlerde yoksul mahalleleri ortaya çıktı. Ekonomik gelişme toplumun farklı sınıfları arasında düzgün dağılmadı ve sınıflar arası mesafe giderek daha da arttı. Bunun üzerine 1975 krizi sonrası devlet birçok projeye ara vermek zorunda kaldı. Artan işsizliğe bir de işten atılan işçiler kitlesi eklendi. Uzun süre düşük olan enflasyon büyük artış gösterdi ve kentli

3 İran'da mollalar kendilerine hitaben ruhani adını kullanır. Bu aslında Hristiyanlık'taki ruhbanlıkla aynı kökendir. Türkçede doğru karşılığı imam olabilir ama karışıklığa sebep olmasın diye Türkiye'de az çok yaygın olarak bilinen molla kelimesini kullanmayı daha uygun gördüm.

4 Araz Bağban, "Bir Şah bir Devrim bir İmam - 1979 İran Devrimi", s. 88.

5 Hossein Mahdavy, "The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran", ed. M.A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Oxford: Oxford University Press, 1970.

6 Buradaki içeriğin ayrıntıları daha önceki İran devrimi yazısında geçmektedir; Araz Bağban, "Bir Şah bir Devrim bir İmam-1979 İran Devrimi", s. 68-69.

halk için hayatı zorlaştırdı. Kriz, ekonomik gelişmeden az çok memnun olan kentli orta sınıfı ve muhafazakâr küçük burjuvaziyi de etkiledi. Kentlerde yaşayan farklı sınıflara mensup herkes, ekonomik kriz sonrası zor hayat koşullarından devleti ve doğal olarak tüm devlet aygıtlarını tek başına elinde bulunduran şahı sorumlu tuttu. Böylece devrimci dalganın başladığı 1978 yılında tüm sınıfların hoşnutsuzluğu sokaklara yansyacaktı. İşçiler, kamu emekçileri, yoksul halk ve hatta kendini güven-de hisseden orta sınıf sokakta el ele istibdada karşı savaşıyacaktı.

2) İstibdadın yenilmezliğinin zedelenmesi

1953 darbesi sonrası ekonomik büyüme sayesinde gelen özgüven ve SAVAK⁷ eliyle oluşmuş ağır siyasi durgunluk şahı ciddi bir muhalefetin olmadığına inandırmıştı. Yaratılmış korku ve baskı ortamı, kitlesel güce sahip olan muhalefeti (Tudeh ve Milli Cephe'yi) susturabilirdi ama yeni bir muhalefetin yükselmesine engel olamadı. Hatta istibdadın toplumu sıkboğaz ettiği bu dönemde daha önceki muhalefete göre daha radikal düşüncelere sahip yeni muhalif bir nesil yetişti. Reformist eski muhalefete karşı yeni muhalefet var olan düzeni topyekûn yıkmayı hedeflemekteydi. Yükselen (radikal) İslamcı hareket ve yeni sol muhalefet giderek eski muhalefetin çatısı altındaki milliyetçi seküler, İslamcı liberal ve reformist solu da radikalleştirdi. Bu geniş muhalefeti oluşturan gruplar, ideolojik olarak bir ittifak içinde olmasa da Pehlevi istibdadının yıkılması gerektiğinde büyük ölçekte hemfikirdi.

Pehlevi istibdadının yenilmezliğini zedelemekte rejime karşı gerilla savaşını benimsemiş antikapitalist söyleme sahip Halkın Fedaileri ve Halkın Mücahitleri gibi sırayla sol ve radikal İslamcı grupların önemli payı var. Aslında bu iki örgüt başta olmak üzere Marksist ve Müslüman örgütlerle rejim arasındaki savaş 1970'li yılların ortasında bir çıkmaza girdi. Bir yandan rejimin kolluk güçleri bu örgütleri yok etmekte önemli bir başarı elde edemedi. Öte yandan örgütler istibdada karşı, umdukları türden kitlesel bir halk hareketini uyandıramadı. Fakat bu durumu muhalefet açısından tamamen bir başarısızlık olarak nitelendirmek doğru değildir. Zira bu mücadeleler sonucunda şah rejiminin korku ve baskı politikası etkisiz hale geldi. Dillerde gezen mücadele destanları ile şiirlere, hikâyelere, şarkılara ve hatta siner ma filmlerine ilham kaynağı olmuş kahramanlıklar halka kaybettiği öz güveni geri getirdi. Bu mücadele belki kitleleri doğrudan şaha karşı örgütleyemedi ama halkın nezdinde şahın yenilmezlik efsanesini zedeledi.

3) Muhalefetin geniş örgütlenmesi⁸

Pehlevi rejimine karşı mücadelede çok çeşitli örgütlenme biçimleri yer aldı. Si-

7 SAVAK (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar) İran'ın Ülke Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı'dır.

8 Araz Bağban, a. g. y., s. 70-84.

yasi örgütler dışında işçi örgütleri, mahalle komiteleri ve esnaf birlikleri bu mücadelede önemli rol oynadı. Fakat 1978 yılında halk isyanları ortaya çıktığında kitleleri mobilize etme gücü İslamcı hareketin eline geçti. Aslında yıllarca gerilla savaşı söylemi, muhalefet nezdinde hegemonik üstünlüğe sahipti. Gerilla örgütleri hâlâ halkın nezdinde sevilip sayılsa da bu durum devrime doğru ilerlerken değişti. Üyelerinin çoğunu gerilla savaşında kaybeden veya tutsak bulan radikal grupların hem örgütsel ve hem de politik zaafı sonucunda, nihayetinde muhafazakâr liberaller ile köktenci İslamcı hareket kitleselleşen hareketin üzerinde hegemonyasını kurdu. Bir yandan Pehlevi rejiminin, ilerici hareketleri var gücüyle yok etme çabası diğer yandan ise geleneksel muhafazakârların maddi olarak güçlenmesi bu hegemonya kaymasını sağladı. Sol ve radikal İslamcı grupların her türlü faaliyeti tamamen yasakken geleneksel İslamcı çevrelerin faaliyetleri büyük serbestlikten yararlanmaktaydı.

Geleneksel muhafazakârlar, ekonomik gelişme döneminde canlanan küçük burjuvazi ve ticaret sermayesinin (bazar'ın) mali desteği sayesinde güçlendi. Bazarın desteği sayesinde vaazlar ve dini törenler için büyük ibadet mekânları yapıldı. Bu masraflar tüccar tarafından kolayca karşılanmaktaydı. Böylece İslamcı hareket büyük kentlerin yoksul mahallelerine rahatça erişebildi. Hatta uzak yoksul köylere bile, oralarda ikamet edebilecekleri şekilde, imamlar gönderebildi. Camiler ve dini tören mekânları İslamcılarının geniş örgütlenme ağlarını oluşturdu. Bu şekilde gelecekte geleneksel muhafazakâr kesimin gücü arttı ve daha önce hiç irtibat kurmadığı kesimlere ulaşabildi.

Bazar, sadece İslamcı hareketin maddi kaynağını sağlayan bir yapı değildi, kendisi mobilizasyon gücüne de sahipti. 1978 yılında devrimci dalganın yükselişindeki ilk kitlesel eylemleri bazarın tüccar ve zanaatkârları devrimin laik kanadı ile birlikte örgütlemişti.⁹ Aslında bazar şahın zayıf da olsa bir müttefiki olarak kalıp devrimde rol almayabilirdi. Tüccar ve zanaatkârların çocukları üniversite öğrencilerinin ve mezunlarının büyük bir oranını oluşturmaktaydı. Bu gençler yavaş yavaş bürokrasi ve uzmanlık gerektiren yeni mesleki alanlarda kendine yer bulmaktaydı. Diğer yandan bazarın zengin tüccarları devletin desteklediği sanayi projelerine girmekteydi. Fakat istibdat kendi kendini yöneten esnaflarla tüccarları ve onların örgütlerini devletin kontrolü altına almaya çalıştı. 1970'li yılların ortasında şah yolsuza lukla mücadele adı altında bazarın geleneksel işleyiş biçimine saldırmaya başladı. Böylece şah kendi eliyle istibdadın yıkılmasında önemli rol oynayacak bazarı muhalefetle koalisyona doğru itti ve karşı cephenin elini güçlendirdi.

En sonunda, devrimin en sıcak günlerine yaklaşırken siyasi tutukluların serbest

9 Benjamin Smith, "Collective Action with and without Islam Mobilizing the Bazaar in Iran", ed. Quintan Wiktorowicz, *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach* içinde, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 2004, s. 185-204.

bırakılması gerilla örgütlerini tekrar canlandırdı ve rejime karşı daha güçlü mücadele ağı oluştu. Bu dönemde Humeyni artık önderliğini tescil etmişti, böyle olunca bu örgütler devrim dalgasına kapılıp halkın yanında hareket etti. Bunun yanı sıra isyan ülkeyi alıp sardığında, işçi sınıfının kendine özgü örgütlü mücadelesi istibdada büyük bir darbe indirdi. Petrol sanayisi işçileri belki de dönemin en örgütlü kesimiydi. 1978 yılı boyunca petrol sanayindeki büyük grevler istibdadı zor duruma soktu.

4) Emperyalizm destekli yoz istibdadın politik zaafı

İkinci Pehlevi, 1953 yılında ABD ve Britanya emperyalizminin askeri darbe biçimindeki doğrudan desteği ve müdahalesiyle saltanatını koruyabilmişti. Darbe bir nevi askeri istibdadı ülkeye hâkim kıldı. Bir yandan, baskı ve korku ortamının etkileri ne kadar toplumun her sahasında göze çarpsa da 1953 darbesi ile II. Pehlevi, dış güçlere bağımlı ve emperyalizmin himayesinde olan bir şah olarak zihinlere kazındı. Diğer yandan ise istibdat giderek derinleşti ama siyasal yapı modern anlamıyla güçlenmedi. Şah hiçbir sınıfla büyük ittifak içinde değildi. II. Pehlevi Batı'daki meşruti monarşilerdeki gibi sembolik bir hükümdar değildi. Tek başına her şeyden sorumluydu ve tüm gücü elinde bulunduruyordu.

1970'lerde artık derin bir istibdat İran'a hâkimdi ve 1978 yılında en yoz halinde devrimci dalga ile karşılaştı. Petrolün giderek artan geliri sayesinde ortada tebaasıyla herhangi bir hukuku kalmayan bir rantçı devlet vardı. İstibdadın yarattığı baskı ile korku ortamı, sansür ve kişisel özgürlüklerin büyük oranda kısıtlanması kentli orta sınıfı büyük hoşnutsuzluğa sürüklemişti. Burjuvazinin kendine özgü bir örgütlülüğü yoktu ve şahı başka sınıfların saldırısına karşı koruyacak araçlara sahip değildi. Devrimci dalga istibdadı hırpaladığında, ordu şahı feda ederek darbe yapıp devleti koruyacak ittifaka sahip değildi. Kitlelerin isyanı İran'ı altüst ettiği dönemde, emperyalizm büyük bir belirsizliğin içinde şahı desteklemeyince ordu ve burjuvazi şahın gidici olduğunu anladı.

Çalınan devrim

1979 devriminin temellerini araştırırken bu devrimi köktenci İslamcı hareketin gerçekleştirmediğini görmek zor değildir. Bu devrim kitlelerin geniş katılımının ve çeşitli örgütlenme biçimlerinin ortaya koyduğu mücadelenin bir ürünüdür. Bu devrimin motorunun İslam ve Şii inancı olmadığını görmek de kolaydır. Devrim, 1953 darbesi sonrası ortaya çıkan toplumsal çelişkilerin bir sonucudur. Bu arka planla birlikte 1979 devrimi bir İslami devrim değilse kitleler bu devrimle belli toplumsal kazanımlar elde etmiş olmalıdır. Nitekim Pehlevi istibdadını yıkmak için toplumun çok geniş bir kesiminin verdiği büyük mücadelenin önemli kazanımları da oldu. Bir süreliğine de olsa geniş toplumsal örgütlenmeler ile sosyal ve demokratik haklar çerçevesinde elde edilen kazanımlar devrim sayesinde gerçekleşti. Bu kazanımlar

dini istibdadın inşasıyla geri alınsa da bir dönemin belirgin karakteristiğini oluşturmaktadır.

İran devrimi, gerçekleşme biçimiyle katı diktatörlükle yürütülen burjuva bir devletin siyasi ve askeri gücünü toplumsal bir örgütlülükle yenmenin bir örneğidir. Kitleler kendi kaderlerini belirlemek için sokağa çıktı. Böylece uzun süre toplumsal olaylara karşı kayıtsız görünen halk büyük bir mücadelenin içinde yer aldı. Bu devrimci ayaklanmayla birlikte kitlelerin sayısız örgütlenme biçimi de doğdu. İşçi ve köylü şuraları yanı sıra mahalle komiteleri kuruldu. Daha önce var olan ama devrimci dalganın yükselişi ile örgütlü mücadelesiyle rejime büyük darbe indiren işçi örgütlenmesi, kendini daha da güçlü var etti. Bunların yanı sıra ataerkil muhafazakâr düzene başkaldıran kadın hareketi, şoven devletin ırkçı politikalarına karşı çıkan ezilen ulus hareketleri¹⁰ ve nice başka örgütlenmeler bu dönemde boy gösterdi. Bu örgütlenme biçimleri, devrim sonrasında, yeni kurulan istibdadın saldırısına uğrayacaktı. Dini istibdadın saldırısına ilk kadınlar uğrayacaktı, sonra ezilen uluslar ve nihayetinde işçi sınıfı.

Yoksulların kitlesele olarak devrimci dalgaya katılımı devrimin kazanılmasında en önemli rolü oynamıştı. Bu katılım doğal olarak belli maddi temellere dayanmaktaydı ve devrimden sonra somut istekler doğuracaktı. Eşitsiz gelişmenin bir ürünü olan geniş yoksulluk Pehlevi rejimine karşı büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu hoşnutsuzluk, 1970'li yılların ortasında ekonomik krizle boğuşan burjuvaziye karşı büyük bir isyana dönüştü. Devrimle birlikte bu isyan meyvelerini verdi. Devletin veya özel sektörün elindeki büyük işletmelerin çoğu işçi denetimine geçti. Bazı bölgelerde köylüler ağaların elindeki topraklara el koyup kendi aralarında bölüştü. Büyük kentlerde mahalle şuraları yaşlılara ve yetimlere yönelik sosyal yardım ağları kurdu. Yoksullar, ülkeden kaçmak zorunda kalan zenginlerin çoğu boş villa ve lüks evlerini işgal edip sosyal haklarının tanınması için mücadele etti. Sosyal adalet talebinin yoğunluğu ve kararlılığı karşısında istibdadın temellerini atmaya çalışan köktenci İslamcılar da kendini kamulaştırma dalgasının içinde buldu. Yeni bir burjuva devletin temellerini atacak olan yeni dini istibdat devrimci dönemin ortasında kitlelerin isteklerine boyun eğmek zorundaydı. Ne yazık ki bu kazanımlar da daha sonra dini istibdadın saldırısına uğrayacaktı. Eski düzenin burjuva kalınlarının yanı sıra yeni bir burjuvazi doğacaktı ve daha sonra İran katı neoliberal

10 İran coğrafyasında, Farslar, Türkler (Güney Azerbaycan Türkleri, Türkmenler ve Kaşkailer), Kürtler, Araplar, Beluciler, ve Gilekler gibi farklı etnik gruplar yaşamaktadır. 20. yüzyılda, İran'da modern ulus-devletin kuruluşuyla Farslar diğer etnik gruplara göre ekonomik, politik ve kültürel ayrıcalıklara sahip oldu, diğer etnik gruplar ise en doğal haklarından mahrum bırakıldı. Bu yüzden modern İran tarihinde, Fars olmayan etnik gruplar, uygun politik zemini bulduğunda sürekli demokratik hak taleplerini öne sürdü. Kitlelerin isyanı sonucunda Pehlevi istibdadının sarsılması ve nihayetinde yıkılmasıyla 1979 devrimi (öncesinde ve sonrasında) demokratik hak talepleri için uygun politik zemin de hazırlandı.

politikaların yürütüldüğü bir ülke haline gelecekti.

Devrimin bir diğer önemli kazanımı demokratik hakların elde edilmesi idi. Modern tarihinin büyük bir dönemini uzun süren baskıcı diktatörlükler altında yaşamış olan İranlılar, devrimle birlikte özgürlüğün tadını çıkarmaktaydı. Devrimden hemen sonra, bir sürü gazete ve kitabın yayınlanması, toplumsal meseleler çevresinde gerçekleştirilen toplantılar, mitingler ve benzeri faaliyetler özgürlük için büyük bir özlemin duyulduğunu göstermektedir. İranlı kitleler, belki ilk kez ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakların anlamını hissetmekteydi. Politik faaliyetlere katılma, gösteri ve grev yapma, seçme ve seçilme haklarını mücadeleleri sonucunda elde etmişti. Devrimle kazandığı haklara ulaşamasa da ezilen uluslar, hiç olmazsa ortaya çıkacak yeni anayasada çok temel haklarının tanınmasını sağlayacaktı. Diğer kazanımlar gibi demokratik haklar da dini istibdadın saldırısına uğrayacaktı ve devrimden bir-iki yıl sonra toplum yeni bir baskı, korku, ölüm ve adaletsizlik düzeniyle karşılaşacaktı.

Devrimden birkaç yıl sonra, halkın elinde kalan tek hak, mollaların yürüttüğü diktatörlükte tüm devrimci kazanımlarından yoksun olarak yaşama hakkıydı. Halk, canla kanla isyan ve direnişle kazandığı adalet, özgürlük ve demokrasiyi kısa süre içinde kaybetti. Köktenci İslamcılar halkın yıktığı düzenden daha gerici bir temelde İran İslam Cumhuriyeti adı altında yeni bir istibdat düzeni kurdu.

İran devriminin gerçekleşmesinde rol oynayıp daha sonra Humeyni önderliğindeki köktenci İslamcı grup tarafından kanlı bir süreçte tasfiye edilenlerin bir kısmı devrimin çalındığına inanır. Bu görüş sadece devrimci gruplar tarafından değil halk tarafından da ifade edilmiştir. Bazı Marksistler ise devrim sonrası bir karşı-devrim sürecinin gerçekleştiğini öne sürer. Belki yaşananlara bir nevi karşı-devrim diyebiliriz ama İran devriminin içinden çıkan ve halkın desteğini almış bir gücün diğer devrimci güçleri tasfiye ederek iktidarı tekeline geçirmesini, karşı devrim olarak tanımlamak doğru olmayabilir. Bu süreç, halk devriminin köktenci İslamcılar tarafından çalınması, kazanımlarının ise ihanete uğramasıyla açıklanabilir.

Burada devrimin köktenci İslamcılar tarafından çalınmış olması iki tema etrafında ele alınabilir: iktidar ve devrimin talepleri. Humeyni önderliğindeki köktenci İslamcı hareket, devrimden sonra giderek iktidarı tekeline aldı ve kanlı bir süreç sonrasında devrimde rolü olan tüm kesimleri iktidardan uzaklaştırdı veya tasfiye etti. Dolaylı ve dolaysız, kitlelerin iktidar mekanizmasına katılımını sınırladı hatta neredeyse ortadan kaldırdı. Bu yönü ile şah istibdadı yerine dini bir istibdadı oturttu. Burada doğal olarak, Humeyni zaten devrimin lideriydi ve yeni dönemde kurulacak düzeni ve iktidarı kimseyle paylaşmak zorunda değildi, eleştirisi gelebilir. Fakat Humeyni devrimin lideri olarak bilinse de daha önce de gördüğümüz gibi birçok siyasi grubun ve kitlelerin geniş katılımı ile gerçekleşmiş bir devrimdi ve köktenci İslamcı kesimin diğer gruplara karşı büyük bir üstünlüğü yoktu.

Devrimin çalınıp çalınmadığı konusundaki ikinci mesele ise devrimin talepleridir. Devrimin talepleri istiklal (bağımsızlık), özgürlük ve toplumsal adalet olarak özetlenebilir. Bu talepleri dikkate aldığımızda devrimin hemen ilk yıllarından itibaren bu taleplerin içi boşaltıldı ve hiçbirisi gerçekleşmedi. Pehlevi istibdadını yıkan halkın özgürlük talebi yeni bir baskı mekanizmasıyla karşılandı. Beklediği demokratik cumhuriyet yerine bir istibdat rejimi kuruldu ve bağımsızlık sadece ABD karşıtı slogan ve bazı uygulamalara indirgendi. Toplumsal adalet ise popülist söylemleri aşamadı. Ne yoksullar (muştazaflar) Humeyni'nin dediği gibi devrim sahibi olabildi, ne toplumun farklı kesimleri devrimin kazanımlarından yararlanabildi. Kadınlar yeni düzenin ilk kurbanları oldu. Dini azınlıklar eskisinden daha iyi bir duruma gelememi hatta Sünni Müslümanlar daha büyük bir baskıyla karşılaştı. Etnik grupların talepleri ise ana dilinde eğitim hakkının anayasaya girmesine indirgendi ama bu madde pratikte hiçbir zaman uygulanmadı. Devrimden sonra neredeyse işçi sınıfının herhangi bir bağımsız örgütü kalmadı ve tüm işçi örgütleri ortadan kaldırıldıktan sonra işçiler İslami dernekler altında örgütlendi.

Burada devrim sonrasındaki süreci bir nevi karşı devrim olarak nitelendirmenin bir sebebi var: Humeyni'nin İran'a dönmeden (ileride ayrıntılarının verileceği üzere) ABD temsilcileriyle görüştüğü ve belli konularda ABD'ye güvence verdiği bilinmektedir. Humeyni, devrimin lideri olarak İran'a döndü ama devrimi ele geçirme programı ile döndü. Devrimci dalga Pehlevi rejimini hırpaladığında Humeyni gerici kimliğini popülist söylemlerinin arkasında sakladı. Daha sonra devrimin kazanılmasıyla birlikte köktenci İslamcı grup, Humeyni'nin karizmasının kitleler üzerindeki etkisini kullanarak adım adım devrimin kazanımlarını yok etti. Burada Humeyni ve yandaşlarının devrimin kazanımlarını gasp edip iktidarı tekeline geçirme süreci adım adım anlatılacaktır.

Bu bilgiler ışığında devrim sonrası süreç, kendi özgün özellikleriyle iki evreye bölünebilir. İlk evre 1979-1981 yıllarını içerir. Bu evre geçiş dönemidir. Bu evreyi İslam Cumhuriyeti'nin kurucuları olan Humeyni ve yandaşları ile muhalifleri arasındaki karşılaşma temsil eder. Pehlevi istibdadı yıkıldıktan sonra İslam Cumhuriyeti kendi iktidarını kurmakla uğraşır. Burada muhaliflerin bir kısmı en baştan muhalefetini ortaya koyar, bir kısmı ise kurucu kanattan ayrılır ve muhalefete katılır. Bu evrede İslam Cumhuriyeti kurucuları henüz kendi istibdadını tamamen kuramadığı için kitleler ve muhalefet görece bir özgürlükten yararlanır. Muhalif gazete ve dergiler bu dönemde yaygın bir şekilde yayımlanır ve büyük siyasi mitingler, gösteriler ve yürüyüşler gerçekleşir. Bu evrede İslam Cumhuriyeti'ne karşı olan muhalefet genel olarak politiktir.

Bu evrede Humeyni'nin köktenci İslamcı yandaşları İslami Cumhuriyet Partisi (İCP) çatısı altında örgütlenir, muhalefet ise özellikle devrim öncesi mücadele geçmişi olan Halkın Mücahitleri, Halkın Fedaileri, Tudeh, Peykar ve benzeri (an-

tikapitalist¹¹) örgütlerin altında geniş bir şekilde örgütlenir. Bu evre bu gruplar için tarihi bir fırsattır. Yıllarca istibdat döneminde yeraltından mücadele yürütüp kitlelerle buluşma olanağı bulamayan bu örgütler, geniş kitlesel mitingler düzenleyebilmekte ve bunlar nicelik olarak da önemli boyutlara ulaşmaktaydı. Örneğin, Halkın Fedaileri'nin düzenlediği gösteri ve mitinglere katılım nicelik olarak İCP'nin düzenlediği gösteri ve mitinglerin birkaç katı büyüklükte olurdu. Bu evrede eskiden var olan örgütlerin yanı sıra sayısız yeni Marksist veya antikapitalist örgüt daha kurulur. 1981 yılına gelindiğinde bu özgürlüklerin çoğu giderek kısıtlanacaktı.

İkinci evre 83-1981 yıllarını içerir. 1981 yılının Haziran ayında Halkın Mücahitleri ve İslam Cumhuriyeti arasında çıkan büyük krizle başlar ve nihayetine de 1983 yılında son Marksist örgütün ortadan kaldırılmasıyla kapanır. Humeyni ve yandaşları tüm liberalleri devlet iktidarından uzaklaştırır ve herhangi bir muhalif sesin yükselmesine izin vermez. Bu evrede İslam Cumhuriyeti'ne karşı muhalefet biçimi, özellikle Halkın Mücahitleri tarafından yürütülen, silahlı mücadeledir. Marksist gruplardan birkaçı da silahlı mücadeleye katılır ama muhalefetin asıl gücü Müslüman mücahitlerdir. Bu evrede ilerici güçler büyük katliamlara maruz kalır ve İslam Cumhuriyeti devrimin tüm kazanımlarını birer birer gasp eder.

Bağımsızlık yalanı: Humeyni'nin ABD ile kurduğu ilişki

Humeyni, 1978 yılında Pehlevi istibdadına karşı gerçekleşen eylemlerin önderliğini yavaş yavaş ele geçirdi. 1978 yılının ikinci yarısı büyük kitlesel eylemlere ve işçi grevlerine sahne oldu. Şah rejimi ne kadar şiddet kullansa da bu eylemleri bastıramadı. Şiddetin boyutları arttıkça eylemlerin yoğunluğu artmakta ve eylemcilerin talepleri radikalleşmekte idi. Ülkeyi saran bir halk isyanı başlamıştı ve isteği istibdadı yıkmaktı. Daha önce 1953 yılında II. Pehlevi, ABD ve Britanya desteği ile bir halk isyanını yenmiş büyük bir özgürlük hareketini önleyebilmişti. Şah yine güvendiği güçlere – özellikle ABD'ye – yöneldiğinde bu sefer büyük bir destek alamadı. Bu arada ABD'nin Tahran Büyükelçisi William H. Sullivan, ABD başkanı Jimmy Carter'a şahı korumak için 1953 darbesinden daha geniş bir işin yapılması gerektiğini ve bunun yapılmasının uygun olmadığını iletir. Pehlevi rejiminin gidici olduğunu anlayan ABD'li yetkililer, Humeyni ile ilişki kurmaya hazırlanır¹² ve yeni

11 Antikapitalist nitelendirmesi günümüzde var olan Halkın Mücahitleri Örgütü için geçerli bir tanım değil ve sadece devrimden önceki ve sonraki dönemi kapsar. Elbette bu nitelendirme örgütlerin programı ve geçmişi dikkate alınarak yapılmıştır, bazı reformist yanları göz ardı edilmiştir.

12 ABD'nin o dönemki başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski ile Dışişleri Bakanı Cyrus Vance İran konusunda hemfikir değillerdi. Brzezinski İran şahının daha fazla güç ve şiddet kullanımı ile eylemlerin etkisini kırabileceğine ve iktidarını koruyabileceğine inanıyordu. Diğer taraftan Vance ve o dönem ABD'nin Tahran Büyükelçisi olan William H. Sullivan şiddetin işe yaramayacağına inanıyordu. Jimmy Carter'ın dış politikada insan hakları söylemlerinin en yüksek olduğu dönemde şiddetin çok doğru yansıması olmayacağına inanması da şahın

dönemin lideri ile Paris'te iletişime geçer. Durum böyle olunca şah, 1979 yılının Ocak ayında İran'ı terk etmek zorunda kaldı ve 1 Şubat 1979 tarihinde Humeyni geçirdiği 15 yıllık sürgünden devrimin lideri olarak İran'a döndü.

Humeyni, İran'a dönmeden birkaç ay önce, Irak devletinin baskısı sonucu Irak'ı terk etmek zorunda kalmış, Müslüman ülkelere gidemeyeceğini öngörüp Paris'i bir sonraki ikametgâhı olarak seçmişti.¹³ Aslında bu zorunlu gibi görülen yer değiştirme Humeyni'ye ve İran devriminin içinde yer alan İslamcı kanada yaradı.¹⁴ Böylece İran'ı saran halk isyanının yeni lideri dünya ile yakından iletişim kurma fırsatı buldu. Humeyni Paris'teki kısa ikameti sırasında (yaklaşık 4 aylık ikametinde) hem kendisini hem de lideri olduğu İslamcı hareketi dünyaya tanıtmaya çalıştı. Humeyni'nin Paris'teki ikameti sırasında yanında bulunan oğlu Ahmet Humeyni'nin anılarına göre, Humeyni Paris'te çok yoğun bir şekilde çalışmaktaydı ve her gün uluslararası basınla yaklaşık beş söyleşi veya görüşme gerçekleştirirdi.¹⁵ Bu arada Humeyni'nin başını çektiği İslamcı hareket sadece basınla görüşmedi, ABD gibi ülkelerle de görüştü. Bu görüşmeleri genellikle Paris'te Humeyni'nin etrafını saran İslamcı hareketin liberal kanadı, özellikle Özgürlük Hareketi veya Milli Cephe'den şahıslar gerçekleştirdi. Bu insanlar daha sonra yeni düzende –kısa süreliğine de olsa– önemli mevkilere sahip olacaktı.

ABD'nin Merkezi İstihbarat Teşkilatının (CIA) 2016 yılında açıkladığı belgelere göre¹⁶ devrimden hemen önce Ocak ayında ABD ve Humeyni arasında yoğun bir görüşme ve iletişim trafiği var. Bu görüşmelerde yeni düzeni kurarken iki tarafın kaygıları ve karşılıklı beklentileri ele alınmıştır. ABD'nin en önemli kaygıları ordunun bölünmesi veya feshedilmesi, komünistlerin güçlenmesi, iktidarın devir biçimi, İran'daki ABD vatandaşlarının güvenliği, ABD'nin İran'daki sermayesinin güvenliği, petrol ve ABD ile askeri ve siyasi ilişkileri olarak özetlenebilir. Diğer yandan Humeyni ve İslamcı hareketin (köktenci ve muhafazakâr liberal güçlerin) kaygıları, ordunun gerçekleştirebileceği olası darbe, ordu içindeki isyanlar ve Humeyni'nin uçağı İran hava sahasına girdiğinde uçağın güvenliği ve ABD'nin İran'ın iç işlerine olası müdahalesidir.

Bu görüşmeler sonucunda ABD, İran ordusunda olan nüfuzuna dayanarak her-

yalnız kalmasını sağladı. Ne olursa olsun şah gidiciydi ama bu durumlar istibdadının yıkılmasını hızlandırdı. Bkz. Elena Reynolds, "A New Era in American Foreign Policy: Jimmy Carter, Human Rights and Iran", *Journal of History*, cilt 4, sayı 1, makale 14, 2012.

13 چرا فرانسه مقصد هجرت امام خمینی(س) شد <https://tinyurl.com/yd8na4wl>.

14 Ahmet Humeyni'nin anıları: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۵، ص: ۹۵-۷۲

15 A.g.e. s. 72-95.

16 Two Weeks in January: America's secret engagement with Khomeini <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-36431160>, http://www.bbc.com/persian/iran/2016/06/160601_kf_khomeini_carter_kennedy, http://www.bbc.com/persian/indepth/kf_khomeini_iranian_revolution_us.

hangi bir darbenin gerçekleşmeyeceği konusunda Humeyni'ye güvence verir.¹⁷ Karşısında Humeyni ise köktenci bir hareket olmadıkları konusunda ABD'yi ikna eder. Bu anlaşmanın ilk sonucunu geçici hükümetin üyelerinin ideolojik dağılımında görebiliriz. Bu çerçeveden bakınca geçici hükümetin genel olarak liberallerden oluşması hiç şaşırtıcı değil. Bu anlaşmanın diğer sonucunu ise bir süreliğine köktenci İslamcılarla ABD arasındaki karşılıklı müsamahada görebiliriz.

Devrimin hemen ilk günlerinde Halkın Fedaileri Örgütü'nün üyelerinden oluşan bir grup ABD büyükelçiliğini işgal etti. Bunun üzerine ABD büyükelçisi geçici hükümetin dışişleri bakanı ile irtibata geçip yardım ister. Humeyni büyükelçiliğin işgalini onaylamayınca dışişleri bakanı devrim komitesinden bir grupla büyükelçiliğe gidip işgal eylemini sonlandırmak için Halkın Fedaileri'ni ikna eder. Dışişleri bakanı ABD büyükelçisinden özür dileyip işgalin devrimin kontrolsüz güçleri tarafından yapıldığını söyler ve konsoloslukta ABD'lilerin can güvenliğinin sağlanması için ona güvence verir.¹⁸ Bunlar Humeyni'nin bilgisi dâhilinde, hatta onun emriyle yapılır. Bağımsızlığı bir yana bırakalım İslam Cumhuriyeti aslında düşünüldüğü gibi baştan antiemperyalist bile değildi. Şu an bildiğimiz popülist söylemde kalan antiemperyalizmi de daha sonra nedenini göreğimiz gibi belli sebeplerden dolayı doğan sadece ABD karşıtlığından ibarettir.

Geçiş dönemi: kravat ve sarıgn işbirliği

Pehlevi rejiminin son aylarında devrimci yükselişi yatıştırmak için şah son hamle olarak muhalefetten Milli Cephe üyesi Şapur Bahtiyar'ı başbakan olarak atadı. Bahtiyar hükümetinin kurulması, istibdadın verdiği çok büyük bir tavizdi. Bahtiyar radikal hareketlere uzak seküler milliyetçi bir kimliğe sahipti. Bu yolla ılımlı görünen reformist kanadın güçlenerek daha radikal kanadı uzlaşmaya zorlayacağı umulmaktaydı. Halbuki böyle bir uzlaşma için artık çok geçti. Kitleler kendi gücüne son derece güvenir hale gelmişti. Kitlelerin isteği başbakan değişikliği değildi, şahın devrilmesiydi. Kimse istibdadın yıkılmasından daha azına razı değildi. Böyle bir ortamda II. Pehlevi ile uzlaşmaya çalışan herkes, halkın desteğini yitirirdi. Böyle olunca, Bahtiyar halkın desteğini alamadı, hatta Milli Cephe'nin bile desteğini alamadı. Sonuç olarak Bahtiyar gösterileri yatıştırmakta herhangi bir başarı elde edemedi.

Tavizlere rağmen ortaya çıkan başarısızlık ordu içinde büyüyen bir huzursuzluğa neden oldu. Pehlevi yanlısı askerler Bahtiyar'a karşı darbe yapmaya hazırlanmaktaydı. Bu istek, Humeyni ile görüşmüş emperyalizm kampındaki belirsizlik nede-

17 Brzezinski'nin yardımcısı Ocak ayında İran'ın başbakanı Şapur Bahtiyar ile görüştüktan sonra hükümetin halk isyanı karşısında bir sonuç elde edemeyeceğini saptar ve Bahtiyar'ın hükûmetine karşı bir darbenin yapılmasını önerir.

18 فریدون قاسمی، جمهوری اسلامی ایران: از بازرگان تا روحانی، آچ و اس ۲۰۱۶، ص. ۴۷

niyle kimse tarafından desteklenmedi. Humeyni'nin temsilcileri Tahran'da ordu ve gizli polisle görüşmeler içindeydi. Tarafların isteği ılımlı bir hükümetin kurulması ile bir yumuşak geçişin hazırlanmasıydı. Humeyni kitlelerin isteği doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Böylece Bahtiyar'ın hükümeti düştü ve yerine devrimci geçici hükümet geçti. Aslında kitleler eski düzenin yıkılmasını isterken yerine sosyal adaleti, demokratik hakları ve emperyalizmden bağımsızlığı temin edecek bir düzenin kurulmasını hedeflemekteydi. Halbuki göreceğimiz gibi Humeyni bu amaçları sadece saltanatın feshedilmesi ile birkaç popülist söyleme indirgemeyi düşünmekteydi. Bu yüzden Humeyni ve yandaşları eski düzenden devralınan tüm devlet organlarını korudu, iktidarı topyekûn ele geçirmek için bazı organlara paralel organlar oluşturdu.

Humeyni Paris'te yaptığı söyleşilerde çok dikkatli davranmaktaydı. Hem görüşmelerde bulunduğu Batı ülkelerinin hem de Batı ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan liberallerin endişe ve korkularını yatıştırmak için devrimden sonra herhangi bir devlet makamını kabul etmeyeceğine ve Kum'a gidip dini görevlerine devam edeceğine dair onlara sürekli güvence veriyordu. O sırada Humeyni'nin başını çektiği köktenci İslamcı kanat politik iktidar üzerinde açık bir talepte bulunamazdı. Kitlelerin büyük bir çoğunluğunun nezdinde, özellikle devrimin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan genç kuşak içinde, sosyal adalet ve kendi kaderini tayin etme isteği çok güçlüydü. Köktenci İslamcıların ani iktidar talebi, devrimci kitleleri Humeyni'den bile uzaklaştırabilirdi. Bu yüzden kitle hareketi içinde seçeneklerini açık tutmak için köktenci İslamcılar da ılımlı bir geçişe ihtiyaç duymaktaydı.

Burada sürgün günlerinin son aylarında sürekli Humeyni'nin yanında bulunup adeta ona danışmanlık yapan Avrupa ve ABD görmüş, Batı tahsili almış muhafazakâr liberaller önemli rol oynayacaktı. Başını muhafazakâr Özgürlük Hareketi'nin çektiği ama Milli Cephe'den de bazı seküler unsurları içinde barındıran bu grup, Pehlevi istibdadından devralınan burjuva devletini ıslah edip, İslami değerleri göz önünde bulundurarak parlamenter yöntemlerle ülkeyi yönetmeyi hedeflemekteydi. Bu arada güçlü kuzey komşu Sovyetler Birliği tehdidine karşı Batı'yla iyi ilişkiler kurmayı da düşünmekteydi. Bu yüzden köktenci İslamcılar için bu liberal grup devrimden sonra geçici hükümeti kurmak için iyi bir adaydı. Böylece Humeyni Özgürlük Hareketi'nin önde gelen ismi Mehdi Bazergan'a geçici hükümeti kurma görevini verdi. Bazergan kabul edilebilir bir alternatifti. Bir yandan Humeyni ile işbirliği içindeyken diğer yandan da geçmişi itibarıyla burjuvazi kanadından bir koalisyon kurabilecek tek kişiydi.

Geçici hükümet Pehlevi rejiminden kalan devlet teşkilatlarını elinde tutarken Humeyni'nin yandaşları boş durmadı ve onun emri ile devlet organlarına paralel yeni kurumlar oluşturdu. Aralarında Beheşti, Montazari, Rafsanjani ve Hamenei

gibi güçlü figürlerin¹⁹ bulunduğu bu köktenci İslamcı kanat, Devrim Konseyi, (İslami) Devrim Komiteleri, Devrim Mahkemeleri ve Devrim Muhafızları gibi yeni kurulan paralel kurumları kontrol etmekteydi.

Devrim Konseyi başta geçici hükümetin gözlemcisi gibi var olmaktaydı. Daha sonra geçici hükümeti de içine alarak yavaş yavaş meşru sayılan politik iktidarın bir parçası olacaktı. Humeyni'nin köktenci İslamcı yandaşları bu paralel kurum dışında İCP çatısı altında da örgütlenmeye başladı. Devrim Komiteleri ise ülkenin dört bir yanında camilerde oluşan yerel örgütlenme ağıydı ve cami imamı (molla) komite üyelerini yönetmekteydi. Bu komiteler Humeyni yandaşlarının kontrolünde olan bir merkez komite çatısı altına alınmıştı. Polis teşkilatına paralel olan ve belirli iş tanımı bulunmayan bu komiteler, gerçekleştirdiği en keyfi uygulamalarıyla kökten İslamcı kanadın mahallelerdeki eli kolu idi. Humeyni, bu yerel komiteler sayesinde ülkeyi denetim altında tutmakla birlikte daha sonra mahallelerde Şeriatmedari gibi önemli başka dini liderlerin etkisini de ortadan kaldıracaktı. Bunun dışında ülke genelinde kontrolün tamamen sağlanması için Humeyni her ile kendi temsilcisi olacak bir imam atadı. İleride bu imamlar vali kadar güçlü bir figür olacaktı. Üçüncü önemli paralel yapı olan devrim mahkemeleri ise başta Pehlevi rejiminden kalan saltanatçı yetkilileri yargılamak için ortaya çıkmıştı ama gün geçtikçe devrimcileri de karşı devrimci olarak yargılayıp cezalandırma görevini de yerine getirecekti. Bu kurumlar giderek güçlenip köktenci İslamcılarının adım adım iktidarı ele geçirmesini sağlayacaktı. Geçici hükümet aslında köktenci İslamcılarının iktidarı ele geçirmesi için bir örtüydü.

Zorunlu tesettüre karşı 8 Mart eylemleri

Devrimden sonra Humeyni ve İCP'nin gerici politikalarına ilk ciddi tepki kadınlardan geldi. Devrimden hemen sonra Humeyni önderliğindeki köktenci İslamcılar gerici toplumsal politikalarını uygulamaya başladı. O dönemde Humeyni'nin karizmasına karşı koymak zordu; aştığı aştık keştiği keştikti.²⁰ İlk gerici saldırıda Humeyni bir emirle II. Pehlevi döneminde yasallaşan Aile Koruma Kanunu'nu fesa hetti. Böylece erkeklerin ikinci eş edinme teşebbüsüne birinci eşten izin alma gibi zorunluluklar getiren ve hatta erkeğin ikinci eş edindiği takdirde kadına boşanma hakkını öngören yasa, devrimin ikinci haftasında kaldırıldı. Bu saldırılara karşı kadınlar, devrimin de ortaya çıkardığı fırsattan yararlanarak, örgütlenmeye başladı.

19 Devrimin başında bu isimlerin bazıları sadece köktenci İslamcı kesim arasında önemli bir konuma sahipti. Bu gruptan istibdadın kurulmasını görece kadar uzun yaşayacak olanlar giderek daha da güçlenecek ve İslam Cumhuriyeti'nin önemli şahsiyetleri olacaktı.

20 Maalesef hem sosyalist örgütler hem de diğer seküler ve laik güçler bu bahaneye sığınıp kendi hatalarını örtbas etmeye çalışır. Halkçılığın bir yansıması olan bu tür kaderci düşünce bu grupların politik zaafını sergilemektedir.

Bu dönemde en az iki önemli kadın örgütü ortaya çıktı. İlki Halkın Fedaileri'ne yakın Kadınların Ulusal Birliği'ydi. İkincisi ise bağımsız Marksistlerden oluşan, politik oluşumlara yakınlığı bulunmayan Kadın Özgürlüğü örgütüydü. Bu örgütler 8 Mart eyleminin örgütlenmesinde önemli rol oynadı.

Humeyni 7 Mart 1979 tarihinde bir konuşmasında devlet dairelerinde çalışan kadınlara tesettürü zorunlu kıldı. Ertesi gün memur kadınlar işyerlerine giremei di. Böylece kadınlar işyerleri önünde oturma eylemleri başlattı.²¹ İslamcılar kadınların eylemlerine saldırdı.²² 8 Mart yürüyüşleri dolayısıyla büyüyen bu eylemler Humeyni'nin kişisel karizmasına karşı koyan ilk ciddi hareketti. Buna rağmen 9 Mart'ta kadınların hakimlik yapma hakkı ortadan kaldırıldı ve 11 Mart'ta tesettür zorunlu kılındı. Tahran bir hafta boyunca eylemler ve yürüyüşlere şahitken buna sessiz kalan tüm ilerici güçler ve aydınlar, kadınları haklı mücadelelerinde yalnız bıraktı. Devrimci grupların ilerici kanadı sayılabilecek sosyalist gruplardan da çok anlamlı bir destek gelmedi. Sosyalist sol ile birlikte başka seküler/laik gruplar için devrim sonrası ortamda kadınların özgürlüğünün tartışılması ve örtünme gibi durumlarda seçim haklarının olması anlamsız bir gündemdi. Özellikle sosyalist sol için kadınların talepleri ulusal ve antiemperyalist mücadelenin yanında önemsizdi. Bunun üzerine köktenci İslamcılar, toplumun ahlakını bozmak için, emperyalizm tarafından İran üzerinde oynanan bir oyunun sembolik temsili olarak hicapsız kadın tasvirini kullanacaktı. Bu koşullar altında devrimci kitleler devlet yapısının temel taşıını belirleyecek önemli bir referanduma gitti.

İslam cumhuriyeti referandumu

Devrimden daha iki ay bile geçmemişti ki bir referandum gerçekleşti ve hiçbir bilgi verilmeden kurulacak düzenin biçimi halk oylamasına sunuldu. Bu referandumda kitleler, eski rejimin İslam cumhuriyetine dönüşüp dönüşmemesine karşı, evet veya hayır oyu kullanacaktı. Hâlbuki onlar zaten eski rejimi yerinden edip temellerini yıkmıştı. Doğal olarak eski rejimden yana oy kullanmayacak, yeni rejime oy vermek zorunda kalacaktı.

Bu referandumun belirgin özelliği, İslam cumhuriyetinin tanımlanmamış olmasıydı. Humeyni "İslam cumhuriyetinde herkes hakkını elde edecektir" diye anlatıyordu. Bir gazetecinin "İslam cumhuriyeti nedir?" sorusuna referandumu gerçekleştiren başbakan Bazergan²³, "güzel bir şeydir" deyip devamında "kadın hakları

21 Haiden Moghadassi, "Troubled relationship: women, nationalism and the left movement in Iran", Ed. Stephanie Cronin, *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran. New Perspectives on the Iranian Left*, içinde, New York: Routledge 2004, s. 209.

22 فريدون قاسمی، ص. ۱۴

23 Bazergan İslam Cumhuriyeti yerine Demokratik İslam Cumhuriyeti'ni önermişti. Bu öneriye Humeyni sert çıkınca geçici hükümet bu önerisinden geri adım atmak zorunda kaldı.

güvence altına alınacaktır” yanıtı veriyordu. Ortada İslam cumhuriyetinin tanımı yokken onu seçmek zorunda bırakılan halksa mecburen evet oyu kullandı. Resmi açıklamalara göre, halkın %98 oranındaki katılımının sonucunda, sandıklardan %99 evet oyu çıktı.

Adım adım istibdat yeniden kurulurken henüz önemli bir itiraz ortaya çıkmamıştı. 8 Mart hareketini küçük burjuva talebi olarak nitelendiren Marksistler, İslam cumhuriyetinin tanımının belirsizliğinden dolayı referandumu boykot etti. Bunu Marksist solun tüm güçleri yapamadı, Tudeh Partisi kurulacak yeni rejime tam desteğini verdi. İslamcı gruplardan Halkın Mücahitleri şartlı evet dedi. İslam cumhuriyetinin belirsiz içeriğinden dolayı şartlı evet kullanan örgüt, halkın çıkarları ileride güvenceye alınırsa tam destek vereceğini, aksi takdirde evet oyunu geri alacağını açıkladı. Başbakan liderliğindeki liberal İslamcılar, zaten geçici hükümetin içindeydi. Başta salt cumhuriyetin yeterli olduğunu söylese de karizmatik liderin “İslam olmazsa olmaz” cevabından sonra hemen Humeyni’ye uymuştu. Bunlara rağmen referanduma karşı hiçbir kitlesel itiraz ortaya çıkmadı. Bu yüzden iktidar referandumu boykot eden gruba %2 lakabı taktı. Bu zayıf itiraz köktenci İslamcı kesimi cesaretlendirdi. İktidarı bilfiil ele geçirmiş İCP “devrim yapan halkın referanduma başvurması gerekmez” diyordu. Yani referandumun yapılması bu kesimin ne kadar demokrat olduğunu göstermekteymiş. Aslında devrim lideri olarak ülkeye dönen popülist Humeyni’ye karşı kitleleri örgütlemek kolay olmayacaktı ama ortaya çıkan fırsatlar da daha önce 8 Mart’ta olduğu gibi kaybedilmekteydi.

Artık İslam cumhuriyetinin temeli atılmıştı. Kurulacak İslam cumhuriyetinin İslami anayasası olmalıydı. Bu anayasayı hazırlama işi Uzmanlar Meclisi’ne bırakıldı.²⁴ Ağustos ayında Uzmanlar Meclisi²⁵ seçimleri gerçekleşti. Bu seçimler Humeyni yandaşlarının kontrol ettiği kurumların nezareti altında yapıldı ve doğal olarak çoğu Humeyni yandaşı bu meclisin üyesi olarak seçildi.²⁶

Kürdistan ve Türkmen Sahra ayaklanması

Kadınların zorunlu tesettüre karşı sergilediği direnişten sonra başka bir ezilen grubun, yani Fars olmayan etnik grupların, direnişi başladı. Devrimden umduklarını bulamayan azınlıklar huzursuzluk sesini yükseltti. Devrimin hemen ardından

24 Humeyni daha Paris’te iken liberalleri bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirmişti. Doğal olarak o anayasa Humeyni ve yandaşlarının arzu ettiği bir düzeni tam olarak yansıtmamaktaydı. Bu yüzden Uzmanlar Meclisi yeni anayasa hazırlığı için görevlendirildi.

25 Uzmanlar Meclisi sonralar sadece dini lideri seçen ve işlerini denetleyen yaşlı din adamları kulübüne dönüştü.

26 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge, Cambridge University Press 2008, s. 163.

Kürtler özerklik isteği ile ayaklandılar. Eski rejimin aynı merkeziyetçi zihniyetini taşıyan yeni rejim buna müsaade etmeyince Kürdistan'da uzun süren bir savaş başladı. Savaş hızla büyüdü. Humeyni'nin emri ile hava kuvvetleri bile savaşa katıldı. Bu savaşta iki taraftan da yüzlerce kişi öldü. Devrim Konseyi Kürdistan Demokrat Partisi'ni yasa dışı bir örgüt olarak tanımladı ve partinin dış güçlere dayanarak İran'ı bölmeye çalıştığını açıkladı.²⁷ Devrimden sonra kurulan Devrim Muhafızları ilk cinayetlerini Kürdistan'da gerçekleştirdi ve ayaklanmayı bastırmak için köylere ve şehirlere büyük saldırılar gerçekleştirdi. Kürdistan'daki ayaklanma o ara bastırılmış gibi görünse de bölgedeki savaş uzun süre devam etti. Kürtlerin mücadelesi bu kez solun bir kısmının desteğini aldı. Daha sonra dini istibdat merkezdeki sol örgütleri ortadan kaldırmaya başladığında Kürdistan bu grupların sığınağı haline gelecekti.

Bu arada bir direnişin sesi de Türkmen Sahra'dan geldi. Devrimden hemen sonra İran'ın kuzeydoğusunda Türkmenler'in yoğunlukta yaşadığı bölgede Türkmen Halkı Konseyi kuruldu. Bu konsey toprak ağalarının topraklarını köylüler arasında dağıtmaya başladı ve tüm Türkmen köylerinde köylü konseyleri kurdu. Bölgedeki Halkın Fedaileri üyeleri de Türkmen Halkı Konseyi ile birlikte hareket etti. Bir iki ay içinde Devrim Muhafızları burada da savaş çıkarmayı başardı ve Türkmenlerin örgütlü mücadelesine saldırdı. Merkez güçleri iki farklı savaşla bu bölgede kontrolü kurmayı başardı. İkinci savaş devrimin birinci yıl dönümünden sonra gerçekleşti. Bu sefer Halkın Fedaileri ve Türkmen Halkı Konseyi özerk Türkmen Sahra'yı kurma hedefi ile ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma da Devrim Muhafızları tarafından bastırıldı. Kürdistan ve Türkmen Sahra dışında Belucistan ile Arapların yaşadığı bölge olan Huzistan'da da toprak dağılımı ve etnik haklar çerçevesinde yükselen talepler oldu. İslam Cumhuriyeti şiddete başvurarak bu talepleri bastırdı.

Muhafif basına saldırı

Ağustos ayının başında *Ayandegan* isimli bir dergide çıkan bir yazı Humeyni'yi rahatsız edince gazete devrim savcılığı tarafından kapatıldı. Bu *Ayandegan* dergisine gerçekleşen ilk saldırı değildi. Daha önce din karışıklığı bahanesiyle bu dergi saldırı ve tehditlere maruz kalmıştı. *Ayandegan* kapatıldıktan sonra birkaç gün içinde Tahran'da sol ve seküler gruplar tarafından büyük bir yürüyüş örgütlendi. Yürüyüş sopalı grupların saldırısına uğradı ve yüzlerce insan yaralandı. Bu yürüyüşün hemen sonrasında aralarında sosyalist örgütlerin yayın organlarının da bulunduğu çoğu demokratik haklar çerçevesinde faaliyet gösteren yirmiden fazla gazete ve dergi devrim savcılığı tarafından kapatıldı. Basına yönelik gerçekleşen bu saldırı tepkilere sebep olunca Humeyni demokratik hak ve özgürlükler hakkındaki unu-

27 فریدون قاسمی، ص. ۳۵-۴۱

tulmaz konuşmasını yaptı. Humeyni 19 Ağustos 1979 tarihli konuşmasında, eğer ilk günden itibaren basının kalemini kırıp, partileri kapatıp, bu partilerin yöneticilerini cezalandırıp, her yerde dar ağaçları kurup, büyük bir temizlik yapsalardı bu zahmetlerle karşılaşmayacaklarını söyledi ve yaptığı bu hatadan dolayı tövbe etti.²⁸ Konuşmadan sonra basın mensuplarına geniş bir saldırı başladı ve zaman içinde onlarca basın mensubu tutuklandı veya idam edildi. Kitleleri ve siyasi örgütleri uyardırması gereken bu önemli gelişmeler eşliğinde ülke yeni anayasa referandumuna hazırlanıyordu.

4 Kasım 1979 ABD büyükelçiliği rehine krizi

Geçici hükümet devrimin ilk aylarında sürekli İran İslam Cumhuriyeti ve ABD arasında kalıcı ilişkiler kurmaya çalışmaktaydı. Hatta Bazergan'ın aracılığıyla Humeyni bir ABD temsilcisi ile görüşecekti. Burada ABD'de gelişen bir olay bu gelişmeleri bozdu. İlk önce Mayıs ayında ABD Senatosu devrimden sonraki idamlardan dolayı İran'ı kınayan bir önergeyi kabul etti. Bu önerge şaha yakın iki senatör tarafından hazırlanmıştı. Bu olaydan sonra Humeyni'nin yandaşlarıyla sol grupların baskısı sonucunda Bazergan bu kınamayı İran'ın iç işlerine bir müdahale olarak tanımladı ve ABD'nin yeni büyükelçisinin kabul edilmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine ABD'de şahın güçlü destekçileri ABD ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ilişkiyi daha da gerginleştirmek için yeni bir adım daha attı. Bu grup sağlık tedavisi için şaha vize vermek üzere ABD başkanı Jimmy Carter'a baskı uygulamaya başladı. Bu ABD yetkilileri arasında bir krize sebep oldu. ABD dışişleri bakanı şaha vize verilmesine karşıydı. Bakanlığa göre bu olay, geçici hükümete baskıyı artırmak isteyen köktenci İslamcılarının elini rahatlatacaktı. Diğer yandan ulusal güvenlik danışmanı Brzezinski'ye göre ABD iktidarını sergilemek ve eski bir müttefğine vefakârlığını göstermek için şahı kabul etmeliydi. Bu düşünceye eski ABD dışişleri bakanı Henry Kissinger ile David Rockefeller gibi şahın güçlü arkadaşları da destek verdi.²⁹ Sonunda Carter şahın ABD'ye girişini kabul etti. Bu gelişme doğal olarak İran'da herkese ABD'nin eliyle gerçekleşen 1953 darbesini ve şahın tekrar İran'a dönüşünü hatırlatmaktaydı.

Sol gruplar geçici hükümete baskıyı artırdı. ABD büyükelçiliğine yakın sokak ve caddelerde sol örgütler her gün eylem ve yürüyüş gerçekleştirmekteydi. Solun antiemperyalist söylemi yayıldı ve ülkenin en önemli konusu haline geldi. Bu sırada kendilerine İmanın İnzindeki Öğrenciler diyen bir grup, oluşan ortamdan yararlanarak ABD büyükelçiliğini işgal etti. Humeyni başta işgal eylemine sıcak bakmasa da geçici hükümeti zayıflatacak bu hareketten yandaşlarının yararlanabileceğini görünce öğrencilere desteğini açıkladı. Humeyni, ABD büyükelçiliğinin işgalini ikin-

28 ۳۵-۳۴. ص. فریدون قاسمی،

29 ۴۹-۴۷. ص. فریدون قاسمی،

ci devrim olarak andı. Hatta Şubat devriminden daha da büyük bir devrim olduğunu ilan etti ve ABD'den şahı İran'a geri göndermesini istedi. Bu olaydan iki gün sonra Bazergan başbakanlıktan istifa etti. Artık köktenci İslamcı kanat en antiemperyalist propaganda malzemesine sahipti. Böylelikle elinde bir tek antiemperyalizm söylemi olan sol gruplar bu cepheyi tamamen popülist İslamcılara kaybetti.

Anayasa süreci

Bazergan'ın istifasından sonra Humeyni ülkenin yönetimini Devrim Konseyi'ne bıraktı ve geçici hükümet birkaç değişiklikle Devrim Konseyi'nin içine alındı. Geçici hükümette daha önce bakan yardımcısı olarak görev alan Rafsancani ve Hame-nei gibi Humeyni yandaşları bakan olarak atandılar. Devrim Konseyi'nin önünde şimdi üç önemli görevi vardı. İlk önce yeni anayasa için referandum gerçekleştirecekti. Sonra cumhurbaşkanlığı seçimleri için ve nihayetinde meclis seçimleri için hazırlık yapacaktı.

Devrim Konseyi ilk görevini Humeyni'nin istediği gibi tamamladı. İslam cumhuriyeti referandumundan sonra Humeyni ve yandaşları yeni anayasanın kabulü ile istibdadı yeniden kurmak için önemli bir adım daha atmış olacaktı. Köktenci İslamcıların kontrolünde olan Uzmanlar Meclisi yeni anayasayı hazırlamıştı. Sözde devrimci bu anayasa velayet-i fakih tanımı altında siyasal gücü tamamen dini liderin ellerine sunmaktaydı. Bu tasarı Kasım ayında referanduma sunulacaktı.

Bu anayasa Humeyni'yi dini lider, büyük fakih, devrimin yol göstericisi, İslam cumhuriyetinin kurucusu ve yoksulların ilham kaynağı olarak tanımlamaktaydı. Humeyni ömür boyu dini lider olarak tanımlanırken Humeyni'den sonraki dini lideri Uzmanlar Meclisi seçecekti. Tüm siyasal ve dini gücü Humeyni'nin ellerinde bırakan bu anayasa istibdadın derinleşmesini sağlayacak yeni kurumlar da tanımlamaktaydı. Örneğin öngörülen Anayasa Koruyucu Konseyi, seçme ve seçilme hakkını yeni elde eden İranlı kitleleri bu haktan mahrum bırakacaktı. Zira bu konsey meclisin yasama işlerine nezaret dışında seçimlere aday olan kişilerin salahiyetini de onaylayacaktı. Bu konseyin 12 üyesinden fıkh alimi olan altı üyesi İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri tarafından atanacaktı. Anayasa, II. Pehlevi'nin bile hayal edemediği gücü Humeyni'ye bağışlamaktaydı.

Kürdistan ayaklanmasının sert bir şekilde bastırılması, muhalif basına olan saldırı ve gerçekleşen başka antidemokratik uygulamalardan sonra solun bir kısmı İslam Cumhuriyeti'yle çizgilerini ayırmaya başladı ve anayasa referandumunu boykot etti. Lakin bunca olanlara rağmen Halkın Fedaileri'nin büyük bir kısmı ile Humeyni ve yandaşlarından herhangi bir desteği esirgemeyen Tudeh yeni anayasaya evet dedi. Halkın Mücahitleri daha önce kullandığı evet oyunu geri alıp yeni anayasayı muteber saymadı. Ama anayasa referandumuna tek şiddetli tepki bir diğer etnik bölgeden yani Azerbaycan'dan ve onun en büyük şehri Tebriz'den geldi. Daha

önceki referandumda evet oyu kullanan Halk-ı Müslüman Partisi, vilayet-i fakih maddesine karşı çıkarak yeni rejimle silahlı çatışmaya geçti ama bu itirazlar, geniş kitlesel destek bulamayınca devrim muhafızlarınca bastırıldı.

Referandumdan sonra başlayan süreç muhalif güçleri temizleme süreci olarak tarihe geçecekti. İlk önce muhalefeti açıkça ilan eden gruplar temizlenecekti. Daha sonra ise İslam Cumhuriyeti'ne destek veren Tudeh veya Halkın Fedaileri-Çoğunluk gibi sol ve seküler gruplar tasfiye edilecekti. Böylece devrimden önce var olan istibdat daha da gerici zihniyetle varlığını sürdürecekti. Birkaç siyasi örgütün eylemleri ve hatta silahlı mücadele girişimleri de kitlesel destek bulamayınca hunharca bastırılacaktı.

Muhalefetin bastırılması

Sözde devrimci anayasa, Humeyni'yi yaşadığı süre boyunca dini lider olarak kitlelere dayattı. Bunun yanı sıra iktidarın İCP'nin elinde kalması için gereken devlet organlarının inşasını sağladı. İstibdadın yeniden inşası için adımlar tek tek atılmıştı ve artık muhalefetten kurtulma zamanı gelmişti. Bunlara ek olarak İranlı kitleleri bir kötü olay daha beklemekteydi. 1980 yılının Ağustos ayında Saddam'ın emriyle Irak ordusu İran'a saldırınca uzun sürecek bir savaş başladı. Humeyni bu savaşı Allah'ın rahmeti olarak tanımladı. Zira iktidarı tekelinde bulundurmak isteyen kesim savaşın yarattığı olağanüstü durumdan yararlanarak muhalefeti daha koalaştıracaktı.

Referandum sonrası İCP ve muhalefet arasındaki ilişki giderek gerginleşmişti. Bu gerginlik 1981 yılının Haziran ayında Halkın Mücahitleri ve İslam Cumhuriyeti arasında çıkan büyük krizle doruğuna ulaştı ve silahlı çatışmaya dönüştü. Humeyni ve yandaşları, liberaller dâhil tüm muhalif gördükleri kişi, örgüt ve kuruluşu devletin güç mekanizmasından uzaklaştırıp herhangi bir muhalif sesin yükselmesine izin vermedi. Daha sonra 1983 yılında son Marksist örgütün ortadan kaldırılmasıyla toplumsal muhalefeti İran'ın politik arenasından tamamen sildi.

Bu dönemde İslam Cumhuriyeti tüm muhalefete karşı bir savaş açmış olsa da en belirleyici çatışma İCP ve Halkın Mücahitleri arasında yaşanır. Marksist gruplardan birkaçı da silahlı mücadeleye katılır ama muhalefetin asıl gücü Müslüman mücahitler idi. Bu dönemde ilerici güçler büyük katliamlara maruz kalır ve İslam Cumhuriyeti devrimin tüm kazanımlarını birer birer gasp eder.

Halkın Mücahitleri ve İslam Cumhuriyeti

Halkın Mücahitleri bazı Marksist gruplar gibi İran'ın devrimden sonraki durumunu 1917 Şubat (Rusya) devrimine benzetmekteydi. Burada iki yol ayrımı vardı, ya burjuvaziye giden liberal demokratik bir yol seçilecekti ya da işçi sınıfı özgürlüğü için devrimci demokratik bir yol. Bu bir somut analiz olabilirdi ama bu tahlili

pratiğe dökmek için adım atmak gerekmekteydi.

Halkın Mücahitleri başta hem geçici hükümet ve hem köktenci İslamcı kanat tarafından övgüyle anılırdı. Marksist Halkın Fedaileri'nin geniş kahramanlık destanlarına karşı İslamcıların da kendilerine özgü kahramanlık destanlarına ve devrim şehitlerine ihtiyacı vardı. Bu yüzden bu övgü, aslında mücahitlerin Pehlevi rejimine karşı verdiği mücadeleyi sömürmekten başka bir şey değildi. Bu yüzden bazı üniversite, hastane ve okula şehit mücahitlerin adı verildi.³⁰ Sadece bu değildi tabii, birkaç mücahit çok yüksek olmasa da bazı önemli mevkilere atandı.

Halkın Mücahitleri devrimin ilk aylarında geçici hükümet ve Devrim Konseyi'nin ikili iktidarı döneminde hiçbir tarafa yaklaşmadı. Ne kadar geçici hükümetteki bazı isimlere yakınlıkları olsa da burjuvaziyi temsil eden bu yapıya yakın durmak devrimci kitlelerin nezdinde onların itibarını zedeleyebilirdi. Böylece Halkın Fedaileri ve Peykar gibi hızlı büyüyen ve geniş bir şekilde örgütlenen antikapitalist ve antiemperyalist örgütlerin yanında onların eli boşta kalabilirdi. Halkın Mücahitleri ne kadar devrimden önce kendi içinde Marksizmle hesaplaşmış olsa da hâlâ sınıf temelli bir toplum analizine sahipti. Mücahitler kitlelere kendilerini İran toplumunu kökten dönüştürmek isteyen bir örgüt olarak tanıtmıştı. Bu yüzden örgütlenmek için devrimle yaranmış tarihi fırsatı kaçırmak ve kitlelerin önderliğini sosyalistlere kaybetmek istemiyordu. Diğer yandan mücahitler, Humeyni'ye yaklaşmanın ona biat etmek anlamına geldiğini de biliyordu. Bu da onlar için örgüt bağımsızlığının kaybı demektir. Bunun yanı sıra örgüt ne kadar İslami bir toplum kurma hayaliyle mücadeleye çıkmış olsa da Humeyni ve onun köktendinci yandaşlarının yanında durmak onların laik duruşuna da tersti. Örgüt bu ikilem içinde devrimi karşıladı.

Halkın Mücahitleri devrime sadece bu ikilemle başlamadı; belki devrimin en önemli günlerinde iki tarafa açık açık karşı çıkmaktan da çekindi. Devrimin ilk günlerinde (Şubat'ın sonunda) Halkın Fedaileri Tahran'da büyük bir eylem düzenleyip toprak reformunu, hükümette işçilerin temsil edilmesini, sansürün sonlandırılmasını ve silahlı kuvvetlerin feshedilmesini isterken Halkın Mücahitleri sessizce bu olayların yanından geçti. Daha sonra Mart ayında Ulusal Demokratik Cephe adı altında geniş bir koalisyon çağrısına da cevap vermedi. Kadınların zorunlu tesettüre karşı direnişine ses vermemek bir yana, emperyalizmin böyle böbürlücü konuları sömürdüğünü iddia etti. *Ayandegan* dergisine yönelik gerici saldırılara sessiz kaldı. İslam cumhuriyeti referandumunu boykot çağrısına katılmadı. Toprak reformu, bölgesel özerklik ve kültürel hak talebiyle ayaklanan Kürt, Türkmen, Arap

30 Dini istibdat kurulunca bu kurumların adı tekrar değiştirildi ve bunlara ya eski isimleri veya başka yeni isimler verildi. İsmi değişmeyen nadir kurumlardan biri Tahran Şerif Teknik Üniversitesi'dir. Bu üniversite adını mücahit Şerif Vagefi'den alır. Şerif Vagefi, Pehlevi döneminde örgüt içindeki Marksizm tartışmasında ve büyük temizlikte Marksist kanat tarafından öldürülmüştü. Bu yüzden olsa gerek ki İslam Cumhuriyeti adını değiştirme zahmetini üstlenmedi.

ve Belucileri emperyalizmin oyununa gelmek ve bölücülükle suçladı. Bu talepleri dillendirdiği için Halkın Fedaileri'ni de kınadı. Hatta kitlesel 1 Mayıs eyleminde kendi ayrı yürüyüşünü düzenledi. Yargı bağımsızlığını korumak için Hukukçular Derneği'nin örgütlediği kampanyaya destek vermedi. Anayasaya karşı çıkan Halk Müslüman Örgütü'nü de emperyalizme karşı var olan birliği bozduğu için kınadı.³¹ Bunlara rağmen Halkın Mücahitleri'nin üyeleri ara sıra Devrim Komitesi üyeleri tarafından tutuklanıyor³² veya örgüt ofisleri Humeyni yandaşları olan hizbullahiler tarafından basılıyordu. Sadece bu durumlarda örgüt Humeyni yandaşları ile karşı karşıya geliyordu ama bunlar da çok büyük bir sıkıntı yaratmamaktaydı. Halkın Mücahitleri, Uzmanlar Meclisi seçimlerinde aktifti ama seçim kampanyalarına köktenci İslamcı kanadı zorlamayacak bir şekilde katıldı.

Humeyni ve yandaşlarının siyasal iktidarı tekeline alma politikasından bu uzlaşıcı tavrın çok uzun sürmeyeceği belliydi. Humeyni anayasa referandumunda tüm iyi Müslümanları oy vermeye davet etti. Buna rağmen Halkın Mücahitleri referandumu boykot etti ve böylece ilk kez köktenci İslamcı kanada karşı keskin bir tavır sergiledi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde örgüt Mesut Recevi'yi (mücahitlerin en önemli liderlerinden birini) aday göstermeye çalıştı. Örgüt, seçim kampanyası için Halkın Fedaileri'nin programını andıran 12 maddelik bir program yayımladı. Program emperyalizme karşı birlik ve ulusal bağımsızlık, kişisel ve toplumsal özgürlük, farklı uluslara ve mezheplere eşitlik, kadın ve erkek arasında mutlak eşitlik, köylüler için toprak, işçiler için iş, herkese eşit eğitim barınma ve sağlık hakları, keyfi uygulamaları kınama, devrimci ve sömürge karşıtı hareketlerle dayanışma gibi çeşitli toplumsal meseleleri ele almaktaydı. Recevi örgüte yakın kuruluş ve dernekler dışında Halkın Fedaileri ve Ulusal Demokratik Cephe dâhil çoğu seküler veya laik muhalif parti, örgüt ve kuruluşun desteğini topladı. Halkın Mücahitleri bir anda kendini tekerci köktenci iktidara karşı en büyük alternatif olarak buldu. Lakin Humeyni "anayasayı reddeden biri o anayasaya sadık kalamaz" diyerek Recevi'nin adaylığını engelledi.³³

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Milli Cephe geleneğinden gelen Devrim Konseyi üyesi, bağımsız aday Ebulhasan Beni Sadr kazandı. Bu seçimlerde İCP'nin desteklediği aday çok büyük bir oy farkı ile üçüncü oldu. Bu aslında Halkın

31 Ervand Abrahamian, *Radical Islam: Iranian Mojahedin*, Londra: I.B. Tauris & Co Ltd, 1989, s. 186-197.

32 Haziran ayında Halkın Mücahitleri'nin önde gelen isimlerinden biri Tahrân'da Devrim Komitesi tarafından tutuklanır. Örgüt, üyesinin tutuklanma sebebini Sovyetler Birliği'nin büyükelçisi ile söyleşi yapma olarak açıkladı. Bunun üzerine sol ve seküler örgüt ve kuruluşlar tutuklu mücahidi destekleyerek serbest bırakılmasını talep etti. Mücahitler irtibat yollarını kullanarak üyelerinin serbest bırakılmasını bekleyecekti ama ne yazık ki bu kişi de daha sonra hapisshanede idam edilecekti.

33 Ervand Abrahamian, *Radical Islam: Iranian Mojahedin*, a.g.y., s. 198.

Mücahitleri için kötü bir sonuç değildi.³⁴ Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Halkın Mücahitleri meclis seçimleri için geniş hazırlık yaptı. Örgüt 127 kişilik bir listeyle seçimlere katıldı ve bunun yanında 13 bağımsız da destek verdi. Meclis seçimleri iki aşamalıydı ve mücahitler ilk aşamada İCP'yi endişelendirecek kadar iyi sonuçlar aldı. Örgütün üyelerinden hiçbiri doğrudan meclise girmek için hak kazanmasa da birçok yerde ikinci aşamada tekrar yarışmak için yeterli oyu topladı.³⁵

Bu arada Humeyni, 21 Mart 1980 tarihli yeni yıl (Nevruz Bayramı) konuşmasında halkı seçimlere katılmaya davet ederken onlardan iyi Müslümanlara oy vermelerini istedi. Marksizm'le İslam'ı karıştıranların yaratacağı tehlikeye karşı halkı uyardı ve münafıkların³⁶ kâfirlerden daha tehlikeli olduğunu söyledi. Bu konuşmaş dan sonra hizbullahiler Halkın Mücahitleri'nin ofislerine seçim kampanyalarına ve üyelerine saldırmaya başladı. Bu saldırılarda üç kişi öldü ve yüzlerce kişi yaralandı. Bunlara rağmen örgüt hâlâ Humeyni'ye İran'ı ABD emperyalizmi ve 2500 yıllık saltanattan kurtaran sayın baba diye hitap ediyordu.³⁷

Meclis seçimlerinin ikinci aşamasına geçmeden Humeyni ve yandaşları, bu alanı da ele geçirme amacıyla, üniversitelerden (bazen üçüncü devrim olarak andıkları) kültürel devrim adı altında muhalefeti temizlemeye kalktı. Üniversiteler genelde seküler/laik muhalefetin en güçlü olduğu kamu kuruluşuydu. Üniversiteler bir nevi seküler/laik muhalefetin irticaya karşı örgütlenme alanıydı. Böylece üniversiteler belirsiz bir tarihe kadar kapatıldı.

Meclis seçimlerinde Tahran'dan ikinci aşamaya kalmayı başaran Recevi, daha önce cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aldığı desteklere ek olarak Tudeh ve bazı Milli Cephe liderlerinin de desteğini almayı başardı. İkinci aşama Mayıs ayında yapıldı. Bu geniş desteğe rağmen ne Recevi ne de örgütün Tahran dışı illerdeki diğer üyeleri açıklanan şaibeli seçim sonuçlarıyla meclise giremedi. Hatta Bazı bölgelerde seçim sonuçları muhalefetin maruz kalacağı büyük katliam sonrasına kadar açıklanmadı bile.³⁸ Şaibeli seçim sonuçlarına birçok seküler gruptan itirazlar yağdı. İCP'nin tekeli tavrını kınayan şekilde Humeyni'ye mektuplar yazıldı ama hiçbir sonuç alınamadı. Halkın Mücahitleri, son değerlendirmesinde İran İslam Cumhuriyeti'nde muhalefetin barışçıl yollarla çalışmasına izin verilmeyeceği yolunda bir kararı kabul etti.³⁹

Meclis seçimlerinden sonra Halkın Mücahitleri ve İslam Cumhuriyeti arasında

34 Halkın Mücahitleri'nin yönetim kadrosundan bazı isimler açıktan olmasa da seçimlerde Beni Sadr'a olan meyillerini bildirmişti.

35 Ervand Abrahamian, a.g.y., s. 198-199.

36 Daha sonra İran İslam Cumhuriyeti edebiyatında münafıklar tanımı Halkın Mücahitleri için kullanılacaktır.

37 Ervand Abrahamian, a.g.y., s. 198.

38 A.g.e., s. 202.

39 A.g.e., s. 205.

ipler tamamen koptu ve çatışmaları kaçınılmaz hale geldi. İCP, mücahitleri açıkça münafık kâfir ve aynı zamanda ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin ve uluslararası Komünist Yahudi fitnenin ajanları olarak ilan etmekteydi. Halkın Mücahitleri de İCP'yi iktidarı tekeline alma, devrimi çalma, demokratik hakları ezme ve tek partili faşist diktatörlük kurma planları ile suçlamaktaydı. Humeyni ve yandaşları mücahitlerin ofislerini kapattı, gazetelerini yasa dışı ilan etti, gösterilerine yasak getirdi ve bazı örgüt liderlerine tutuklama emri çıkardı. Halkın Mücahitleri yavaş yavaş yer altına çekilmeye başladı. Bir yandan da 1981 yılının baharında cumhurbaşkanı Beni Sadr da İCP'yi tekellilikle suçlamaya başladı ve bu partinin demokrasi için bir tehlike olduğunu söyledi. Cumhurbaşkanı da halkı tiranlığa karşı direnmeye çağırdı.⁴⁰

Meclis seçimleri sonrası Halkın Mücahitleri geniş bir örgütlenme çabasına girmişti. İşçi ekiyle yayımlanan örgütün çıkardığı *Mücahit* gazetesi 500 bini aşan bir sayıyla dağıtılmaktaydı. Yeni örgüt evleri oluşturup gerillalarını silahlandırdı. Örgüt bir yandan da Humeyni⁴¹ ve yandaşlarının keyfi uygulamalarından huzursuz olan Beni Sadr'a yaklaştı. Halkın Mücahitleri İslam Cumhuriyeti'ne karşı geniş bir propaganda başlattı. Halkın geçim sıkıntılarına odaklanarak İCP'yi yolsuzlukla suçladı.⁴² Örgüt daha önce ses çıkarmadığı ve yanından sessizce geçtiği tüm sorunları bir bir dile getirip bunların üzerinden büyük bir İslam Cumhuriyeti karşıtı propaganda yapmaya başladı. Buna karşın da Humeyni açıktan Halkın Mücahitleri'ne saldırı emri vermeye başladı. Humeyni'in kampanyasına başka din adamları ve kendisine yakın örgütler ve kuruluşlar da katıldı. Bu propagandanın boyutları çok genişti. Kökten İslamcılar hatta İran-Irak savaşına katılmak isteyen mücahit ve fedai gönüllülerini asker olarak ve Huzistan'da Irak'a karşı savaşırken ölen mücahitleri de şehit olarak kabul etmedi.

Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile güçlerini birleştiren Halkın Mücahitleri Mart ayından başlayan bir süreçte Haziran'a kadar 100 binleri sokağa dökmeyi başardı. Sokaklar 1978-9 olaylarını anımsatmaktaydı. Ülke genelinde büyük kentlerin birçoğunda aynı anda büyük yürüyüşler ve eylemler gerçekleşiyordu. Bu arada hizbulahi milisler sokaklarda adeta mücahit avına çıkmıştı. Haziran'a gelindiğinde birkaç ay içinde öldürülen mücahit sayısı neredeyse Pehlevi döneminde yedi yıl içinde öldürülen mücahit sayısı seviyesine ulaşmıştı.⁴³ Hizbullahi milislerin saldırılarına rağmen örgüt durmadı.

Çatışmalar Haziran ayında doruk noktasına ulaştı. 20 Haziran günü artık ipin

40 a.g.e., s. 206.

41 Örgüt hala Humeyni'ye açık açık karşı gelmemekteydi ama artık büyük baba gibi lafları da Humeyni için kullanmamakta ve sadece Ayetullah olarak hitap etmekteydi.

42 Halkın Mücahitleri, ortaya çıkardığı bazı belgelerle İslami Cumhuriyet Partisi'nin üyelerinin Mustazafın Vakfı'nın el koyduğu kraliyet mal varlığını düşük miktarlar karşılığında bazardaki yakınlarına sattıklarını gösterdi.

43 Ervand Abrahamian, *Radical Islam: Iranian Mojahedin*, s. 213.

tamamen koptuğu gündü. Bir gün öncesinden Beni Sadr ve Halkın Mücahitleri, İCP'yi darbe yapmakla suçlayarak partinin tekelci tavrına karşı halkı direnişe çağır-
dı. Sadece Tahran'da yaklaşık 500 bin kişinin sokağa çıktığı 20 Haziran'da büyük
kentlerin çoğunda geniş eylemler gerçekleşti. Radyo ve televizyon halkı sokağa
çıkılmamak için uyarıyordu. Din adamları göstericileri Allah'ın düşmanı olarak ilan
ediyordu. Devrim Muhafızları ateş açma izniyle gösterilere karşı devreye girdi.
O gün sadece Tahran Üniversitesi'nin çevresinde en az 50 gösterici Devrim Mu-
hafızları tarafından öldürüldü, en az 200 kişi yaralandı. Gözaltına alınan binlerce
göstericiden 23 kişinin cezaevinde infaz edildiği cezaevi yetkilileri tarafından
açımlandı. Devlet şiddeti en acımasız şekliyle geri dönmüştü.⁴⁴ Artık sokakları da
kaybetmiş Halkın Mücahitleri 20 Haziran sonrası bir süreliğine terör saldırısı fazına
geçti.

20 Haziran'dan sonra İslam Cumhuriyeti modern İran tarihinin o güne kadar
şahit olmadığı en geniş katliamlarından birini başlattı. Katliam sadece Halkın Mü-
cahitlerini hedef almadı, tüm radikal muhalefete yayıldı. 23-27 Haziran günleri ara-
sında İslam Cumhuriyeti, Halkın Fedaileri - Azınlık ve Peykar örgütlerinden de
dâhil olmak üzere 50 kişiyi daha idam etti.⁴⁵ 28 Haziran'da İCP'nin merkez binad
sında bir bomba patladı. Faili belli olmayan bu patlamada Beheşti ve onun yakın
çevresinden yaklaşık yetmiş parti üyesi ve mensubu öldü. Devlet yetkilileri başta
SAVAK kalıntılarını ve Irak'ı suçladı ama iki gün sonra Humeyni mücahitleri hedef
aldı. Bu da daha büyük katliam için bahane oldu. Daha yılın sonu gelmeden yakla-
şık 5000 kişinin idam edildiği yetkililer tarafından açıklanacaktı.⁴⁶

Marksistler ve İslam Cumhuriyeti

Devrimin hemen sonrasında Marksistler İslam Cumhuriyeti'nin gerici mahiyeti-
ni anlamalıydı. İlk önce gerici uygulamalara karşı 8 Mart eylemine saldırı biçimin-
den, daha sonra İslam cumhuriyeti referandumunun gerçekleşme şeklinden ve son
olarak Türkmen Sahra ile Kürdistan'da toprak reformu ve bölgesel özerklik talep-
leri ile gerçekleşen ayaklanmaların bastırılma biçiminden Marksistler, Humeyni ve
yandaşlarının herhangi bir ilerici yanı olmadığını görmeliydi. Marksistlerin kafasını
karıştıran tek konu olabilirdi, o da Humeyni ve İCP'nin antiemperyalizm görünümü
lü ABD karşıtlığıydı; nitekim de oldu.

1) Tudeh

Tudeh İran solunun başına gelebilecek en iyi ve en kötü şey olabilir. Tudeh İran
coğrafyasında bir Marksist geleneğin kurucusu ve aktarıcısıdır. Artılarıyla eksile-

44 a.g.e., s. 218-219.

45 A.g.e., s. 219.

46 A.g.e., s. 220.

riyle İran tarihinin tek parti gibi parti örneğidir, özellikle 1953 darbesi öncesinde. Diğer yandan ise siyasal pratiğiyle, yaydığı Sovyetler yanlısı politikalarıyla ve politik etkisiyle İran Marksist hareketine büyük zararlar vermiştir.

Tudeh, 1953 darbesinden sonra, Pehlevi istibdadı boyunca, hiçbir zaman toparlanamadı ve devrimde de önemli bir rol oynayamadı. Devrim uzun yıllar sonra partiye tekrar örgütlenme fırsatı verdi. Tudeh geniş örgütlenmeye başladı ve İslam Cumhuriyeti'ne karşı vefakâr muhalefet rolünü üstlendi. Bu vefakâr muhalefet politikası ise İslam Cumhuriyeti'nin mahiyetini belirleme yönteminden kaynaklanmaktaydı. Tudeh'in İslam Cumhuriyeti tahlili Sovyet kuramcılarının çarpıtarak Lenin'e attığı kapitalist olmayan yoldan gelişme teorisine dayalıydı. Bu modele göre gelişmekte olan ülkeler, Sovyetlerle yakın ilişki içinde olma koşuluyla, komünist olmayan unsurların önderliğinde kapitalist üretim dönemini atlayarak doğrudan sosyalizme geçiş yapabiliyordu. Bu teoriye göre siyasal İslam burjuvazi karşıtı olduğu sürece yararlıydı ve ilerici sayılırdı. Sovyet danışmanların önerisiyle⁴⁷ ve bu tahlile dayanarak Tudeh İslam Cumhuriyeti'nin köktenci İslamcı kanadıyla ittifak içinde olmalıydı. Tudeh devrimden sonra bunu gerçekleştirmeye çalıştı ama başarılı olmadı. Tudeh liberal geçici hükümete karşı her zaman İCP'yi savundu. İslam Cumhuriyeti'ne karşı gelen tüm hareketleri ve örgütleri karşı devrimci olarak niteledi ve politikalarını kınadı. Bununla yetinmedi, muhalefetle İslam Cumhuriyeti arasında çıkan çatışmada Humeyni ve yandaşları ile işbirliği yaptı. Nihayetinde 1983 yılında katliamlar sonucunda tüm muhalif örgütler bastırıldıktan sonra Tudeh yasa dışı ilan edildiğinde parti önderleri (işkence altında) Sovyetler Birliği'ne catusluk yaptığını itiraf etti.

2) Halkın Fedaileri

Halkın Fedaileri devrime çelişkiler ve krizlerle başladı. 8 Mart hareketine karşı kayıtsız kalmakla Türkmen Sahra ve Kürdistan'daki ayaklanmalara karşı tavır belirleme örgüt içinde (merkez komitede) görüş ayrılığına neden oldu. Bu görüş ayrılıkları da Halkın Fedaileri'ni parçaladı. Aslında bunlar önemli bir teorik anlaşmazlığın yan etkileriydi. Halkın Fedaileri, Humeyni ve İCP çatısı altında örgütlenen yandaşlarının sosyal temelini ve tarihsel rolünü belirlemekte sıkıntı yaşamaktaydı. Bir gruba göre İslam Cumhuriyeti, bir küçük burjuva devletiydi, bu yüzden ilerici ve antiemperyalisti. Bu nedenle antidemokratik uygulamaları da ikincil öneme sahipti. Bu ekip Tudeh'in İslam Cumhuriyeti değerlendirmesinde kullandığı kapitalist olmayan yoldan gelişme teorisini aynen alıp uyguladı, Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nin sosyalizme geçeceğini iddia etti.⁴⁸ Bu analizle öne çıkan ke-

مازیار بهروز، شورشیان آرمانخواه: ناکامی چپ در ایران، ترجمه مهدی پرتوی، تهران: ققنوس، ۱۳۸۰ ص. ۲۱۷

48 Bu analiz aslında Tudeh'den alınan bir analizdir. Tudeh de bunu Sovyetler Birliği'nden ithal etmişti.

sim sonra Halkın Fedaileri - Çoğunluk⁴⁹ olarak bilinecekti.⁵⁰ Bu ekibe göre Fars olmayan ulusların kendi kaderini tayin etme talebi İslam Cumhuriyeti'nin antiemperyalist politikasının yanında ikinci sırada yer almaktaydı. Bu yüzden Kürdistan'da savaş başlayınca üyelerini bölgeden çekti ve Haziran 1981'e kadar politikasını Kürtlerle İslam Cumhuriyeti arasında barışı sağlamaya yönelik ayarladı.

Halkın Fedaileri'nin merkez komitesindeki bir diğer gruba göre İslam Cumhuriyeti, İslamcı liberallerin (Bazergan ve Beni Sadr) temsil ettiği sanayi burjuvazisi, Mollaların temsil ettiği ticaret burjuvazisi ve Humeyni ile İCP'nin temsil ettiği bazar ve küçük burjuvazinin üst kesimlerinin oluşturduğu bir ittifaktı. Bu yüzden İslam Cumhuriyeti'nin ilerici bir yanı yoktu ve devrim yarım kalmıştı. Devrimi tamamlamak için, İslam Cumhuriyeti'nin yerine, işçiler ve köylülerin birliğini iktidara getirmek gerekirdi. Bu gruba göre Humeyni ve İCP'nin ABD karşıtı söylemi antiemperyalist içerikten yoksundu ve İran İslam Cumhuriyeti bağımlı bir burjuva devletiydi. Bu analizi ortaya atan grup ise Halkın Fedaileri - Azınlık olarak bilinecekti. Haziran 1981'e geldiğinde Azınlık'ın sloganı "kahrolsun İslami Cumhuriyet Partisi" olarak belirlenecekti. Bu örgüt başta İran-Irak savaşına katılmayı savunsada daha sonra onu bir halk karşıtı savaş olarak nitelendirecekti ve bu savaşın bir iç savaşa dönüştürülmesini önerecekti. Fars olmayan ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını savunduğu için de Kürtlerin yanında savaşmaya devam edecekti.

Ayrışmalar bu bölünmelerle sınırlı kalmayacaktı ve bir ara dört farklı örgüt kendini fedai geleneğinin devamcısı olarak tanımlayacaktı. Bu ayrışmalar hem Çoğunluk ve hem Azınlık içinde gerçekleşecekti ve zaman ilerledikçe iki tarafta da üyeler arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkacaktı. Bu bir taraftan Halkın Fedaileri için doğal bir süreçti. Merkez komite üyelerinin çoğu genç yaşlarında Pehlevi rejimi tarafından tutuklanıp yıllarca hapis yatmıştı. Bu üyelerin birçoğu birbirini tanımaz, yoldaşlarının fikirlerini bilmezdi. Buna rağmen devrimin en sıcak günlerinde böyle bir neden İslam Cumhuriyeti'ni savunmak veya sekte bir davranış sergilemek için bahane olmamalıdır. Fedailer bu iki davranışı da ortaya koydu.

Haziran 1981 sonrası Halkın Fedaileri – Azınlık disiplinli en büyük Marksist örgüt sayılmaktaydı ama buna rağmen İslam Cumhuriyeti'ni durduracak bir etkiye sahip değildi. Mücahitlerin silahlı mücadele fazına geçişi ile Azınlık da benzer politikayı yürüttü ve İslam Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği katliamın ilk Marksist örgüt kurbanlarından biri oldu. Çoğunluk ise Haziran sonrası bile İslam Cumhuriyeti'ne desteğini kesmedi. Hatta muhalif örgütlerin gizli bilgilerini İslam Cumhuriyeti'yle

49 Çoğunluk eki sadece bu grubun merkez komitedeki çoğunluğunu yansıtır, örgütün genelindeki durumunu ve toplumsal desteğini yansıtmaz.

50 Halkın Fedaileri - Çoğunluk bu tahlilinde Tudeh'i işçi sınıfının partisi olarak tanımlamıştı ve o dönem için Sovyetler Birliği'ni de devrimci sosyalist bir devlet. Diğer analizlerini de ileride göreceğimiz gibi doğrudan Tudeh'in İslam Cumhuriyeti tahlilinden almıştır.

paylaştığına dair söylentiler bile var.⁵¹ Bu işbirliği örgütün İslam Cumhuriyeti'ndeki yasal politik hayatının ömrünü uzatacaktı ama onun bitirilmesini engelleyemeyecekti. 1983 yılına gelindiğinde Çoğunluk da yasa dışı örgüt olarak ilan edilecekti.

3) Diğer Marksist gruplar

Tudeh ve Halkın Fedaileri dışında devrimden sonra en büyük örgüt Peykar⁵² idi. Bu örgüt Marksist mücahitlerin örgütüydü. Maoizmin İran'daki en önemli bayraktarıydı ama Çin ve Sovyetler Birliği'ne karşıydı. Arnavutluk'u ilham kaynağı olarak görmekte, Sovyetler Birliği'ni sosyal emperyalist ve Tudeh'i onun beşinci kolu olarak tanımlamaktaydı. Halkın Fedaileri'nin içindeki ayrışmadan en baştan haberdardı ve azınlık grubu desteklemekteydi. Kürdistan savaşında Kürtlerin yanında İslam Cumhuriyeti'ne karşı savaştı. 1981 yılında ise İslam Cumhuriyeti'nin yıkılması ve yerine bir demokratik halk cumhuriyetinin kurulması gerektiğini önermekteydi. Buna rağmen İslam Cumhuriyeti'nin saldırısına hazırlıklı değildi. Merkez komitesinin önemli üyeleri 1981 yılında ya çatışmada ya da idamla öldürüldü.⁵³

Küçük gruplar arasında İşçi Yolu Örgütü, Peykar'dan sonra en çok öne çıkan örgüttü. Eski fedailer ve eski Marksist mücahitlerden oluşmaktaydı. Üyeleri Pehlevi rejiminin hapishanelerinde silahlı mücadeleye yönelik fikirlerini değiştirmişti. Örgüt, İslam Cumhuriyeti'ni küçük burjuvazi, ticaret burjuvazisi ve yarı proleter karışımı Bonapartist bir dini yapı olarak tanımlamaktaydı. 1981 sonrası diğer muhalif örgütlerin kaderini paylaşmaktan kurtulamadı.⁵⁴

İran'da devrimci Marksizmin ilk temelleri ise devrimden sonra atıldı. Sosyalist İşçi Partisi⁵⁵ *Ne Yapmalı* dergisini yayımlayarak politik hayatına başladı. Bir ara Halkın Fedaileri'nin devrimci sosyalist kanadıyla irtibata geçti. 1981 yılında Azınlık dağılınca birleşme gerçekleşmedi. Partinin İran'daki politik hayatı ise 1983 yılında sona erdi.⁵⁶

Solun teorik ve politik zaafı

İran'da 1960 yılında ortaya çıkan yeni Marksist akım ve örgütlerin (özellikle Halkın Fedaileri'nin) 1953 darbesi üzerinden Tudeh Partisi değerlendirmesi, söz konusu partinin pasifliği ve direniş sergileyemeyişi üzerine kuruluydu. Bu tahlille

51 ۱۹۸. مازیار بهروز، ص.

52 Peykar örgütün adının kısa versiyonudur. Peykar Farsçada mücadele anlamına gelir. Örgütün asıl adı İşçi Sınıfının Özgürlüğü Yolunda Mücadele Örgütü'dür.

53 ۲۰۶-۲۱۰. مازیار بهروز، ص.

54 ۲۲۴. مازیار بهروز، ص.

55 Sosyalist İşçi Partisi Türkiye'de genel olarak Farsça adının kısaltılmış hali olan HKS (Hezb-e Kargaran-e Sosyalist) olarak bilinmektedir.

56 ۲۲۷-۲۲۶. مازیار بهروز، ص.

Pehlevi istibdadına karşı savaşta pratik mücadele politik mücadelenin önüne geçti. Sonunda istibdat kitlelerin büyük ayaklanmasıyla devrildi ve Marksist sol 1979 devrimini karışık düşünceler içinde karşıladı. Geçmiş gözden geçirildi ama Tudeh dışında çoğu örgütün önemli teorisyenleri Pehlevi istibdadı tarafından öldürülmüştü. Bu yüzden Marksistlerin bir kısmı Tudeh'i ve onun İslam Cumhuriyeti ile sürdürmek istediği uzlaşmacı politikalarını izledi. Kalan kısmı ise tereddüt içinde kaderini bekledi. Eylem ve eylemsizlik arasında kaldı ve kararını verdiğinde iş işten geçmişti. İran'da Marksist hareket büyük ölçekte yok edildi ve bir daha kendini eskisi gibi toplumda var edemedi.

Marksist örgütlerin İran'daki çöküşü Sovyetler'in çöküşünden önce gerçekleşti. Yani sosyalist solun çöküşündeki nedenler büyük ölçekte iç dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu iç dinamikler sadece örgütlerin kendi teorik ve politik zaafını değil, devrimden önce ve devrimden sonra baskıcı devletin (iç ve dış dengelerden dolayı) acımasızca ilerici güçleri yok etme çabasını da içerir.

İranlı Marksistler, toplumu ve gelişmeleri tahlil etmek için yeterli teorik donanımına sahip değildi. Tudeh hem devrimden önce hem de devrimden sonra Sovyet Birliği'nin tezlerini birebir takip etmekteydi. Tudeh'in Sovyetlere bağlılığının kitleler içinde yarattığı ters tepkinin farkında olan Halkın Fedaileri, Sovyetlerden bağımsız kalmayı tercih etti ama toplum analizi yapmak için yeterli altyapıya sahip değildi. Tek anlamlı tahlil yapan üyesi Cezeni ise genç yaşlarında Pehlevi rejimi tarafından infaz edilerek öldürülmüştü. Devrimden önce yürüttükleri gerilla mücadelesi büyük bir kazanım elde edemeyince ve devrim sürecinde istibdadı yıkmakta işçi sınıfının ezici gücünü görünce Bolşevizme yöneldiler. Fakat işçi sınıfı ile gereken bağı kuramadılar. Kuramamalarının nedeni ise İran'ın modern tarihi ve toplumunun durumu hakkında somut bir bilgi ve bu bilgiye dayanacak somut bir analizden yoksun olmalarıydı. Devrimden sonra Marksist grupların hiçbirisinin İran'ın işçi sınıfı hakkında bir araştırması mevcut değil. Hatta toplumdaki siyasi aktörlerin sınıfsal konumu ile ulusal olarak istibdada karşı ve uluslararası olarak emperyalizme karşı mücadeledeki yerleri hakkında bile somut bir tahlilleri yoktu. Böyle olunca zaten devrimden sonra Marksistler, işçi sınıfıyla ne biçimde irtibat kuracaklarını bilemedi, daha kötüsü hayatlarına son verecek İslam Cumhuriyeti'nin mahiyetini belirlemekte sıkıntı yaşadı. Bu yapının dış güçlerden bağımsızlık söylemi ve dini istibdat kurma isteği arasındaki farklı görmedi.

Son söz

Dini istibdat, Mart 1979 tarihinde karanlık yüzünü ortaya koydu, daha sonra İslam Cumhuriyeti referandumunda arzu ettiği düzenin biçimini açıkladı ve nihayetinde anayasa sürecinde mutlak iktidar talebini ilan etti. İstibdat bu adımları atarken, ikilemler ve çelişkilerle boğuşan veya hayaller içinde yaşayan muhalefet ise günbe-

gün hayatının sonunu bekledi.

Marksistler, iktidarı ele geçirme ufkuna sahip değildi. Kitlelerin yıkıcı gücünü gördü ama bu gücü kendi arkasına alabileceğine inanamadı. En baştan kaderini kabul edip Humeyni'ye teslim oldu. Bu yüzden emperyalizmi kovmayı önündeki tek hedef olarak koydu. Humeyni ve yandaşları ABD karşıtlığı üzerinden antiemperyalizm propagandasını tekeline geçirince tamamen silahsız kaldı. İslam Cumhuriyeti'ne karşı mücadelenin yolunu açabilme potansiyeline sahip fırsatları ise genel olarak antiemperyalizm bağlamında değerlendirerek, bazen de milliyetçiliğinden dolayı kaçırdı. İslam Cumhuriyeti'nin saldırısına hazırlanmadı ve savaşı kolayca kaybetti.

Halkın Mücahitleri tüm mücadele fırsatlarını fırsatçılık uğruna erteledi. İslam Cumhuriyeti'yle müsamaha yolu kapanınca ise artık iş işten geçmişti. Humeyni ve yandaşları tekellerine geçirdikleri iktidarı koruyacak tüm mekanizmaları oluşturmuştu. Liberaller ve milliyetçi laik kesimler ise ne Humeyni'yi sarsacak güce ne toplumsal karşılığa sahipti. Böyle olunca, köktenci İslamcı kesim, devrimle ulaştığı iktidar mekanizmasını tekeline geçirdi, muhalefeti ve kitleleri devletten uzaklaştırdı ve iktidarını giderek pekiştirdi. Pehlevi istibdadı yerine dini istibdadını kurdu.

Ordu inşasındaki politikamız (Rusya Komünist Partisi Sekizinci Kongresi tarafından kabul edilen tezler, Mart 1919)¹

Lev Davidoviç Trotskiy

A. Genel hükümler

I. Eski sosyal demokrat program, eli silah tutan ve mümkün mertebe kışlaların dışında askeri eğitim alacak tüm yurttaşlardan oluşan bir halk milisi çağrısı yapmıştı. Bu programatik talep, II. Enternasyonal döneminde, kışla eğitimi, uzun askerlik hizmeti ve subay kaştları ile karakterize olan emperyalist daimi ordulara karşı öne sürülmüştü; genel ve eşit oy hakkı ve tek meclisli sistem gibi diğer demokratik taleplerle aynı tarihsel değerdeydi. “Barışçıl” kapitalist gelişme koşulları altında

1 İçinden geçtiğimiz günlerde kuruluşunun 100. yıldönümünü yaşadığımız Kızıl Ordu’nun kurucusu ve komutanı Trotskiy, bütünüyle bir sınıf ordusu olarak inşa edilen Kızıl Ordu’nun ne tür bir yaklaşım temelinde kurulmuş olduğunu anlatan bu kararın taslak metnini, Parti’nin 1919 Mart ayında toplanan Kongresi için kaleme aldığı halde, kararın oylandığı 8. Kongre’de cephede görevli olduğu için bulunamamıştır. Yazı Türkçe’ye Levent Dölek tarafından çevrilmiştir.

ve o an için proletaryanın sınıf mücadelesini burjuva yasallığına uyarlama ihtiyacı nedeniyle, sosyal demokratların görevlerinden biri doğal olarak kapitalist devletin ve kapitalist ordunun en demokratik biçimlerini talep etmektir. Bu temelde verilen mücadelenin kuşkusuz eğitici değeri vardı, ama son savaşın büyük tecrübesinin de gösterdiği gibi, burjuva militarizmini demokratikleştirme mücadelesi burjuva parlamenter sistemini demokratikleştirme mücadelesinden bile daha az sonuç verdi. Zira militarizm alanında burjuvazi, eğer hepten bir yana bırakmayacaksa, sadece kendi sınıf hâkimiyetini etkilemeyen türden bir “demokratizm”e, yani hayali ve sahte bir demokratizme izin verebilir. Mesele burjuvazinin köklü çıkarları olduğunda gerek iç politikada gerekse de uluslararası alanda Almanya, Fransa, İsviçre, Britanya ve Amerika’daki burjuva militarizmi, devlet ve askeri yapılarındaki tüm farklılıklarından bağımsız olarak insanlık dışı sınıf gaddarlığının aynı özelliklerini sergilemiştir.

II. Sınıf mücadelesi, burjuva hukukunun ve burjuva demokratik kurumların üzerindeki peçeyi yırtıp atarak açık bir iç savaşa dönüştüğünde, “halk milisi” sloganı da “demokratik parlamentarizm” sloganı ile tıpatıp aynı şekilde tüm anlamını kaybeder ve böylece gericiliğin elindeki bir silaha dönüşür. Tıpkı “Kurucu Meclis” sloganının toprak ağaları ile kapitalistlerin iktidarını yeniden kurmayı hedefleyen faaliyetlerin bir örtüsüne dönüşmesi gibi “halk ordusu” ya da “tüm halkın” ordusu sloganı da Krasnov ve Kolçak ordularını inşa etmenin bir aracı haline geldi.

Rus devrimi tecrübesinin ardından, devlet iktidarı ve ordunun örgütlenmesinde formel demokrasi vaazını sürdürmek, Alman Kurucu Meclisi Berlin’den Weimar’a kaçıp Beyaz Muhafızlara sığınmışken, General Hofmann demirden taburlarını Junkerlerin, burjuvaların ve kulakların çocuklarından devşirirken ve Spartakistler devrimci işçileri silahlandırırken, gerçek anlamda Kautsky tarzı zavallı bir küçük burjuva körlüğüdür. Açılmış olan proleter devrim çağı, proletaryanın, demokratik formlar arkasına gizlenen veya gizlenmeyen her burjuva devlete ve her burjuva ordusuna karşı açık bir iç savaş çağıdır. Bu iç savaşta proletaryanın zaferi, kaçınılmaz olarak bir proleter sınıf devletinin ve sınıf ordusunun kurulmasına yol açacaktır.

III. Mevcut tarihsel dönem açısından, eski programımızda ifade edildiği şekliyle milisin “ulusal” karakterini bir kenara bırakırken, milis programından tamamen vazgeçmiyoruz. Siyasal demokrasiyi bir sınıf temeline oturtuyor ve onu Sovyet demokrasisine dönüştürüyoruz. Milise sınıfsal bir karakter kazandırıyor ve onu Sovyet milisine dönüştürüyoruz. Bu doğrultudaki acil çalışma programımız, mümkün mertebe kışla dışında yani işçi sınıfının çalışma yaşamına yakın koşullarda uygulanacak zorunlu askeri eğitim temelinde, işçilerin ve yoksul köylülerin ordusunun yaratılmasına dayanmaktadır.

IV. Kızıl Ordumuzun fiili gelişmesi, deyim yerindeyse, belirttiğimiz bu gerek-

liliklerle karşıtlık içinde ilerler. İlk başta orduyu **gönüllülük** temelinde oluşturduk. Daha sonra işçilere ve başkasının emeğini sömürmeyen köylülere zorunlu askeri eğitim getirdiğimizde, aynı zamanda emekçi sınıflardan belirli yaş gruplarındaki insanlar için mecburi askerlik celbine başvurduk. Bu çelişkiler rastlantısal sapmalar değildi, fiili durumların sonucuydu ve emperyalist savaşın ve burjuva (Şubat) devriminin bize miras bıraktığı somut koşullarda bir ordu yaratma çabasında neredeyse kaçınılmaz olarak geçişsel biçimlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Eski ordu komutayı ve düzeni sağlayan tüm organları ile birlikte paramparça olup dağılmışken, belirli derecede savaşılmaya hazır birlikler oluşturmanın tek olanaklı aracı **gönüllülüktür**. Bunun en güzel kanıtı bugün Almanya’da karşı-devrimci generallerin, Spartakistlerle aynı şekilde kendilerine gönüllü taburlar oluşturmak zorunda kalmaları gerçeğinde görülmektedir. Gönüllük ilkesinden ileriye giderek zorunlu askerliğe geçiş, ancak eski ordunun ana unsurları tamamen şehirlere ve köylere dağıldıktan ve biz yerelerde askere alma, eğitim ve lojistik amaçlı yerel askeri örgütleri (**volost, uyezd**, il ve ilçe komiserlikleri) kurmayı başardıktan sonra mümkün hale geldi.

V. Gerilla birimleri fikrini planlı bir şekilde örgütlenmiş ve merkezileştirilmiş bir ordunun karşısına çıkartmak (“Sol” SR’lerle benzerlerinin öğütledikleri gibi), küçük burjuva aydınların siyasi düşüncesinin yahut düşüncesizliğinin karikatürvari bir ürünüdür. Gerilla mücadelesi yöntemleri, ilk dönemde, proletaryaya, devlet içindeki ezilen konumu tarafından dayatılmıştı; tıpkı ilkel yeraltı matbaaları kullanmaya ve küçük gruplarla gizli toplantılar yapmaya zorlanması gibi. Siyasi iktidarın fethi, proletaryaya, planlı bir şekilde merkezi bir ordu kurmak için devlet aygıtını kullanma olanağı sağladı; örgütlenme ve emir komutada birlik getirdi, ki tek başına bu, asgari fedakârlıkla azami sonucu elde etmeyi sağlayabilirdi. Gerillacılığı askeri bir program olarak kutsamak, büyük ölçekli sanayiden küçük zanaat sistemine dönüşü savunmaya eşdeğerdir. Böyle bir savunma, devlet iktidarını kullanma hatta bu iktidarı kullanmayı ciddi olarak düşünebilme kapasitesinden yoksun olan ve işçilerin iktidarına yönelik (polemikçi veya terörist) gerilla saldırıları düzenlemede uzmanlaşan entelektüel grupların doğasıyla tamamen uyumludur.

VI. Eğer ordumuzu, işçilerin ve emekçi köylülerin, günlük çalışmalarına en yakın koşullar altındaki zorunlu eğitimlerini temel alarak yaratmış olsaydık, orduların en iyisine kavuşurduk – bu teorik olarak çürütülemez bir gerçektir. Sanayide geniş çaplı gelişme ve tarımsal faaliyetlerin kolektif niteliğinde ve üretkenliğinde artış, ordu için en mantıklı temelleri oluşturacaktı; kolordular, tugaylar, alaylar, taburlar ve bölükler o zaman fabrikalarla, atölyelerle, çiftliklerle, **volost, uyezd**, ilçelerle vb. çakışacaktı. Ülkenin ekonomik canlanmasına paralel olarak ve komutanlarını bu temelde eğiterek adım adım oluşturulacak böyle bir ordu, dünyanın en yenilmez ordusu olacaktı. Biz tam da bu tarz bir ordunun inşası yönünde ilerliyoruz ve er ya

da geç bunu başaracağız.

VII. Fakat, içteki ve dıştaki sınıf düşmanlarımızı acilen ve hiç ertelemeden püskürtme zorunluluğu, bir işçi ve köylü milisine giden bu “organik” rotayı izlememize izin vermiyor; bunun için yıllar veya en azından aylar gerekir. Ekim devriminin hemen ardından gönüllüleri toplamak zorunda kaldığımız gibi, bir sonraki safhada, geçen yılın yazında, Sovyet Rusya’nın çevresindeki emperyalist abluka özellikle sıkılaştığında, askeri çalışmamızı hızlandırmak ve milis örgütlenmesini (yani gönüllü askerlik tipinde kışla dışı oluşumları) beklemeden, belirli yaş gruplarını zorla seferber ederek, onları aceleyle eğitip kışlalarda toplamak zorunda kaldık. Bu sırada Savaş Dairesi, her kışlanın mümkün olduğunca bir askeri okul gibi olması ve sadece askeri eğitimin değil aynı zamanda genel ve politik eğitimin de merkezi haline getirilmesi için elinden gelen tüm çabayı gösterdi.

VIII. Şu anda elimizde faal olarak bulunan ordu, yani faaliyette olan veya doğrudan faaliyet için hazırlanan ordumuz, belirtildiği gibi geçişsel türdendir: toplumsal bileşimi açısından bir sınıf ordusu olmasına rağmen oluşumunda ve eğitiminde uygulanan yöntemler itibarıyla milis değil, “sürekli” yahut “düzenli” bir ordudur. Bu durum birçok iç zorluk yarattığı halde, özellikle ülkenin aşırı derecede tükenmiş hali göz önüne alındığında, en elverişsiz koşullar altında oluşturduğumuz bu geçişsel nitelikteki ordunun bile düşmanlarını yenebileceğini kanıtladığını memnuniyetle söyleyebiliyoruz.

IX. Kışlalardaki veya tamamen arazideki, yani doğrudan aktif operasyonlar içinde oluşturulan birliklerle eş zamanlı olarak, yerelerde işçilerle köylülere genel eğitim vermek üzere muazzam bir çalışma sürdürüyoruz. Düzenli ordu birliklerimizle ilişkili olarak, genel askeri eğitim faaliyeti, ilk aşamada temel hazırlık, bireysel bir savaştının sahip olması gereken belirli alışkanlıkların kazandırılması olarak görülmüyordu; bu onun daha sonra katılacağı muharip birlikteki eğitimini hızlandıracaktı. Genel ve zorunlu eğitimin bu sınırlı açıdan bile ordunun yaratılmasında çok önemli bir rol oynadığından kuşku duyulamaz.

X. Fakat, genel ve zorunlu askeri eğitim görevi hiçbir şekilde belirtilen yardımcı faaliyetle sınırlandırılmaz. Genel eğitim, belirli aşamalardan geçerek, düzenli birlikler oluşturma acil ve kritik göreviyle koordine edilmeli, bizi gerçekten milis tarzında bir ordunun oluşturulmasına yaklaştırmalıdır.

XI. Bu hedefler doğrultusunda genel eğitim, bireysel askeri eğitimle sınırlı kalmamalı, bileşenleri olan işçi ve köylüleri normal çalışma koşullarından ayırmadan ilk etapta bu tarz birimlerden en küçükleri kurulabilse bile, askeri birliklerin oluşturulması yönünde ilerlemelidir. Genel eğitim, ayrı müfrezelerin ve bölüklerin, sonra da taburların ve alayların oluşturulmasına doğru ilerlemelidir; daha uzun vadede ise belirli bir yereldeki işçi ve köylülerden oluşan, yerel komutanları, yerel askeri mühimmat stoğu ve genel olarak levazımı olan bütünlüklü birlikler oluşturmak he-

deflenmelidir.

XII. Emperyalist güçlerle değişmez ve müzmin çelişkimiz sürdüğü müddetçe, milis-tarzı bir orduya aşamalı geçiş ancak muharip birliklerdeki kayıpların ikamesinde yeni bir örgütlenme ile mümkün olabilir. Şu anda, yedek taburlar olarak adlandırdığımız takviye kuvvetler temel birliklerle aynı prensipler temelinde oluşturulmuştur. İleride ve yakın gelecekte, yerleşim yeri temelinde oluşturulmuş ve bu temelde eğitim almış yedekler kendi bölgelerindeki muharip birliklere takviye olarak yönlendirilmelidir. Böylece, yıkım gerçekleştiğinde, alayları oluşturan unsurlar tüm ülkeye dağılmış olmayacak, çalıştıkları yerel toplumla bağlarını koruyacaktır. Geçişsel karakterli mevcut ordumuzdan yerel bir milis-tarzı orduya aşamalı geçiş için bir dizi tedbir almak, şimdiden bu doğrultuda ilk önemli adımları atmış olan Savaş Dairesi'nin ilgili organlarının sorumluluğudur.

XIII. Yukarıda belirtilenlerden açıkça görüleceği gibi, kurmaya yöneldiğimiz sınıf-milis ordusu, yarı eğitilmiş komutanlar ve rastgele toplanan silahlarla apar topar kurulmuş, yetersiz eğitilmiş bir ordu anlamına gelmiyor. Tam tersine, genel eğitim temelindeki hazırlık, harekâtlar, atış talimleri ve askeri teftişlerle bağlantılı olarak, şimdikinden çok daha iyi niteliklere sahip bireysel savaşçılar ve askeri birlikler yaratacak şekilde düzenlenmelidir. Milis ordusu, askerlik sanatının güncel gereklerine uygun olarak eğitilen, silahlanan ve örgütlenen bir ordu olmalıdır.

XIV. Ordu komiserleri sadece Sovyet iktidarının doğrudan ve dolaysız temsilcileri değildir, onlar aynı zamanda ve her şeyden önce, Partimizin ruhunun, disiplininin, sağlamlığının ve dava uğruna mücadeledeki cesaretinin taşıyıcılarıdır. Parti, komuta aygıtının en iyi unsurlarıyla omuz omuza, kısa sürede savaşma kapasitesine haiz bir ordu yaratan komiserlerinin kahramanca başarılarıyla gurur duyabilir. Aynı zamanda, ordunun Siyasi Birimleri, merkez komitesinin doğrudan yönlendiriciliği altında, komiserler arasında seçim yapma ve hangi derecede olursa olsun liyakatsiz, kaypak ve kariyerist unsurları ayıklama görevlerine devam etmelidir.

Komiserlerin çalışması ancak her birlikte bir Komünist askerler hücresinin doğrudan desteğine dayanırsa tam sonuç verebilir. Komünist hücrelerin sayılarının hızla artması, orduda komünist fikir ve disiplinin görülmemiş ölçüde yayılmasının en önemli garantisidir. Fakat, tam da Komünist hücrelerin bu muazzam rolü dolayısıyla komiserler ve genel olarak ordu içindeki en tecrübeli Parti işçileri, hayali haklar ve ayrıcalıklar peşinde koşan kaypak unsurların bu hücrelere sızmasını engellemek için tedbirler almalıdır. Her bir asker, Komünist hücre üyesi olmanın bir askere hiçbir özel hak getirmeyip, sadece ona en fedakâr ve cesur savaşçı olma sorumluluğu yüklediğini daha açıkça anladıkça ve deneyimiyle buna ikna oldukça, Komünist hücrelere duyulan saygı daha yüksek ve daha sarsılmaz olacaktır.

Komünist hücrelerin, komiserlerin ve siyasi birimlerin hak ve görevlerine ilişkin olarak Merkez Komitesi'nin yayınladığı genelgeyi tümüyle onaylayan Kongre,

bu genelgeye harfiyen uymanın ordu içinde çalışan tüm yoldaşların sorumluluğu olduğunu ilan eder.

XV. Komutanların seçilmesi talebi, burjuva ordusu söz konusu olduğunda ilke açısından muazzam öneme sahiptir; bu orduda komuta kademesi, askerler üzerinde ve askerler aracılığıyla emekçi sınıflar üzerinde sınıf hâkimiyeti kurmak üzere seçilir ve eğitilirdi. Bu talep, işçilerin ve köylülerin sınıf-temelli Kızıl Ordusu söz konusu olduğu zaman ilkesel önemini tamamen kaybeder. Devrimci bir sınıf ordusu, bilhassa pratik mülahazalarla, seçim ve atama ilkelerinin olası bir bileşimine yönelmek durumundadır; bu da bir askeri birliğin ulaştığı düzeye, sağlamlık derecesine, komuta kadrolarının mevcudiyetine bağlıdır. Genel olarak şu söylenebilir: Bir birlik, ne kadar az deneyimliyse, bileşimi ne kadar tesadüfi ve geçici nitelikteyse, genç komutanları deneyimle ne kadar az sınanmışsa, komutanların seçimi ilkesinin uygulanmasına o kadar az elverişlidir; buna karşılık, birimlerin iç uyumunun artması, askerin kendisine ve liderlerine yönelik eleştirel tutumunun gelişmesi, savaşçı komutanlar arasından yeni savaşın koşulları altında niteliklerini kanıtlamış hem alt hem de üst rütbelerden hatırı sayılır kadrolar çıkartılması, komutanların seçimi ilkesinin daha geniş çapta uygulanması için daha elverişli koşullar yaratır.

XVI. Komuta aygıtı sorunu, ciddi pratik zorluklar sergilese de, özü itibarıyla **ilke** farklılıklarına temel oluşturmaz.

Ordumuzun birkaç yıl içinde planlı bir yoldan şekil kazanması ve aynı zamanda kendisi için yeni bir komuta aygıtı hazırlaması olanaklı olsaydı bile, eski komuta aygıtından gelip de Sovyet iktidarının bakış açısını içten benimseyen yahut koşulların zorlamasıyla kendisini ona hizmet etmek için vicdani bir yükümlülük altında hisseden unsurlarla çalışmayı ilkesel olarak reddetmek için bir nedenimiz bulunmayacaktı. Ordunun devrimci karakteri, her şeyden önce, bu orduyu yaratan, onun hedeflerini belirleyen ve deyim yerindeyse onu kendi aracı haline getiren Sovyet rejiminin karakteri tarafından belirlenir. Diğer yandan, bu aracın Sovyet rejimine uyması, asker kitlesinin ana gövdesinin sınıfsal bileşimi, komiserlerin ve Komünist hücrelerin örgütlenmesi ve nihayet ordunun yaşamı ve faaliyetleri üzerindeki genel Parti ve Sovyet kılavuzluğu tarafından sağlanır.

Ağırlıklı olarak işçiler ve ileri köylüler arasından çekilerek oluşturulacak yeni subay birliklerinin talim ve terbiyesine yönelik çalışma, yeni ordunun oluşturulmasındaki en önemli görevlerden biridir. Eğitim kurslarındaki ve bunlara katılan öğrencilerin sayısındaki düzenli artış, Savaş Dairesi'nin bu göreve gerektirdiği tüm dikkati sarf ettiğinin kanıtıdır. Yüksek Harp Akademisi (Genelkurmaya bağlı) ile birlikte beş adet orta kademe okul kurulmuştur, bunlar eğitim kursları ile Harp Akademisi arasında yer alır. Yine de, bugünün Kızıl Ordusu'nda eski ordudan gelen çok sayıda komutan bulunmaktadır; bunlar, davaya büyük katkı sağlayan sorumlu görevlerini yürütmektedir. Hainleri ve provokatörleri ayıklamak için seçim ve

denetime ihtiyaç duyulduğu açıktır ve deneyim bunu pratikte askeri örgütümüzün az çok tatmin edici şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu açıdan, Parti'nin ordu politikamızı değiştirmesi için herhangi bir sebep yoktur.

XVII. Şu ana kadar (iç hizmetler, sahra orduları ve garnizonlar için) yayınlanan talimatlar, ordunun iç ilişkilerine, orduyu oluşturan unsurların hak ve ödevlerine sağlamlık ve şekil kazandırmış, dolayısıyla ileri doğru büyük bir adım olmuştur; yine de bunlar, ordumuzun oluşumundaki geçişsel evreyi yansıtmaktadır ve eski ordu yapısı, “kışla” tipi özellikleri geride bırakılıp, gittikçe artan ölçüde sınıf-milisi ordusuna dönüştükçe, ileride değiştirilecektir.

XVIII. Burjuva demokrat kampın (SR'ler ve Menşevikler) Kızıl Ordu'yu “militarizm”in dışavurumu ve artan Bonapartizmin zemini olmakla suçlayan ajitasyonu, sadece, siyasi cahilliğin veya şarlatanlığın ya da ikisinin karışımının bir ifadesidir. Bonapartizm kendi başına askeri örgütlenmenin değil belirli sosyal ilişkilerin ürünüdür. Bonapartizmin yükselişinin zorunlu ön koşulunu, gerici büyük-burjuva unsurlar ile devrimci proleter alt sınıflar arasında kalan ve henüz bağımsız bir siyasi rol oynayacak veya siyasi iktidarını kuracak gücü olmayan küçük burjuvazinin siyasi iktidarı sağladı; Bonapartizm hali vakti yerinde köylülükte kendi kalesini buldu ve küçük burjuva (Jakoben) demokrasinin çözemediği sınıf çelişkilerinin üzerinde yükseldi. Bonapartizmin temelini Kulak köylüler oluşturduğu ölçüde, Kulakların dışlandığı ve uzak tutulduğu ordumuzun sosyal bileşimi Bonapartizm eğilimlerine karşı hayli ciddi bir garanti sağlar. Krasnov hareketi, Kolçak hareketi ve benzerleri suretinde karşımıza çıkan uyduruk Rus Bonapartizmi Kızıl Ordu'nun içinden değil doğrudan ona karşı savaşım içinde ortaya çıkmıştır. İpleri Hohenzollern hanedanının elinde olan Ukraynalı Bonapart Skoropadsky, birliklerine zengin köylüleri doldurarak, Kızıl Ordu'nun sınıfsal temeline tam zıt bir biçimde mülk sahipliği temelinde bir ordu kurdu. Bu koşullarda, proleterlerin ve kır yoksullarının ordusunda Bonapartizme uygun bir zemin görenler, daha dün doğrudan veya dolaylı olarak Ukrayna'da, Don'da, Arkangel'de ve Sibiry'a da muhtemel Bonapart adaylarını destekleyenlerdir!

Kızıl Ordu sadece belirli bir rejimin aracı olduğundan, her türlü karşı-devrim türüne karşı olduğu gibi Bonapartizme karşı da temel güvence rejimin kendisinde aranmalıdır. Karşı devrim, hiçbir şekilde proletarya diktatörlüğünün içinden çıkmaz, ancak ona karşı doğrudan, açık ve kanlı bir zafer kazanarak gerçekleşebilir. Kızıl Ordu'nun gelişmesine ve sağlamlaşmasına tam da böyle bir zaferi olanaksız kılmak için ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla Kızıl Ordu'nun varlığının tarihsel anlamı, proletarya ve yoksul köylülüğün, emperyalizm tarafından desteklenen Kulak-burjuva Bonapartizmi tehlikesine karşı meşru müdafaasının aracı olmasıdır.

XIX. Sınıf milisi komünizmin inşasında son söz değildir, çünkü komünizmde amaç, sınıf mücadelesini, sınıfları ve dolayısıyla sınıf ordularını da ortadan kaldı-

rarak sona erdirmektir. Sosyalist ekonomi örgütlendikçe, Sovyet sınıf devleti de üretimin ve bölüşümün planlandığı aygıtların ve kültürel-yönetmel organların içinde giderek daha fazla çözülecektir. Sınıf karakterinden kurtulduğu ölçüde devlet, devlet olmaktan çıkacak, ekonomik ve kültürel öz yönetimin bir organına dönüşecektir. Bu doğrultuda ordu da sınıfsal karakterini yitirecektir. Kelimenin gerçek anlamında tüm halkın ordusuna dönüşecektir. Zira sosyalist komünde artık parazit, sömürücü, Kulak unsurlar olmayacaktır. Bu ordunun yapısı doğrudan sosyalist cumhuriyetin kudretli emekçi topluluklarına dayanacak, tüm gereksinimleri de giderek büyüyen sosyalist üretim tarafından sağlanacaktır. Bu ordu, yani iyi eğitilmiş, iyi silahlanmış, sosyalistçe örgütlenmiş halk, dünyanın görüp göreceği en güçlü ordu olacaktır. O, sadece sosyalist toplumu varlığını sürdüren emperyalist devletlerin muhtemel saldırılarından korumakla kalmayacak, bu ülkelerin proletaryasının emperyalizme karşı mücadelesine kararlı destek verilmesini de temin edecektir.

B. Pratik önlemler

Yukarıda ifade edilen temel ilkeler doğrultusunda Rusya Komünist Partisi 8. Kongresi aşağıda sıralanan dolaysız pratik önlemlerin uygulanmasını gerekli görmektedir:

1. Bu doğrultuda alınan resmi karara rağmen hâlâ uygulanmamış olan, sadece işçi unsurların sınıfsal seferberliği ilkesinin sadık kalınarak uygulanması, Kulakların ve parazit unsurların dikkatli şekilde ayrılıp özel çalışma taburlarına (bölüklerine) gönderilmesi.

2. Askeri uzmanların komuta ve yönetimde görevlendirilmesine devam edilmesi ve güvenilir olanların seçilmesi, aynı zamanda komiserler aracılığıyla partinin merkezileştirilmiş siyasi gözetimi altında tutulmaları, politik ve teknik olarak uygun olmayanların elenmesi.

3. Komuta personelinin sicillerinin kontrolüne yönelik bir sistemin oluşturulması, komiserlerin periyodik olarak bu sicilleri derlemekle görevlendirilmesi.

4. Komuta personelinin proleter ve yarı proleterlerden oluşturulmasının hızlandırılması, bu işin hem askeri hem politik hazırlık bakımından geliştirilmesi, gerek cephe gerekse cephe gerisinde bunun için ağırlıklı olarak Parti temsilcilerinden oluşan yetkin sicil komisyonları kurulması, savaş deneyimi sayesinde Kızıl Subaylar olmaya en hazırlıklı Kızıl Ordu askerlerinin sistematik olarak Kızıl Subaylar okullarına yönlendirilmesi görevinin bunlara verilmesi.

Ders programlarının iç savaş koşullarındaki Kızıl Ordu ruhuna uygun olarak gözden geçirilmesi. Yerel Parti örgütlerinin, derslerde siyasal eğitimin usulüne uygun verilmesine özel dikkat göstermesi. [3 ve 4. maddeler: Komuta personelinin yeterliliğini kontrol etmek ve çeşitli tür ve düzeylerdeki atamalara uygun olup olmadıklarını belgelemek için kurulan organlara bazen “Tasdik Komisyonları” denil-

mekteydi. Bu dönemin Sovyet askeri örgütlenmesinin teknik ayrıntıları için bkz. J. Erickson, *The Soviet High Command*, 1962.]

5. Cephe gerisindeki Kızıl Ordu birliklerinde sistematik ve yoğun bir komünist eğitim için yerel örgütlerin görevlendirilmesi, bu göreve özel işçilerin tahsis edilmesi.

6. Ordu ve donanma birimlerine komünistlerin planlı ve sistematik şekilde dağıtılması için Parti Merkez Komitesi'nin görevlendirilmesi.

7. Cephedeki komünist faaliyetin ağırlık merkezinin genel cephe düzeyindeki Politik Birimler'den, ordu ve bölüklerdeki Politik Birimler'e kaydırılarak canlandırılması ve cephedeki aktif birliklere daha yakın hale getirilmesi. Bunun için Politik Komitelerin, Politik Birimlerin ve Komünist hücrelerin hak ve sorumluluklarını açıkça belirten bir kararın kabul edilerek yayınlanması.

8. Tüm Rusya Askeri Komiserler Bürosu'nun tasfiye edilmesi. Cumhuriyet Devrimci Savaş Konseyi Politik Birimi'nin kurulması; Tüm Rusya Askeri Komiserler Bürosu'nun tüm yetkilerinin bu birime devredilmesi; bu birime, Cumhuriyet Devrimci Savaş Konseyi üyesi yetkisiyle, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden bir üyenin başkanlık yapması.

9. Askeri talimnamelerin gözden geçirilmesi; mümkün olan her yerde, tüm arkaizimleri ve komutanlara tanınan gereksiz ayrıcalıkları dışlayacak biçimde somut ve özlü hale getirilmeleri, faaliyet planında siyasi eğitim sorunları için gereken yerin ayrılması.

10. Komiserler ve devrimci savaş konseyleri üzerine yönergenin, komiser ve komutanların hak ve sorumluluklarını kesin ve net bir şekilde tanımlamak üzere hızla revize edilmesi; tedarik ve idare sorunlarında kararın komiserlerle birlikte komutanlara bırakılması, komiserlere gerektiğinde disiplin cezası uygulama (tutuklama dâhil) ve mahkemeye verme hakkı tanınması.

11. Ordularda ve cephelerdeki istihbarat birimlerinin ilgili ordu ve cephelerin saygı değer komiserlerine bağlanması; bunların faaliyetlerinin genel gözetim ve yönlendirilmesinin Cumhuriyet'in "istihbarat birimi" tarafından üstlenilmesi.

12. Gelecekte, genel öneme haiz düzenleme, yönerge ve kararlar hazırlanırken mümkün olan her durumda bunların önceden orduda çalışan politik işçilerin görüşüne sunulmasının gerekliliğinin tespiti.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri İzlemek

Emekçileri İzlemek
Mustafa Kemal Coşkun
Evrensel Basım Yayın

Türkiye işçi sınıfı sinemada nasıl temsil edilmektedir?

Sınıf bilinci, sınıf kültürü, sınıf mücadelesi ve örgütlenme açısından nasıl sunulmaktadır?

İşçiler gündelik hayatta nasıl tasvir edilmektedir?

Tüm bu sorulara yanıt arayan Mustafa Kemal Coşkun'un hazırladığı *Emekçileri İzlemek* kitabı Türkiye sinemasına damga vurmuş dokuz filmi anlatan makalelerden oluşuyor.

Müslüman halkların Ekim'i¹

Sungur Savran

Ekim devrimi bir Rus devrimi değildir. Daha doğru bir niteleme, Ekim'in tamamlanmamış bir dünya devrimi olduğudur. Bunu *Devrimci Marksizm*'in geçen sayısında yer alan bir yazımızda ortaya koymaya çalışmıştık.² Elinizdeki yazı bu tür bir nitelemenin sadece bir yönü üzerinde duracak. Bu yön İslam dünyası olarak anılan, nüfusunun çoğunluğu (ya da Hindistan'da olduğu gibi hatırı sayılır bir büyüklükteki bir azınlığı) Müslüman olan ülkeler için, tabii Türkiye için de çok büyük bir önem taşır. Ama bu yazının özgül konusuna girmeden önce, Ekim devriminin neden sadece bir Rus devrimi olmadığı konusu üzerinde kısaca bir şeyler söylemek yararlı olacaktır.

Devrimin en önde gelen iki önderinin, Lenin ve Trotskiy'in, devrimci Rusya

¹ Bu yazı daha önce *Devrimci Marksizm*'in İngilizce yıllık yayını olan *Revolutionary Marxism*'in son (2018) sayısında yayınlanmıştı. Burada yayınlanan Türkçe çeviri, yabancı okur için gerekli olup Türkiyeli okur için anlamsız olacak bilgilerin çıkartılması dışında İngilizce metnin bire bir karşılığıdır. Metin Türkçe'ye Burak Sayın tarafından çevrilmiştir.

² Bunun için bkz. "80 yıla bedel 8 ay: Büyük Ekim Devrimi", *Devrimci Marksizm*, Sayı 32-33, Güz-Kış 2017.

toprağına birbirlerinden bir ay arayla ayak basar basmaz, yaklaşmakta olan yeni devrimi nasıl nitelediklerini görmek anlamlıdır. Lenin, Nisan ayının başında, İsviçre'deki sürgününden o zamanlar Petrograd adını taşıyan Rus başkentinde Finlandiya İstasyonu'na indiğinde, Bolşeviklerin partinin önderini karşılamak için örgütlediği bir işçi topluluğuna hitap edecekti. Kendisinden beklenebileceği gibi kısa ve doğrudan hedefe kilitli bir konuşmayı şu sloganla bitirdi Lenin: “Yaşasın sosyalist dünya devrimi!” Öte yandan, savaş sırasında siyasi faaliyetleri dolayısıyla önce İspanya'ya ardından da Amerika'ya, New York'a sürgün edilmiş olan Trotskiy, Rusya'ya dönmek için çok daha uzun bir yol kat etmek zorundaydı. Üstelik yolda İngiliz hükümeti tarafından bir süre tutsak edilmişti. Bütün bunlardan dolayı Petrograd'a ancak Mayıs başlarında ulaşabiliyordu. Ayağının tozuyla Petrograd Sovyeti'nin bir toplantısına katılıyordu. Aynı sovyetin 1905 devrimi esnasında başkanı sıfatıyla kendisine bir onur konuşması olarak derhal söz verildi. Lenin'in bir ay önce kendisini karşılamaya gelenlere hitabını nasıl bitirdiğini bilmesi olanaksızdı. Trotskiy kendi konuşmasını şöyle bitiriyordu: “Yaşasın sosyalist dünya devriminin girizgâhı olan Rus devrimi!” “Dünya devrimi”nin Trotskişt bir kavram olduğu yolundaki gülünç bilgiyle yetişmiş olanlar için Lenin'in Trotskiy'den de daha Trotskişt olduğunu görmek biraz can sıkıcı olabilir! İşin bu yönünü bir kenara koyarsak, yaklaşmakta olan Ekim devriminde önder olarak belirleyici bir rol oynayacak her iki devrimcinin de Rus proletaryasının iktidarı alışına dünya devriminin arifesi olarak bakmakta olduğunu yadsımak mümkün değildir. Elbette bu bir rastlantı değildir: Her iki devrimci önder için de bu, ayaklarını sağlam biçimde devrimci Marksizm'in zeminine basanlar için tek olanaklı programdı.³

Demek ki, Bolşevik önderlik, kaderi üzerinde belirleyici söze sahip olduğu Ekim devrimini, dünyanın coğrafi bakımdan en büyük ülkesi de olsa, tek bir ülkenin topraklarına ve halklarına özgü bir devrim olarak değil, bir dünya devrimini başlatmak amacıyla yapmıştı. Yalnızca bu bile Ekim devrimi sırasında ve ertesinde yaşananlara “Rus devrimi” adının takılmaması için yeterli nedendir. Elbette en dar anlamıyla ele alındığında, devrim elle tutulur biçimde Rusya'ya özgü bir olaydı. Trotskiy'in kendisi bile anıtsal tarihi incelemesine *Rus Devriminin Tarihi* adını veriyordu. Ama şunu unutmayalım: Trotskiy'in yazdığı tarihin konusu, köylülük tarafından destek-

3 Elbette bu iki örneği bu fikrin mutlak kanıtları olarak değil, sadece ilginç bir semptom olarak veriyorum. Bu konuda Lenin'den bitmez tükenmez miktarda alıntı bulmak için Trotskiy'in *Rus Devriminin Tarihi* kitabının “Yalıtılmış bir ülkede sosyalizm mi?” başlıklı ikinci ekine bakılabilir. (Bu ek ve *Rus Devriminin Tarihi* kitabının diğer ekleri Türkçe olarak ilk kez dergimizde yayınlanmıştır. “Yalıtılmış bir ülkede sosyalizm mi?” metni için bkz. *Devrimci Marksizm*, Sayı 5, Kış 2007-2008.). Bu konuya dair Trotskiy için kanıt göstermeye dahi gerek yok. Zira Stalinist mitoloji bu konuda yalnızca Lenin'in tutumu üzerine kuşku yaratmaya, eften püften kanıtlarla, Lenin'in tek ülkede sınıflı toplumun ortadan kaldırılacağına inandığını kanıtlamaya çalışmış bulunuyor.

lenen Rus proletaryasının iktidarı almasıyla açılan olaylar dizisinin analizidir. Bu kendi başına alındığında yadsınamaz biçimde Rus devrimi olarak adlandırılmayı hak edecek bir alandır. Ama bugün geçmişe bakarak Ekim devriminden söz ettiğimizde kaşt ettiğimiz sadece bu değildir: tarihi öneme sahip bir olay olarak Ekim devrimi ancak 1917’de yaşanan bu olaylar örgüsünden türemiş olan bütün sonuçlarla birlikte ele alındığında tam anlamıyla değerlendirilebilir. İşte Ekim devrimini tamamlanmamış bir dünya devrimi yapan da o sonuçlardır.

Ekim’in sonucu olarak ortaya çıkan olaylar örgüsü, birden fazla anlamda bir dünya devrimine işaret eder. Her şeyden önce, kelimenin dar anlamıyla “Rus devrimi” dünyanın geri kalanı üzerinde müthiş uyarıcı bir etki yaratmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan’da devrimler patlak vermiş, ilkinin Bavyera eyaletinde, ikincisinde ise Macaristan’da kısa ömürlü Sovyet cumhuriyetleri kurulmuştur. Finlandiya’da yaşanan bir başka devrim yenilgiye uğrarken, İtalya’nın sanayi merkezlerinde ve İskoçya’da devrim-benzeri hareketler yaşanmıştır. Bunların hemen ardından 1919-23 arasında Mısır, Osmanlı-Türkiye, Irak, Suriye, Filistin’de (ve uzak Fas’ta) ardı ardına yaşanan ayaklanmalarla Ortadoğu’da bir devrimler dizisi görülmüştür. Bunların programı anti-kolonyal, anti-emperyalist bir içerikle sınırlıydı, ama Rus devrimiyle bağları açıldı.⁴ Ardından devrim daha da doğruya doğru hareket edecek, 1925-27’de Çin’de ülkenin sanayileşmiş bölgelerinde proleter ayaklanmalar yaşanacak ama Komintern’in yükselen Stalinist önderliğinin felaketlere gebe politikası sonucunda ezilecekti.⁵ Dünya devriminin bu dalgasının son halkası İspanya’da yaşandı: Bu ülkenin işçi sınıfının ve yoksul köylülüğünün dev bir potansiyel taşıyan başkaldırısı Stalinist bürokrasi tarafından kana boğularak bastırıldı.⁶

Rus devrimi, ikinci bir anlamda da bütün insanlığı ilgilendiren bir olay olarak belirliyordu: Hem iktidarın fethi, hem de bunun sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapılar Rusya’ya özgü olmaktansa çok daha genel bir önem taşıyordu. **Modern kapitalist toplumun, doğaları gereği uluslararası karaktere sahip iki temel sınıfının tek bir ülke ölçeğinde de olsa boy ölçüşmesiydi esas yaşanan.** Bu, kapitalist özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve kamu mülkiyeti temelinde planlı bir ekonominin kurulması konusundaki ilk deneyimdi. Olan biten bu anlamda Rusya topraklarıyla sınırlanamayacak, bir bütün olarak insanlık için önem taşıyan bir karakter taşıyordu. İlk proletarya diktatörlüğünün (Paris Komünü’nün kısa ömürlü deneyimini bir yana bırakıyoruz) kurduğu devlet biçiminin de insanlığın bütünü

4 Bu konuda bkz. “Ortadoğu’da devrimci dalgalar”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 30-31, Bahar-Yaz, 2017.

5 Bu konuda Trotskiy’in Çin konusunda bu dönemde yazdığı çok sayıda yazıya bakılabilir. Türkçe yayınlanmış bir derleme için bkz. Lev Troçki, *Çin Üzerine*, İstanbul: Tarih Bilinci, 2000.

6 Bkz. Pierre Broué/Emile Témime, *La révolution et la guerre d’Espagne*, Paris: Editions de Minuit, 1961.

açısından anlamı büyüktü: Ezilen ulusların haklarının başarılı savunucusu Lenin'in akıl babası olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hiçbir ulusun, hatta hiçbir coğrafi bölgenin adını içermemesi dolayısıyla, geleceğin devletsiz toplumuna gidişte zorunlu bir ara durak olan dünya federasyonunun tohumunu taşımak bakımından son derecede önemlidir. Böylece, devrimler tarihinde yeni bir çağ açılmış oluyordu: burjuva devrimlerinin adım adım yerini alan **proleter devrimler çağı**.

Ayrıca, Ekim devriminden doğan bu devlet ve toplum, yalnızca kısa erimde değil, bütün 20. yüzyıl boyunca, daha kesin biçimde söylenecek olursa SSCB'nin 1991'de yaşanan çöküşüne kadar, insanlığın tamamının kaderine damga vuran güçlü birer etken haline gelecekti. Dünyanın hiçbir yerinde, sosyo-ekonomik, politik ya da ideolojik süreçlerin hiçbir yönü, Ekim devrimi gerçekleşmemiş olsaydı, yaşanmış gibi yaşanmazdı. Daha da köşeli biçimde ifade etmek gerekirse, Ekim devrimi, 20. yüzyılın kapitalizmin ilgasıyla sonuçlanan devrimleri üzerinde, yüzyıl ortasında insanlığın üzerine çöken faşizm felaketinin püskürtülmesinde, sömürgecilik karşıtı mücadeleler ve kapitalizm tarafından kurulmuş olan alçaklık timsali sömürge sistemine neredeyse bütünüyle son verilmesinde, hatta kapitalizmin emperyalist merkezlerinde “refah devleti” adıyla anılan sosyal hizmetler sisteminin kurulmasında, burada tartışılması mümkün olmayan yollardan **belirleyici** bir rol oynamıştır.⁷

Nihayet, Ekim devriminin münhasıran bir Rus devrimi olarak anılmasının yanlış olmasının görünürde çok daha az önemli nedenine geliyoruz. Bunu anlamak için Sovyetler Birliği'nin, yani deyim yerindeyse bu “ulussuz” devlet biçiminin, Kafkasya'da ve Orta Asya'da devrim gerçekleşmeden önce, yerli nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu en az altı cumhuriyeti içine aldığını (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) hatırlamak yararlı olacaktır. Buna dar anlamda Rusya olarak bilinen coğrafyanın içindeki halkları (Tatarlar, Başkırtlar, Kalmuklar, Çeçenler, Dağıstanlılar vb.) ekleyin. O zaman görülecektir ki, bazıları Ekim devriminden sadece 30-40 yıl önce çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girmiş olan bu halklar, kelimenin herhangi bir anlamında “Rus” falan diye anılmak bir yana, aynı zamanda Batı sınır bölgelerinin (Ukrayna, Belarus, Polonya, Baltık ülkeleri vb.) ve Güney Kafkasya'nın (Gürcistan ve Ermenistan) Rus olmayan öteki halklarından da geçmişleri, kültürel ve ideolojik formasyonları, örf ve âdetleri, hayat tarzları, hatta sosyo-ekonomik ilişkileri ve üretim tarzları bakımından da (buna aşağıda döneceğiz) bütünüyle farklıdırlar. Kısacası, Ekim devrimi aynı zamanda Müslüman halkların devrimi idi!

Bunun dünya-tarihsel bir anlamı vardır. Ekim devriminin sadece bir Rus devrimi olmadığını, aynı zamanda Ukraynalıların, Gürcülerin ya da Ermenilerin devrimi

⁷ İki numaralı dipnotta bahsettiğimiz makalede bu konuyu tartışmış bulunuyoruz.

olduğunu söylemek başka bir şeydir, Müslüman halkların da devrimi olduğunu söylemek ise bambaşka bir şey. Mümkün olduğunca açık sözlü olalım: Bugün Batı’da hâkim düşünce Müslüman halkların, bağlı oldukları dinin köhnemiş, hatta umarsızca yobaz doğası yüzünden modern dünyanın harikalar diyarına geçmesinin mümkün olmadığı yolundadır (anlaşılan, Musevilik ve Hristiyanlık ise doğaları gereği son derecede ilerici dinlerdir!) Müslüman halkların, Volga bölgesinden SSCB’nin Çin ile sınır bölgesine kadar uzanan engin bir coğrafyada sosyalist bir devrime katılmış olması, koskoca bir halklar topluluğuna bu denli dar kafalı ve önyargılı biçimde yaklaşanların yüzüne fırlatılmış bir eldivendir! Bir milyarı aşkın insanın yaşamakta olduğu Müslüman çoğunluklu ülkelerin geleceği düşünüldüğünde, bu iki bakış açısından hangisinin benimseneceğinin dünya sosyalizminin potansiyel gücü bakımından çok büyük fark yaratacağı açıktır.

Ekim devriminin gelişmesi içinde Müslüman halkların izlediği yol bu meseleye ışık tutar. Bu, Ekim devriminin önemi ihmal edilmiş bir vechesidir. Bu yazıda devrimin bu boyutunu öne çıkarmayı amaçlıyoruz.

Bolşeviklerin uluslar politikası

Bu bölüme, devrimlerin, gücünün en yüksek olduğu merkezlerde kazanılan ilk zaferlerin ardından, oldukça karmaşık ve çeşitlilik gösteren bir dizi faktöre göre yayıldığı ya da durduğu, bu faktörler arasında da milliyet ve inancın belirleyici öneme sahip olduğu gözlemini yaparak başlamalıyız. Hele de devrimin yayılacağı bölgeler, Rus imparatorluğunun farklı bölgelerinde olduğu üzere, bambaşka sosyo-ekonomik ve sınıfsal yapıları olan toplumları bir araya getiriyorsa! Tabii ki Ekim devrimi çarlık Rusyası’nın sanayi merkezlerinde, öncelikle de Petrograd’da ve Moskova’da başlamış, diğer bölgelere sonradan yayılmıştır. Aşıkâr sebeplerden ötürü, siyasi ve askeri bir olay olarak Ekim devriminden bahsettiğimizde, devrimin Bolşeviklerin ve Sovyetlerin iktidarı almasından en azından 1922’de SSCB’nin kurulmasına kadar sürdüğünü varsayacağız.⁸ Bu bakımdan, Ekim Devrimi’nin yayılması büyük oranda ulusal ve dini farklılıklara bağlıydı. Bu sebeple, Bolşeviklerin ulus ve din meselesinde izlediği politika, bu dönemde gerçekleşen her şeyin arka planını teşkil eder.

Çarlık Rusya’sının bir “halklar hapishanesi” olduğu sır değildir. Rus şovenizmi gemi aزی almış durumdaydı. Tam da bu sebeple Lenin, uluslar arasındaki eşitliğin

8 Öyle anlaşıyor ki devrimin en önemli tarihçisi olan Edward Hallett Carr’ın da görüşü budur. Anıtsal bir yapıt olan *A History of Soviet Russia* eserinin, Türkçe olarak da yayımlanan, ilk bölümü 1917-1923 dönemini kapsar. Bunun sebebi, bu tarihlerin Lenin’in liderlik içerisinde ağır basan varlığına denk gelmesi değildir. En azından sadece bu değildir. Bu ilk bölümün başlığına dikkat ediniz: *Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, İstanbul: Metis, 1989-1998. (Bu yapıt da kendi içerisinde iç işleri, iktisadi alanı ve uluslararası ilişkileri kapsayan üç cilde ayrılmıştır.)

garantisi olarak kendi kaderini tayin ilkesi konusunda en zorlu şartlar altında dahi tavizsizdi. Bu tavrın önemi ne kadar vurgulansa az kalır. Bu yalnızca Lenin için temel önemde olan⁹ ulusların geleceğin sosyalist uluslar topluluğunda yani dünya sosyalist federasyonunda barış içinde kaynaşması açısından değil, aynı zamanda dolaysız demokratik sonuçları açısından da büyük önem taşır: Ulusal sorunda böylesine radikal bir tavır, ulusların eşit olmayan statü ve güçte olduğu bir dünyada demokratik ilişkilerin kurulabilmesi bakımından, genelde belirleyici sayılan ifade özgürlüğü ve “serbest” seçim kadar önemlidir. Sosyalist devrimin, başka şartlar altında gerçekleşmesinin beklenemeyeceği coğrafyalara yayılmasının yolunu açan da bu politikadır. Şimdi bu politikanın kısa bir değerlendirmesine geçelim.

20. yüzyılın ilk çeyreğinin en önemli devrimci Marksistlerinden ikisinin, ulusal sorun konusunda sürekli karşı karşıya geldiği bilinir. Rosa Luxemburg, Lenin’in ulusların kendi kaderini tayin hakkı politikasına usanmaksızın karşı çıktı. Bu karşı çıkışı dayandırdığı birçok sebebin arasında muhtemelen en önemlisi ulusların dünya pazarına entegrasyonunun ulus olma hevesini fiiliyatta köhneleştirmiş olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Marksist hareket içerisinde başka isimler de bu argümanı kullanarak emperyalizm çağında siyasi meselelerin ancak dünya çapında çözülebileceğini savundu. Lenin bu pozisyonu “emperyalist ekonomizm” olarak adlandırıp, mutlak determinizmi ve indirgemeciliği sebebiyle yerden yere vurdu.¹⁰ Savaş sonrası, partinin Rusya Komünist Partisi adını aldığı ve yeni bir programın kabul edildiği 1919 kongresinde, Lenin ile Buharin ve Pyatakof ulusal sorun konusunda, daha önceden Lenin ile Rosa arasında yürüten tartışmayla hemen hemen aynı eksenle karşı karşıya geldi.¹¹ Lenin partinin çoğunluğunu kendi pozisyonuna kazanarak soyut enternasyonalizm damarını alt etti.¹² Böylelikle 1917-1922 arasındaki hayati önemdeki dönemde, yeni Sovyet hükümetinin politikaları Lenin’in ulusal soruna yaklaşımının izini taşıdı.

9 Ulusal sorun sıklıkla bir “burjuva demokratik” göreve indirgenmektedir. Lenin için durum böyle değildir. Onun için kendi kaderini tayin hakkı, daha da önemli biçimde, halkların geleceğin sosyalist topluluğuna entegrasyonunun ve bu birlik içerisinde kaynaşmasının başarısıyla ilişkiliydi. Bu meseleyi ayrıntılı biçimde tartıştığımız bir metin için bkz. *Kod Adı Küreselleşme. 21 Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam Kitap, 2. baskı, 2008, s. 315-346.

10 Bunun için bkz. Vladimir İ. Lenin, “A Caricature of Marxism and Imperialist Economism” (1916), *Collected Works*, volume 23, Moscow: Progress Publishers, 1977, pp. 28-76. [Türkçesi *Emperyalist Ekonomizm- Marksizmin Bir Karikatürü*, Agora Kitaplığı, 2014, İstanbul.]

11 Lenin’in ulusal soruna bakışına dair en önemli metinleri Birinci Dünya Savaşı döneminde. Bkz. “The Socialist Revolution and the Right of Nations to Self-Determination. Theses” (1916), *Collected Works*, a.g.e , Cilt 22, s. 143-156 ve “The Discussion on Self-Determination Summed Up”, a.g.e., s. 320-360.

12 1919 kongresinde kabul edilen yeni programın ulusal soruna ilişkin hükümlerine dair ayrıntılar için bkz. E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Cilt 1, Harmondsworth: Penguin Books, 1971, s. 274-76.

Şubat devrimi, Rusya’nın Müslüman halklarını zaten harekete geçirmişti. 1917 1 Mayıs’ında, Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi, ülkenin her tarafından 900 kadar delegeyi bir araya getirdi. Bu kongrelerin ikincisi, aynı yılın Temmuz ve Ağustos aylarında, Volga bölgesindeki Tataristan’ın başkenti Kazan’da toplanacaktı. 1917 boyunca başka, daha yerel girişimler de olacaktı. Bu yalnızca başlangıçtı; burjuva-demokratik unsurlar, azınlıktaki sosyalist-komünist akım karşısında büyük oranda üstünlük sağlamış durumdaydı.

Ekim devriminin hemen ardından, 1917’nin Kasım ayı içerisinde yeni hükümet, yani Sovnarkom, arka arkaya iki bildirge yayınladı. Bunlardan ilki “Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi” adını taşıyan daha genel bir bildirgeyken, özel olarak “Rusya’nın ve Doğunun Müslüman Emekçilerine” seslenen ikinci bildirge Müslüman halkların kendi gelenek ve örf ve âdetlerine göre yaşama hakkını tanıyordu. Daha sonra Ocak 1918’deki “Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi” geldi. Bu çabanın doruk noktası, Ekim devriminin hemen ardından kurulmuş olan ve Stalin’in yönettiği Ulusal Meseleler Komiserliği’ne ek olarak, “Müskom” olarak kısaltılan Merkezi Müslüman Komiserliği’nin kurulması oldu. Müskom’u yönetmekle görevlendirilenler ise Müslüman devrimcilerdi.

Rusya’nın bazı bölgelerinde, özellikle de Orta Asya’nın o dönem Türkiştân olarak adlandırılan kısmında Bolşevizmi Rus unsurlar, hatta bizzat sömürgecilerin kendisi ele geçirmişti. Bunlar, kendi çıkarlarını korumak için, oportünist biçimde muzaffer Bolşeviklerin tarafına geçmişti. Bu unsurlar, bu saflarda bulunması pek şaşırtıcı olmayan ve kimisi Bolşevizme yakın zamanda geçmiş olan demiryolu işçilerinin ve diğer işçilerin yanı sıra bürokratlardan, tüccardan, hali vakti yerinde çiftçilerden (*kulaklar*) ve hatta Ortodoks papazlardan oluşuyordu. Yani Orta Asya Bolşevizmi’nin bileşimi dikkat çekici biçimde sömürgeci bir karakter taşıyordu.

Sovyetlerin merkez yöneticileri bu oldubitti durumuna teslim olmayıp, Rus yerleşimcilerin yerli Müslüman halklara karşı işlediği kabahatleri telafi etmeye çalıştı. Bolşevizm adına yönetimde bulunan Rus unsuru, Müslüman halka yönelik ayrımcılığa karşı uyardılar. 1919’un Ekim ayında, Tüm Rusya Sovyetleri Yürütme Komitesi (VTsIK) ve Sovnarkom, Türkiştân meselesini ele alan ortak bir karar yayınladı. Bu metin, aşağıdaki açık ve net pasajı da içeriyordu:

Türkiştân halklarının kendi kaderini tayin hakkı ve tüm ulusal eşitsizliklerin ve bir ulusal grubun diğerine karşı ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması, Rusya’nın Sovyet hükümetinin politikasının temelini oluşturur ve organlarının tüm çalışmalarında yol gösterici bir ilkedir...Yalnızca böyle bir çalışma ile Türkiştân’ın yerli emekçi kitlelerinin, Rusya’nın işçileri ve köylülerine yönelik, Rus çarlığının yıllar

süren tahakkümünün beslediği güvensizliği en sonunda ortadan kaldırılabılır.¹³

Sovyet'in ve hükümetin resmi kararnameleleri ve talimatları ile yetinmeyen Lenin, (Başbakana denk gelen) Halk Komiserleri Konseyi Başkanı olarak değil, partinin bir üyesi olarak Türkiştân komünistlerine bir mektup yazıp, onları yerli halka karşı ayrımcılık sebebiyle sert bir eleştiriye tâbi tutuyor ve tavırlarını düzeltmelerini talep ediyordu. Lenin'e göre "Türkiştân halklarıyla düzgün ilişkilerin kurulmasının, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) için devasa, **çığır açıcı önemde** olduğunu söylemek abartı sayılmazdı". Ardından Türkiştân komünistlerini uyarıyordu:

Bu konuyla yakından ilgilenilmesi, Türkiştân halkları ile yoldaşça ilişkilerin geliştirilmesi için her türlü çabada bulunulması, Büyük Rus emperyalizminin her izini ortadan kaldırma ve Britanya emperyalizminin liderliğini yaptığı dünya emperyalizmine karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütme isteğimizde içten olduğumuzu onlara eylemlerinizi göstermeniz [gerekmektedir].¹⁴

"Çığır açıcı önem" ve "dünya emperyalizmi"ne dair son kısım, ülke içerisindeki uluslar arasındaki ilişkileri aşan bir şeye işaret etmektedir. Çünkü Lenin için bunun önemi yeni Sovyet sistemi içerisindeki ilişkilerden ibaret değildi. Bu ne kadar önemli olsa da, yerli halka yönelik tavır, aynı zamanda yeni Sovyet devletinin genel olarak sömürge dünyasındaki itibarına dair etkileri olacağı için de önemliydi. Lenin, partinin Merkez Komitesi üyesi Adolf Joffe'ye daha sonra, Eylül 1921'de yazdığı bir mektupta sorunu şu şekilde ortaya koyuyordu:

Büyük Rus şovenizmini devralan, daha doğrusu o yöne doğru ilerleyen "Tomskiy hattı"na dair ciddi kuşkularım var. Dünya siyasetimiz (*Weltpolitik*) açısından, yerli halkın güvenini kazanmak, dahası bu güveni üç kere, dört kere kazanmamız, onlara emperyalist olmadığımızı, bu yönde hiçbir sapmaya kapılmayacağımızı kanıtlamamız gerek. Bu **dünya çapında** bir mesele, abartmıyorum, dünya çapında. Bu meselede alabildiğince dikkatli olunmalı. Bunun Hindistân'da, Doğu'da etkileri olacak.¹⁵

Müslüman halklara saygı ve onları tanıma konusunda Lenin ve Trotskiy'in aynı

13 Alıntılayan Carr, *Bolşevik Devrimi*, Cilt I, a.g.e., s. 307 (çeviri bizim).

14 "To the Communists of Turkestan", *Collected Works*, Cilt. 30, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 138, vurgu bizim.

15 Pierre Broué, *L'histoire de l'Internationale Communiste 1919-1943*, Paris: Fayard, 1997, s. 269, vurgu bizim.

şekilde düşündüğünü belirtmek önemli (Bu konuya yazının devamında değineceğiz). Ekim devriminin bu en önde gelen iki lideri aynı zamanda İslam kurumlarına yönelik hassas bir yaklaşımın gerekliliği konusunda da hemfikir. Bolşevikler bu hususta şaşırtıcı bir esneklik gösteriyordu. Müslüman halkların Rusya’nın ezilen halkları olarak tanınması temelinde, İslam toplumuna has kurumlara kayda değer bir alan açıyorlardı. Bu uygulamanın en uç örneğinde, Şeriat mahkemeleri medeni hukuk alanında normal Sovyet sistemi ile yan yana bulunuyordu.¹⁶

Bolşevik siyasetin bir diğer önemli özelliği, yerel işlerin idaresinin yerli halkın liderlerine devredilmesi amacıyla iradi ve sistematik olarak yerel komünist kadroların geliştirilmesiydi. Bu politika *karenizatsiya* (kök salma/yerlileşme) olarak adlandırılıyordu. Sosyalist topluma doğru ilerlemenin bir adımı olarak, birliğin içerisindeki her cumhuriyet, özerk cumhuriyet ve özerk bölge yerel halk tarafından yönetilecekti.

Karenizatsiya aynı zamanda yerel birimlerin kendi dilini kullanma, kendi tarihsel kültürünü geliştirme ve genç kuşakları merkezi idarenin gereksiz müdahaleleri olmadan eğitime hakkı anlamına geliyordu. Sıklıkla yerel halkların kültürel mirasını baskı altında tutan, egemen milliyetin diline ve kültürüne tekel statüsü veren, dil ve kültür meselelerinde farklılıkları ortadan kaldırıp tekliği empoze eden birçok genç burjuva cumhuriyeti ile taban tabana zıt biçimde, Sovyet devleti geçmişteki gelenek ve kültürlerin yeniden keşfedilmesini teşvik ediyor, her ulus ve milliyet için bir yaşam alanı yaratıyor, Kürtçe örneğinde olduğu gibi, bölgedeki diğer ülkelerde yasak olan dillerin kullanımını destekliyor ve her türden ulusal ve yerel kültürün gelişmesini sağlıyordu. Bütün bunlar, Çarlık Rusyası’nın Büyük Rus şovenizmini tersine çevirmek ve yeni Sovyet ülkesini oluşturan uluslar arasında sadece formel değil gerçek bir eşitlik inşa etme amacıyla yapılıyordu. Sovyetler Birliği’nde ulusal sorun alanında uzmanlaşan ve komünizme sempati duyduğu söylenemeyecek bir tarihçi olan Hélène Carrère d’Encausse, bu siyaseti “Sovyet politikasının bu dönemdeki en orijinal ve **göz kamaştırıcı** yönü” sayar ve genel olarak 1920’leri bu açıdan bir “devrimci ütopya” olarak nitelendirir.¹⁷

Yeni Sovyet devletinde ulusal soruna Bolşevik yaklaşımın bir diğer unsuru da federalizmdi. Bu bütünüyle yeni bir yaklaşımdı. Devrim öncesinde Lenin federalizme ve diğer adem-i merkezîyetçi idare biçimlerine kesin bir biçimde karşıydı. Bu pozisyon, entegre olmuş ekonomik alan ne kadar büyük ve karar vermede ko-

16 Bkz. Adeb Khalid, *Islam after Communism. Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley: University of California Press, 2014, pp. 60-62 [Türkçesi: Adeb Khalid, *Komünizmden Sonra İslam. Orta Asya’da Din ve Politika*, İstanbul: Sitare Yayınları, 2011]; Dave Crouch, “Bolşevikler ve İslam”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 4, Temmuz 2007.

17 Bu politikaya dair fikirleri için yazarın şu eserine bkz. *L’Empire éclaté*, Paris: Flammarion, 1978, s. 24-29 (altıntılar s.26’dan, vurgu bizim).

ordinasyon ne kadar fazlaysa, ekonominin sosyalist planlamasının da *farklılıklar saklı kalmak kaydıyla* o kadar etkili olacağına dair Marksist görüşten türetilmişti. Lenin'in kendi kaderini tayine dair tavrı “ya hep ya hiç” tarzı bir yaklaşımdı. Bir ulus ayrılmak istediğine karar verirse, proleter sosyalizmi bunu bir hak olarak tanımakla yükümlüydü. Öte yandan, eğer karar mevcut düzende kalmak şeklinde olursa, ortak devlet içerisindeki merkezileşmenin derecesini tartışma imkânı yoktu. Olması gereken merkezileşmeydi. Lenin bu tavrını devrimden sonra hızla değiştirdi. Büyük Rus şovenizminin komünist kadroların zihinlerinden dahi kazımanın zorluğunu anlayınca, takdire şayan bir içgüdüyle hatasını görüp, birlik ve eşitlik gereksinimlerini gerçekleştirmek için federal ilkeyi daha esnek ve uyarlanabilir bir biçim olarak kabul etti.

Lenin'in hayatının son siyasi zaferi de aslında SSCB'nin, eşit ulusların federal birliği olarak kurulmasıydı.¹⁸ Sadece Müslüman halklara yönelik değil, Gürcistan örneği başta olmak üzere diğer halklara yönelik olarak da Büyük Rus şovenizminin her tezahürüne karşı mücadele ederken, Ulusal Meseleler Komiseri Stalin ve şürekâsıyla gitgide daha açık biçimde karşı karşıya gelmişti. Sovyet devletinin artan bürokratikleşmesinin bir vechesi olarak, Sovyet ulusları arasındaki eşitliği görmezlikten gelen bir tutumun varlığının berrak biçimde farkına varmıştı. “Özerkleşme” tartışması¹⁹ olarak anılan bağlamda, Stalin'in; Güney Kafkasya'daki, Batı ve Doğu sınır bölgelerindeki ve Orta Asya'daki yeni Sovyet cumhuriyetlerinin, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne özerk biçimde katılmasını öngören planına karşı mücadeleye girişti. İleri görüşlülük açısından dâhiyane olan kendi çözümü ise, ileride Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak bilinecek olan yapıydı. Bu isim, federal devletin içerisindeki uluslar arasında kurduğu eşitlik ilişkisi açısından eşsiz biçimde ileridir ve daha önce de belirttiğimiz üzere, hiçbir bir ulusa ya da coğrafi bölgeye referans yapmamaktadır. Bu isim, herhangi bir ulusun adını taşınamaması açısından modern tarihte tektir. Lenin'in dehası sayesinde ilk sosyalist devlet, içerisinde 200 kadar etnik ve ulusal grubun bir arada yaşamasına rağmen, dış dünyaya gösterdiği surette “ulussuz” idi. Bu, dünyanın geri kalanındaki devrimler muzaffer oldukça, hiçbir ulusal hassasiyeti gücendirmeden, gitgide büyüyüp bir dünya sosyalist federasyonuna dönüşebilecek bir Birlikti.

Çarlığın baskı altında tuttuğu uluslar ve özellikle de Müslüman halklar için uy-

18 Bkz. Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*, Ann Arbor: Michigan University Press, 2005; ayrıca, Lenin'in bu döneme ilişkin yazılarının ve bir dizi belgenin derlendiği bir kitap olan *Lenin's Final Fight*, George Fyson (der.), New York: Pathfinder Press, 2010.

19 Lenin'in bu konuya dair yorumu için bkz. “The Question of Nationalities or ‘Autonomisation’” and “The Question of Nationalities or ‘Autonomisation’ (Continued)”, *Collected Works*, Cilt 36, Moskova: Progress Publishers, 1971, s. 605-611. Bu metin Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde onyıllar boyunca sansürlendi ve ancak Stalin'in ölümünden sonra Lenin'in İngilizce toplu eserlerinin 4. baskısında yayımlandı.

gun şartları sağlayan politikanın genel yapısı işte bu şekildeydi.

Farklı toplumsal yapılar, farklı güzergâhlar

Şimdi eski Çarlık bölgelerindeki Müslüman halkların, Ekim devriminden doğan yeni devletle nasıl kader birliği ettiğinin hikâyesine geçebiliriz. Bu konuya geçerken belirtilmesi gereken ilk husus, bu Müslüman halkların Sovyet devletine katılımının farklı yollardan gerçekleştiğidir. Çok farklı üretim biçimleri, dolayısıyla da çok farklı sınıf yapıları altında yaşayan, ezen Büyük Rus ulusu ile çok farklı ilişkilere sahip olan ve 1917 devrimci sürecinden oldukça farklı biçimlerde etkilenmiş halkların farklı yollar izlemesi eşyanın tabiatı gereğiydi. Dahası, devrim bu halkları yalnızca toplumsal gelişmelerine değil aynı zamanda coğrafi konumlarına da bağlı olarak, burjuva-demokratik ya da sosyalist-komünist hareketlerin farklı gelişme aşamalarında bulmuştu.

Bu son hususa dair, Rusya Müslümanlarının üç farklı coğrafi bölgede yaşadığı not edilmelidir. Bunlardan ilki İç Rusya ve Volga bölgesinin yanı sıra Kuzey Kafkasya’nın dağlık bölgelerinin de dâhil olduğu Doğu sınır bölgesini kapsıyordu. Bunun dışında, yani Kafkas dağlarının güneyinde, bugün Azerbaycan’ın, Gürcistan’ın ve Ermenistan’ın bulunduğu bölgede yaşayan Müslüman halklar vardı. Son olarak da Hazar Denizi’nden Çin sınırına uzanan geniş kara kitlesi, yani genel olarak Orta Asya olarak bilinen fakat bazen de İç Asya denilen bölge bulunuyordu.

Fakat bu üç bölge kendi içerisinde de her zaman toplumsal ve siyasi gelişme düzeyi açısından homojen değildi. Toplamda Rusya’daki İslam dünyasında dört farklı sosyo-ekonomik yapı bulunuyordu. Bunlardan ilki Volga Tatarlarının spesifik durumuydu.²⁰ Bu toplumda ticari kapitalizm oldukça ilerlemiş, belli bir yerel sanayi sermayesi birikimi dahi gerçekleşmişti. Rus İmparatorluğu içerisindeki uzun mesafeli ticarete Yahudi ve Ermenilerin oynadığına benzer bir rol oynayan ve aynı şekilde farklı şehirlerde ticari faaliyetinin temelini oluşturan bir diasporası bulunan çok gelişmiş bir ticaret burjuvazisi bulunuyordu. Tatarlar, Orta Asya’dakiler başta olmak üzere Türki halklar arasında Rus çıkarlarını temsil eden unsurlar olarak hareket ettiriler, ta ki 1860’lar ve 1870’lerde bu bölge askeri yollarla fethedilene kadar. Fetihten itibaren, Rus tacirleri Tatar tüccarın yardımına ihtiyaç duymaz olmuştu. Bunun sonucu, Tatar toplumundaki ulusal bilincin hızla uyanması oldu.²¹ Cedit (yenilenme) hareketi, yükselen burjuva toplumuna ve kapitalizmin iktisadi gerekliliklerine uygun bir İslam yorumu geliştirdi. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Ceditçiliğin ve hareketin Gasprinskiy ve Akçuralı gibi Tatar ideologlarının, Türk

20 Volga Tatarları (Türkçe’de sık kullanılan terimle Kazan Tatarları), Karadeniz kıyısında yaşayan ve tarihsel gelişiminin çok daha erken bir aşamasında olan bir topluluk olan Kırım Tatarları ile karıştırılmamalıdır.

21 Osman Tiftikçi, *İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: Akademi, 2011, s. 27-29.

milliyetçiliğinin ve Osmanlı İmparatorluğu'ndakiler de dâhil olmak üzere diğer Türki Müslüman toplumlardaki (devamında bahsedeceğimiz) burjuva-demokratik hareketlerin doğuşunda derin bir etkisi oldu. Bu sebeple devrim, Şubat'tan itibaren Volga bölgesindeki Tatar toplumunda çok gelişmiş bir burjuva-demokratik hareket buldu. Hatta ve hatta, devrim öncesi bir sosyal-demokrat hareketin ilk adımları dahi atılmıştı. 1905 devriminin sıcağında, kısa ömürlü iki sosyalist parti kurulmuştu. İleride Rusya'daki Müslüman nüfusun önemli bir komünist lideri olacak Mirsaid Sultangaliyef 1913'te Tatar Sosyalistleri Mücadele Örgütü'nü kurmuştu.²² Fakat daha sonra göreceğimiz üzere, sosyalizm Tatarlar arasında ancak Şubat devrimi sonrasında bir güç haline gelecekti.

Güney Kafkasya'daki Azerbaycan ise, Volga Tatar toplumuyla bir çeşit tamamlayıcı zıtlık içerisindeydi. Burada gelişen, Tatar toplumunda görülenin aksine burjuvazi değil proletarya olmuştu. Bu sınıfın varlığı özellikle bugün Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'de güçlüydü. Bunu sebebi basitçe bu bölgedeki büyük petrol rezervlerinin çok erken keşfedilmiş olmasıydı. Yerli burjuvazi ise, petrol şirketlerini yabancılar ve Ruslar işlettiği için görece az gelişmişti. Öte yandan hem burjuvazi hem de petrol proletaryası içerisindeki baskın yerli unsur Ermenilerdi. 20. yüzyıl başlarındaki Güney Kafkasya'da birlikte yaşayan farklı halklar birbiriyle iç içe girmiş vaziyetteydi. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi daha homojen ulus devletlerin inşası ancak 20. yüzyıldaki gelişmeler ile olacaktı. Fakat proletarya Ermeni olsa da sosyal-demokrasi Müslüman nüfus içerisinde de kök salmıştı. Devrim vakti geldiğinde, bu hareketin Azerbaycan'daki gelişimi Volga Tatarları arasındaki gelişimini aşmıştı.

Bunlar dışında, Orta Asya'da, o zamanlar Türkiistan denilen (bugün Türkmenistan ve Özbekistan arasında bölünmüş olan) bölgede, Orta Çağdaki yerleşik ve şehirleşmiş uygarlığın mirasçıları vardı. Buraya kapitalizm, Tatar toplumu ya da Güney Kafkasya'ya kıyasla çok daha az girebilmişti. Taşkent, Buhara, Hive (ya da Harezm), Semerkand, Hokand ve diğer şehirler ile bu şehirlerin hinterlandları hanlar ve emirler tarafından yönetilmekteydi. Yerleşik Türkiistan toplumu, oldukça erken bir tarihte Ceditçiliğin etkisi altında girmişti.²³ Burada Tatar Ceditçiliği ile çokuluslu ve gerçek bir halk devrimi olan Osmanlı'daki 1908 devriminin etkisi birleşmişti. Bu melez aşının sonucu, Ekim devrimi sonrasında bu bölgede gelişecek olaylarda önemli bir rol oynayacak (ismine Jön Türklere açık bir referans olan) Jön Buhara hareketiydi. Bu oldukça gelişmiş burjuva-demokratik hareketin aksine, Türkiistan'da bir sosyalist ya da komünist harekete dair hiçbir iz bulunmuyordu. Bu eksende ortaya çıkan her hareket de, daha önce gördüğümüz üzere, gerçek anlamda yerli değil Rus idi.

22 Hamit Erdem, *Mustafa Suphi*, genişletilmiş 3. baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010, s. 74.

23 Tiftikçi, *İslamcılık*, a.g.e., s. 31-32.

Son olarak, göçebe aşiretler kırsal toplumları bulunuyordu. Bu aşiretler, otlakları ve çayırları üzerinde ortak mülkiyete sahipti. Fakat bazı bölgelerde, özellikle de bugün Kazakistan olan bölgede (20. yüzyılın başında Ruslar, Kazakları “Kırgız” diye adlandırıyordu²⁴), Rus yerleşimciler bu aşiretlerin topraklarına el koyarak çiftlikler kurmaya başlamıştı. Bu durum, belki de o dönemin Kazak toplumundaki en önemli toplumsal çatışmaya yol açarak, bütün Kazakları Rus yerleşimci figürü ile karşı karşıya getiriyordu. Bu tarzda göçebe bir aşiret toplumu Orta Asya’nın doğu ucunda, yani bugün Kırgızistan ve Tacikistan’ın (Orta Asya’da Farsça konuşan ve hatırı büyüklükte olan tek halk bu sonuncusudur) bulunduğu coğrafyada da mevcuttu. Fakat görüldüğü kadarıyla kırsal aşiret ile Rus yerleşimci arasındaki çatışma bu bölgede çok daha az belirgindir. Bu göçebe toplumlara dair önemli bir nokta, Tataristan, Azerbaycan ve Türkistan’ın yerleşik ve şehirli toplumlarına kıyasla, İslam’ın yol gösterici etkisinin bu toplumlarda çok daha az olmasıdır. Aynı zamanda, Kuzey Kafkasya’da, Kafkasya’nın güneyinden farklı olarak bugün Rusya Federasyonu içerisinde yer alan kısmında farklı etnik geçmişe sahip (Çeçenler, İnguşlar, Abhazlar vs.nin yanı sıra Türki göçebe aşiretler) dağlı halklar bulunuyordu. Genel olarak aşiret toplumunda sosyalizm ya da komünizmin, devrimci 1917 yılından önce gelişmek için hemen hiçbir şansı yoktu.

19. yüzyılın son üçte birlik kısmı ile 20. yüzyılın ilk on yılı içerisinde bu farklı toplumların, farklı sosyo-ekonomik ve sınıf yapıları ile bunun sonucu olan ideolojik ve siyasi gelişmeler sebebiyle, Ekim devrimi sonrasındaki devrimci altüst oluşa katılması da bazen bütünüyle farklı yollardan gerçekleşti. Fakat bu farklı yolları incelemiden önce, devrim öncesi Rusya’da yaşanan en önemli fakat neredeyse herkesin görmezden geldiği toplumsal olaya kısaca eğilmeliyiz.

Unutulmuş ayaklanma

Doruğuna Batı Avrupa’daki ve daha sonra Kuzey Amerika’daki burjuva toplumu ile ulaşan Yahudi-Hristiyan geleneği lehindeki güçlü önyargısı sebebiyle Batı tarihçiliği sık sık, tercih ettiği kültürün yörüngesi dışında gelişen en önemli olayları dahi göz ardı eder. Şunu bir düşünün: Birinci Dünya Savaşı’nda taraf olan devletlerin orduları ve donanmalarındaki çeşitli asker ve denizci isyanlarının dışında,²⁵ Şubat devrimi öncesi Avrasya kıtasında yaşanan tek önemli toplumsal huzursuzluk, 1916’da İrlandalıların gerçekleştirdiği ve sonuç olarak İrlanda Cumhuriyeti’nin Büyük Britanya’dan ayrı bir devlet olarak kurulmasına giden Paskalya İsyanı kabul edilmektedir.

Hem ordular içerisindeki isyanların hem de Paskalya isyanının, savaşın daha

24 Bkz. Carr, *The Bolshevik Revolution*, Cilt I, a.g.e., s. 321n. Bugün Azeriler olarak bilinen Azerbaycan Müslümanlarına o dönem Tatar deniliyordu.

25 Bkz. Broué, *L’Internationale Communiste*, a.g.e., s. 39-41.

sonraki gelişmeleri açısından büyük önem taşıdığına şüphe yok. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın genel tarihine dair ya da Ekim devrimine dair hemen hemen hiçbir eserin, geçerken dahi olsa, Orta Asya'daki büyük 1916 isyanından bahsetmemesi akıl alır iş değildir. Milyonlarca insanın toplumsal ayaklanması olan bu hareket Çar'ın ordularınca vahşice bastırılmıştır. İsyanı katılan insanların sayısı milyonlarla ölçülmektedir.²⁶ Çarlık güçlerince katledilen yerli halk, isyancılarca öldürülen çok daha az sayıdaki Rus yerleşimci ve aman vermez dağları aşarak Çin'e geçmeye çalışırken hayatını kaybeden çok yüksek sayıdaki (çoğunluğu Kırgız) erkek, kadın ve çocuğun toplam sayısı 200 ile 300 bin arasındadır. Bu boyuttaki bir isyanın ve trajedinin, Çarlık Rusyası'nın savaş gücü üzerinde korkunç bir etkisinin olduğu ve bunun Ekim devrimine hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkıda bulunduğu şüphe götürmez. On yıllar süren sessizliğin ardından, bu tarihsel olay tekrar gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedir.²⁷

İsyanın dolaysız sebebi, hükümetin, Çar'ın Orta Asya'daki tebaasını askere alma kararıydı. Bu halklara güven duyulmadığı için, askere alınanlar Osmanlı hükümetinin Ermeni tebaasına yaptığına (meşum “amele taburları”²⁸) çarpıcı şekilde benzer biçimde silahsız amele taburları şeklinde örgütleniyorlardı. Bu, yerel halkın çok geniş çaplı bir isyanına yol açtı. Fakat isyanın yalnızca askere almaya değil genel olarak Rus sömürgeciliğine karşı olduğu, hareketin daha ilk aşamasında isyancıların bir öfke göstergesi olarak yerleşimci Rus çiftçileri öldürmesinde görülebilir. Burada, olay çok az çalışıldığı ve bu sebeple konu hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığımız için deneme minvalinde kabul edilmesi gereken bir saptama yapılabilir: Bu isyan, Büyük Britanya'nın en batısındaki Paskalya isyanının, bu ülkenin Çarlıkla yönetilen müttefikinin en doğu topraklarındaki suretidir!

Yani, Müslüman halkların isyana, ayaklanmaya ve devrime husumeti olduğunu söyleyen, bu halkların uysallığına dair o kök salmış önyargının aksine, Rus imparatorluğunun Müslüman halkları Birinci Dünya Savaşı'nın temsil ettiği o büyük katliamın sonuçlarına karşı **ilk** ayaklanan olmuştur. Muhakkak, bu isyanın yarattığı sarsıntılar hem cephedeki Rus birliklerinin zafiyetine hem de Ekim devrimine

26 Adeeb Khalid, *Komünizmden sonra İslam*, a.g.e., s. 48-49.

27 İlk dönem Rus Marksist tarihçiliğinin, 1916 isyanını ve bu isyanın vahşice bastırılmasını gözünü budaktan sakınmaksızın, Rus sömürgeciliğinin Orta Asya'nın Müslüman halklarını sömürgeleştirme sürecindeki utanç verici bir olay olarak incelemiş olması, bürokrasinin saldırısından önce 1920'lerin başındaki Bolşevik yönetiminin şeref hanesine yazılmalıdır. Anlaşılan, bu dürüst tavır, partinin ve devletin gitgide bürokratikleşmesinin sonucu olarak Sovyet toplumunda Büyük Rus milliyetçiliği güç kazandıkça değişmiştir. Bkz. Alexander Morrison, “Central Asia: Interpreting and Remembering the 1916 Revolt”, <http://www.eurasianet.org/node/80931>, ulaşılma tarihi 17 Eylül 2017.

28 Bunların bir savaş hilesi olarak büyük önemine dair bkz. Sungur Savran, “Sınıf Mücadelesi Olarak Ermeni Soykırımı”, *Devrimci Marksizm*, Sayı 23, Bahar 2015, s. 83-86.

katkıda bulunmuştur. Muhtemelen bunun bir başka sonucu da, Çarlık denilen vah-
 şî iktidar yapısına son veren Bolşevikler olduğu için, Orta Asya halklarının Ekim
 devriminden doğan devlete olumlu bakması olmuştur. Bu bağlantıları daha somut
 olarak kurabilmek için, bu isyana dair daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var.

Ekim devrimi sonrasında Müslümanların komünizmi

Şubat devrimi, Müslüman halklar içerisindeki komünist hareketi canlandırdı. Bu
 işi ilk üstlenen, daha Nisan 1917 gibi erken bir tarihte Kazan Müslüman Sosyalist
 Komitesi’ni kuran Volga Tatarları oldu. Bu komitenin liderleri arasında üç tanesi çok
 önemliydi: Komitenin başkanı Mollanur Vahidof, Ağustos 1918’de Kazan’ı savu-
 nurken Beyazlar tarafından öldürülene kadar Müslüman komünist hareketin yıldızı
 olacaktı. Emine Muhiddinova’nın komitenin sekreteri olarak varlığı, genelde kadı-
 nın ağır baskı altında olduğu bir toplumda büyük sembolik değere sahipti. Üçüncü
 ve elbette, bu dönemin Müslüman komünistleri içinde en şöhretlisi olan Mirsaid
 Sultangaliyef hareketin en önde gelen lideri olacak, fakat daha sonra ulusal komü-
 nizm sapması ile suçlanacak, baskıya maruz kalacak ve sonunda Stalinişt bürokrasi
 tarafından 1940’da idam edilecekti.²⁹ Bu komite, 1917 1 Mayıs’ında toplanan et-
 kileyici Birinci Tüm Rusya Müslümanları Kongresi’ne katılsa da, ezici çoğunluğu
 Ceditçilik oluşturduğu için azınlıkta kalıyordu. Ekim devriminin hemen ardından,
 1918 Ocağında, Vahidof, Sovnarkom tarafından Müslüman İşleri Komiserliği’nde
 görevlendiriliyor, Galimcan İbrahimof ve Şerif Manatof, Vahidof’un yardımcılığı-
 na, Sultangaliyef ise komiserliğin Kazan şubesinin başına getiriliyordu.

Mart 1918’de, Rusya Müslüman Emekçileri Konferansı toplandı. Bu konferans-
 la birlikte, komünistler kendilerini Müslüman nüfus içerisindeki burjuva-demokra-
 tik unsurdan ayırıyordu. Konferans, bağımsız bir “Müslüman Sosyalist Komünist
 Partisi” kurma amacıyla 12 kişilik bir yürütme seçecekti. Bu parti kısa süre içeri-
 sinde, Rusya Komünist Partisi (b) ile mutlak bir paralellik içerisinde Müslüman
 Komünist Partisi (b) adını alacaktı. Buradaki (b), elbette, Menşeviklerle karıştırıl-
 mamak için, “Bolşevik” anlamına geliyordu. Müslüman Komünist Partisi (b) ilk
 konferansını 1918 Haziran’ında toplayarak (kısaca “Müsbüro” olarak anılan) bir
 Büro seçti. Yani Sovyet devletinin içerisinde Müslümanların meselelerine gösteri-
 len ilginin (Müskom) yanı sıra, yeni filizlenen bir Müslüman komünizmi (Müsbü-
 ro) de vardı. Anlaşıldığı kadarıyla bu hareket Bolşeviklerce, hem Rusya sathındaki
 hem de Müslümanların çoğunluğu ya da, Hindistan gibi, hatırı sayılır büyüklükte
 bir azınlığı oluşturduğu ülkelerdeki Müslüman komünizmi için bir kuluçka ola-
 rak görülüyordu. Türk komünistlerin bu Müslüman komünist oluşum içerisindeki

²⁹ Bu önemli tarihsel kişilik hakkındaki temel kaynak için Alexandre Bennigsen/Chantal Lemercier-
 Quelquejay, *Sultan Galiyev. Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*, İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1995.

varlığı bunun en büyük kanıtıdır. Rusya'daki Türk komünistlerin en önemli lideri Mustafa Suphi, 1921'de burjuvazi tarafından katledilene kadar bu hareketin de liderleri arasındaydı. Muhtemelen, Müslüman Komünistleri örgütünün, başlangıçta RKP (b)'den bağımsız olarak düşünülmesinin sebeplerinden biri de budur.

Ne var ki bu fikrin ömrü kısa oldu. Müslüman Komünist Partisi, Eylül'de RKP (b)'nin bir seksiyonuna dönüştürüldü. Şimdilik ne başlangıçta Müslüman komünistleri için bağımsız bir parti kurma kararının ne de bu kadar kısa bir süre içerisinde bu fikirden vazgeçilmesinin sebebine dair yeterince araştırmaya ve belgeye sahibiz. Öte yandan, hareketin özerkliği ve ayrı örgütsel formu korundu. Yalnızca iki ay sonra, 4 Kasım 1918'de Moskova'da Müslüman Komünistleri Kongresi toplandı, ertesi gün Zinovyef'in de katıldığı büyük bir eylem düzenlendi. Müslüman Komünistleri İkinci Kongresi tam bir yıl sonra, Kasım 1919'da toplandı. Konuşmacılar arasında Lenin dahi bulunuyordu (ayrıca Stalin de vardı).

Komünist Enternasyonal'in (Komintern) kurulmasından sonra, Müslüman komünistlerinin örgütlenmesi de biçim değiştirdi. Komintern'in kuruluşunun hemen ardından, Uluslararası Doğu Propaganda ve Yürütme Sovyeti adını kullanan bir Doğu Seksiyonu kurulmuştu. Burada, "Müslüman" isminin ortadan kalktığını ve bölgedeki Hristiyan unsurları da (Gürcüler, Ermeniler vb.) kapsayacak daha genel "Doğu" ifadesinin Müslüman hareketini de kapsayan bir çatı olarak kullanıldığını görüyoruz. Bakü Doğu Halkları Kongresi de aynı biçimde Müslüman halkları daha geniş "Doğu" kavramının içine alıyordu. Bağımsız partiden Rusya komünizminin partisi içerisinde bir seksiyona ve oradan da Müslümanların daha kapsayıcı Doğu kavramı içinde asimilasyonuna giden bu gelişim Rus ve Müslüman komünist hareketleri içerisinde belli tartışmaların yaşandığına işaret etmektedir. Önemli miktarda materyalin Müslüman ülkelerde ve Müslüman topluluklar içinde çalışan komünistlerin daha geniş oluşumlar içinde asimilasyona dair memnuniyetsizliğini gösterdiği de düşünülürse, devrimci Marksist tarihçiliğin bu konuya ciddi biçimde eğilmesi gerekmektedir.

Başından beri bu hareket içerisinde önemli bir yeri bulunan Türkiye Komünist Partisi, Bakü Kongresi'nin hemen sonrasında, yine Bakü şehrinde Türkiye'den gelen tam yetkili delegelerin de katılımıyla 1920 Eylül'ünde nihayet resmi olarak kuruluyordu. Fakat, bilindiği gibi, Mustafa Suphi'nin liderliğinde, partinin 15 liderinden oluşan bir heyet, Aralık 1920'de Türkiye'ye gidecek, birçok şehirde taciz ve baskılara maruz kalacak, en sonunda da 20 Ocak'ı 21'ine bağlayan gece Trabzon açıklarında kasıtlı biçimde boğularak öldürülecekti. Eğer parti, özellikle de partinin önderi Mustafa Suphi öldürülmeseydi, Rus ve Müslüman unsurlar arasındaki ilişkiler nasıl gelişirdi sorusu ucu açık ama sormaya değerdir. Bu, özellikle Sultangaliyef'in Müslüman milliyetçi önyargılarına dair iddialar düşünülürse daha da geçerlidir. Mustafa Suphi'nin halis muhlis bir Leninist olduğu düşünülürse, Sta-

lin ile Sultangaliyef arasındaki çatışmada konumunun ne olacağını görmek ilginç olurdu.

Müslüman Rusya'nın Sovyetleşmesi: Tatarlar ve Başkırtlar

Bolşeviklerin ulusal soruna yönelik politikalarının yanı sıra Müslüman komünist hareketin bu gelişimi, ilerleyen aşamalarda komünizmin önceden Rus imparatorluğunun parçası olan Müslüman bölgelere yayılmasını sağladı ve Ekim devriminden sonraki yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (ya Birlik içerisindeki cumhuriyetler ya da Rusya federasyonu içerisindeki otonom cumhuriyetler olarak, yazının devamında bunlardan SSC'ler olarak bahsedeceğiz) kurulması sonucunu verdi. Daha önce belirttiğimiz üzere, farklı bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarındaki ve devrim öncesi yaşadıkları siyasi gelişmelerdeki farklılıklar, somut örneklerde Sovyet devleti statüsüne geçişte farklı yolların izlenmesine sebebiyet verdi. Bu geçişin farklı kaynaklarını ve güçlerin dağılımındaki farklılıkları incelemek, gelecekteki devrimci altüst oluşlar sırasında devrimci rejimlerin yayılmasına dair dersler çıkartabilmek için faydalı olacaktır.

Bu yollardan biri, merkezi devletin yerel güçlerle anlaşarak SSC'leri oluşturmaya idi. Bu yolun, Ekim devriminden doğan yeni hükümetin iyi niyetini de etkileyici biçimde gösteren ilk örneği 1918 Mart'ında yani devrimden yalnızca dört ay sonra Tatar-Başkırt Sovyet Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi idi. Çarlık iktidarı dönemindeki hâkim bakışın aksine, bu adım Müslüman halkların kendi kendini yönetme hakkının açıkça tanınması idi. Fakat bu cumhuriyet, Sovyet hükümetinin herhangi bir kusuru yüzünden değil, bu yeni siyasi birim içerisindeki iki ulusal unsur arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle bir anlamda ölü doğuyordu. Tatarlardan daha az gelişmiş ve daha aşiret yapısında olan Başkırtlar, Tatarların ortak siyasi oluşum içerisinde egemen olacağından şüpheleniyorlardı ve yeni cumhuriyetten uzak durmaya karar verdiler. Başkırtlar, milliyetçi bir şahsiyet olan Zeki Validof liderliğinde, Kolçak'ın beyaz ordusunu desteklemişti. Ne var ki, burada karşımıza Çarlıkla yönetilmiş Müslüman ve Türki halkların tarafını seçmesinde belirleyici olan unsurlardan biri çıkıyor. Tıpkı diğer Beyaz Ordu komutanları gibi Kolçak da Büyük Rus şovenizminin yılmaz savunucusuydu ve Rusya'nın ezilen halklarına en ufak bir tavizde bulunmaya dahi niyeti yoktu. Bu, Lenin'in politikasıyla taban tabana zıttı. Bu sebeple Validof, Başkırtistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı karşılığında, altı bin kişilik birlikleriyle Beyaz Ordu saflarını terk ederek Kızıl Ordu'ya katıldı. Böylece Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bir Sovyet devleti, başında bir karşı devrimci ile kurulmuş oluyordu! İroninin şahı!

Bu olay, gelecekteki devrimci altüst oluşlardan doğacak durumlar için çıkartılacak derslerle doludur. Önce olayları kısaca özetleyelim. Başkırtistan 1919 Mayıs'ında, yani ölü doğan Tatar-Başkırt Özerk Cumhuriyeti'nden tam bir yıl sonra

kurulmuştu. Fakat iki taraf çeşitli sorunlar sebebiyle karşı karşıya geldi. Bu sorunlar arasında, Validof'un birliklerinin Kızıl Ordu'ya entegrasyonunun derecesi de bulunuyordu. Validof entegrasyona direnirken, merkez yönetim pek tabii tam entegrasyonda ısrarcı oluyordu. Birçok pazarlık ve sürtüşme sonrası, en nihayetinde Validof taraf değiştirerek Basmacı hareketine (bir noktada Enver Paşa'nın da katıldığı, Müslümanların bağımsızlığı için savaşıyor yarı-eşkiya bir hareket) katıldı. Validof'un taraf değiştirmesine rağmen, Başkırtistan özerk bir cumhuriyet olarak kaldı.

Çıkarılacak birinci ders, Lenin'in ezen ulus proletaryasının, ezilen ve küçük ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanımasının bu ulusları ezen ulusun proletaryası safına bir mıkna misali çekeceği yönündeki iddiasının, Rosa Luxemburg, Buharin ve Pyatakof'un bu durumun söz konusu ulusları bağımsızlık arayışına götürerek devrim topraklarını böleceğine yönelik düşüncesi karşısında doğrulanmasıdır. Başkırt örneği, devrimci hükümet ulusal sorunda doğru tutuma sahip olduğu sürece, ezilen ulusun gerici bir önderlik altında dahi devrimci hükümetin tarafını tutacağını gösteren uç bir örnektir.

Bu ilginç olayın ikinci önemli tarafı, eğer güçlü, hatta bu durumda hegemonik biçimde üstün durumdaysanız, siyasette birçok farklı manevra olanağınızın bulunduğunu göstermesidir. Birçok Bolşevik lider, Validof'un gerici bir milliyetçi olduğu gerçeğine işaret ederek, Lenin ile Validof arasındaki antlaşmaya karşı çıkmaktaydı. Bu gerçek Lenin'in gözünde de aşikârdı. Fakat bu noktada iki ince nokta vardı. Birincisi, karşı taraf asırlarca ezilmiş bir ezilen ulustu ve bu asırlık zulüm sonrası onları kendi tarafına kazanmak için çok hassas bir yaklaşım gerekliydi. Trotskiy bu konuda Lenin'le tamamen hemfikirdi. Başkırtlara dair gelişmeleri yakından izliyor ve bu konuda Lenin'i eleştirenlere karşı sert bir savunmaya girişiyordu. Örneğin, 1920'deki bir telgrafta şöyle yazıyordu:

Başkırt cumhuriyeti ile ilişkileri belirlerken, Ufa'daki zararlı hisler de göz önüne alınmalı. Orada, Başkırt cumhuriyetinden, geçici bir sadaka olarak bahsediliyor ve bu Başkırtlara müthiş rahatsız ediyor. Preobrajenskiy, parti toplantısında yaptığı konuşmada parti kongresinde uluslar programını gözden geçirme ihtiyacından bahsederek, Merkez Komitesi'ni, Ufa işçilerini Doğu politikasına kurban etmekle suçladı. [Ufa'daki parti lideri] Yeltsin'in dar kafalılığı, Artem'in histerisi ve Preobrajenskiy'in felsefesi yakında Başkırt politikamızı tam karşısına dönüştürecek.³⁰

30 Alıntılan Daniel E. Schafer, "Local Politics and the Birth of the Republic of Bashkortostan", Ronald Grigor Suny/Terry Martin (der.), *A State of Nations. Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 177. Trotskiy'in Başkırt tartışması konusundaki benzer müdahaleleri için bkz. s. 179-180.

Bu meselenin diğer yanına bakarsak, sizin tarafınız durumu bir bütün olarak kontrol altında tutuyorsa, karşı tarafa pek az manevra alanı kalacaktır. Lenin bunu biliyordu. Validof tam da bu sebeple sonu hüsrana olacak bir macera için ana üssünü terk ederken, Başkırıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti varlığını sürdürecekti.³¹

Bolşevik liderliği, Rusya’nın Müslüman bölgelerinde ama özellikle de Orta Asya’da böl ve yönet politikaları uygulamakla suçlamak âdettendir. Gerçekten devrimci olduğu dönemde, yani Lenin zamanında ve bazı konularda ta 1920’lerin sonlarına kadar, Bolşevik hükümeti böyle bir suç işlemeyi. Tatar-Başkırt Cumhuriyeti’nin iki özerk Sovyet Cumhuriyeti’ne ayrılması bunun mükemmel bir örneğidir. Dışarıdan bakarak, Sovyet hükümetinin yakın akraba olan iki halkı böldüğü kolayca iddia edilebilir. Gerçek ise tam tersidir. Ayrılmaya yol açan, daha baskın bir ulus olan Tatarlar ile Tatar hâkimiyeti karşısında geleceklerine dair endişeli olan Başkırtlar arasındaki ayrışma idi ve Sovyet hükümetinin yaptığı yalnızca Başkırtların iradesini kabullenmekti. Böylece ilk aşamadaki birleşik Tatar-Başkırt Cumhuriyeti ilga edildi ve 1920 baharında Özerk Tatarıstan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Fakat, Tatar-Başkırt çatışması, Rusya’daki Müslüman halklar arasındaki daha genel bir çatışmanın yalnızca bir örneğidir. Burada öne sürdüğümüz sav, Türkiistan’ın Türkmenistan ve Özbekistan olarak bölünmesi gibi birçok örnek için de geçerlidir. Stalin ve şürekâsının planladığı Güney Kafkasya Federasyonu sonrasında feshedilerek yerini üç Birlik SSC’sine (Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan) bıraktı. Bu federasyonun kurulma amacı söz konusu üç cumhuriyetin Rus ağabey karşısındaki konumunu zayıflatmak olduğu için, bu federasyonun feshi ilerici bir nitelik taşıyor.

Bakü Komünü ve sosyalist Azerbaycan’ın doğuşu

O aşamada siyaseten tamamen yozlaşmış olan Enver-Talat-Cemal üçlüsünün tertiplendiği Ermeni soykırımı sebebiyle, Güney Kafkasya’da işler daha karışık olacaktır. Ekim devrimi sonrası Rus ordusu terhis edilince, Doğu Anadolu’daki savaş, daha önce Çar’ın ordularında subay ya da asker olarak görev yapan Ermeni grupları ile ağır yara almış Türk ordusu arasında kimin kime vurduğunun belli olmadığı bir çatışmaya dönüşmüştü. Rus cephesinin çökmesinden faydalanmak isteyen Türk ordusu Güney Kafkasya’ya doğru ilerlemeyi denedi. Aralarında 1915 katliamından kaçmış olanların da bulunduğu ve bölgedeki üç ülkede de nüfusun önemli bir kısmını teşkil eden Ermeniler doğal olarak canlarından endişe ediyordu. Bundan dolayı Ermeni nüfus ile Azerbaycan Türkleri arasında bunu izleyen çatışmalar gerçekleşmekteydi. Bu çatışmalar, 1918 Mart’ında artık eski köylü sosyalisti kökeninden

31 Validof daha sonra ülkesini terk ederek önce Almanya’da, sonra Türkiye’de akademik çalışmalar yaptı, sağcı dünya görüşüyle ünlenen bir tarih profesörü oldu. Türkiye’de Zeki Velidi Togan ismini aldı.

uzaklaşarak milliyetçi bir parti haline gelmiş olan Taşnak Ermeni Federasyonu'na yakın güçlerin gerçekleştirdiği "Bakü faciaları"na yol açtı. Bu yaşananlar, geriye Güney Kafkasya Ermenileri ve Türkleri arasında acı hatıralar bırakacaktı.

Fakat yine Mart ayı içerisinde, Bakü'de, tarihe Bakü Komünü olarak geçen olay gerçekleşti. Bu Güney Kafkasya'daki ilk Sovyet rejimiydi. Her ne kadar Bakü'de kurulmuş olsa da, arkasında sadece Müslümanlar ya da ağırlıklı olarak dahi Müslümanlar bulunmuyordu. Bileşimi bakımından çokuluslu bir olaydı; ayrıca farklı siyasi güçlerin bir koalisyonu idi. En önemli lideri, en önde gelen Ermeni Bolşevik'i, Lenin'in uzun süreden beri arkadaşı olan ve o dönem Bolşevik Partisi Merkez Komitesi'nde bulunan Stepan Şaumyan'dı. Komüne liderlik eden diğer komiserler arasında, tabir-i caizse ikinci keman rolü, Azerbaycan komünizminin tarihsel lideri sayılabilecek Neriman Nerimanof'a düşmüştü. Burada, 1915 soykırımının kan revanının ve savaşın son aşamasında bunu izleyen amansız karşılıklı kırımın gölgesi altında, yalnızca ulvi enternasyonalizmi ile komünizmin sağlayabileceği mucizevi bir dostane işbirliğini görüyoruz. Üstüne üstlük, Bolşeviklerin ve Sol Sosyalist Devrimcilerin yanı sıra Taşnak Partisi de koalisyon hükümetinin parçasıydı.

Bakü Komünü yalnızca dört ay gibi kısa bir süre hayatta kalabildi. Komünün çöküşünün sebebi de aslında yine aynı Türk-Ermeni husumetiydi. Osmanlı güçlerinin ilerleyişinden korkan Taşnaklar, Sovyet Rusya'nın savaştan çekilip ordusunu terhis etmesiyle varlığını Güney Kafkasya'da hissettirmeye başlayan Britanya ordusunun kanatları altına sığınma fikrini savunmaya başlamıştı. Bu adımın anlamı, Britanya emperyalizminin ölümüne düşmanı olan Moskova'daki Sovyet hükümetine karşı hasmane bir tavır almak olacağı için, Bolşevikler ve Sosyalist Devrimciler doğal olarak bu seçeneği reddetti. Bunu izleyen hararetli tartışmalar sonrası, Sovyet'te yapılan oylamayı Bolşevikler ve Sosyalist Devrimciler küçük bir farkla kaybetti. 26 Komiser şehri terk etti fakat kısa sürede yakalanıp kurşuna dizildi. Bu yargısız infazda Britanya'nın da işbirliği içinde bulunduğu dair kanıtlar mevcuttur. En önde gelen Ermeni Bolşevik Şaumyan'ın katledilmesinin, Türkiye komünizminin atası Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının ölümünü bir anlamda işaret etmesinde ironik bir hüznün vardır!

Bakü Komünü'nün yıkılışını izleyen kısa bir aradan sonra, Ekim sonunda bu sefer Türk orduları, Türkiye'nin önde gelen müttefiki Almanya'daki devriminin sarsıntıları altında çöküşe uğradı. 1918 sonuyla 1920 başı arasındaki dönem, Transkafkasya'da, Britanya ordusunun koruması altındaki burjuva milliyetçiliğinin doruk noktasıydı. Britanya Güney Kafkasya'daki varlığını sürdürdüğü müddetçe Ermenistan'da Taşnaklar, Azerbaycan'da Müsavat (Eşitlik) Partisi ve Gürcistan'da Menşevikler hâkim kaldılar. Fakat Britanya'nın bölgeden çekilmesinin hemen ardından Azerbaycan'da bir komünist ayaklanma gerçekleşti ve Kızıl Ordu'nun yardımı ile aynı yılın Nisan ayında Sovyet Azerbaycanı kuruldu. Bu, Rusya'nın

içindekiler dışında, Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkede kurulan ilk Sovyet cumhuriyetiydi.

Orta Asya'nın Sovyetleşmesi

Orta Asya, Rusya içerisinde sosyalizme kazanılması en güç Müslüman toplumlarına ev sahipliği yapmaktaydı. Birincisi, aşılması gereken nesnel engeller korutucu düzeydeydi: bölgedeki çeşitli toplumlar arasındaki farklar ne olursa olsun, bütün Orta Asya kapitalizm öncesi bir aşamada yaşıyordu ve yerli nüfus arasında gerçek anlamıyla bir işçi sınıfı mevcut değildi. Dahası, geleneksel olarak Rus yerleşimcilerin yerel halkın topraklarını yağmalamasından kaynaklanan ve kısa süre öncesinde 1916 isyanının zalimce bastırılmasıyla harlanan Ruslara yönelik nefret vardı. Bu nefret, ilk aşamada yerli halkın, ezilen halkların haklarına yönelik çağrıda bulunan Bolşeviklerin tavrını görmezden gelmesine yol açtı. Son olarak, sosyalist ya da komünist bir hareketin bölgede neredeyse hiç olmaması da doğal olarak Orta Asya halklarının Bolşevik dava etrafında hızla toplanmasının önünde bir engel teşkil ediyordu.

Bütün bu olumsuz koşullar, Ekim devriminin neredeyse hemen ardından bölgenin içinde bulunduğu spesifik şartlarda daha da keskin bir nitelik kazanıyordu. İki faktör söz konusuydu. Bir yandan, daha önce de belirttiğimiz üzere, Orta Asya'daki ama özellikle de Türkiştân'daki Rus unsur çıkarlarını korumak için oportünist biçimde Bolşeviklerin tarafına geçmişti. Bu sebeple Orta Asya Bolşevizmi'nin bileşimi dikkat çekici biçimde sömürgeci bir karakter taşıyordu. Bu, komünizmin yerli halklar için aynı zamanda sömürgecilik anlamına geldiği garip bir durum yarattı.

İronik biçimde, (henüz Bolşeviklerin hâkimiyetinde olmayan) ilk Sovyet hükümetinin Eylül 1917'de, yani Ekim devriminin zaferinden önce ortaya çıktığı yer, o dönem genelde Türkiştân'ın başkenti kabul edilen Taşkent'ti. Fakat bu olayın aktörleri tamamen Ruslardı ve yerli halk hiçbir şekilde işe dâhil olmamıştı. Üç ay sonra, Aralık 1917'de Taşkent ile Hokand kendi aralarında bir savaşa tutuştuğunda, güya Bolşevik olan Taşkent Rus egemenliğinden yana tavır alırken karşıdevrimci Hokand tarafı sömürgeleştirilmiş Müslümanları temsil ediyordu. Hokand kaybettiği için, Müslüman güçler dağlara çekilmek zorunda kaldılar ve bu da, daha önce milliyetçi Başkırt lideri Validof'la bağlantılı olarak bahsettiğimiz, Basmacı hareketini doğurdu.

Öte yandan, Kosakların karşı devrimci ayaklanması Orta Asya'nın Rusya'dan neredeyse tamamen soyutlanmasına yol açtı. Bu durum, Moskova'daki merkezi Sovyet hükümetinin bölgedeki gelişmelere neredeyse iki koca yıl boyunca müdahale edememesine sebebiyet verdi. Bunun sonucu, Rus unsurun yerli Müslüman unsura karşı açık ayrımcı özellikler barındıran bir hükümet tarzına yaslanan iktidarının pekişmesiydi. Yani, Rus sömürgeci güçlerin kolayca ve yakın zamanda

benimsedikleri Bolşevizm kılığındaki oportünizmlerinin sürebilmesinin tek sebebi, Orta Asya'nın neredeyse laboratuvar koşullarındaymışçasına soyutlanmış olması ve böylece gerçek Enternasyonalist Bolşevizm'e bağışıklık kazanmasıydı.

Moskova, ancak 1919'da askeri durumun değişmesiyle Orta Asya'daki gelişmelere müdahale etme olanağı kazandı. Önemli bir dönüm noktası 1919 Haziran'ında, Kazakistan konusunda "Devrimci Komite Kararnamesi" adını taşıyan kararnameyle aşıldı. Bu kararnameyle Sovyet hükümeti, Rus yerleşimcilerin yerli Müslüman halka karşı işlediği suçları telafi etmeye çalışıyordu. Kazakistan'ın göçebe aşiret toplumlarının uzun süredir temel sıkıntısının müşterek topraklarına Rus yerleşimciler tarafından el konulmasıyla mülksüzleştirilmeleri olduğu ve 1916 Orta Asya isyanının bu aynı yerleşimcileri hedef aldığı düşünülürse, Kazak kararnamesi içerdiği kısa süreli pratik önlemlerin ötesinde çığır açıcı bir öneme sahipti. En sonunda bu kararnameyle, "Rus" bir iktidar yapısı, geleneksel Kazak toplumunun sömürgeci yağmasından uzak duracağını söylüyordu. Bu hareket merkezi politikada mutlak bir değişime işaret ediyordu.

Buna paralel olarak, Türkiştân'daki müdahale gerçekleşti. Yukarıda izah ettiğimiz üzere, Sovyet hükümeti Bolşevizm adına yönetimde bulunan Rus unsuru Müslüman nüfusa karşı ayrımcılığa dair uyardı ve Lenin, Türkiştân komünistlerine bir mektup yazdı.

Bolşeviklerin, Rus çıkarları açısından bakıldığında ulusal çıkarlardan feragat anlamına gelen politikası bir kez daha karşılığını buldu. Devrim, Türkiştân'da gücünün sınırlarını, 1918 Mart'ında imzalanan antlaşmalar ile Buhara Emiri'ne ve Hive Hanı'na kendi geleneksel bölgelerinin egemenliğini vererek kabullendi. Orta Asya'nın yalıtılmışlığı sona erdikten sonra Bolşeviklerin politikasının yaşadığı değişim ile, Jön Buhara kısa sürede eski burjuva-demokratik pozisyonundan yeni bir devrimci komünist yönelime geçti. Bu hareket ile Kızıl Ordu arasındaki ittifakın sonucu Buhara Emiri'nin düşüşü oldu ve hem özel olarak Türkiştân'ın hem de genel olarak Orta Asya'nın Sovyetleşmesinin önünü açtı.³²

Müslüman halkların Ekimi'nin dersleri

Ekim devriminin, önceden Çar imparatorluğunun, Müslümanların yerli halkı oluşturduğu topraklarına yayılmasından üç farklı paha biçilmez ders çıkarabiliriz. Birincisi, Müslüman halklar ne dini uysallıklarıyla isyan ve devrime karşı bir husumetle doludurlar ne de eski ve geleneksel olana takılı kalarak Orta Çağ'ın ötesine geçemez durumdadırlar. Dahası, bugün modernliğe ulaşamadıkları gerekçesiyle hor görülen Müslümanların, modernliğin ötesine geçen bir sosyo-ekonomik düzende

32 Adeeb Khalid, "Nationalizing the Revolution in Central Asia: The Transformation of Jadidism, 1917-1920", Ronald Grigor Suny/Terry Martin (der.), *A State of Nations*, a.g.e.

yaşamış olması oldukça çarpıcı bir olgudur. Sınıf çatışması ve uluslar arasında neredeyse doğuştan gelen eşitsizliklerden mağdur olan bu Müslümanlar, formel olarak da olsa sınıf farklılıklarının ve ulusal ezilmenin ortadan kaldırılmasını önüne koyan bir topluma adapte oldular. Elbette bu ders yalnızca İslam’a ve Müslümanlara dair önyargıları bulunan Batıyı değil, aynı zamanda kendi toplumlarına bakışları bu önyargılarca belirlenmiş olan İslam dünyasının Batılılaşmış elitlerini ve hatta komünistlerini de ilgilendirmektedir. Bunun 21. yüzyılın komünistlerine gösterdiği, bir milyardan fazla nüfusuyla İslam dünyasının geleneklere ve yobazlara asla ve asla terk edilemeyeceği, bilakis aktif biçimde devrim davasına kazanılmasının gerektiğidir.

Paha biçilmez olan ikinci dersi ise, Leniniist uluslar politikasının yakıcı önemidir. Bu bağlamda ayırım yapmaksızın kullandığımız sosyalizm ya da komünizm yalnızca proletarya enternasyonalistlerinin yaratabileceği bir uluslararası olgu ise, Lenin’in yaptığı üzere bu enternasyonalizmin içini ulusların kendi kaderini tayin hakkı ile doldurmak bir zorunluluktur. Sovyet tecrübesi, bu Leniniist politikanın, devrimin muzaffer olduğu toprakları parçalamak bir yana, sınıflı toplumda uluslar arasındaki eşitsizlik sebebiyle birbirine düşman olmuş ulus ve milliyetleri tekrardan birbirine bağlayan bir çimento işlevi gördüğünü şüphe götürmez biçimde kanıtlamaktadır.

Üçüncü ders, tarih sahnesine yeni çıkmakta olan komünist hareketlerin kaynağına dair çok net olma gerekliliğidir. Bazı Marksistler, enternasyonalizm konusundaki heveskâr tutumları sebebiyle, komünist hareketlerin ve liderlerin oluşumunda umut veren öncüller olan milliyetçiliğe ve burjuva-demokratik hareketler ile liderlere demediklerini bırakmıyor, bunları hor görüyorlar. Tarihsel deneyim bize bunun tam tersini gösteriyor. Liberallerin komünizme doğru evrilmesi oldukça nadirken, burjuva milliyetçilerin komünizme doğru ilerleyip yeni filizlenen komünist hareketlerin lideri haline gelmeleri oldukça yaygın bir durum. Bunun sebebi, milliyetçiliğin bir ideoloji olarak liberalizme üstün olması değil. Özünde ikisi de burjuva ideolojisi. Milliyetçilik daha çok küçük burjuvazinin saflarında yayılırken, liberalizm belli ölçüde burjuvazinin üst katmanlarıyla sınırlı kalır. Fakat belirleyici olan fark bu değildir. Neticede komünist hareketin başına küçük burjuva bir önderliğin geçmesini isteyecek halimiz yok! Belirleyici fark, çağımızın emperyalist karakterinde yatmaktadır. Liberalizm, tanımı gereği, dünya pazarının zorunluluklarına ve dolaşısıyla da bu pazarın en büyük gücü olarak emperyalizme biat etme anlamı taşır. Buna karşılık milliyetçilik, spesifik şartlara bağlı olarak gelişiminin bir noktasında emperyalizm ile çatışma içine girebilir. Bu sebeple liberaller, kendi geçmişlerine sadık kaldıkları sürece normal şartlarda komünist olamazken, milliyetçiler komünizmin anti-emperyalist kararlılığı dolayısıyla bu akıma katılıp, o andan itibaren daha yüksek bir enternasyonalizm aşamasına ulaşabilirler.

Ekim devriminin topraklarında ve bu toprakları çevreleyen bölgedeki ilk komünist hareketlerin deneyimi bunun net bir örneğidir. Türkiye Komünist Fırkası Genel Başkanı Mustafa Suphi ve Genel Sekreteri Ethem Nejat'ın ikisi de enternasyonalist komünistler olmadan önce milliyetçiydiler. Tataristan'daki Ceditçilik, Rusya'nın ilk Müslüman komünistlerinin ortaya çıktığı şartları yarattı. Türkiistan'daki Jön Buhara hareketi, Bolşevizmin hegemonyası altında kitlesel olarak komünizm saflarına geçti ve Orta Asya'nın Sovyetleşmesinin yolunu açtı. Kimse komünist hareketin doğuşu konusunda aşırı titiz olmamalıdır. Bu titizliğe ihtiyaç duyduğumuz alan, komünist hareket kurulduktan sonra ister liberal ister milliyetçi ister başka türden olsun, her türden burjuva etkiye karşı mücadele alanıdır. Bu noktadan sonra, hareketi yalnızca Leninizm ileri taşıyabilir.

Devrimci Marksizm

Faşizm toplumun derinliklerini politikaya açmış bulunuyor. Bugün, yalnızca köylü kulübelerinde değil, aynı zamanda kentlerin gökdelenlerinde de yirminci yüzyılın yanı sıra onuncu ya da on üçüncü yüzyıl yaşanıyor. Yüz milyon insan elektrik kullanıyor ve de hâlâ işaretlerin ve şeytan çıkartma törenlerinin sihirli gücüne inanıyor. Roma'da Papa suyun mucizevi biçimde şaraba dönüşmesi konusunda radyodan konuşma yapıyor. Film yıldızları medyumlara gidiyor. İnsanın dehası tarafından yaratılmış mucizevi makineleri kullanan pilotlar kazaklarının üzerinde tilsimlerle dolaşıyor. Ne kadar da tükenmez bir karanlık, cehalet, vahşet kaynakları varmış! Umutsuzluk bu insanları ayağa kaldırmış, faşizm ise onlara bir bayrak vermiştir. Toplumun normal gelişmesinin seyrinde bir ulusun organizmasından kültürel dışı olarak çoktan tasfiye edilmiş olması gereken her şey şimdi boğazından dışarı fışkırıyor: kapitalist toplum hazmedilmemiş barbarlığı kusmakta. İşte size Nasyonal Sosyalizmin fizyolojisi.

Lev Trotskiy, "Nasyonal Sosyalizm Nedir?" (1933), *Faşizme Karşı Mücadele* içinde